

Poul Laxmands Sag

Dyk i dansk historie omkring år 1500

Af SUNE DALGÅRD

Historisk-filosofiske Meddelelser 79

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commission Agent: C.A. Reitzels Forlag · Copenhagen 2000

The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

publishes four monograph series, an Annual Report and, occasionally, special publications. The format is governed by the requirements of the illustrations, which should comply with the following measures.

<i>Historisk-filosofiske Meddelelser</i> , 8°	<i>Authorized Abbreviations</i> Hist.Fil.Medd.Dan.Vid.Selsk. (printed area 175 x 104 mm, 2700 units)
<i>Historisk-filosofiske Skrifter</i> , 4° (History, Philosophy, Philology, Archaeology, Art History)	Hist.Filos.Skr.Dan.Vid.Selsk. (printed area 2 columns, each 199 x 77 mm, 2100 units)
<i>Matematisk-fysiske Meddelelser</i> , 8° (Mathematics, Physics, Chemistry, Astronomy, Geology)	Mat.Fys.Medd.Dan.Vid.Selsk. (printed area 180 x 126 mm, 3360 units)
<i>Biologiske Skrifter</i> , 4° (Botany, Zoology, Palaeontology, General Biology)	Biol.Skr.Dan.Vid.Selsk. (printed area 2 columns, each 199 x 77 mm, 2100 units)
<i>Oversigt, Annual Report</i> , 8°	Overs.Dan.Vid.Selsk.

The Academy invites original papers that contribute significantly to research carried on in Denmark. Foreign contributions are accepted from temporary residents in Denmark, participants in a joint project involving Danish researchers, or partakers in discussion with Danish contributors.

Instructions to Authors

Manuscripts from contributors who are not members of the Academy will be refereed by two members of the Academy. Authors of accepted papers receive galley proof and page proof which should be returned promptly to the Editor. Minidisks etc. may be accepted; contact the Editor in advance, giving technical specifications.

Alterations causing more than 15% proof changes will be charged to the author(s). 50 free copies are supplied. Authors are urged to provide addresses for up to 20 journals which may receive review copies.

Manuscripts not returned during the production of the book are not returned after printing. Original photos and art work are returned when requested.

Manuscript

General. – Manuscripts and illustrations must comply with the details given above. The original ms. and illustrations plus one clear copy of both should be sent to the undersigned Editor.

NB: A ms. should not contain less than 32 *printed* pages. This applies also to the Mat.Fys.Medd., where contributions to the history of science are welcome.

Language. – English is the preferred language. Danish, German and French mss. are accepted and in special cases other languages. Where necessary, language revision must be carried out before final acceptance.

Title. – Titles should be kept as short as possible and with an emphasis on words useful for indexing and information retrieval.

Poul Laxmands Sag

Dyk i dansk historie omkring år 1500

Af SUNE DALGÅRD

Historisk-filosofiske Meddelelser 79
Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters
Commission Agent: C. A. Reitzels Forlag, Copenhagen 2000

Abstract

The murder of Denmark's highest official Poul Laxmand in 1502 and the ensuing confiscation of his property have given rise to much scholarly discussion involving detailed Danish investigations. The general background, causes and the possible complicity of the king in the liquidation have been the main issues, along with the political repercussions of the events. Taking its starting point in a dissertation by Henry Bruun from 1959, the present work aims to illuminate the affair in a both political and legal context by the inclusion of the entire surviving source material. It does not solve the actual riddle behind the murder, but aims at a critical analysis of a number of those circumstances which have given rise to doubt and discussion about motivation. The subsequent trial and the judgment against the dead Poul Laxmand are taken into consideration, and the possible influence of the events on the relation between the king and the leading estates and reciprocally between these estates is also treated.

Indhold

Forord	5
Arven	7
Ærkebispens sag	13
Skånske strid	13
Sølvesborg-mødet	16
Adeligt modstød	22
Konge i spil?	27
Fejden	32
Mørke breve	36
Ærkebispens dilemma	40
Svensk mellemspil	48
Udvej til Rom	57
Sjælegaver	66
Rigshofmesterens sag	71
Drabet	71
Konebrevet	73
Sjællandsk magtmidte	82
Forræderianklage for landstinget	95
Sag mod en død	98
Sagens rette forum	106
Fra landsting til retterting	109
Tvivlrådighed om sagsforløbet?	112
Rigsrådsdommen	117
<i>Dommen bedømt</i>	125
<i>Parterne</i>	125
<i>Beviset</i>	127
<i>Civil eller kriminel?</i>	136
<i>Romerret, kanonisk ret eller dansk ret? Retsudfyldning?</i> ...	140
<i>Samtidens bedømmelse. Ret eller uret?</i>	148
Landstingsdommen	155
Dommenes følger	158
Forklaringsforsøg	161
Arvingernes sag	177
Efterdønninger	196

Frossen tavshed og tøbrudt tale	196
Rigsrådstale med rådet råd	202
Eftertanke	207
Varsom eller vovet?	207
Magtbalancer i uro	210
Litteraturliste	216
Register	223

Forord

Historiske arbejder har undertiden deres egen brudte historie. Det her fremlagte blev påbegyndt under en studieorlov fra min arkivtjeneste i 1968-69 og dengang eller kort efter i det væsentlige skrevet færdigt indtil efterfølgende side 125. Længere rakte orlovstiden ikke, og forsøg i de nærmest følgende år på at nå til ende ebbede snart ud under tidspresset fra arkivtjenesten og andre krav.

Det var mit håb at nå resten i mit otium, men andre kald og pligter kom i vejen, så jeg egentlig havde opgivet nogensinde at afslutte det påbegyndte. En aflastning i 1998 gav mig imidlertid lidt stunder og mod til at prøve, om liv og kræfter endnu skulle række til at få en ende på sagen. Det har de foreløbig gjort, om end en yngre alder og et længere arbejdsstige nok ville have kaldt på bredere baggrundsstudier og større fordybelse på enkeltområder, end jeg har ment at have råd til under de foreliggende omstændigheder.

Det er en lidt mærkelig fornemmelse at have næsten 500 års jævnlig genoptagne historiske behandlinger af emnet bag sig. Vel tilhørte ikke alle de skuldre, man derved står på, kæmper. Men en lang række af dansk historieforskningens fortjente navne danner dog en kæde tilbage til selve de behandlede begivenheder. Respektløst synes man at tage fat på forgængerne vel vidende, at ens eget bidrag vil blive fulgt af andre, der uden skånsel bør søge at nå videre i sandheds erkendelse. Det er nu engang fri forsknings adelsmærke.

God jagt.

København i marts 1999
Sune Dalgård

ARVEN

Rigshofmester Poul Laxmands drab og domfældelse synes at høre til den del af danske historikers arvegods, hvoraf der må svares evige renter. Dramaets spændingsfyldte handling, det gådefulde i dets indre opbygning og sammenhæng, tvivlen om rollernes rette fordeling mellem de deltagende personer som også følelsen af, at både scenen og lejligheden var stor og krævende, har gennem snart fem århundreder ægget og draget til forståelse og fortolkning, til medleven og meddigtning.

Laxmand faldt på tærskelen til det 16. århundrede. Ved dettes udgang stod det billede færdigt, som samtiden og de nærmeste slægtled, endnu på vidnehold, havde dannet sig af begivenheden. Det blev et billede præget af uklarhed ved indre modstrid mellem forskellige elementer. Albert Krantz, Poul Helgesen, Peder Olsen, Hans Svaning og Arild Huitfeldt er billedets skabere. Hver tilførte de det træk efter sin stilling og synsvidde og opfattelser efter sind og sigte. Først en senere tid fik deres værk at se under ét; selv Huitfeldt som den sidste i rækken så foruden sit eget værk kun dele af forgængernes, og allerede deres samspil og indbyrdes binding er et spørgsmål, som endnu for en del er åbent.

Fælles for disse ældste berettere er deres knappe ligefremhed i skildring og tolkning. Hændelserne fremtræder som led i den kæde af begivenheder, der lægger grunden for den gennemgående kronistisk og analistisk prægede fremstilling. Årsag og skyld kædes løbende ind i skildringen, når forfatteren da finder grund til at forsøge at udrede disse dele. Ofte bliver afvejningen af personernes bevæggrunde til en etisk dom, hvor beretteren frit lader sin eller sines værdier gælde. I behandlingen af Laxmand-sagen er alle fremstillingerne rent refererende og vurderende, uden at nogen har villet eller kunnet indføre aktstykketekster til støtte for sine påstande. I sammenhæng med dette står også fraværet af en nærmere forklaring af de former, hvori de mere regelbundne dele af hændelserne udspillede, og af forholdet mellem former og indhold. Over alt andet er det kendeligt, at der kun gøres svage forsøg på at stille den enkelte hændelse ind i dens større historiske sammenhæng og perspektiv og at lade dens betydning afspejles af dens forudsætninger og virkninger heri.

Billedet, det 16. århundredes historikere havde dannet, ændredes

ikke i noget væsentligt i tiden mellem 1600 og ca. 1840, ja underkastedes knap nok en kritisk prøvelse. Holberg, Suhm, Baden og Jahn ræsonnerede over sagen og satte herved skyldproblemet i forgrunden, men uden hverken at kunne enes i vurderingen heraf eller at kunne trænge en forståelse eller forklaring nærmere. Et afgørende skridt mod skabelsen af grundlaget for en fornyet og udvidet prøvelse tog dog Suhm ved at udgive rigsrådsdommen over Laxmand, som han kendte den fra Sanctuarium Birgerianum. Da var allerede kort i forvejen Skibykrøniken blevet fremlagt på tryk i Langebeks udgave. Jahn fortsatte ad den vej ved udgivelsen af aktstykker, som kunne have betydning for den rette placering af sagen i dens historiske omgivelser.

Da den tids førende retshistoriker J.L. Kolderup-Rosenvinge i 1842 fremlagde sine bidrag til oplysning om Laxmand-sagen, betød de nok en afslutning og afrunding af alt det hidtil fremkomne. Men samtidig lagde de, sammen med Chr. Molbechs supplerende meddelelser, grundlaget for den senere forsknings mere radikalt kritiske prøvelse af kilderne og forsøg på at trænge frem til en klarere forståelse af sagens sammenhæng ved hjælp af en analyse af de former, hvori den navnlig i retslig henseende var foregået. Overhovedet var det en vigtig vending, at en retshistoriker tog sagen op. Det bragte den ind på et andet plan, hvor der krævedes en striktere vurdering og sammenholdelse af alle dens momenter i lyset af datidens rets- og samfundsforhold. Selv gav Kolderup-Rosenvinge vel egentlig overraskende lidt i den retning, idet hans, over for alle forgængernes tvivl, bestemt fastholdte forsvar for holdbarheden både i form og indhold af de over Laxmand fældede domme nok så meget hvilede på en almen historisk vurdering af hele det fremdragne materiale som på en minutiøst gennemført analyse i retshistorisk ramme af de særlig retslige dele af dette. Ved at fremlægge disse dele, foruden rigsrådsdommen nu også Sjællands landstings dom og dertil de i 1512-13 fra svenske rigsråder fremskaffede erklæringer, havde Kolderup-Rosenvinge netop fortjenstfuldt bidraget til at gøre retsakterne til det centrale i sagens kildegrundlag. Da Molbech straks dertil føjede dels de øvrige aktstykker fra de Laxmandske arvingers kamp for generhvervelse af det tabte gods, dels det vigtige anonyme aktstykke, han betegner som et responsum («En vnderwiisning och en forklaring« etc.) fra en af tidens lovkyndige om lovligheden af dommen, var alle sagens vigtigste stykker lagt frem som udfordring til fornyet prøvelse. Ved C. Paludan-Müllers og C.F. Allens forfatterskaber i disse års historie, som var begyndt allerede inden Kolderup-Rosenvinges og Molbechs bidrag fremkom, suppleredes det specielle grundlag i løbet af den kommende men-

neskealder med en udførlig og kritisk behandling af det stof, der dannede baggrund for og omgav den Laxmandske sag, ledsaget af en udgivelse af væsentlige dele af det.

Paludan-Müller blev den, der her som i så meget andet af det 19. århundredes virke i dansk historieforskning gav det skelsættende og særprægede bidrag. Da han i 1867 fremlagde resultaterne af sine studier over romerrettens anvendelse i Danmark i middelalderen og søgte at påvise den romerske og den kanoniske rets indvirkning på den hjemlige i visse forhold, var netop Laxmand-sagen et af hans hovedbeviser. Han fandt nemlig, at behandlingen af retssagen mod Laxmand alene syntes at kunne forklares af romerretten. Denne slutning nåede han til ikke så meget ved tolkning af bestemte kildeudsagn i denne retning som ved en analyse af anklagen og af processens form. Punkt for punkt gennemgik han disse og søgte at påvise deres overensstemmelse med de bestemmelser i Corpus juris civilis og i den kanoniske rets Decretaler, som handler om majestætsforbrydelse og kætteri, samtidig med at han mere summarisk hævdede umuligheden af at påvise, at den valgte fremgangsmåde var lovmedholdelig efter dansk ret.

Paludan-Müller ledsagede sine studier om romerrettens anvendelse i Danmark med det forbehold, at han ikke troede sig i stand til at stille sagen i fuldt lys, hvortil der udkrævedes lovkyndighed, der ikke var hans studium, som om han nærmest ville have sin tolkning opfattet som en spore til andre, særlig retshistorikere, hvis opmærksomhed han ønskede at henlede på problemet. Hans forsøg på at lede bl.a. Laxmand-sagen ind på et nyt spor tvang da også hans efterfølgere til at tiltræde dette, hvad enten for at følge det eller for at forkaste dets retning og søge et andet. Vigtigt blev det i hvert fald, at hans problemstilling, således som han ønskede det, vistnok skærpede retshistorikernes opmærksomhed på sagen, og at hans blik for det betydningsfulde i processens form påtvang sig også hans kritikere.

Medens Paludan-Müllers romerretsteori fandt overvejende tilslutning fra almenhistorisk hold, således af Heise i Danmarks Riges Historie, mødtes den med skepsis eller afvisning af retshistorikerne. Matzen fandt i 1895, at dommene over Laxmand vel viser en høj grad af formløshed, men at der næppe er grund til at antage, at man derved har haft den romerske rets regler for øje. På den anden side indrømmede han dog, at den ældre danske lovgivning ikke hjemlede en formløs procedure i forræderisager. Hans standpunkt er i øvrigt ikke nærmere begrundet.

Bestemt og argumenteret afstand fra Paludan-Müllers synspunkt tog fra retshistorisk hold Stig Juul i sin disputats fra 1940. Hans standpunkt

var, at processen mod og dommen over Laxmand ikke indeholdt noget, som var stridende mod dansk ret. Bevis for denne påstand hentes for rigsrådsdommens vedkommende fra ærkebiskop Børge Gunnarsens forklaring af denne som en civil, ikke kriminel dom. Når dommen vedrørte et mod boet vendt erstatningskrav, der betragtedes som vitterlig gæld, måtte Paludan-Müllers indsigelse mod sagen som rejst mod en død mand bortfalde. Landstingsdommens fredløserklæring mod den døde Laxmand lod sig ligeledes forklare efter dansk ret, idet fredløserklæring af afdøde personer havde udtrykkelig hjemmel i landskabslov og også ellers ses at være forekommet i retspraksis, ligesom de ordinære procesformer var anvendt i sagen. Den tilsyneladende ejendommelige tvedeling af sagen måtte nærmest forklare som en utilbøjelighed hos rigsrådet til at stemple Laxmands optræden som at bære avindskjold mod riget eller ved tvivl hos det om dets kompetence til at afsige en straffedom af denne art, hvorfor kongen til yderligere sikring af sin ret måtte søge en sådan ved landstinget.

Denne retshistoriske tolkning af Laxmand-sagens hovedakter fandt i alt væsentligt fuld tilslutning af Henry Bruun i disputatsen om »Poul Laxmand og Birger Gunnarsen« fra 1959, hvori den hidtil mest indtrængende analyse af Laxmand-sagen og ikke mindst af dens baggrund og virkninger er foretaget. Da Bruun således på springende punkter har valgt at stå eller falde med Stig Iuul snarere end at gå til nogen selvstændig kritisk prøvelse af dommens retslige hjemler eller af den delte processes juridiske problematik til afgørelse af, hvilken tolkning sagen kræver for at finde sin plads i en retshistorisk sammenhæng, er det mindre på dette felt, at hans arbejde betegner en stor landvinding end ved at indarbejde sagen i tidens stats- og standshistorie. Inden for denne fører den meget stramme og målrettede undersøgelse ved sine skarpt belyste afdækninger og sammenstillinger mange nye syn med sig og leder sporsikkert frem til en konklusion, der lader Laxmand-sagen indgå som et logisk led i en udvikling, der fremtræder som en i hovedsagen politisk bestemt magtkamp mellem det senmiddelalderlige danske samfunds herskerelementer. Som ledetråd på hele denne færd bruges alt bevaret kilde-materiale, hvoraf især brevstoffet underkastes en nærgående kritisk analyse for at afpresse det enhver detalje til vurdering af begivenheds- og årsagssammenhænge. Ved hjælp af denne skygning af hovedpersonernes bevægelser og forbindelser opbygges en solid baggrund for begivenhedernes kulmination i Poul Laxmands fald og for en selvstændig vurdering af sagens virkelige sammenhæng, summeret i den sentens, at begge dommene over ham var formelt korrekte, men sagligt uholdbare.

Disputatsformen skaffede straks Henry Bruuns synspunkter to opponenter, nemlig de officielle, Aksel E. Christensen og Stig Iuul. Deres bedømmelse af nogle af hans opfattelser er fremkommet som trykte indlæg i debatten og danner dennes foreløbige afslutning. Mindre end man kunne vente det, deler de to indlæg stoffet mellem sig i almenhistoriske og retshistoriske dele, idet de begge går stærkt ind på de processuelle problemer i Laxmand-sagen. Aksel E. Christensens indlæg former sig dog som en fyldig recension af hele værket med en vurdering af forfatterens forsøg på at samle det spredte og usammenhængende materiale til et fast og nytegnat billede af en dramatisk politisk magtkamp i Danmark i årene omkring 1500. Vurderingen er på de væsentligste punkter en tilslutning til disputatsens teser dog med et vigtigt forbehold om unionspolitikens betydning for handlingsgangen. I afsnittet om Laxmand-processen får Christensens recension karakter af et selvstændigt bidrag til tolkningen af nogle af de problemer, den frembyder. Det gælder særlig spørgsmålene om sagens rette forum, dens gang mellem de to domstole, dens tilrettelæggelse ved hver af disse, dens retslige karakter som civil eller kriminel sag og forholdet mellem anklage, præmisser og domskonklusion. Endelig stilles også her spørgsmålet om anklagens og dommens retfærdighed. Det besvares nærmest modsat den Bruunske tese om formel korrekthed, saglig uholdbarhed, om end med modifikationer; recensenten har vanskeligt ved at tro, at kongen stod aldeles uden konkret grundlag for forræderianklagen, men anser det i øvrigt for umuligt at erhverve sig nogen fast begrundet opfattelse af anklagernes berettigelse.

Samme sentens om dommenes formelle korrekthed, men saglige uholdbarhed er udgangspunkt for Stig Iuuls bemærkninger. Han finder dog ikke denne tilspidsede formulering helt tilfredsstillende, men hævder, at der ved bedømmelsen af ældre domme skarpt må sondres mellem datidens efter dens retslige forudsætninger logisk nødvendige domsresultater og en senere tids tilbageførte parallelkonstruktioner på grundlag af ændrede procedurereformer og muligt fyldigere bevismateriale. Denne betragtning synes at ophæve skellet mellem det formelt korrekte og det sagligt rigtige. Da kommentator fastholder sit allerede i disputatsen fra 1940 forfægtede synspunkt, at dommene var formelt forsvarlige på grundlag af da gældende dansk ret, hvortil H. Bruun som nævnt uden forbehold slutter sig, må han følgelig også anse dem for sagligt rigtige. Dette støttes yderligere på de Laxmandske arvingers vægring ved at påtage sig forsvaret, hvilket udlægges som en indrømmelse af, at de ikke følte sig fuldt overbevist om hans uskyld; domme-

ne kunne herefter kun følge sagsøgerens påstand. Denne påpegning af en procedurebestemt kortslutning mellem anklage og dom fører dog ikke til, at der ses bort fra en bevisførelse; tværtimod udelukkes ikke muligheden af, at der kan være forelagt endog ret stærke beviser for anklagens rigtighed. Heller ikke findes der grund til at antage, at tiltalen ikke har kunnet bære det ved dommen fastslåede resultat. Videre søges forklaret forholdet mellem landstings- og rigsrådsbehandlingerne af sagen, nemlig hvorfor ikke hele sagen førtes for rigsrådet, men begyndte og sluttede ved Sjællands landsting. Endelig undlader Stig Juul ikke at gå ind på det udsondrede spørgsmål, hvorledes nutiden ville bedømme sagforholdet. Han anser en sådan bedømmelse for yderst vanskelig, idet sagen faktisk er meget dårligt oplyst, men understreger dog her som i den retshistoriske formalanalyse stærkt alle de forhold, som gør det betænkeligt at anfægte rigtigheden af domsresultatet eller ligefrem at opfatte det som et justitsmord. Trods al kølig reserverthed i formen er disse bemærkninger nok det reelt stærkeste indlæg for dommenes virkelighedsdækning siden Kolderup-Rosenvinges.

ÆRKEBISPENS SAG

Skånske strid

Strid præger Danmark og Norden på vejen ud af middelalderens brogede univers med dets vanskelige balance af modstillede elementer. Strid mellem stænderne om deres stilling i et samfund under forvandling, strid inden for stænderne om nødvendige nye grupperinger af deres lemmer, strid mellem stat og kirke, mellem reformerende og omvæltende strømninger i tro og kultus, ydre strid affødt af den nordiske unionsstats nedbrydning under presset af de nye nationalstatstendenser, alt til sidst sammenpisket i borgerkrigens malstrøm, hvoraf kun de emner kom ud, der var stærke nok til at bygge en ny, forenklet, men solidere stat af. Det er i denne store uro, den strid, der her behandles, har sin plads.

En udredning i alle enkeltheder af årsagerne til de modsætninger mellem den skånske adels øvre lag og Lundekirken, der så tydeligt kan iagttages i årene omkring 1500, ville være et værdifuldt udgangspunkt for bedømmelsen af det foreliggende problem, men samtidig en så krævende opgave, at den ville stille sig i vejen for en særskilt og indgående behandling af det her og nu. Vi må da nøjes med at erkende stridens væsen og styrke og tolke den som et af de mange udslag af tidens standende kamp mellem kirke og adel om den tilvækst i gods og indtægter, der for begge parter tegnede sig som en nødvendighed til imødegåelse af de stigende krav, som ændrede tider medførte. Iblandt de gode mænd, frie og frelse, var kapløbet i fuld gang om at sikre sig de færre og større pladser i en ny tids adel, mere ensartet og mere sammenbundet på godt og ondt med den voksende verdslige statsmagt og dens talrigere funktioner. Inden for kirkens jordiske rammer var ingen sikker fremtid at øjne for riddere og svende, presset som den blev af både pavers og kongers beskatning til at søge sin drift centraliseret og effektiviseret uden brug af for kostbar adelig medhjælp. Snarere gjaldt det da for de øvre adelige lag om at sætte snævrere grænser for den kirkelige jordhunger og sikre sig selv mest muligt gods uden afhængighed af kirken, om nødvendigt ved indhug på dens grænseområder. I de konflikter, der opstod af denne interessemodsatning, blev det af største betydning for parterne at opnå kongemagtens støtte. Kirken, her ærkesædet, havde tillige og om nødvendigt som modvægt mod kongemagten muligheden for at søge pavemagten brugt som trumf.

Med den for nordisk politik så skæbnsvangre vinter i året 1500 som indgang til hændelsesforløbet rejser sig det spørgsmål, hvordan de indblandede parter stilling over for hverandre var, lige inden kong Hanses lykkes hjul klart for alverden viste sig at have passeret sit højdepunkt hin rå februar dag i Ditmarskens klæg og vandflod. Henry Bruuns afhandling har, som det fra anden side er påpeget, ydet et grundlæggende og værdifuldt bidrag til at klarlægge dette forhold.¹ Enkelte punkter kan dog fortsat volde tvivl, ikke mindst tidsfæstelsen af enkelte trin i udviklingen og sammenhængen mellem dem.

Så meget synes at stå fast, at den ufrelse ærkebiskop Børge Gunnensen, der i 1497 havde efterfulgt den af skånsk adel fødte Jens Brostrup, ved sin konsekvente lensreduktionspolitik i løbet af få år opnåede at lægge sig ud med en stor del af Skånes rigeste og mægtigste adelige, som i særlig grad rantes af denne politik eller af ærkebispens øvrige forsøg på at udbygge sin kirkes fang i forhold til dens adelige naboers. Nærmest af disse i striden var Gregers Jepsen (Ulfstand) til Torup, Niels Hak til Hikkebjerg og rigshofmesteren Poul Laxmand, der foruden sin fædrengård Vallen i Halland ejede Ågerup i umiddelbar nærhed af Lund. På lidt større afstand sad hans fætter, Skånes måske største adelige godsejer, Oluf Stigsen (Krognos) til Bollerup, Krappe-
rup og Karsholm. Bag Niels Hak træffes hans kones slægt Brostrup, den foregående ærkebisp, bag Oluf Stigsen i det mindste nogle af de skånske Brader (Braher). Da denne udvikling og den højspændte situation, den frembragte, først er nærmere omtalt i ærkebispens store protestation fra oktober 1501, kan tidsfæstelsen af dens enkelte faser være tvivlsom. Det er også et spørgsmål, i hvor høj grad de enkelte af ærkebispens adelige modstandere i hver fase stod i forgrunden af stridighederne. Af Henry Bruuns udførligt dokumenterede undersøgelse fremgår det dog med al tydelighed, at striden var fuldt udviklet inden året 1500, og at det sandsynligvis inden da også var kommet til en skarp modsætning mellem ærkebisp og rigshofmester.²

Enkelte faser i udviklingen lader sig dog nok tidsfæste lidt nøjere allerede ved et blik på Lunde stifts diplommateriale fra disse år. Det synes at antyde, at Børge Gunnensen i efteråret 1499 gav sin holdning en særlig offensiv karakter eller måske på den tid reagerede kraftigere end hidtil

1 Bruun s. 19-27; Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 365.

2 Bruun s. 43-56; Arrild Huitfeldt: *Den Geistlige Histori* bl. Z ij (efter Mogens Madsens Lunde bispekrønike).

på formentlige udfordringer. I september-oktober bevidnes en strid om markeskellet mellem kirkens ejendom sognebyen Skorby og Krogholm hovedgård (begge liggende en milsvej nord for Ysted i henholdsvis Ljunits og Herrestad herred). Krogholm ejedes af den ganske unge Axel Axelsen Brahe. Kirkens repræsentanter, bl.a. dekanen Peder Poulsen og dens befalingsmand på ærkesædets nabohovedgård Næsbyholm Peder Reberg³, stod her over for lensmanden på det nærliggende Lindholm, marsken og ridderen Eskil Gøye, der få år efter blev Axel Brahes svoger, og over for Skånes landsdommer Steen Bille.⁴ Braherne var en af Skånes betydeligste adelsslægter, der i disse år havde eller fik ægteskabsforbindelse med en række af landsdelens andre ledende slægter som Ulfstand, Krognos og Brok (og derigennem Laxmand) foruden som nævnt Gøye.⁵ De var altså værdige modstandere for ærkebispens at føje til de øvrige. At han samtidig synes at have bidraget til at gøre Braherne livet surt i deres kamp for at sikre sig herredømmet over slægtens gamle østskånske hovedgård Vidskøvle i Gers herred, fuldender billedet. Netop i oktober 1499 måtte brødrene Tyge og Axel Brahe bistået af Eskil Gøye og Poul Laxmand slutte en kontrakt med ærkebispens lavadelige lensmand Christiern van Hafn, der gennem sin hustru havde fået arvepart i Vidskøvle og åbenbart af Børge Gunnensen som pant havde fået overdraget en anden part, som ærkesædet havde erhvervet i gården; kontrakten skulle sikre Braherne v. Hafns part, hvis han døde uden arvinger.⁶

I oktober 1499 var ærkebispens og hans kancelli i øvrigt travlt optaget af som led i den standende strid med Niels Hak at dokumentere hans formodede falsknerier ved hjælp af svigerfaderen Hans Brostrups indsegl.⁷ Samtidig var herredsfogeden i Gers herred sat i gang med at skaffe tingsvidne om, at Skibersløv helt ovre ved Helgeåen på den anden side Nævlingeåsen med alt dens fang i 60 år og mere ubestridt havde hørt til Marie Magdalene alter i Lunde domkirke, indtil for 30 år siden Per Henriksen (Hollunger) i Brodager og Mates Tagesen i Somby (Sandby) rejste krav derpå og Eskil Gøye nu for få år siden også gjorde

3 Jf. Danmarks Adels Aarvog 1911 s. 372-73.

4 Diplomatarium Diocesis Lundensis utg. av Lauritz Weibull bd. 5 (Lund, 1921) s. 394-99.

5 Danmarks Adels Aarvog 1888 s. 97ff og 1950 II s. 3ff.

6 Henry Bruun: *Vittskövles Ejendomshistorie ca. 1400-1555* (Afhandlinger tilegnede ... Axel Linvald, Kbh., 1956) s. 79-82; Salomon Kraft: *Tre senmedeltida godsorganisationer* s. 45-53, 80-81.

7 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 400-06.

krav gældende.⁸ En gammel ejendomstvist synes her ikke uden flid gravet frem til udfyldning af det øvrige stof, der kunne bringe ærkesædet og kapitlet på den ene side og en god del af landsdelens adel på den anden i kampstilling over for hinanden. Når Lundesædet i januar 1500 af borgmester og rådmænd i Lund skaffede sig vidnesbyrd om, at noget jordegods i og uden for Landskrone i 1491 var skødet og afhændet til Jens Brostrup og domkirken, kunne det tyde på, at også denne sag allerede nu voldte strid. Den følgende udvikling af den lader ikke tvivl råde om, at det her var den adelige lensmand på Helsingborg Åge Andersen (Thott), der stod ærkebispens og kirken imod.⁹ Adskillige tegn viser således hen til, at den del af den skånske adel, som følte sig gået for nær af Børge Gunnarsens gods- og lenspolitik, netop nu ved indgangen til året 1500 havde grund til at overveje stillingen og måske tænke på midler til fælles værn om, hvad den anså for sin hævdvundne ret og sit naturlige standsfortrin.

Sølvesborg-mødet

Den begivenhed, der blev udgangspunkt og stof for spændingens kulminationsfase, hvori sagens tredie part, kongen, indblandedes i striden, var det meget omdebatterede møde på Sølvesborg i vinteren 1500. Om mødets sted og tid haves oplysning i den renselsesed, Oluf Stigsen 20. oktober 1501 aflagde på Københavns rådhus. Det angives her, at sammenkomsten havde haft sted »paa Syllesborrig«. At der herved skal forstås Sølvesborg slot, som Poul Laxmand havde i sit væрге som lensmand, har aldrig været betvivlet, og der er næppe grund til at betvivle det. Tidspunktet står knap så fast. Det angives i eden med ordene »nw fastelaghen næsth forleden war eth aardh«. Bruun fortolker uden diskussion dette således, at der fra fastelavn i året 1501, som faldt på søndagen den 21. februar, henvises til samme fest året før, da den faldt på søndagen den 1. marts, og henlægger altså mødet til denne dato. Sagens er denne opløsning af edens datering af mødet også den rigtige, skønt en anden næppe helt kan udelukkes. Hvis man nemlig opfatter ordene således, at der henvises til et tidspunkt, som ligger netop ét år før

8 Dipl. Dioc. Lund. s. 404-05.

9 Smst. s. 415-17; Bruun s. 56; jf. her s. 21-22, 29.

fastelavn 1501, når man dateringen 21. februar 1500.¹⁰ Forskellen i tid kan synes uvæsentlig, men er ikke uden betydning ved en overvejelse af de forhold, der kan forklare sammenkomsten på Sølvesborg slot.

Forklaringen finder Bruun i de storpolitiske forhold; mødetidspunktet – som nævnt bestemt til 1. marts – to uger efter katastrofen i Ditmarsken, altså straks da man i Skåne var underrettet, må give et godt grundlag, mener han, for en stærk formodning om, at mødet var foranlediget ved denne begivenhed, og at det, når man husker Poul Laxmands politiske standpunkt og den skånske adels uvilje mod krigsforetagender ved sydgrænsen, var af oppositionel karakter. At Poul Laxmand må have taget initiativet, været indbyder, vært og sikkert også forhandlingernes leder, finder han givet ved mødestedet, idet Laxmand jo var lensmand på Sølvesborg.¹¹

Alt dette synes meget plausibelt, men udelukker dog ikke andre tolkninger. Sammenkomstens foranledning eller formål omtales intetsteds udtrykkeligt. Hvis den virkelig har fundet sted i fastelavn, er et politisk motiv ikke nødvendigt eller blot på forhånd overvejende sandsynligt. Den kan da simpelthen forklares som en af de selskabelige sammenkomster, som denne årlige midvinterfest gav en anledning til, og som i hvert fald senere i det 16. århundrede i rigt mål blev udnyttet af adelen til muntert lag; at drøftelser af de seneste alvorlige politiske hændelser kan have blandet sig i munterheden eller fundet skjul bag det løsslupne, er troligt nok, men berører ikke det almene synspunkt, at en fastelavns-sammenkomst med selskabeligt sigte og antagelig efter indbydelse lang tid i forvejen ikke i sig selv kan have vakt opsigt eller givet naturlig anledning til mistanke om forræderiske sammensværgelser. Mulig kan ærkebispens senere kryptiske ytringer om det »gilde«, Poul Laxmand og andre havde optaget, finde sin forklaring i, at der har bestået en fastere ramme om sådanne sammenkomster, der i så fald må antages

10 Det må i begge tilfælde huskes, at fastelagsfesten på denne tid var udstrakt over indtil en uge, så de anførte dage kun giver begyndelsestidspunktet, der dog her netop er det, der interesserer (jf. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden*. 5. udg. bd. 2 (Kbh., 1929-31) vii bog s. 67-71). Om der, hvis ordet »fastelaghen« opfattes som en enkelt dag, sigtes til fastelavns søndag (flæskesøndag), kan i øvrigt være tvivlsomt, eftersom ordet vist egentlig betegner dagen før askeonsdag, den såkaldte hvide tirsdag eller fedtirsdag (jf. Leks. f. nord. middelalder bd. 4 (1959) sp. 198). Under alle omstændigheder rummer en datering ud fra fastelavn således en ikke ringe uklarhed.

11 Bruun s. 74-75.

jævnlig at have fundet sted.¹² Under sådanne omstændigheder kan det heller ikke tillægges nogen særlig betydning, at sammenkomsten fandt sted på Laxmands lensslot. Men selv om det forudsættes, at mødet virkelig med korteste varsel var sammenkaldt til fastelavn 1500 på baggrund af de seneste krigsbegivenheder og altså havde et rent politisk sigte, indebærer dette dog ikke nødvendigvis hverken en oppositionel karakter eller et initiativ særlig fra rigshofmesterens side.

Det forekommer her naturligt at undersøge, om ikke det sparsomt bevarede kildemateriale rummer stof, som kan pege i anden retning. Et enkelt stykke, som ikke omtales af Bruun, synes i denne forbindelse at have krav på opmærksomhed. Den 22. februar 1500, femtedagen efter det lammende nederlag ved Hemmingstedt, lod kongen fra Rendsborg et brev udgå til Oluf Stigsen. Efter ganske kort at have underrettet denne sin »man, raad och embitzman paa Lagholm« om nederlaget og den store skade, der var lidt derved, meddeler kongen heri videre: »Hobess oss swodan skade well at forwinde och wedergjøre met ethers oc flere wore wenners hielp oc raad. Bedhe wii ether kerligen, at i ware wedh godh trøst oc betencke gode raad oc delæ them met oss, nar Gud følger, wii ether ti[II] ordz kommende worde, oc ramme wort oc riigens bestæ wti wo[r] frawerelsæ.«¹³ Brevet er enestående, for så vidt som nogen tilsvarende henvendelse og opfordring ikke ses at være udgået til nogen anden i eller uden for rigsrådet hverken i Skåne eller det øvrige rige. Dette er rigtignok ikke ensbetydende med, at det ikke har været tilfæl-

12 Enkelte vidnesbyrd om sådanne sammenkomster af et antal skånske adelige, og det netop på Sølvesborg og kun få år tidligere, findes da også bevaret. Den 16. april 1495 – skærtorsdag – udstedtes på Sølvesborg et brev, hvorved Arvid Trolle gav Oluf Stigsen fuldmagt til på sine vegne at indkræve arv efter svigerfaderen Iver Axelsen (Thott). Brevet siger sig at være medbeseglet af Poul Laxmand, marsken Eskil Gøye, Christiern van Hafn og Gunner Krabbe (Repert. 2. rk. bd. 4 s. 542-43). De samme foruden Lunde-kanniken Oluf Esbjørnsen havde i øvrigt 7. april beseglet breve udstedt hos Oluf Stigsen på Bollerup (smst. s. 540-41). Atter året efter udstedtes der brev fra en forsamling af mestendels skånske adelige på Sølvesborg. Den 20. juni 1496 bevidnede de tre rigsråder Poul Laxmand, landsdommeren Sten Bille og Niels Høg sammen med Gregers Jepsen (Ulfstand), Henrik Ågesen (Sparre) og Henning Brostrup, at Niels Hak for dem samme dag på Sølvesborg havde forhørt en del bønder om betaling af landgilde (smst. s. 646). Det er værd at bemærke, at ligesom sammenkomsten i 1500 fandt begge disse i 1495 og 1496 sted op til højtider, henholdsvis påske og midsommer. Om adelslav eller -gilder i forbindelse med årets højtider jf. i øvrigt Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 (Kbh., 1888) s. 239-40.

13 Will. Christensen (udg.): *Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid* bd. 1 (Kbh., 1912-14) s. 141-42.

det, da jo kun få adelsarkiver fra denne tid er bevaret nogenlunde intakte; men brevet lader sig dog på grund af adressatens stilling meget vel forklare som isoleret ekspedition. Hvis nogen kan anses for på denne tid at have været den skånske adels og det skånske rigsråds førstemand og leder, må det nemlig snarere være Oluf Stigsen end Poul Laxmand, hvis rigsembede og store len og ejendomme på Sjælland og Fyn foruden øst for Sundet gjorde en lokal lederstilling for ham dér mindre naturlig, om end han utvivlsomt rent faktisk indtog en fremtrædende plads i den skånske adels øverste lag. Også i den følgende tids begivenheder nævner kilderne Oluf Stigsen som eneste navn i affærer, der vedrørte større dele af den østensundske adel. Det kan igen være tilfældigt, men da synes tilfældighederne mistænkeligt ensrettede.¹⁴

Sammenholdes det kgl. missives ordlyd med mødet på Sølvesborg en halv snes dage senere, forekommer en saglig sammenhæng ikke usandsynlig. Kongen appellerede jo til Oluf Stigsens og flere gode venners hjælp og råd, bad ham betænke, hvad der var at gøre, og at give kongen underretning om resultatet af overvejelserne. Med kongens brev i hænde¹⁵ og med tanke på sin fremtrædende stilling i stand og land, må det dog for hr. Oluf have været helt nærliggende, ja have stået som en efterkommelse af kongens opfordring, at søge sine standsfæller for sammen

14 Erik Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (Kbh., 1968; udsendt 1969, efter at hovedparten af nærv. var skrevet) s. 246 fremstiller Oluf Stigsen som først og fremmest godssamler, ikke politiker. Begivenhederne i 1501 nævnes vel, men nærmest som undtagelsen, der bekræfter regelen, og som noget, O.S. ligesom ved et uheld takket være slægt-skabs- og venskabsforbindelse med P.L. var ved at blive trukket ind i og reddede sig ud af ved sin renselsed. Denne opfattelse hviler, som så meget andet i opfattelsen af denne tids historie på en – altid farlig – slutning fra kildernes tavshed. Den overser imidlertid netop det her omtalte kongebrev til O.S. og den centrale placering i en politisk sammenhæng, det synes at tillægge ham. At O.S. havde succes som godssamler, er sandt nok og måske også, at hans tilbøjeligheder mere gik i den retning end i den politiske; men det rejser vel just spørgsmålet, om en så omfattende godssamling som hans overhovedet var forenelig med en placering uden for det politiske magtfelt. Også om andre af tidens mest markante skånske adelige gælder det vel i øvrigt, at de kun tilfældigt kan følges i rigspolitiske forhold, og at de i det væsentlige koncentrerede sig om de skånske, hvad der dog vist kun harmonerer med sædvane og almindelig antagelse af rigsrådernes vigtige virke i deres respektive lande enten individuelt eller som del for det pågældende land af det samlede råd.

15 O.S. må efter brevoverleveringen at dømme faktisk have modtaget brevet, om end dag og sted for modtagelsen ikke kan fastslås. Brevet er nemlig bevaret i original udfærdigelse og synes at hidrøre fra O.S.s privatarkiv (Will. Chistensen (udg.): *Missiver* bd. I s. 141).

med dem at overveje stillingens krav og muligheder. Kun derved kunne han vel egentlig svare kongen som ønsket, idet denne i Oluf Stigsen nok mente at finde og binde mere end personen. Initiativet til sammenkomsten – hvis den ikke som antydtes blot var en på forhånd fastlagt fastelavnsfest – synes da lige så vel eller snarere end fra Laxmand at kunne være udgået fra Oluf Stigsen, der faktisk er den eneste, hos hvem et konkret motiv kan påvises. Er alt fremmest i største hast, har 8 eller 10 dage fra brevets afsendelse måske været nok til at bringe mødet i stand, hvad enten brevet har truffet Oluf Stigsen på hans lensslot Lagholm, på hans gård Krapperup ved Kullen eller på Bollerup, som synes at have været hans egentlige hjem.¹⁶ Har han været ophavsmanden til mødet eller i hvert fald til den formodede politiske del af det, forklarer det også, at det var ham, der senere ved renselsesed tilbageviste de beskyldninger, der var rettet mod deltagerne for stemplinger mod kongen, og det bliver derfor unødvendigt at følge Bruun i hans forklaring af dette forhold ved formodningen om, at også andre deltagere eller i hvert fald den af ham antagne hovedperson Poul Laxmand har aflagt en lignende ed, hvorefter videsbyrd så må antages at være gået tabt. Oluf Stigsen var nemlig da ikke som formodet en biperson, men selv hovedmanden i laget.

Fortolkes endelig dateringen af Sølvesborg-mødet på den anden, teoretisk mulige måde til ca. 21. februar 1500, falder alle spekulationer om dets oprindelse i forbindelse med begivenhederne i Ditmarsken bort, idet meddelelsen om nederlaget simpelthen ikke så hurtigt har kunnet nå Skåne og fremkalde en større sammenkomst af landsdelens spredte adel.¹⁷

Under alle omstændigheder forudsætter sammenkædningen af Sølvesborg-mødet med nederlaget i Ditmarsken selvsagt, at underretningen om dette er nået frem til Skåne og Bleginge, inden fastelavns-mødet holdtes. Dette er, når man tager hensyn til samfærdselsmidlernes lang-

¹⁶ Heise påstår (*Danm. Riges Hist. 1481-1536* s. 76), at Poul Laxmand, Niels Hak og Oluf Stigsen netop befandt sig på Sølvesborg, hjemvendte fra et møde i Kalmar, da efterretningen om nederlaget i Ditmarsken nåede dertil. Hjemmelen for denne påstand er uvis. Den hviler måske på en sammenblanding med P.L.s og N.H.s i ærkebispens »protestacio« fra 1501 omtalte tilbagevenden fra Kalmar, der imidlertid af Bruun (s. 39) overbevisende henføres til 1497.

¹⁷ Det mindre sandsynlige i denne datering synes at understreges af, at Oluf Stigsen 25. februar 1500 optrådte på Albo herreds ting og fik udstedt tingsvidne om sin ret til en skov (Repert. 2. rk. bd. 5 s. 252).

sommelighed på denne tid, i sig selv meget tvivlsomt eller endog usandsynligt. Til det ganske vist noget fjernere Sverige synes underretningen om Ditmarsken-slaget først at være nået i april 1500.¹⁸ Sandsynligst er det derfor nok, at nyheden slet ikke er nået frem til mødet på Sølvesborg, selv om der regnes med hele fastelavnsugen, og at dets afholdelse har været uafhængig af begivenhederne i Ditmarsken.

Hvordan end sagen drejes, er det fortsat uvist, hvad der var foranledningen til Sølvesborg-mødet, hvem der tog initiativet til det, ja endog hvornår dets nøjagtige tid var, og hvem og hvor mange der deltog i det. Slutninger herom lader sig heller ikke let drage af dets karakter og resultat, da også disse forhold er lidet kendte. Dertil kommer, at den eneste kilde, hvorfra sådanne oplysninger kan udledes, nemlig ærkebispens protestation af 13. oktober 1501 er et partsindlæg, der efter den trængte stilling, han da befandt sig i, må formodes at være yderst ensidigt både i sagsfremstilling og procedure, og som dertil på mange punkter er så uklart, at det volder tolkningen store vanskeligheder. Slutninger ud fra dette skrift må derfor drages med den største forsigtighed og med opmærksomheden fæstnet ved den selvfølghed, at dets påstande er udvalgt og fremstillet med henblik på den stilling, ærkebispens halvandet år senere var kommet i, netop på grund af sine insinuationer om, hvad der var foregået ved mødet.

Af de senere hændelser fremgår klart, at ærkebispens sigtelse af de ramte er blevet opfattet som en beskyldning for forræderisk stempling mod kongen. I sin protestation citerer Børge Gunnensen således Laxmand for den udtalelse, »at een skalck skwllæ haffuæ sagt po hannem oc flere aff riddherskabet vdi Sconæ, at han oc the skwllæ bwndhet bond modh ether nade po ether nades argesthæ.« Videre taler han om »thet gilde, ther han oc flere optaghet haffwe«, og om »forbinding«, de skal have gjort indbyrdes. At han ikke har kunnet eller villet bevise sigtelsen, fremgår med al klarhed af hans egen protestskrivelse, hvor han i virkeligheden sætter sig selv og sin kirke i kongens sted som genstand for den antydede sammensværgelse, men søger at sætte lighedstegn mellem de to forhold ved at hævde, at et angreb på ærkebispens som kongens råd og mand ikke er bedre end et angreb på kongen selv.¹⁹ Om end det, at han ikke fører bevis for den oprindelige sig-

18 O.J. Benedictow: *Knut Alvsson og hans vei til opprør* s. 144.

19 Jf. s. 40-41; Dipl. Dioc. Lund, bd. 6 s. 41.

telse, ikke kan tages som udtryk for, at han ikke har troet på realiteten bag den, taler forskydningen i standpunkt dog snarest for, at de forhandlinger og aftaler, der kan have fundet sted på Sølvesborg, hvis de har været vendt mod nogen, snarere har været det mod ærkebispens end mod kongen. Hvis han overhovedet har haft grundlag for at tale om et »gilde« og en »forbinding« hos modparten, dækker det nok nærmest over en forbindelse hos hans adelige modstandere om en fælles optræden over for ham, måske til værn mod de kirkelige sanktioner, han kunne tænkes at ville søge anvendt mod dem. Dette svarer klart bedst til den holdning, de implicerede adelskredse havde indtaget i de foregående år, og til helheden i ærkebispens omtalte protestskrift.

Om mødedeltagernes antal og navne vides så godt som intet aldeles sikkert; om antallet slet intet og ej heller, om andre end adelige har været til stede. Af Oluf Stigsens renselsesed synes med sikkerhed at kunne udledes, at han har været til stede som en af de ledende. Bemærkelsesværdigt er det da, at han slet ikke nævnes i ærkebispens protestation. Forklaringen kan være, at dette skrift er affattet ud fra den forudsætning, at hans ed kunne blive aflagt, inden skriftet blev forelagt for rigsrådet, og at videre klage mod ham derfor måtte frafalde; det udelukker således slet ikke, at han kan have været nævnt i de første sigtelser. I protesten anføres alene Laxmand på en sådan måde, at han ved kombination med ordlyden af Oluf Stigsens ed må anses som påstået mødedeltager. Andre omtales kun som »flere aff riddhershabet i Sconæ.« Niels Hak forekommer dog helt igennem i skriftet fremstillet som i den grad forbundet med Laxmand, at han naturligt må antages at have været en af disse flere.

Adeligt modstød

Hvordan og hvornår insinuationerne om sammensværgelse mod kongen er blevet fremsat og er kommet kongen for øre, er uvist. Det må dog have været før det møde i Helsingborg, hvor de behandlede af kongen, og som af Henry Bruun overbevisende er tidsfæstet til januar 1501. Bruun har søgt minutiøst at udrede forholdet mellem de tre parter i det lille år, der gik mellem Sølvesborg- og Helsingborg-møderne. Som resultat heraf mener han at kunne datere et omslag i forholdet mellem kongen og ærkebispens tilnærmelsesvis sikkert til sommeren eller efter-

året 1500.²⁰ Endnu ved rådsmødet i Århus i maj 1500 synes det gode forhold mellem dem at have været urokket; den 17. maj udstedte kongen et åbent brev, hvorved han tog ærkebispens i Lund, menige kapitel sammesteds og alt kirkens og deres gods og tjenere i sit kongelige værn samt stadfæstede alle deres og deres kirkes privilegier.²¹ Det er nok rimeligt med Bruun at tolke dette som en sikkerhedsforanstaltning fra ærkebispens side, foranlediget af den voksende politiske spænding i Skåne.²² Men af noget stærkt sammenstød mellem ham og rigshofmesteren, rigsmarsken eller de skånske råder ved dette møde bærer det bevarede kildemateriale intet spor. Ved det næste rigsrådsmøde i november 1500 i København sporer Bruun imidlertid en væsentlig ændring i forholdet mellem kongen og ærkebispens. Dette udledes navnlig af Børge Gunnarsens nervøse aktivitet med at skaffe sig vidisser af ærkesædets ejendomsbreve, især dem, der vedrørte Bornholm, og dette kombineres med berettende kilders påstand om et forsøg fra kongens side på at føre denne ærkesædets hovedbesiddelse tilbage under kronen.²³ Inden der foretages en vurdering af denne opfattelse af kongens holdning, vil det dog være nyttigt, atter på grundlag af ærkesædets eget diplommateriale, i nøje tidsfølge at kaste et blik på udviklingen af forholdet mellem de stridende parter.

Et samlet blik på de bevarede breve synes at kunne begrunde den opfattelse, at hvis efteråret 1499 havde været præget af et fremstød fra ærkebispens side, så var til gengæld efterårsmånederne i året 1500 frem til rigsrådsmødet i november kendetegnet af et modstød fra hans adelige uvenners side. Flere sager belyser dette, men navnlig to. Den ene er den allerede nævnte om noget gods i og ved Landskrone, den anden og vigtigste angår donationerne af Harebjerg gård og et stort antal bøndergårde til Lunde kirken. En kort gennemgang af sagsakterne antyder, hvad der her stredes om og stod på spil, og hvem der stod bag angrebet på ærkebispens og kirkens interesser.

I 1491 havde præsten Jacob Petersen i Landskrone med sin fader Peter Skræders samtykke på egne og sine arvingers vegne til Lunde domkirke og kapitel skødet og overdraget alt sit fæderne og møderne arvegoods både i og uden for Landskrone, i alt ikke mindre end seks gårde,

20 Bruun s. 59, 65.

21 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 422-23.

22 Bruun s. 56.

23 Bruun s. 56-58.

fem boder, en øde jord, en abildgård og en vejrmølle, og dermed indstiftet et præbende og kanonikat i Lund samt messer. Selv havde han for livstid modtaget præbendet og kanonikatet.²⁴ Den 17. januar 1500 skaffede kapitlet sig vidnesbyrd af borgmester og to rådmænd i Lund om, at Jacob Petersen havde haft præbendegodset til sin død.²⁵ Tilsvarende vidnesbyrd afgav kapitlet selv den 21. september 1500.²⁶ At disse dokumenter var fremkaldt af et forsøg fra lensmanden på Helsingborg Åge Axelsen (Thott) på at fratage kirken og Jacob Petersens efterfølger kanikeren Thomes Mortensen godset, fremgår tydeligt af en domsregest fra rigsrådsmødet i november.²⁷ Derimod ses det ikke, hvad grundlaget for lensmandens aktion var.

Bedre belyst er Harebjerg-sagen. Harebjerg gård, en milsvej øst for Lund, havde længe været omtvistet. I mere end et århundrede havde den været ejet af en skånsk slægt, der førte Rani-våbenet, men var ved Peder Tuesens datter Adelisse kommet til hendes mand Blix Daa.²⁸ Slægten Daa er samtidig kendt fra Midtsjælland, hvor broderen Claus gennem sit ægteskab kom i besiddelse af Ravnstrup.²⁹ En anden broder Jørgen (Ørien) Daa omtales i 1470'erne og 1480'erne ofte i forbindelse med Harebjerg, som han åbenbart til dels havde i pant for lån til broderen Blix. Daa'ernes og fru Adelisses ejendomsret til gården blev imidlertid angrebet af ejeren af det nærliggende Ørtofte rigsråd hr. Knud Truidsen (Has), som på grundlag af gamle breve fra 1477 påstod hjemmel til Harebjerg. Det lykkedes ham dog trods al retslig pågæenhed ikke at vinde nogen ret til gården,³⁰ som Adelisse i 1492 efter Blix Daas død solgte til sin svoger væbneren Niels Olsen (Baad) i Smørlerup og hans hustru, hendes søster Bodil Pedersdatter.³¹ De nye ejere arvede imidlertid den gamle ejendomsstrid, idet Knud Truidsens to svigersønner af den skånske højadel, rigsråderne Oluf Stigsen (Krognos) og Tønne Vernersen (Parsberg)³², i 1498, da Niels Olsen ved rigskansleren

24 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 149-53.

25 Smst. s. 415-17.

26 Smst. s. 435.

27 Smst. s. 446.

28 Danm. Adels Aarb. 1910 s. 340ff; jf. Erik Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (Kbh., 1968) s. 91, 170.

29 Danm. Adels Aarb. 1890 s. 168; smst. 1944 II s. 12-13, 25.

30 Danm. Adels Aarb. 1944 II s. 25-26; Repert. 2. rk. bd. 2 s. 611, 683-84, 687-88, 692-93, 696, 705-06, 708, bd. 3 s. 29-31, 40-41, 45, 49, 55, 123-24, 294.

31 Repert. 2. rk. bd. 4 s. 241-43, 423; Danm. Adels Aarb. 1910 s. 344.

32 Danm. Adels Aarb. 1896 s. 183.

havde søgt forfølgning til lås på ejendommen, tog genbrev herimod, men udeblev fra retten, da de blev stævnet i sagen, og således lige så lidt som svigerfaderen fik held i deres forsøg på ad den i sådanne sager sædvanlige retsvej at skaffe sig del i gården og dens tilliggende.³³

Snart efter syntes alle muligheder for at rejse sagen på ny at skulle forsvinde for stedse. Den 24. juni 1499 gav nemlig Niels Olsen i Harebjerg alt sit jordegods til Lunde domkirke til evig eje til indstiftelse af daglige messer og tider for Jomfru Maria. Godset bestod af hans sædegård Harebjerg, otte gårde i Harebjerg by og tolv andetsteds i Skåne.³⁴ Den 25. marts 1500 skænkede han desuden Lundekirken 13 gårde i Skåne samt en øde grund i Lund til det alter, han havde oprettet i domkirken.³⁵ Disse donationer betød for kirken en meget betydelig godstilvækst, der skulle danne grundlaget for den store Maria-messestiftelse, som ærkebispens vel allerede nu planlagde og senere fik oprettet ved tillæg af andet gods bl.a. dele af det konfiskerede Laxmandske. Men denne storslæde gave og dens formål bragtes rigtignok i fare, da lensmanden på Helsingborg Åge Andersen i begyndelsen af oktober lod Niels Olsen retsligt forfølge »for eett giærdæ, som siges han skuldæ haffue ladet affbrænt mellom Ormekiær oc Giersløff i Kwldhæn i ærchebiscop Iens Brodstrup tidh, tha han war hanss officialis«, altså en gammel historie helt fra den forrige ærkebispens tid. Den 10. oktober foretoges sagen på Skånes landsting. Her optrådte ingen anden end Børge Gunnersens gamle uven Gregers Jepsen, hvis strid med ærkebispens er det ældste bevidnede led i dennes strid med den skånske adel,³⁶ og begærede på lensmandens vegne Niels Olsens faldsmål. Hvad sagen var lagt op til fra denne side, fremgår klart af strafpåstanden, »ath thet galt paa hængende och hanss howit lodz tabelsæ.« Dom efter denne påstand ville da antagelig berøve Lundekirken i hvert fald en hoveddel af de store donationer. Betegnende nok optrådte en anden af ærkebispens faste støtter blandt den mindre fremtrædende del af den skånske adel, den tidligere biskoppelige official og bispelensmand Peder Lang til Valløse (Fers herred) som Niels Olsens fuldmægtige forsvarer og krævede med henvisning til uklarhed i lovgrundlaget for bedømmelsen af forbrydelsen sagen henvist til kongens og rigsrådets dom på den til »Hellenæmøs-

33 Repert. 2. rk. bd. 4 s. 411, 425, 468-69, 489, 497, 560-61, bd. 5 s. 96-97, 103-04; jf. Erik Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* s. 250, 285.

34 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 375-78.

35 Smst. s. 418-21.

36 Bruun s. 46-47.

sæ«, altså Allehelgen 1. november 1500 indkaldte herredag i København.³⁷ Men herudover var ærkesædet i febrilsk aktivitet for ved andre midler at afvende stødet. For det tilfælde, at Niels Olsen virkelig dømmes efter strafpåstanden, lod ærkebispens ved sagens behandling på landstinget kynde og læse de nylig bekræftede kgl. privilegier, hvorved ærkesædet havde fået ret til at oppebære alle kongelige faldsmål, som lød på »hals, hand, howith lodh, twenne fyretiwighe marcke sagher och ther for nædhen, aff kirkens tiænere«; han mente derfor, at det, Niels Olsen kunne findes at være falden for, det burde han, ærkebispens, og ikke Åge Andersen oppebære.³⁸ Samtidig tog han skridt til øjeblikkelig iværksættelse af ejendomsoverdragelserne, sagtens for at sikre sig en bedre udtgangsstilling for nye retssager, hvis dette forsøg på at bringe væbneren Niels Olsen ind under begrebet »kirkens tiænere« skulle glippe og denne tabe sin sag. Straks samme dag som landstingsmødet fandt sted, udstedtes der fra Lund breve til dette formål. Niels Olsen selv gav sin tjener på Harebjerg ordre til straks at overlade gården med alt tilliggende gods til ærkebispens tjenere, der bragte brevet, og allerede næste morgen at samle bønderne til sognestævne for at tilsige ærkebispens deres tjeneste. Mens disse tjenere hastede mod øst til Harebjerg, afgik en anden af Børge Gunnersens tjenere sporenstregs til Malmø med fuldmagtsbrev til straks at overtage den gård på Søndregade, som Niels Olsen hidtil havde haft.³⁹ Ved landstingsmødet ugedagen efter, 17. oktober 1500, kunne da Peder Lang på ny fremstå og efter ærkebispens befaling og fuldmagt lade gavebrevet af 24. juni 1499 tinglæse og samtidig forkynde, at ærkebispens nu havde overtaget godset.⁴⁰

37 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 437-38. – Det vanskelige problem om det i anklage og forsvar påberåbte forskellige lovgrundlag er i denne forbindelse uvæsentligt og forbigås. Jf. i øvrigt P. Kofod Ancher: *En Dansk Lov-Historie* bd. 2 (1776) s. 497-98 (hvor både parter og påstande er byttet om), 501-02.

38 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 438.

39 Smst. s. 436-37.

40 Smst. s. 438-39.

Konge i spil?

Øjensynlig var der til november-herredagen år 1500 i København sørget for, at ærkebispemænd ikke kom til at kede sig. Men var det hans kære medbrødre, de skånske råder og deres venner, der havde tænkt så smukt på ham, eller var det kongen selv? Formelt står i begge de her nævnte sager kongens lensmand på Helsingborg Åge Andersen som den drivende kraft, og for den sags skyld kunne det ligge nær at formode et initiativ fra kongens side. Gregers Jepsens opdukken som lensmandens forlængede arm peger dog unægtelig mere på ærkebispens adelige modstandere, til hvem Åge Andersen efter sine standsforudsætninger og -interesser snarest må antages at have sluttet sig. Rent bortset fra, hvad de foreliggende sager taktisk lod sig bruge til i en løbende konflikt med ærkebispemænd, kunne den gods- og lenshungrige rigsrådsadel jo heller ikke være interesseret i, at de traditionelle sjælegaver til kirken, der allerede havde lagt beslag på store dele af Skånes jord, ved at udstrækkes til hele adelige sædegårde og godskomplekser yderligere mærkbart indsnævrede dens muligheder for at drive aktiv godspolitik.

Kongelige interesser anes snarere bag nogle breve om ærkesædets fjerdedel af Lunde by. Her er det dog endnu vanskeligere at bestemme, hvem der havde initiativet. Det kunne synes at være ærkebispemænd. I hvert fald lod han den 23. juli 1500 notarielt optage vidnesbyrd af en tidligere rådmand i Lund om, at ærkesædets fjerding lå østerud i byen.⁴¹ Antagelig under herredagen tog han i fortsættelse heraf kgl. vidisse på Valdemar 2s privilegiebrev af 1213 om denne fjerding.⁴² Endelig lod landsdommer Steen Bille på kongens vegne den 1. februar 1501 bytinget i Lund granske sagen ved udpegede mænd, der erklærede, at de vel havde hørt, at domkirken skulle have haft en fjerdepart i Lund, men ikke vidste til hvilket verdenshjørne; derimod vidste de, at alle skatter af hele byen altid var gået til kronen, og at der aldrig havde været mere end ét

⁴¹ Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 431-32. – Om Lunds ældste bebyggelses- og befæstningsform og om den mulige deling af byen i en kongelig del og i en del, der lå under ærkebispemænd og domkapitlet, og som antagelig udgjorde den østlige del af det befæstede område, henvises til nyere undersøgelser og hypoteser af Rikard Holmberg: *Om Lunds murar och vallor* spec. s. 5. – I 1486-87 havde også Roskilde-bispen Niels Skave ladet optage vidnesbyrd om sin bispestols fjerding af Roskilde by (Wm. Christensen: *Aktstykker til Roskilde Bispestols Historie* s. 358-60).

⁴² Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 449.

byting og én byfoged.⁴³ Omtalen af skatteforholdene kunne måske tyde på, at det er i dem, forklaringen skal søges, som endnu et udslag af ærkebispens stadige higen efter at forbedre sin kirkes indtægter. Den udtalte interesse for at fastslå fjerdingens beliggenhed taler dog snarere for, at mere specielle grunde har foreligget, måske i forbindelse med Harebjerg-donationen eller ærkebispens sag med Niels Hak om de voldshandlinger dennes folk skal have begået i Lund by⁴⁴.

Ved bedømmelsen af forholdet mellem konge og ærkebispe omkring rådsmødet i november 1500 er det afgørende, men også langt det vanskeligste problem dog utvivlsomt den bornholmske sag. Bruun⁴⁵ fremstiller denne sags væsen ved at referere Svanings og Mogens Madsens beretninger om, at kongen på grundlag af dokumenter fremdraget af arkiverne skulle have forsøgt at fratage ærkesædet Bornholm med det vigtige slot Hammershus. Svaning fortæller, at kongen for at opnå dette indledte en offentlig sag mod ærkebispens. Mogens Madsen forklarer sagens opkomst med, at rænkesmede og smigrere ved hoffet havde overtal kongen. Hos begge savner episoden en bestemt datering og placering i hændessammenhængen, måske fordi kildegrundlaget kun er det af Svaning omtalte fra Lundekapitlet udgåede, men nu ikke påviselige skrift i sagen. Svanings oplæg synes dog at henhøre affæren til tiden efter genoptagelsen af unionskrigen med Sverige i 1501, snarest til 1504. Bruun⁴⁶ henfører nu denne sag til slutningen af 1500 eller begyndelsen af 1501 og omslaget i forholdet mellem kongen og ærkebispens til sommeren eller efteråret 1500. Grundlaget herfor er en række vidiser af breve om sine ejendomme og rettigheder på Bornholm, som ærkebispens vides at have fået udstedt, antagelig alle af rigskansleren under rettertingsseglet. Nogle af dem er dateret november 1500, altså under herredagen, andre, kun i regest bevarede, til året 1500; også disse sidste henfører Bruun, sandsynligvis med rette, til herredagen i november.

Selv om dette grundlag for dateringen kan synes solidt, er det dog nok i et punkt af så stor vigtighed som dette kloget at holde fast ved, at både sagen selv og dens datering er meget usikker. De nærmest samtiden berettende kilder er ganske tavse om sagen, og intet samtidigt dokument

43 Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 6-8.

44 Bruun s. 51.

45 Bruun s. 57-58.

46 Bruun s. 56-59.

omtaler den påståede offentlige retssag. Svaning, af hvem Mogens Madsen synes ganske afhængig, kan lige så lidt som nutiden anføre dokumentarisk holdepunkt for påstanden. Hvor let kan der ikke være sket en afsmitning fra det velkendte forsøg af Christiern 2 på at aftvinge ærkesædet Bornholm og Hammershus.⁴⁷ Vidissernes vidnesbyrd står ganske vist fast, men det tør ikke glemmes, at ærkebispens foruden om Bornholm samtidig skaffede sig et ikke ringe antal vidisser om ærkesædets almindelige rettigheder og om dets besiddelser uden for Bornholm.⁴⁸ Dette får også Aksel E. Christensen til stærkere end Bruun at understrege, »at sammensætningen af vidisserne taler stærkt for, at ærkebispens rustede sig til at forsvare ikke blot Bornholm, men hele sit sæde og sin egen person paa bred front over for kongen.«⁴⁹ Her er altså blik for muligheden af en bredere fortolkning af materialet. Men principielt må man vel stille det spørgsmål, om selve det, at ærkebispens hos rigskansleren sikrede sig retsgyldige kopier af sine og sin kirkes privilegie- og ejendomsbreve, absolut må ses som resultat af eller som optakt til en aktuel krise om bestemte dele af de områder, brevene vedrørte.

Antages det imidlertid, at der virkelig i efteråret 1500 har udviklet sig en krise mellem konge og ærkebisp om Bornholm, melder det spørgsmål sig, hvorledes den var fremkaldt, og hvorledes den måtte virke sammen med de klarlagte stridigheder mellem ærkebispens og ledende slægter i den skånske adel. Mogens Madsen har – vel ved ræsonnement ud fra kendskabet til disse stridigheder – formodet, at rænkesmede og hofsmigrere stod bag.⁵⁰ Det ligger da også nær at ane Børge Gunnarsens

47 Om dette se Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 3, 2 (Kbh., 1867) s. 73-78; Gottfrid Carlsson: *Lunds ärkesäte* s. 534 følger Svaning m.h.t. sagens realitet, men også til dens senere datering.

48 Bruun s. 56-57, jf. diplomfortegnelsen i *Dipl. Dioc. Lund*. bd. 5 s. 492-93.

49 *Hist. Tidsskr.* 11. rk. bd. 6 s. 366.

50 Bruun anvender s. 68 jf. s. 58, vist i tilslutning til Huitfeldts sprogbrug i Bispekrønikekens danske gengivelse af Mogens Madsen, udtrykket »hoftjenere« og ræsonnerer over, hvem der kan dækkes heraf. Han mener at kunne udelukke Poul Laxmand; »til hoftjenernes kategori har vanskeligt nogen samtidig kunnet henregne ham«. M.M.s klassicerende og mere handlings- end stillingskarakteriserende udtryk (»a sycophantis forte & adulatoribus aulicis ita persvasus«) tillader dog i sig selv næppe en meget indskrænkende tolkning. Hvad Huitfeldts »hoftjenere« angår, må huskes, at dette begreb på hans tid dækkede de adelige, der gjorde tjeneste ved hove, og intet nedsættende eller nedladende indeholdt, ligesom betegnelsen »tienere« vist allerede omkring 1500 bruges om selv de højststående forhold til kongen. Da M.M.s udtryk som antydet næppe hviler på nogen samtidig kilde, har tolkningen af det i øvrigt ingen synderlig betydning i den foreliggende sammenhæng.

adelige uvenner bag det kongen tillagte skridt. Foruden at tjene som våben mod ærkebispens i den standende strid kunne en inddragning af kirkens store lensområder under kronen, i betragtning af den lenspolitik, Børge Gunnensen havde vist sig sig at stå for, antagelig kun være i den højere adels interesse ved at give den adgang til flere store og givtige kronlen. Over for kongen lod sagen sig let fremføre, måske ligefrem som svar på den til eller gennem Oluf Stigsen udgåede kongelige opfordring til at overveje og foreslå midler, der kunne hjælpe kongen over den skade, han havde lidt i Ditmarsken. Ved på dette tidspunkt at påføre ærkebispens en så vigtig sag ville kongen under alle omstændigheder reelt komme til at stå ved hans adelige modstanderes side. Hvis denne situation virkelig tilvejebragtes, var ærkebispens unægtelig bragt i en farlig stilling over for to så stærke og – selv om blot i øjeblikket – samvirkende modstandere. Endog de kraftigste og mest nervøse reaktioner fra hans side ville da være let forståelige. Atter må det dog fastholdes, at noget egentligt bevis for, at der i efteråret 1500 opstod en alvorlig konflikt mellem konge og ærkebisp, ikke er ført. Den lejlighed, hvor konflikten snarest måtte være kommet til udbrud, var vel herredagen i København i november. Også for at fornemme mulige tegn på en konflikt på denne led vil det være nødvendigt at se lidt nærmere på de desværre meget få bevarede aktstykker fra dette møde.

Herredagen var som nævnt berammet til »hellenæmøssæ«, 1. november.⁵¹ Trods kildernes yderlige svaghed ses det, at flere af stridspunkterne mellem ærkebispens og skånske adelskredse samt lensmanden på Helsingborg her kom til behandling og afgørelse. For en vurdering af forholdet mellem konge og ærkebisp er det vigtigt at kunne fastslå, at disse afgørelser ikke viser nogen uvenlig holdning fra kong Hanses side mod Børge Gunnensen. Tværtimod synes ærkebispens at være sluppet særdeles let fra de anslag, der var rettet mod ham og hans kirke. I den for ærkesædet vigtige sag om Harebjerg-donationen, hvor oplægget på landstinget fra lensmandens side havde været så hårdt, at det sigtede mod donators liv og hovedlod og dermed mod selve grundlaget for den store gave til Lundekirken,⁵² tillod kongen Børge Gunnensen at slippe med et billigt forlig. Om dettes tilblivelse vides kun fra en gammel regest, at der i 1500 for kong Hans blev indgået en kontrakt mellem Børge Gunnensen og Åge Andersen.⁵³ Da sagen var henvist til herredagen, må

⁵¹ Jf. s. 25-26.

⁵² Jf. s. 25.

⁵³ Dipl. Dioc. Lund, bd. 5 s. 440.

kontrakten henføres til denne. Om indholdet underretter en kvittering af 17. januar 1501, hvorved kongen erklærede af ærkebisen at have modtaget 100 gylden i guld og 100 mark danske penge, som denne i det sidste herremøde i København havde tilsagt Åge Andersen på kongens vegne i anledning af gærdesagen fra Kullen; dermed befriedes også Niels Olsen for al videre tiltale i denne sag.⁵⁴ I betragtning af, hvad der stod på spil, og af ærkebispens øjensynlige nervøsitet i sagsoplægget har denne udgang nok kunnet tilfredsstille ham. I den anden sag om præbendegodset i og ved Landskrone var udfaldet endnu gunstigere for kirken, idet kongens og rigsrådets dom af 12. november underkendte lensmandens beslaglæggelse af godset og tilkendte kannikedømmet det.⁵⁵

I disse afgørelser spores ingen særlig modsætning mellem kongen og ærkebisen. Heller ikke de mange vidisser, denne lod udtage, viser med sikkerhed nogen sådan. På den ene side er der ingen grund til at anse disse udfærdigelser som nogen sær kongelig gunst mod ærkebisen, hvis ret det vel simpelthen var gennem rigskansleren at få bekræftede kopier af sine privilegie- og ejendomsbreve under retteringsseglet. På den anden side er der heller ingen tvingende grund til at antage, at denne serie af vidisser var udtryk for et træk mod kongen fra ærkebisen. Hvis der virkelig ved herredagen eller mødet på Helsingborg i januar 1501 var tale om en kgl. proces mod ærkebisen om Bornholm, forekommer denne massevidimering overflødig, aldenstund Børge Gunneren jo må have haft originalerne med sig eller let kunnet fremskaffe dem. Overhovedet er det vanskeligt at se, at han – som af Bruun⁵⁶ formodet – på denne måde skulle ruste sig juridisk til at stå imod et anslag mod de bornholmske besiddelser, især da vidisserne som tidligere

54 Smst. bd. 6 s. 4-5; Bruuns summering s. 65: »Ærkebisen har altså her åbenbart påtaget sig at dække en af sine pålideligste venner og tilhængere blandt bispelensmændene« tildeler denne sag en væsentlig mindre betydningsfuld plads i forløbet, end der her er givet den, idet B.G.s centrale placering og hovedinteresse i sagens realitet ikke nævnes. – Om også Laxmand har måttet tilfredsstilles, for at man kunne nå denne løsning, kan vel ikke bestemt siges, men tanken ledes i den retning ved et brev af 5. marts 1501, hvorved han, efter at have købt to gårde i Hyllie, Oxie Herred, af Jess (Niels) Olufsen (Olsen) af Hærbjerg lod denne beholde dem i hans livstid mod at holde dem ved magt og ikke at give andre dem i værge eller forsvar; efter Niels Olsens død skulle gårdene frit komme til P.L. Brevet er medbeseglet af Steen Bille og Niels Hak, der uden tvivl var P.L.s vidner, men også af bispelensmændene Tage Henriksen og Per Lang, af hvilke jo den sidste havde ført N.O.s sag på tinge (Repert. 2. rk. bd. 5 s. 347).

55 Dipl. Dioc. Lund. bd. 5 s. 446.

56 Bruun s. 58.

nævnt slet ikke udelukkende vedrørte Bornholm. Et andet formål med vidimeringen synes nok så nærliggende. Ærkebispens kom til herredagen i en bristefærdig spænding med sit lands ledende adelsslægter. Senest et par måneder efter befandt han sig i en åben fejde med i hvert fald rigshofmesteren og antagelig med alle sine adelige uvenner. Var denne tilstand indtrådt allerede før eller⁵⁷ under herredagen eller kunne han forudse dens snarlige indtræden, var det nødvendigt for ham at ruste sig til denne situation. I en åben fejde på det »wersthæ oc argesthæ« var et af de farligste slag, der kunne træffe ham, en ødelæggelse eller en erobring af hans arkiv med de breve, hvorpå hele hans retslige stilling i verdslig henseende hvilede. En naturlig udvej var at sikre dem ved anbringelse på et af ærkesædets befæstede slotte f.eks. Åhus eller om nødvendigt Hammershus. Men da savnedes de på Lundegård til brug i ærkebispens administration og til fremlæggelse i påkommende tilfælde på Skånes landsting eller i rigsrådet. Det lod sig afhjælpe ved et sæt retsyldige kopier i form af kgl. vidisser.⁵⁷

Fejden

Spørgsmålet er nu, om forholdet mellem ærkebispens og hans adelige uvenner på dette tidspunkt havde antaget en så truende karakter, at der var tale om en egentlig fejde. At oplægget til herredagen fra de adeliges side var og af ærkebispens opfattedes som truende, synes klart at fremgå af de enkelte aktioner, som har kunnet påvises, og af ærkebispens reaktioner på dem. Hvorledes det lykkedes i hovedsagen at afvende dem, oplyses ikke i kilderne. I hvert fald bisperne må dog nok antages at have støttet deres leder. Om forholdet ved selve herredagen mellem modstanderne haves ingen efterretning. Først ved det møde på Helsingborg, som Bruun med stærke argumenter tidsfæster til midten af januar 1501, vides striden at være kommet til fuldt udbrud. Dette lader sig umiddelbart udlede af Børge Gunnarsens protestation fra oktober 1501. Men indirekte oplyser denne tekst også, at striden allerede inden da må have nået et dramatisk trin. Ærkebispens skriver nemlig om mødet, at kongen

⁵⁷ Lundegård skal inden midten af det 15. årh. have været befæstet (Gösta Johansson: *Kring Birger Gunnarsens Paltebok* s. 120). Om dette har gjort den sikker mod angreb, kan dog nok betvivles. I hvert fald synes det, som om Niels Haks svende i disse år havde mulighed for at gå til angreb på ærkebispens tjenere i selve Lund og i domkirkens og Lundegårds nærmeste omgivelser (Bruun s. 51).

dér behandlede sagen »i en feligh dag mellom her Laxmand oc megh«, og han klager videre over, at Laxmand⁵⁸ dette til trods »vdi then sammæ felighæ dagh loodh sin foghet fare vdi min bondes gard, slaa oc hamb-læ bondhæ og høsthæ, som ieg sielff war nesthæ gardz nerwærende«. ⁵⁹ Når det var nødvendigt at aftale en »feligh dag«, d.v.s. en dag med sikkert lejde for parterne til at mødes for kongen, synes deraf at følge, at der allerede forinden var indtrådt en tilstand af erklæret eller i hvert fald faktisk fejde mellem dem.

Tidspunktet for denne tilstands indtræden lader sig vist ikke nærmere bestemme. Herredagen er måske en sandsynlig mulighed, men kan ved kildernes tavshed næppe blive mere. Det sandsynlige i muligheden må nærmest begrundes i ærkebispens noget trængte situation, der kan have givet ham naturlig anledning til som modvåben i en kamp om kongens støtte at gribe til over for denne at beskyldte sine modstandere for ved sammenkomsten på Sølvesborg i fastelavn at have sammensvoret sig og til at lade dette forstås således, at sammensværgelsen var rettet mod kongen. Afgjort sandsynligt forekommer det i hvert fald, at spændingen må være udløst i et brud inden det tidspunkt, antagelig senest i december, måske allerede i november 1500, hvor, som af Bruun påvist, den henvendelse fra ærkebispens til pave Alexander 6 må være afgået, som førte til, at denne fra Rom den 13. februar 1501 meddelte Børge Gunnensen tilladelse til at sammenkalde et dansk provinskoncilium. Som grund til dette skridt angav ærkebispens, at verdsliges hovmod over for gejstligheden og deres⁶⁰ pligtforsømmelse eller trosfrafald (»prævaricatio«)⁶¹ havde skabt forhold, som måtte korrigeres og refor-

58 Stedet kan også forstås således, at det var Niels Hak, der var ansvarlig for den påklagede voldsanvendelse, se s. 47 note 87.

59 Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 42.

60 Bruun s. 59 vælger her pavebrevets »clericorum«, hvorimod den pavelige supplik-protokol har »laicorum«. Niels Skyum-Nielsen udtalte ved et møde i Danske Selskab i 1971, at han ikke fandt tilstrækkelig grund til denne tekstrettelser.

61 Det latinske »prævaricatio« oversættes i almindelighed ved »pligtovertrædelse« eller i juridisk sammenhæng ved »lovovertrædelse« med antydning af retsligt bedrageri eller snyderi. Hvis det forudsættes, at ærkebispens supplik til paven har talt om »laicorum prævaricationem«, ville en oversættelse i sidstnævnte retning vel være meget nærliggende med tanke på de nylig rejste sager ved skånske retter mod Lundekirkens donatorer. Ordet kan imidlertid også betyde frafald fra den rette tro. (Jf. Du Cange: *Glossarium Mediæ et Infimæ Latinitatis* bd. 5 (Paris, 1845) s. 418; Albert Blaise: *Lexicon Latinitatis Mediæ Aevi* (Turnhout, 1975) s. 727; L. Diefenbach: *Glossarium Latino-Germanicum Mediæ et Infimæ Aetatis* (Frankfurt, 1857) s. 458; J. Schmid & A. Sleumer: *Kirchenlateinisches Wörterbuch* (Limburg a. d. Lahn, 1926) s. 630; J.F. Niermeyer: *Mediæ Latinitatis Lexicon Minus* (Leiden, 1976) s. 845).

meres. Han bemyndigedes med dette formål til at forkynde pavebullen *In Coena Domini*, der opregnede alle de kirkelige bandsforbrydelser. Bruun har redegjort for denne faste bulles faktiske indhold på denne tid og navnlig fremhævet dens trusler mod alle, som forøvede overgreb mod kirkens højeste dignitarer eller mod dens ejendomme, eller som søgte at unddrage sig deres lydighedspligt over for kirken. Denne bandbulle var en af de kraftigste kirkelige advarsler, ærkebispens kunne bruge, og passede øjensynlig godt til den foreliggende situation, hvad enten den rettedes mod hans adelige modstandere eller mod kongen selv, hvis den bornholmske sag havde rod i virkeligheden. Hans initiativ til at skaffe sig den pavelige bemyndigelse må derfor med Bruun og Aksel E. Christensen opfattes som et tegn på, at han forberedte sig til at skulle klare alvorlige vanskeligheder.⁶² Derimod kan det næppe med nogen sikkerhed sluttes, om han i øjeblikket tænkte både på de skånske adelige og på kongen eller kun sigtede på de første, der i hans øjne, som situationen havde udviklet sig, næppe var små og ufarlige syndere, men betydelige nok til at fortjene et forsvarsmiddel som dette. Bemærkelsesværdig er tanken om provinskonciliet, idet formålet hermed vel bl.a. må have været at drage rigets øvrige bisper ind i forsvaret af ærkesædets truede interesser. Det tyder på, at Børge Gunnensen har ment at kunne regne med sine medbispers virksomme støtte, og kan antyde, at en forståelse herom og om aktionens form måske er tilvejebragt ved herredagen i november. Noget klarere lys over disse forhold fås ikke, allerede af den grund, at provinskonciliet ikke blev til noget.

Mødet på Helsingborg synes at være kommet i stand på kongens initiativ som et forsøg på at bilægge striden ved mægling eller at hindre dens værste udslag, indtil en afgørelse ad retslig vej lod sig gennemføre. Unægtelig var det også en uholdbar situation, at den skånske højadel inklusive rigets højeste verdslige embedsmand lå i åben og bitter strid med ærkebispens, rigsrådets leder og rigets øverste i kongeløse. Lejligheden synes dog, som af Bruun⁶³ påvist, også tænkt benyttet til at få rede på forskellige mindre sager imellem ærkebispens og kongen eller lensmanden på Helsingborg på hans vegne. Den 17. januar bragte Børge Gunnensen således Harebjerg-sagen til ende ved på Niels Olsens

⁶² Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 11-12; Bruun s. 59-61; Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 366-67. Sidstnævnte sted refereres en afsvækkende vurdering af pavebullens betydning fremsat af Niels Skyum-Nielsen ved disputatshandlingen 1959.

⁶³ Bruun s. 65-66.

vegne at betale den bod, som var aftalt ved november-herredagen. Alle-rede 3.-10. januar, antagelig lige inden mødet, havde han ladet optage et større antal sognevidner fra sogne hovedsagelig i Lunds nærmeste om-egn og i herreder, som lå til Helsingborg, om, at de, hvilket antagelig vil sige »s:t Laurentii bønder« altså ærkesædets fæstere, plejede at være fri for at udrede kongeskatter.⁶⁴ Den nærmere baggrund herfor er ukendt, men må vel snarest søges i sammenstød af gensidig nidkærhed hos ærkebispen og lensmanden i at opnå de størst mulige indtægter hos bøn-derne. At se det som udslag af en stærk spænding mellem kongen og ærkebispen giver kilderne næppe grundlag for.

Så at sige al viden om Helsingborg-mødet hviler på Børge Gunner-sens store protestskrift til konge og rigsråder fra oktober samme år. Som partsindlæg i den ophedede strid må det selvsagt anses for meget ensi-digt i sin fremstilling og vurdering og derfor bruges med den største varsomhed. På den anden side var skriftet rettet til en forsamling, hvor-af flere, navnlig af modstanderne, havde overværet de omhandlede be-givenheder og derfor let kunne anholde og gendrive de rene urigtighe-der om det faktisk passerede. I hovedtræk må det, der oplyses herom i skriftet, da nok anses for korrekt.

Deltagerne i Helsingborg-mødet opregnes ikke i protesten. Mødets formelle karakter er derfor vanskelig at bedømme. Om der er grund til at opfatte det som et skånsk rådsmøde, er vel tvivlsomt,⁶⁵ selv om et fuldtalligt fremmøde af ærkebispens modstandere måske nok i praksis kunne have gjort det til noget i den retning. Foruden kongen, ærke-bispen og dennes hjælper Peder Lang nævnes kun Poul Laxmand og

64 Bruuns i almindelighed beundringsværdige sikkerhed i forståelsen og tolkningen af de ofte vanskelige gammeldanske tekster har vist her (s. 66) undtagelsesvis svigtet i et enkelt forhold. Han citerer af sognevidnerne det om Harebjerg: »om Hardeberga sogn, hvor Niels Olsen boede, hedder det dog med en i formen højst udfordrende indrømmelse: »gaf kongskatt, när någon wåldzman war på Harebierga gård«.« Udfordrende kan dette vist kun blive, når man opfatter ordet »voldsmand« i dets nuværende eneste betydning af en person, der uretmæssigt gennemtvinger sin vilje ved voldsanvendelse. Ordet bruges dog her utvivlsomt i sin daværende hovedbetydning (se O. Kalkar: *Ordbog til det ældre dan-ske Sprog* bd. 4 s. 858) af en mand, der er udstyret med vold d.v.s. myndighed til at styre noget, altså i denne sammenhæng en forvalter – i hvilket ord stammen »vold« for resten ligeledes indgår. Dermed får udsagnet antagelig også god mening som et tidligt udtryk for det forhold, at adelens ugedagstjenere var skattefrie, men kun når der var tale om dens *sæ-de*gårde. Udslag af en stærk spænding mellem kongens og ærkebispens interesser lader sig således heller ikke fornemme i denne formulering.

65 Bruun s. 65 synes tilbøjelig hertil.

Niels Hak, hvortil Bruun ved naturlig formodning følger den ikke udtrykkelig nævnte lensmand på Helsingborg Åge Andersen. At ikke andre nævnes i protesten, er på ingen måde bevis på, at der ikke var flere til stede. Navnlig må tanken falde på Oluf Stigsen, hvis senere nære forbindelse med sagen er iøjnefaldende. I vidnesbyrdet om hans rensesed siges det udtrykkelig, at han havde forpligtet sig til den over for kongen. Det ligger nær at formode, at det er sket som en direkte følge af Helsingborg-mødet og måske ved selve dette, og altså at han da var til stede. At ærkebispens ikke nævner Oluf Stigsen, kan som før nævnt forklares netop ved hans ed, der kan have medført, at han derfor måtte holdes uden for anklagen, medens dette ikke gjaldt Laxmand og Niels Hak.

Trods det at ærkebispens alene er kilde, står det helt klart, at sagen, som den behandledes på og videregaves fra mødet på Helsingborg, var eller ville blive en sag mod ham for bagvaskelse. Grundlaget var, at han skulle have beskyldt eller stået bag en beskyldning mod skånske adelige for sammensværgelse mod kongen. I hans fremstilling optræder rigshofmesteren som talsmand for de således sigtede, idet han »sagde oc kerdhæ lydelighæ vdi sammæ ether nades oc fleres nerwærelsæ, at een skalck skwillæ haffwæ sagt po hannem oc flere aff riddherskabet vdi Sconæ, at han oc the skwillæ bwndhet bond modh ether nade po ether nades argesthæ, oc drack meg ther oppo een skaal tiill haanlighæ og forsmædelighæ vdi fendens naffn oc bad meg gjøre retth met hennæ, om iegh wore ther foræ orsaghæ.«⁶⁶ Dette referat af Laxmands tiltale lader en vis uklarhed tilbage om, hvorledes bekyldningen egentlig var formet, og om de beskyldtes sikre viden om angiverens identitet. Det synes tvivlsomt, hvem der sigtedes til med »een skalck«, om ærkebispens selv eller en person, han formodedes at stå bag.

Mørke breve

Her kommer vi ikke uden om at se på to breve, som efter deres antagne dateringer synes at høre til i anden sammenhæng, men som efter ydre eller indre kriterier melder sig til stillingtagen i denne.

Det første er det seneste af datering, men nok det letteste at gøre det af med, da det synes at være så uigennemskueligt, at man nok må opgive at placere det i en meningsfuld sammenhæng eller at benytte det til

⁶⁶ Dipl. Dioc. Lund bd. 6 s. 41; Bruun s. 63.

belysning af Laxmand-sagen, endskønt man ikke tør afvise, at det kan have en forbindelse med den. Bruun omtaler det som »et højst mærkeligt brev«, og både han og Aksel E. Christensen har viet det lærde noter.⁶⁷ Brevet er fra Børge Gunnensen til kongen og dateringen, uden mulighed for fejllæsning, 30. januar 1512.⁶⁸ Ærkebispemænd fremsender med det en anden, ikke bevaret skrivelse, der har indeholdt efterretninger af ikke nærmere omtalt art af interesse for kongen. Disse siges at være »vdscreffuit« af »then personæ, som her Laxman saa ydherlighe vildhæ kommet i valk vdi Rotneby i Bleginghe«, og hvis denne får frit lejde gennem Danmark, kan kongen måske »ydhermere forfare nogen leylighedh æn nw vdforscreffuen ær hoss nogher ether nades vennær«. Bruun fastslår, at der med »her Laxman« kun kan være ment Poul Laxmand, og ser heri et vanskeligt dilemma. Han finder det nemlig lidet rimeligt, at Børge Gunnensen ti år efter dennes død skulle gribe en så ubetydelig anledning til at minde om et overgreb fra hans side, og mener overhovedet, at brevet efter sit indhold passer langt bedre til en datering 30. januar 1502. En omdatering ville imidlertid »forudsætte en højst usædvanlig distraktion hos brevsriveren. Da et blot tilnærmelsesvis sikkert valg mellem disse alternativer synes at ligge uden for mulighederens grænse, nødes man til at lade brevet ude af betragtning.« Aksel E. Christensen er dristigere. Han mener som Bruun, at en omdatering efter sammenhæng og indre kriterier er nærliggende, men går et skridt videre ved – grundløst – at hævde, at Bruun overbevisende dokumenterer, at det originale brev er forsynet med forkert årstal. Hertil føjes nu ydre kriterier, idet en »undersøgelse af B.G.s hilse- og tiltaleformler i breve til kongen viser nøje overensstemmelse med et brev fra 1504 (Miss. II nr. 157), men afviger fra hans breve fra og med 1508.«

Til alt dette må siges, at der ikke, hverken efter ydre eller indre kriterier, er grundlag for en omdatering, og at brevet måske nok er »højst mærkeligt«, men at dette da nærmest ligger i andre forhold end de omtalte. Hvad de ydre kriterier angår, er årstallet, som overalt indrømmet, skrevet så tydeligt, at fejllæsning er udelukket. I udskrifterne på breve⁶⁹ fra 1508 og 1510 fra Børge Gunnensen til kongen er dennes titel skrevet på latin, i brevet af 30. januar 1512 og i to fra Børge Gunnensen og skånske råder af

67 Bruun s. 84 note 312; Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 368 note 2.

68 Trykt: *Missiver* bd. 2 s. 341 og Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 355-56; orig.: RA. Da. Kanc. B. Indkomne breve, 30. jan. 1512.

69 Jf. for det følgende: *Missiver* bd. 2 nr. 157, 203, 229, 232, 265, 271, 274 og tilsvarende orig. i RA.

29. februar og 1. marts 1512 til kongen derimod på dansk. Tiltaleformularerne i brevttekstens indledning viser mindre forskelle mellem brevene fra 1504, 1508 og 1510 indbyrdes og mellem dem og det af 30. januar 1512, hvorimod dette stemmer aldeles med brevene af 29. februar og 1. marts 1512, når bortses fra den nødvendige ændring i disse af »Myn« til »Wor« og en ubetydelig ændring i det yngste brev af »kiære« til »kiæreste«. Det originale brev af 29. februar 1512 er i nyere tid bortkommet. En sammenligning af originalbrevene af 30. januar og 1. marts 1512 viser klart, at disse breve begge med kort tidsafstand er udfærdiget i ærkebispens kancelli, idet de er opstillet og besejlet på ganske samme måde og skrevet af samme hånd. Disse kriterier støtter således afgørende brevens egen datering. Heller ikke indre kriterier synes at kunne rokke denne. At Poul Laxmand omtales med henvisning til en handling, han på et uvist tidspunkt ville have foretaget, kan naturligvis ikke være bevis på, at brevet er forsynet med forkert årstal. At omtalen af ham skulle forudsætte et urimelig livskraftigt had til ham hos Børge Gunnensen, kan heller ikke godtages, eftersom han jo kun nævnes i en relativsætning, der over for kongen skulle tjene til identifikation af den unavngivne efterretningsmand, hvis materiale Børge Gunnensen fremsendte, og som han ønskede gelejdet personlig til kongen til yderligere aflæggelse af beretning om dennes »vennær«, formentlig fordi denne del af hans oplysninger ikke egnede sig til at betros papiret. Det må altså have været en person, som både kongen og ærkebispens kendte fra en begivenhed i forbindelse med Poul Laxmand af en sådan betydning, at Børge Gunnensen kunne gå ud fra, at kongen endnu efter mindst 9-10 år huskede den og derved kunne identificere og vurdere denne person, som ærkebispens af en eller anden grund ikke har villet eller fundet det opportunt at navngive. Vi ved følgelig kun om ham, at Poul Laxmand enten som rigshofmester eller lensmand på det offentlige vegne eller privat på et eller andet ukendt tidspunkt har villet forfølge ham strengt, men vel, efter formuleringen »vildhæ kommet«, næppe har fået held til det; desuden, at Rønneby i Bleginge var stedet enten for Laxmands aktion eller for personens ophold på det daværende tidspunkt eller i januar 1512. En kombination af denne episode med angivelsen af Poul Laxmands og andre adeliges påståede sammensværgelse mod kongen kan naturligvis på dette grundlag højst blive en ganske løs gisning. Men fristende kunne det nok være at forbinde den »skalck«, Poul Laxmand skal have talt om på Helsingborg, med denne »personæ, som her Laxman saa ydherlighe vildhæ kommet i valk«, og hvis virksomhed i Børge Gunnensens brev af 1512 netop oses af skalkagtighed.

Det andet af de to breve, som bør overvejes i denne forbindelse, synes både vigtigere og vanskeligere at bedømme. Det er et brev fra Poul Laxmands drabsmand Ebbe Strangesens hustru Kirstine Bryske. Det dateres sædvanligvis til oktober 1502, men er uden år, og der argumenteres her for, at det måske snarere bør dateres til et tidligere år, snarest til året 1500. Den udførligere argumentation herfor følger i anden forbindelse.⁷⁰ På dette sted er det imidlertid påkrævet at tage stilling til, hvilken betydning det kan have for vurderingen af situationen i ærkebispens og den skånske højadels strid i 1500-1501, hvis omdateringen af brevet til oktober 1500 lægges til grund.

Kirstine Bryskes brev⁷¹ til familievennen, lensmanden på Båhus, den stærke norske grænsefæstning mod Sverige, Henrik Krummedige bærer præg af stor bekymring og frygt for egen og ægtemanden Ebbe Strangesens skæbne »effter slygen skade, som han nw ær kommen wdii«. Desværre skriver hun intet om, hvordan denne situation er opstået, eller hvori den nærmere består. Dog er det tydeligt, at den har forbindelse med Poul Laxmand, idet hun sidst i brevet appellerer til Henrik Krummedige om hjælp, fordi han er den, »som jeg troor fore nogen at talle Ebbes beste till myn herres nade oc met her Laxmantz venner.«

Denne bestemmelse af Ebbe Strangesens modpart i den »skade«, han var kommet i, til at omfatte ikke blot Laxmand og hans venner, men også kongen er interessant og vigtig. Det er nemlig af flere blevet antaget, at den strid, der endte med drabet på rigshofmesteren, bundede i et privat mellemværende mellem ham og Ebbe Strangesen, og at dette ikke behøvede at have noget med kongen at gøre.⁷² Men hvis det var tilfældet, hvordan kommer da kongen ind i Kirstine Bryskes planer i oktober 1500 for »Ebbes oc myn bestandelse«, som Henrik Krummedige skulle sikre ved at tale også med kongen? Tankegangen synes at forudsætte, at ægtemandens »skade« ikke skyldtes noget rent privat mellemværende, som kongen ingen grund havde til at blande sig i, men tværtimod en sag, som på en eller anden måde også vedrørte kongen.

Men er tidspunktet oktober 1500, netop da striden mellem ærkebispem og de skånske adelsherrer var ved at have nået sit højdepunkt, er det unægtelig nærliggende at antage, at der var en forbindelse mellem de to forhold. Har Ebbe Strangesen på en eller anden måde været indblandet i

70 Se s. 73-81.

71 Trykt i *Missiver* bd. 2 s. 185-86.

72 Se f.eks. W. Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 (Kbh., 1888) s. 295.

striden, må det have været på ærkebispens side, eftersom hustruen jo ønskede en afbødning af hans »skade« gennem forhandling med Poul Laxmands venner. Det kunne måske ligefrem være fristende at få den tanke, om han var den skalk, som rigshofmesteren på Helsingborg synes lidt kryptisk at have talt om i forbindelse med sin fejdeerklæring mod ærkebispens. Det ville i hvert fald give en fornuftig forklaring på kongens inddragelse i affæren. Det er vel heller ikke utænkeligt, at »skaden«, som hustruen var så bekymret ved, kan have bestået i en fejdeerklæring fra Laxmand eller flere af hans skånske venner mod Ebbe Strangesen selv, og at det var derfor, hustruen ville have Henrik Krummedige til at tale med »her Laxmantz venner«. Imod dette taler måske, at Laxmands datter senere hævdede, at drabet på hendes fader var sket uden forvaring,⁷³ hvilken kunne synes overflødig, hvis der var en fejde i gang. På den anden side kan hendes påstand måske forklares ved, at fejder antagelig var suspenderet under krigstogtet mod de svenske oprørere, og at hun har ment, at en fejdestilstands ophør burde være varslet. Hvordan det end forholder sig, må det fastholdes, at der ikke kendes forhold, som knytter ærkebispens og Ebbe Strangesen særlig sammen. Og ganske vist synes Ebbe omkring denne tid at have foretaget forskellige godstransaktioner, som måske kan udlægges som forsvarsmanøvrer over for fjender, men noget bindende bevis for hans indblanding i striden mellem ærkebispens og hans adelige skånske uvenner kan ikke gives.

Ærkebispens dilemma

Hvem der nu end sigtedes til med påstanden om en »skalck«, der havde fremsat beskyldningen mod Laxmand og hans skånske fæller, blev dette i den foreliggende situation ved Helsingborg-mødet mindre væsentligt, for så vidt som de angrebnes modangreb tydeligvis rettedes mod Børge Gunnensen. Han måtte svare til, om han ville fralægge sig enhver forbindelse med beskyldningen eller stille sig bag den og tage følgerne heraf. Efter sagens karakter måtte vist ethvert forbehold over for den første mulighed opfattes som et valg af den sidste. Ærkebispens har dog åbenbart søgt at finde en mellemvej. I hvert fald har han ikke klart og udtrykkeligt frasagt sig enhver forbindelse med beskyldningen. I pro-

⁷³ C. Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* (Historisk Tidsskrift bd. 3 (Kbh., 1842) s. 600-13) s. 607.

testskriftet dækker han sig fortsat bag et krav til modstanderne om skriftligt at formulere deres påstand, inden han tager stilling til den. »Viill oc han eller nogher thy meg nogher sodan segn oppo, han ladde thet lydhæ vdi en scriffth, tha will iegh oc sware ther oppo, nar tidhen bøør sig.« Med denne henvisning til et svar i en uvis fremtid har han dog næppe troet at kunne berolige sine modstandere og specielt ikke, hvis han allerede ved Helsingborg-mødet har fremført sine synspunkter på den realitet, der efter hans mening lå bag rygterne eller beskyldningerne om en fast forbindelse mellem de adelige. I oktober hedder det herom: »Mæn will nogher tale om thet gilde, ther han oc flere optaghet haffwæ, ther hobes megh ickæ at kwnde deyært [= meget] haffwæ forbrwt met, om iegh ther noghet haffwer talet om, fforthij iegh ær thes plictugh aff rethæ at talæ och wedhæ, hwor ther om ær, oc hwes meg tilstandher nedherlegghæ eller grantzskæ oc stadfesthæ sodannæ ny samfwndh for sagher skyldh, som thessæ nerwærende gode prelather wel besinde kwnde, po thet iegh wilde ickæ wære ther deel afftugh vdi, om ther kwnde nogher mistanckæ kommæ vtaff vdi framtiidhen po gylens weynæ ænthen ether nade, ether nades kære førstindhæ eller børn eller oc megh sielff, som the ey mowelskæ aldeles ære oorsaghæ fore, oc ey staar æn deyært bædhre at forsware at giøre noghen forbindelse mod megh, som ether nades man oc raad ær oc yppersth prelatt ær vdi righet, æn dogh vwerdugh, och kalles effther loghen en leem i ether nades raad, æn thet gwldhæ ether nade sielff oppo.«⁷⁴ Børge Gunnensen fremstiller det her som en kendsgerning, at rigshofmesteren med flere andre har dannet et »gilde«, hvis karakter han vel ikke straks angiver nærmere, og som han ikke nægter at have omtalt, men som han mener at have ikke alene ret, men ligefrem pligt til at vide besked med og til at omtale, ja til inden for sit gejstlige embedsområde efter nærmere undersøgelse at forbyde eller godkende. Som årsag til denne prøvelsesret antyder han grunde, som særlig de gejstlige medlemmer af rigsrådet formodes at forstå.

Hvad der hermed sigtes til, er uvist, men det må huskes, at kirken overalt nærrede en stor interesse for høj- og senmiddelalderens talrige gilder af forskellig art; de havde ofte et religiøst præg eller tilsnit og kunne vist efter den herskende opfattelse kun bestå med kirkens sanktion og medvirken, der fra dens standpunkt var så meget nødvendigere at hævde, som gildevæsenet sine steder havde givet grobund for afvi-

74 Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 41.

gende religiøse opfattelser, ja ligefrem udartet til såkaldte kættergilder.⁷⁵ På denne baggrund må nok også Børge Gunnersens karakteristik af de skånske adeliges samvirke som et »gilde« ses og kritisk vurderes; var der tale om et sådant, kunne han lettest begrunde sit krav om indseende med dette samvirke.

Men ved siden af denne mere almene begrundelse giver ærkebispens rigtignok en særlig, der kun lægger et tyndt slør over den insinuation eller udtalte bekyldning, som var tillagt ham; han måtte blande sig i sagen for at undgå al del i den mistanke, som fremtidig, hvad enten med fuld ret eller ej, kunne ramme gildet i forhold til kongen, dronningen eller deres børn eller til ærkebispens selv. At det sidste var lige så alvorligt som det første udpensles nærmere i den påstand, at et forbund mod ærkebispens som kongens mand og råd ikke er meget bedre, end om det var rettet mod kongen selv.

Dette forsøg på at gøre ethvert angreb på ærkebispens til et angreb på kongen, så begge dele blev en majestætsforbrydelse, er perspektivrigt. Godtagelse af denne tankegang ville for det første give ærkebispens en retsstilling, som indebar en immunitet af største omfang, og som belagde retsbrud mod ham med de mest afskrækkende straffe. Dernæst ville det i en sag som den foreliggende i tilfælde af mislykket bevisførelse sikre muligheden for tilbagetog fra en udgangspåstand om angreb på kongen til en subsidiær påstand om dermed ligestillet angreb på ærkebispens. Særlig dette sidste forhold kunne tale for, at dette led i Børge Gunnersens fremstilling måske snarere end til Helsingborg-mødet i januar må henføres til tiden for protestationens fremlæggelse i oktober 1501, da netop denne situation kom til at foreligge ved Oluf Stigsens renselsesed.

75 Kulturhist. Leks. f. Nordisk Middelalder bd. 5 sp. 299-302 (Helge Søgaard); jf. Otto Gierke: *Das deutsche Genossenschaftsrecht I. Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaften* (Berlin, 1868) s. 434-36. – Også romerretten kunne danne baggrund for et krav om sanktionsret, idet det i kejsertiden ved Lex Julia var blevet fastsat, at foreninger skulle have statslig godkendelse. Heraf udvikledes efterhånden retsregler mod *collegia illicita* eller *hetariae*, hvis medlemmer i Digesterne og af Ulpian ligestilledes med højforrædere og følgelig truedes af retsforfølgning efter Lex Julia *Maiestatis* (W. Liebenmann: *Zur Geschichte und Organisation des Römischen Vereinswesens* (Leipzig, 1890) s. 29-60, 225-43. – At også frygten for hussitisk smitte blandt adelen, i det mindste propagandistisk, synes at have gjort sig gældende, kan i betragtning af kirkens godsstridigheder med adelen ikke overraskes. Poul Helgesen spiller på dette motiv (*Skibykrøniken* udg. Heise s. 36-37, jf. Rørdams *Monumenta* bd. 1 s. 23-24). – Om gilderne i Danmark og deres religiøse karakter jf. W. Schmitz: *Der Einfluss der Religion* s. 116ff.

Tankegangen i argumentationen tør dog nok betragtes som det faste og varige grundlag for Børge Gunnernsens opfattelse af den retsstilling, han som ærkebisp havde eller i hvert fald måtte søge at få anerkendt. Om det materielretslige grundlag for denne opfattelse kan der næppe være tvivl. Den anvendte argumentation svarer nemlig nøje til den i en række afskrifter fra det 15. århundrede overleverede lovtekst om majestætsforbrydelse »Si quis impetitus fuerit a rege super crimine lese maiestatis«,⁷⁶ der henføres til 1250'erne eller 1260'erne.⁷⁷ I denne lov, der bærer stærke spor af romerretslig påvirkning,⁷⁸ hedder det efter en fremstilling af procesformen og strafbestemmelserne ved anklager om majestætsforbrydelser rejst af kongen: »Preterea domini episcopi, dux, regina et liberi regis et collaterales ipsius membra regis esse dinoscuntur. Quicumque super nece prodicione et tradicionem aliqua alicuius promissorum impetitus fuerit, pari modo se purgabit et conuictus punietur.« Når bortses fra den med tidsudviklingen bortfaldne hertug, har ærkebispens argumentation ganske de samme led: kongen, dronningen, kongens børn og bisperne, her repræsenteret ved deres øverste, som »kalles effter loghen en leem i ether nades raad«, og som derfor bør have samme retsbeskyttelse mod enhver »forbindning« som kongen selv. Den lov, Børge Gunnernsen citerer for sin betegnelse som »leem«, kan heller næppe være nogen anden end den her nævnte gamle lov om majestætsforbrydelser med dens »ipsius membra regis dinoscuntur«. At han har kendt denne lovtekst i dens fulde ordlyd, fremgår med en til visshed grænsende sandsynlighed af, at den under overskriften »De crimine lese maiestatis« i en sen 15. århundredes afskrift findes indført i det Arnamagnæanske håndskrift nr. 37, 4to,⁷⁹ der er et blandet lovhåndskrift fra ca. 1300 og afsluttet omkring 1500, som stammer fra Lunde ærkesæde.⁸⁰ Hvad der i denne tekst specielt har interesseret håndskriftets

76 Aarsberetninger fra Geheimearchivet bd. 5 (Kbh., 1871-75) s. 15.

77 Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (Kbh., 1940) s. 73-74.

78 Smst. s. 74. – Anslag eller sammensværgelse mod medlemmerne af det kejserlige råd eller senatet eller personer i kejserens tjeneste betragtedes som rettet mod kejseren selv og dermed som crimen lese maiestatis i Justinians *Lex Quisquis* (J.G. Bellamy: *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages* (Cambridge, 1970) s. 8).

79 Bl. 110a.

80 [Kr. Kålund:] *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling* bd. 1 (Kbh., 1889) s. 363-65. På første blad i håndskriftet er med en hånd fra 16. årh. skrevet: »Istud legisterium est sedis Lundensis«.

ejer, fremgår af en marginalfremhævelse af sætningen om bispernes stilling som »membra regis«. I samme håndskrift findes⁸¹ desuden det romerretslige begreb *crimen lese maiestatis* nærmere forklaret ved opregning efter *Lex Julia* af nogle af de forhold, der faldt ind under det, bl.a. anslag mod fyrstens »clarissimi illustres et similes qui pars eius sunt«.

Stillingen ved Helsingborg-mødet har da åbenbart været den, at Børge Gunnensen ikke ville tage klar afstand fra den af Poul Laxmand refererede beskyldning og heller ikke fragik at have »talet om« dennes og hans fællers »ny samfwndh« eller »gilde«. Efter sammenhængen kan der næppe være tvivl om, at ærkebispens omtale heraf direkte eller indirekte har været rettet til kongen. Han synes snarere ved at fremdrage »gildet« i realiteten at have fastholdt det væsentlige i beskyldningen. Taktisk ville et tilbageslag vel nok også, hvis ærkebispens sigtelse var vitterlig, have bragt ham i en vanskelig stilling både til kongen og til hans modstandere i den skånske adel og navnlig svækket ham afgørende i en fortsat kamp med disse på de områder, hvoraf striden var opstået. At modstanderne har opfattet hans holdning som en godkendelse og fastholdelse af beskyldningen, fremgår i hvert fald tydeligt af Laxmands reaktion, således som den er overleveret gennem protestationens fremstilling. Reaktionens art og styrke kunne under disse omstændigheder ikke være tvivlsom; den mindste vaklen ville antagelig her have været endnu mere betænkelig end for ærkebispens vedkommende ved at kunne udlægges som en delvis indrømmelse af beskyldningens rigtighed. Brud på ridderære og troskab mod kongen ved dulgt sammensværgelse var en sag om ære, liv og gods; ubevist beskyldning for sådan gerning var en ærekrænkelse og bagvaskelse af værste art, som efter den strengeste retsfilosofi principielt måtte pådrage kalumnianten samme skæbne som den, hans ofre havde fortjent, om beskyldningen var sand,⁸² eller også ved rettergang og faldsmål påføre ham den infami, der klæbede ved injurierbøderne, og farene ved retsligt at stå udskudt som »mindremand«, den meget sigende betegnelse, som i hvert fald få årtier senere brugtes om et sådant tilfælde.

Rigshofmesterens reaktion var da ganske naturlig og nødvendig.

⁸¹ Bl. 105a. – I det Tysk-Romerske rige udstraktes *crimen maiestatis* i 1356 til foruden kejseren at omfatte også kurfyrsterne med begrundelsen »nam et ipsi pars corporis nostri sunt« (Otto Kellner: *Das Majestätsverbrechen im deutschen Reich bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* s. 67).

⁸² Jf. H. Brunner: *Deutsche Rechtsgeschichte* bd. 2 (2. Aufl., 1928) s. 871-72.

Ufortøvet måtte bagvaskelsen mødes med de stærkeste midler; for folk af ridderskabet betød det undsigelse og fejde på det argeste og værste, hvilket, om det bragtes til udførelse efter ordlyden, ville sige åben krig mellem parterne med efterstræbelse af hinandens liv, tjenere og gods. Vreden og hånen i undsigelsesceremonien, som den foregik på Helsingborg slot, slår endnu ni måneder senere luende og ætsende ud af ærkebispens skrift. Mere end over undsigelsens eller forvaringens form bør man måske undre sig over, at det var rigshofmesteren, som stod for den. Henset til Oluf Stigsens plads i sagens senere udvikling havde det vel ikke overrasket, om det i stedet var ham, der undsagde. Dog, i betragtning af Poul Laxmands stilling som den højeste embedsmand nærmest kongen var en beskyldning om sammensværgelse mod denne mere belastende for ham end for nogen anden. Noget bindende bevis for, at Oluf Stigsen var til stede på Helsingborg, findes som nævnt heller næppe.

Med undsigelsen var ærens krav foreløbig sket fyldest og sagens yderste følger lagt klart for dagen. Men dermed var ikke givet, at undsigelsen straks fik sine fulde virkninger.⁸³ For kongen og riget måtte det være en farlig eller utålelig situation at se en åben fejde indtræde mellem rigets to højeste gejstlige og verdslige ledere, den sidste med en hel landsdels mægtigste adelige bag sig, og det i en tid, da det endnu var uvist, hvilken virkning tilbageslaget i Ditmarsken ville få på den altid skrøbelige, først nylig genoprettede nordiske union. Kongens mægling i striden eller krav om udsættelse af fejden, indtil andre midler til at skille parterne var forsøgt, var da hans naturlige interesse, der desuden syntes at kunne støtte sig til en lovbestemmelse, som var møntet netop på tilfælde som det foreliggende, nemlig håndfæstningens artikel 11. Ved denne havde kongen i almindelighed lovet at holde råd, ridderskab

⁸³ Om formalia ved fejder er at bemærke, at der krævedes forvaring til indledning af en sådan. Om undsigelsen her er identisk med forvaring, kan næppe sikkert afgøres. Ved kongens og rigsrådets bestemmelse fra herredag i Kalundborg 1468 (aftrykt efter udfærdigelse gældende Jylland i Kolderup-Rosenvinge: *Gl. danske Domme* bd. 1 s. 4-5) var det fastsat, at om en god mand ville arge en anden på liv og gods, skulle han gøre ham forvaring med sit åbne brev og måtte ikke begynde fejden inden nat og dag derefter; mundtlig forvaring gjaldt kun, hvis den, der forvaredes, accepterede den. Om undsigelsen på Helsingborg, der jo gennem høje vidners bl.a. kongens nærværelse var aldeles vitterlig, er fulgt op med skriftlig forvaring til ærkebispens, vides ikke. Fejdevesenet (ridderfejden) i Norden er i øvrigt øjensynlig kun meget dårligt belyst, jf. at Kulturhist. Leks. f. Nordisk Middelalder ikke har nogen artikel eller henvisning under ordet fejde. Om fejdevesenet på tysk område se His: *Strafrecht* bd. 1 s. 263ff; H. Brunner: *Deutsche Rechtsgeschichte* bd. 1 s. 221ff.

og gode mænd, åndelige og verdslige, »i werdighet oc wordning« og ikke tillade, at de forurettedes mod lov og ret, og specielt forpligtet sig til at »engen segn tro pa nager, wden then, som sier, will tilstaa, oc then sagh rettes fore rigens raad.«⁸⁴ Her forelå just sådant »segn« om ridder-skab og gode mænd fra ærkebispens side. Nok synes håndfæstningens bestemmelse nærmest at tage sigte på en situation, hvor kongen på grundlag af en beskyldning ville rejse sag mod nogen, men den lod sig vel ret naturligt lægge til grund i et tilfælde som dette, hvor angivelsen allerede havde udløst en strid mellem angiveren og den angivne part, om nødvendigt ved at kongen for at opnå en retslig løsning af en sådan tvist indtrådte med sit eget søgsmål, hvis afgørelse da faktisk måtte bestemme også udfaldet af den første sag. Naturligst og bedst i overensstemmelse med kilderne forekommer det dog at opfatte også den følgende udvikling som en sag mellem ærkebispens og hans modstandere i fortsættelse af det ved Helsingborg-mødet foregåede og vedtagne snarere end som en ny sag med kongen som part. Denne opfattelse kan støtte sig til Børge Gunnarsens udtalelse i protestationen om, at kongen »siist pø Helsingborg toghæ i en feligh dag mellom her Laxman oc megh fore ordh oc gerninger at skwillæ stande til xiiii daghæ effther nestæ herræ mode, som wordæ skwillæ vdi Kopnehaffn«. Her synes nemlig omtalen af tilsvaret til ord og gerninger i umiddelbar forlængelse af angivelsen af parterne at tyde på, at det, der skulle ske i København, var en fortsættelse af sagen mellem de samme parter ved dens indgivelse til afgørelse på herredagen. Desuden falder, når forholdet opfattes på denne måde, både ærkebispens protestation og Oluf Stigsens rensesed smukt på plads som procesakter hørende til den fortsatte retsbehandling.

Om denne allerede ved Helsingborg-mødet er blevet forberedt ved, at Oluf Stigsen over for kongen forpligtede sig til ved herredagen at afværge ærkebispens insinuation ved ed med mededsmænd, eller om dette skridt først er blevet taget efter Børge Gunnarsens udeblivelse fra retsbehandlingen ved herredagen, lader sig næppe afgøre. Det kunne synes, som en så svær ed som tre tylverters, ovenikøbet aflagt uden for Oluf Stigsens egen landsdel, måtte kræve en rum tid til forberedelse, med mindre han enten ved hjælp af de mange på en herredag fremmødte adelige eller ved medlemskab af et københavnsk gilde hurtigt har

⁸⁴ Aarsberetninger fra Geheimearchivet bd. 2 (Kbh., 1856-60) s. 50.

kunnet skaffe sig mededsmænd ad den vej. Om disse forhold vides dog intet. Heller ikke siges det nogetsteds, om herredagen allerede i januar var fastsat til oktober, eller om man måske da har regnet med et tidligere tidspunkt.⁸⁵

Uanset hvornår herredagen blev, betød stridens henvisning til den, at den forkyndte fejde var udsat indtil da. Endnu i den »felighæ dagh« på Helsingborg-mødet, klager ærkebispens senere,⁸⁶ lod Laxmand sin faged bryde gårdsfreden hos ærkebispens bonde. Men om tiden mellem Helsingborg-mødet og herredagen i København hedder det mindre dramatisk »hwore han haffwer ladhet løbet sin mwnd poo megh, fattugæ man, vforbrøth i samkommæ, gestebwd, brøllop oc annerstætz, thet wed gw wel, han sielff oc mangæ dannæ folk«. ⁸⁷ Onde ord kunne de stridende parter fortsat tillade sig, men kongens indgreb havde tvunget våbnene til at hvile, så længe han foretog sin lange rejse ind i Sverige for at søge at besværgе den ulmende uro, som det svenske selvstændighedsparti søgte at bringe til fuldt udbrud. På denne måde henslæbte de følgende ni måneder sig da uden at bringe nogen afgørelse på striden. Denne tilstand forhindrede ikke, som påvist af Bruun,⁸⁸ at en godstrætte af den art, som synes at have været stridens udgangspunkt, fandt en løsning ved forlig; den 12. juli 1501 drog otte fornemme åndelige og verdslige herrer som fuldmægtige for Børge Gunnensen og Poul Laxmand markskellet mellem ærkebispens landsby Fjellie og rigshofmesterens hovedgård Ågerup. Nogen afspænding af den almene situation behøver man dog ikke at lægge heri. Snarere kan et tegn på fortsat højspænding måske findes i, at ærkebispens i sommeren 1501 sørgede for på ny at bringe slotsloven på Hammershus til sin hånd ved at indløse det til Lun-

⁸⁵ Kongen har utvivlsomt ikke regnet med at skulle blive i Sverige nær så længe, som tilfældet blev. Allerede 13. april 1501 underrettede han det danske rigsråd om, at han havde været på vej til Danmark, men p.g. af Steen Christensen (Oxenstierna)s ekscesser havde måttet vende tilbage til Stockholm (*Missiver* bd. 1 s. 149-50).

⁸⁶ Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 42.

⁸⁷ Smst.; ligesom af Bruun s. 69 er disse to klagepunkter her opfattet som møntede på P.L. På grund af fremstillingens noget kaotiske form og adskillige sproglige uklarheder kan det dog ikke udelukkes, at de i virkeligheden sigter til Niels Hak, hvis påståede overgreb mod ærkesædet opregnes lige foran. Stykket om den »felighæ dagh« med P.L. må i så fald opfattes som et indskud, der blot tjener til tidsfæstelse af episoderne med N.H. For forståelsen af udviklingsgangen i begivenhederne er det imidlertid ganske underordnet, om der sigtes til den ene eller den anden af disse to, der i B.G.s protest fremstilles som nært forbundne.

⁸⁸ Bruun s. 69-70.

dekapitlet pantsatte Bornholm.⁸⁹ Med henblik på en truende kampsituation kunne dette synes at være af betydning.

Svensk mellemspill

Inden herredagen i København i oktober var den politiske situation imidlertid blevet i bund og grund ændret ved udbruddet af den svenske opstand imod kong Hans. I sin vurdering af det danske rigsråd og af rigshofmesterens magtstilling i forhold til kongen har Henry Bruun⁹⁰ lagt afgørende vægt på de forhold, der knytter sig til rigsrådets holdning i unions sagen, og som resultat heraf ment at kunne finde en væsentlig svækkelse af rigsrådets position, idet det skulle være vejet for kongens militære magt og hans åbne eller skjulte trussel om at bruge den til at gennemtrumfe sin politiske vilje. Aksel E. Christensen⁹¹ har på væsentlige punkter peget på forhold, der kan tale imod eller afsvække dette synspunkt, men er dog i sin vurdering af den resulterende situation tilbøjelig til at slutte sig til Bruun. En kritisk gennemgang af kildematerialet synes imidlertid at måtte føre til en forkastelse af de vidtrækkende slutninger, som Bruun drager af det, og som er ret afgørende for opfattelsen af forholdet mellem konge og rigsrådsadel under herredagen i København og i den nærmeste tid derefter.

Hovedkilden til disse begivenheder er en brevveksling mellem det svenske rigsråd eller dets to fløje, rejsningens og unionens, og det danske eller dele af det. Den strækker sig fra 13. august til 26. oktober 1501. Brevene kendes kun i afskrifter, referater eller omtale i andre af brevene.

Om modtagelsen og behandlingen af det ældste kendte stykke vides intet sikkert; det er et – kun gennem Huitfeldt bevaret – brev af 13. august til det danske rigsråd fra det svenske eller rettere fra dettes unionsfløj, hvori rejsningen omtales og fordømmes og det danske rigsråds bistand påkaldes med henvisning til »vort eget forbund oc Calmars recessis indholdelse«. Brevet oplyser også, at der inden rejsningen var berammet en fælles herredag i Kalmar til august 1502, og de danske råder bedes om at bidrage til dens virkeliggørelse.⁹²

Den næste kendte brevttekst må antagelig dateres til 4. september

⁸⁹ Bruun s. 70-71.

⁹⁰ Smst. s. 76-81.

⁹¹ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 369-73.

⁹² *Missiver* bd. 2 s. 165-67; Bruun s. 76.

1501.⁹³ I dette brev, der kun er bevaret i afskrifter, meddeler to skånske rigsråder, landsdommeren Steen Bille og Niels Hak, deres svenske brødre, hvilket efter indholdet må sige den del af det svenske rigsråd, som var faldet fra kong Hans, at de har modtaget deres brev med nogle ledsagende artikler, der åbenbart har skullet retfærdiggøre opstanden. I deres omgående svar herpå erklærede de to skånske råder at have skrevet til flere af deres medbrødre om at komme til et møde til overvejelse af sagen og lovede at sende svenskerne et tilbørligt svar, når dette var sket, men opfordrede dem i øvrigt til ikke at gøre rejsning mod kongen, før klagerne mod ham var forfulgt for de tre rigers råd »efter vor broderskabs og recessens liudelser.«⁹⁴ Heri var intet overraskende eller ukorrekt; det svarede ret nøje til, hvad der for sådanne tilfælde var forudset i Kalmar-recessen af 7. september 1483.⁹⁵

Dette brev følges umiddelbart af et andet hos Huitfeldt bevaret brev, dateret Nyborg den 6. september 1501, fra det danske rigsråd eller en del af det til det svenske oprørsparti. Det er af Bruun⁹⁶ opfattet som resultatet af det møde, der var stillet i udsigt i Steen Billes og Niels Haks foreløbige svarbrev til svenskerne. Når dette dateres til 4. september og indkaldelsen af mødet må formodes at være udgået omtrent på samme tid, er en sådan sammenhæng imidlertid allerede på grund af den korte

93 Brevet (Aarsberetn. fra Geheimearch. bd. 4 s. 299-300; *Missiver* bd. 2 s. 167-68, jf. Repert. 2. rk. bd. 5 s. 388) kendes kun i afskrifter. Det er dateret: »Ex Lund anno domini 1501 in primo sabbato proximo festi Egidii abbatis et confessoris«. Will. Christensen opløser uden forklaring denne datering til 28. august eller 4. september. Bruun (s. 77 note 302) afviser af reale grunde det sene alternativ 4. sept. og vælger 28. aug., fordi han opfatter brevet af 6. sept. som en opfølgning af dette, hvad dog allerede en analyse af de to brevttekster synes at tale imod. At de reale grunde afgør hans valg, skyldes bl.a., at de to muligheder efter hans kalenderanalyse står lige: »St. Egidii dag, den første september, faldt i 1501 på en tirsdag, og lørdagene 28. aug. og 4. sept. er således lige nære.« Bortset fra, om dateringselementet »proximo« lige såvel lader sig anvende om tidspunkter før som efter festdagen – efter almindelig opfattelse refererer det dog vist sædvanlig til et efterfølgende tidspunkt (jf. H. Grotefend: *Taschenbuch der Zeitrechnung* (10. Aufl., 1960) s. 19 med note 2) – og fra, at der i en 8-dages periode ikke kan findes nogen midterste dag, som de to yderste dage er lige nære ved, er konstateringen urigtig, fordi 1. sept. 1501 ikke var en tirsdag, men en onsdag og den nærmeste lørdag følgelig bliver 4. sept. Kun det noget usikre dateringselement »primo« synes at kunne begrunde muligheden af at vælge 28. aug. Valget er i øvrigt mindre væsentligt, når der som her ikke ses nogen sammenhæng mellem dette brev og rigsrådsbrevet af 6. sept.

94 *Missiver* bd. 2 s. 167-68; Bruun s. 76-77.

95 Jf. dennes art. 10 (Rydberg: *Sverges Traktater* bd. 3 s. 375-76, 689).

96 Bruun s. 77.

tid mellem brevene usandsynlig eller snarere umulig. Hertil kommer, at heller ikke indholdet af Nyborg-brevet støtter antagelsen af en sammenhæng. Det synes nemlig at være skrevet uden kendskab til noget af de svenske breve, hverken det af 13. august eller det af Steen Bille og Niels Hak modtagne. Det omtaler overhovedet ikke noget skriftligt udgangspunkt til besvarelse, men meddeler, at brevskriverne har »hørt« om den opkomne uvilje og tvedragt, »huilcken sag wi ere aldelis fremmet vdi oc vide ey, huor saadan wuillie er tilkommen; thi at det er wбекиert eller forscreffuet til oss, effter som det sig burde effter Calmars recess.« Disse udtryk må forudsætte enten ukendskab til de svenske skrivelser eller i det mindste et ønske hos brevskriverne om at tilsløre kendskab til dem, og et motiv til et sådant ønske er vist vanskeligt at finde, ganske særlig for oprørspartiets brev med dets artikler. Men fandtes den omtalte sammenhæng ikke, må det møde i Nyborg, som brevet utvetydigt bærer vidnesbyrd om, have en anden forklaring. Da intet materiale omtaler mødets indkaldelse eller mulige øvrige virke, er man henvist til gisninger. Der kan være tale om et møde af en del af rigsrådet som kgl. retterting, måske under forsæde af den udvalgte kong Christiern,⁹⁷ eller om et møde til varetagelse af andre opgaver. Umuligt er det dog ikke, at mødet er bragt i stand netop på grund af unionsstriden. Bedømmelsen bliver ikke lettere af, at det også er uklart, hvem eller hvor mange der deltog i det. William Christensen taler i overensstemmelse med Huitfeldt om det danske rigsråd som udsteder af brevet.⁹⁸ Bruun mener, at afsenderne har udgjort et af rådet nedsat og bemyndiget udvalg.⁹⁹ Af en sådan nedsættelse eller bemyndigelse af udvalg findes imidlertid intet spor. At forsamlingen har betragtet sig som rigsrådet eller i hvert fald ment sig berettiget til at optræde på dets vegne, synes dog at fremgå af

97 I et brev af 17. maj 1501, dateret netop fra Nyborg, havde Christiern bedt Henrik Krummedige, der i sin stilling på Båhus antagelig havde særlige muligheder for at erfare nyt fra det indre Sverige (jf. *Missiver* bd. 1 s. 155-57, 159), om, hvis han fik »noger merkeligæ tiendæ aff Suerigæ, at i them wellæ met thet førstæ bywdæ oss til« (smst. s. 150). Med brev af 6. august 1501 underrettede kong Hans H.K. om uroligheder forskellige steder i Sverige og om Sten Sture m.fl.s begyndende oprørskhed (smst. s. 150-51). Det synes meget muligt, at nyheder om situationen i Sverige ad denne vej kan være nået den udvalgte konge og rigsrådet; men desuden må det vel formodes, at kongen har underrettet disse lige så vel som H.K. om sin stilling, således som han allerede 13. april havde skrevet til rigsrådet om den langt mindre truende situation i forbindelse med Steen Christensens voldsomheder (smst. s. 149-50).

98 *Missiver* bd. 2 s. 168.

99 Bruun s. 77-78.

formuleringen: »haffue wi det met alle menige rigens raad, som nu er her forsamlet, offruerueyet«. Med sikkerhed tør man vel ikke engang med Bruun hævde, at mødet kom i stand uden nogen som helst kongelig medvirkning. Men var det end så, lod det sig vel forklare; dels var kongen endnu ikke vendt tilbage fra sin rejse til Sverige, dels lod Kalmar-recessen i klagemål mod kongen af et af rigerne netop de andres gode mænd have både ret og pligt til på egen hånd at tage sig af sagen og til at »vnderwise« kongen om hans rette pligter, ja til, uden derved at bryde deres ed og troskab, at afværge hans overgreb, om han ikke ville lade sig »vnderwise«, og omvendt skulle de hjælpe til at afværge al oprejsning mod ham, der ikke var således berettiget.¹⁰⁰ Det var netop den her anviste fremgangsmåde, der fandt udtryk i brevet af 6. september. De danske rigsråder meddelte nemlig med henvisning til Kalmar-recessen deres svenske medbrødre, at de ikke tvivlede om, at kongen ville bøje sig for deres forestillinger, hvis brøsten fandtes hos ham; men samtidig opfordrede de rigtignok de svenske råder til »at i paa eders side lade ey brøst findis hos eder, men lade eder oc vnderuise« og indbød dem derfor til forhandling ved et møde i Vadstena senest til Mikkelsdag, hvortil det danske rigsråd da ville sende en delegation. Hvis de ikke modtog dette tilbud, hed det advarende til slut, »da haffue wi at mercke, huor brøsten findis.«¹⁰¹

Med denne skrivelse havde det danske rigsråd trukket sin stilling klart op på Kalmar-recessens grund og for så vidt uden stillingtagen for eller imod nogen af stridens parter; tvisten krævedes behandlet efter lovens ord, og al oprørsk selvtægt afvistes. Heri kunne, i hvert fald formelt, intet være at indvende fra kongens side, og heller ikke ved en bedømmelse af de realpolitiske forhold er det let at se, at en gennemførelse af denne politik kunne stride mod hans interesser; i en situation, hvor hans herredømme så ud til hastigt at smuldre bort, var det dog næppe til hans skade at kalde hans oprørske undersåtter til standsning af deres fjendtligheder og til forhandling på grundlag af den aftale, der skulle sikre hans kongemagt i Sverige. I virkeligheden måtte dette krav snarere være ubelejligt for hans modpart og betyde en støtte fra det danske rigsråd til kongen i hans svenske politik.

Af største betydning for vurderingen af de virkelige interesseforhold

¹⁰⁰ *Sverges Traktater* bd. 3 s. 689.

¹⁰¹ *Missiver* bd. 2 s. 168-69; Bruun s. 77-78.

mellem parterne ville det da være at vide, om brevet nåede adressaterne, og at kende deres holdning til forslaget om et forhandlings- og mæglingsmøde. Dette ligger imidlertid ganske i mørke; kun så meget kan sluttet sikkert, at mødet ikke kom i stand. Bruun¹⁰² finder kun to årsager hertil mulige, svensk afslag eller kongens hindring af planens gennemførelse, og mener af det næste bevarede brev at kunne slutte, at det var den sidste af disse muligheder, der svarede til virkeligheden, enten derved at kongen har hindret delegationens afrejse eller endog afsendelsen af brevet. Heri finder han støtte af Aksel E. Christensen,¹⁰³ der også anser det for muligt, ja sandsynligt, at Nyborg-brevet aldrig er kommet adressaterne i hænde og da snarest, fordi kongen har hindret afsendelsen eller ladet det opsnappe. En anden forklaring synes dog nærliggende. Selv om adressaterne i overensstemmelse med de ovenfor udviklede synspunkter meget vel kunne tænkes efter modtagelse af brevet at have set deres fordel i at lade det uomtalt og ubesvaret, er det måske sandsynligst, at brevet ikke er blevet afsendt, men det synes unødvendigt og uden støtte i kendsgerninger eller naturlig sammenhæng bag dette at spore en nervøs eller truende handling fra kongens side. Som nævnt har det svenske oprørspartis brev til det danske rigsråd og dettes til hint vist kun ligget nogle få dage og et par landsdele fra hinanden på deres danske vej.¹⁰⁴ Steen Billes og Niels Haks brev til deres medbrødre i rådet kan derfor meget vel tænkes at være kommet disse i hænde i Nyborg, inden deres brev til svenskerne kunne afgå, og ved sit indhold have fået dem til at standse eller udsætte afsendelsen af dette.¹⁰⁵ Desuden må kongen være vendt hjem fra Stockholm omkring midten af september med et aktmateriale og sin beretning om de begivenheder, der dannede baggrunden for Nyborg-brevet. Hvis dette endnu ikke var afgået fra dansk område, var det vel da ganske naturligt at holde det tilbage som overhalet af begivenhederne og at rette opmærksomheden mod at erstatte det med et andet, der bedre svarede til den af de nye oplysninger ændrede diplomatiske situation. Hertil bød den tilstundende herredag en oplagt lejlighed.

Den sidste i rækken af brevttekster fra høsten 1501 mellem danske og svenske råder hidrører da fra et brev af 26. oktober fra »Menigh Dan-

102 S. 78-80.

103 Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 372-73.

104 Se s. 48-50.

105 Overleveringen af brevet gennem Huitfeldt tillader desværre ikke at afgøre, om han har haft en originaludfærdigelse for sig eller blot en koncept eller kopi.

marks raedh« til de frafaldne svenske herrer. Grundlaget for det danske rigsråds stillingtagen var nu tre i brevets indledning opregnede akter, nemlig for det første det, adressaterne »screffue oss tiil oc sette mangfallelighe kæremael paa waar nadighe herre«, antagelig identisk med det i Steen Billes og Niels Haks svarbrev af 4. september omtalte brev med tilhørende artikler, for det andet »then werdughe ffadhers erchebyspens i Oppsale met flere aff Suerges raedh i Oplandh scriffuelse«, antagelig identisk med unionsfløjens brev af 13. august,¹⁰⁶ og for det tredje »the scriffther, tiltal og genswar, som fforhantlet warth i Stochholm mellom war kære nadigh herre oc ether«, altså de akter, kongen ved sin tilbagekomst har kunnet forelægge rigsrådet til bedømmelse af sagforholdet.¹⁰⁷ På grundlag af dette i forhold til Nyborg-mødets vist meget spinkle underretningsstof unægtelig overmåde udvidede aktmateriale har rådet haft gode muligheder for at tillemppe sit tidligere tagne standpunkt til de nu foreliggende veldokumenterede kendsgerninger. Det – og vel også andre klare efterretninger om det i Sverige i de forløbne syv uger videreførte oprør – har ganske naturligt medført en tydelig ændring i rådets praktiske holdning og i dets opfordringer til de svenske herrer, men derimod næppe i det principielle grundlag for dets stillingtagen, der stadig kan forstås som Kalmar-recessen, men nu anvendt på den ændrede situation, der forelå ved erkendelsen af, at adressaterne var vitterlige oprørere, hvis skyld fremgik af både unionsfløjens brev og det af kongen fremlagte materiale. På den baggrund var der intet mærkeligt i, at det danske råd tog kongens parti og i overensstem-

106 *Missiver* bd. 2 s. 169-70. – Bruun s. 79 note 305 betvivler denne af Gösta Kellermann antagne identitet, idet han hævder, at det af omtalen af ærkebispens m.fl.s skrivelse synes at fremgå, at den er et modskrift mod »nogle artikler«, hvorved vel må forstås oprørsfløjens skrivelse med bilag. Ærkebispens skrivelse omtales imidlertid ikke i brevet af 26. okt. på denne måde. Det forekommer derfor unødvendigt at gøre den til et nu tabt modindlæg indløbet mellem mødet i Nyborg og herredagen i København.

107 At kongen skriftligt eller mundtligt over for rigsrådet har gendrevet oprørspartiets artikler, kan vist anses for givet. En sådan gendrivelse kan konstateres for Norges vedkommende, hvor rigsråderne var uden for hans personlige rækkevidde. Den 23. sept. 1501 hed det i et kgl. missive til Henrik Krummedige: »sende wii ether nw wor scriffuer mester Clawes Daa met nocker wore breff till wort elskelige Norikes raadt, innehollende swar paa the punther, her Sten Sture oc hans party haffue screffuit till wort elskelige Danmarcks raadt omod oss, formwgende, at wort elskelige Norikes raadt haffuer oc swodanne breff vntfanget fran for^{ne} her Sten oc hans party. Oc mwge i fulkomeligen forlade ether paa these wore swar, oc skycker thett swo, at for^{ne} breff worde framdels forkwndit fore alt for^{ne} wort elskelige Norikes raadt.« (*Missiver* bd. 1 s. 152-53).

melse med Kalmar-recessens art. 10 erklærede at ville bistå ham efter deres troskabsed i den krig, der var ham påført. Stadig er det den egenmægtige optræden uden om den i recessen fastlagte procedure for klager mod kongen, der bebrejdes svenskerne; endda går man et skridt videre end i brevet fra Nyborg ved ligefrem at erklære, at man ikke ville have betænkt sig på at gå imod kongen, hvis fejlen havde været på hans side og han ikke havde ladet sig undervise. »Gudh almectiste tha giffue thet, at i hadde ladhet ether tiltal bleffuet bestandende paa recessen oc thet mothe, som talet wart i Stocholm. Hade tha war kære nadighe herre eke wilt lathet sig fund[et] tilbørligh, tha ville wii haffue giorth ether fullest, som oss hade burth ath gøre wore kære mædhebrødre.« Trods den således af adressaterne begyndte krig tilbød rådet dog sine gode tjenester til stridens bilæggelse, hvis oprørerne skulle komme på bedre tanker; men de måtte da skrive til det danske råd, der så ville gøre sit bedste til, »ath swadan fforderff matte affstylles.«

Ved en sammenstilling af rådsskrivelserne fra Nyborg 6. september og fra København 26. oktober erkender Bruun¹⁰⁸ vel de iøjnefaldende ligheder, men det er dog forskellene, han koncentrerer hele sin opmærksomhed om og udleder meget vidtrækkende slutninger af. Han er ikke i tvivl om forklaringen: det må være kongen, der efter sin hjemkomst har tvunget rådet til at modificere sit standpunkt. Brevet af 26. oktober er frugten af et politisk kompromis, der forklarer dets uklare, ja selvmodsigende karakter. Den uforbeholdne erklæring om troskab mod kongen har, efter hans mening, i hvert fald rådets skånske fløj ikke godvilligt kunnet tiltræde; som bevis anføres erklæringens modstrid med grundlaget for mødet på Sølvesborg og Nyborg-brevets frimodige ytring om mulig brøst hos kongen. Her inddrages også Oluf Stigsens tylvtered få dage før brevet udstedelse, hvori ses en ændret holdning hos kongen over for de skånske stormænd.¹⁰⁹ Alt peger det for Bruun på den forklaring, at kongen har brugt sin magt og skåningerne faldt til føje; hans magt var øjensynlig for alle, thi han var just vendt hjem fra Sverige med 14 skibe i følge.

Denne skarpe modstilling af de to rigsrådsbreve er allerede overbevisende blevet imødegået af Aksel E. Christensen, der ved en analyse ud fra Kalmar-recessen har fået både de formentlige selvmodsigelser i det sidste af dem og disharmonien mellem de to breve til at svinde som dug

¹⁰⁸ S. 79-81.

¹⁰⁹ Jf. Bruun s. 75.

for solen. Den i nærværende gennemgang af hele brevmaterialet foretagne nærmere analyse og sammenstilling af de enkelte tekster og deres baggrund i de skiftende situationer turde have bidraget til yderligere at svække grundlaget for Bruuns vidtrækkende konklusioner, men vel også for den tilbageholdenhed, Christensen udviser i at drage konsekvensen af sin egen bevisførelse. Trods den klare påvisning af den logiske sammenhæng mellem de to sidste breve går han nemlig ikke videre end til at fastslå, at man ikke kan udelukke den mulighed, at de danske rigsrådets ændrede holdning til de svenske er forklarlig også uden kongens mellemkomst. Han understreger tværtimod, at det kun er en mulighed, og at det også efter hans vurdering er »sandsynligst, at kongens nærværelse med vaabenmagt har været den væsentligste årsag til de danske raaders skærpede holdning«.¹¹⁰

Denne Bruunske tese om kongens våbenmagt som udslagsgivende faktor i det danske rigsråds unionspolitik, der således trods al analytisk skarpsindighed støttes af Aksel E. Christensen, forekommer imidlertid uholdbar. Som påvist lader udviklingen i brevvekslingen mellem danske og svenske rigsråder sig ganske naturligt forklare både ud fra det lovgrundlag, som unionen statsretsligt hvilede på, og ud fra de politiske situationer, hvori brevene blev til, uden at der er behov for at søge forklaringer i specielt kongelige indgreb, der skulle have haft karakter af faktisk tvang på grundlag af en magtdemonstration. At kongen i midten af september vendte tilbage fra Sverige med 14 skibe, kan være sandt nok; mere tvivlsomt er det vel, om denne kostbare styrke holdtes samlet endnu i slutningen af oktober. Men det er ganske underordnet for en helhedsvurdering. Det kræver sandelig en særegen opfattelse af den politiske situations faktiske karakter og af kongens egenskaber som realpolitiker at tænke sig muligheden af, at han eller andre på dette tidspunkt alvorligt skulle have beskæftiget sig med tanken om et voldeligt opgør med rigsrådet eller større dele af den danske adel. Bag sig havde han Sverige i fuldt oprør, dronningen og en større styrke be-

110 Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 371-72. E. Ladewig Petersen: *Monarchy and Nobility* s. 136-37 synes i hovedsagen at tilslutte sig Aksel E. Christensens synspunkter. Også J.P. Sørensen: *Oprørsretten* s. 84 indtager en modsætningsfyldt holdning. På den ene side erkender han: »Der er næppe forskel på rådets principielle stilling til oprørsretten i de to breve«; på den anden mener han: »Rådets politiske vurdering af oprøret var derimod totalt ændret, idet det blev anset for ulovligt. Ændringen kan kun ses som et udtryk for Hans' magtposition.«

lejret på Stockholm slot ventende på undsætning; dertil Norge i en uvis stilling, der snart kunne blive lige så farlig som den svenske. Af alle tænkelige situationer var denne dog vist den mindst egnede til et væbnet opgør med rigsrådsadelen, der måtte indebære risikoen for at udløse en krig også i Danmark til at fuldende katastrofen for kongens politik. At et separat opgør med rigsrådets skånske fløj skulle lade sig gennemføre uden samme følger eller i hvert fald uden alvorligt at skade den endrægtige krigsindsats, hvoraf nu alt afhæng, er ikke sandsynligt, rent bortset fra, at der i kilderne om unionsstriden i høsten 1501 intet findes, der taler for, at skåningerne har indtaget en særstilling og ikke godvilligt har kunnet tiltræde det samlede råds beslutninger og breve.¹¹¹

Uden at se bort fra de politiske modsætninger, der så at sige var indbygget i statssystemets balance mellem konge og rigsråd, eller fra de særlige modsætninger, som unionspolitikken kunne give anledning til, og som netop i den foreliggende kritiske situation må have haft usædvanlig sprængkraft, tør det da fastslås, at kilderne som her analyseret ikke giver grundlag for at tiltræde Henry Bruuns påstand om en akut modsætning mellem kongen og rigsrådet eller dets skånske fløj ved herredagen i København i oktober 1501. Endnu mindre grund er der til fra dette særlige tilfælde at følge ham i lange syner fra Erik af Pommerns stilling over for de danske og svenske stormænd i Kalmar 1436 til Christian 3s statskup mod bisperne hundrede år senere eller til at benytte det som grundlag for en samlet vurdering af Poul Laxmands evner

111 Aksel E. Christensen mener (s. 368) i tilslutning til Bruun, at »Rigshofmesterens position var stærkt svækket paa herredagen i København i okt. 1501, hvor hans unionspolitik led nederlag«, og (s. 369) at en voksende mistro til Laxmand blev »øget ved Nyborg-mødet i sept. 1501, hvor rigsråderne under P.L.s ledelse havde indledet en selvstændig politik«, der truede kongen med isolation. Han indrømmer på den anden side (s. 373), at »en kritisk granskning af kildeforholdet kan vist alene føre til den konklusion, at den første kilde, der utvetydigt dokumenterer, at P.L.s svenske politik har været i modstrid med kongens, er anklagen paa Sjællands landsting 29. juli 1502« ... »Hvor langt tilbage i tiden denne modsætning har været akut, bliver følgelig et spørgsmaal om sandsynlighedsvurdering.« I sin konklusion (s. 138) synes Bruun selv at have fået et mere nøgternt syn på kongens muligheder for at spille med musklerne: »Ganske vist gav hans militærmagt ham et stærkt trumfkort på hånden, men det var farligt at anvende direkte; de fremmede lejetropper var i længden for kostbar og usikker en garanti mod Erik af Pommerns skæbne, så alene af den grund måtte kongen se sig om efter indenlandske forbundsfæller.«

som adelsleder og rigspolitiker. Unionsforhandlingerne på rigsrådsplandet i oktober 1501 ragede simpelthen ikke så højt op over det omgivende terræn, at de giver perspektiv til så fjerne punkter eller så store flader.¹¹²

Udvej til Rom

Efter denne gennemgang og vurdering af unionsstridighedernes indvirkning på forholdet mellem kongen og rigsrådet i tiden lige inden og under herredagen i oktober 1501 vender vi tilbage til det andet større stridsproblem, der vides at være behandlet på herredagen, nemlig striden mellem ærkebiskop Børge Gunnensen og den dominerende del af den skånske adel.

Ved Helsingborg-mødet i januar var resultatet af de forligsbestræbelser, kongen synes at have udfoldet, blevet negativt; rigshofmesteren havde tværtimod, antagelig efter ærkebispens udtrykkelige eller faktiske afvisning af at fralægge sig ansvaret for de mod ham og flere adelige rettede beskyldninger, åbent undsagt og erklæret fejde mod ærkebispens. Fejden var dog stillet i ro, indtil sagen havde været behandlet på herredagen i København, hvor fristen for dens foretagelse åbenbart var sat til 14 dage efter mødernes begyndelse.¹¹³ Til hvilken dato herredagen var indkaldt, vides ikke; nærmest ligger det vel at regne med Mikeldag eller 1. oktober, der giver den afstand af omkring 14 dage til den 13. oktober 1501, dateringsdagen for Børge Gunnensens sagsindlæg, hans omfattende protestation. Dette aktstykke og tingsvidnet en uge senere om Oluf Stigsens renselsesed er de eneste kilder, der kaster lys over sagens gang ved herredagen. Til forståelse af den må inddrages dels de foran dragne slutninger om sagens grundlag og tidligere udvikling, dels viden om datidens retsforhold.

Ærkebispens betegner selv sit skrift som en »protestacio«. Denne betegnelse er bevaret her. Bruun kalder det for hans klageskrift. Efter sin

¹¹² Trods sin tilslutning til Bruuns synspunkter om et skarpt sammenstød ved oktober-mødet 1501 mellem kongens og rigsrådets unionspolitik vil heller ikke Aksel E. Christensen åbenbart tillægge denne nogen dominerende indflydelse på forholdet mellem disse parter. Det hedder således (s. 373): »Det maa i denne forbindelse anføres, at meget taler for, at unionspolitikken blot indgaar som et enkelt moment i en generel modsætning, der rummer hele problemet om balancen mellem kongens og rigsrådets myndighed«.

¹¹³ Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 42.

retslige funktion burde det vist rettere kaldes hans forsvarsskrift, om end det unægtelig som sådant synes skrevet ud fra den opfattelse, at angrebet er det bedste forsvar. Af omfang er det betydeligt, større end af indhold, da det i kompositionen er noget kaotisk med mange brud og genoptagelser i gennemførelsen og variationerne af hovedtemaet. Bruun finder i det »en harmens, angstens og trodsens inspiration«, en smuk og passende karakteristisk af en hovedstemning i det, som dog ikke gør det nødvendigt at opfatte ærkebispens som en skyld- og delfri helt, men som finder sin forklaring i den virkelig farlige retslige stilling, han var bragt i, og som skriftet var hans våben til at søge at kæmpe sig fri af.

Børge Gunnarsens retslige stilling efter Helsingborg-mødet var den, at det ved kongens mellemkomst var pålagt ham og hans modparter »ordh oc gerninger at skwllæ stande til« på herredagen i København. Han skulle altså nu endeligt og for det efter håndfæstningen i sådanne sager rette forum, rigsrådet, vedstå eller fralægge sig det »segn«, som var ham tillagt, og i første tilfælde bevise beskyldningen. Gjorde han det, var hans retslige stilling sikret og sagen blevet et spørgsmål om hans og modstandernes politiske placering under den unægtelig højst usædvanlige situation, at rigets højeste verdslige dignitar og en gruppe af de mægtigste adelige i Skåne, grænselandet til det oprørske Sverige, var overbeviste om at have lagt råd op mod kongen. Mislykkedes derimod beviset for ham, måtte enten dette i sig selv være tilstrækkeligt til at afgøre sagen til hans ugunst eller snarere bevisretten overgå til modparten, som da fik adgang til at afgøre den ved at fralægge sig beskyldningen ved hjælp af de dertil fastsatte retsmidler, sædvanligvis renselssesed, enten som ened eller som partsed styrket ved mededsmænd.¹¹⁴ Fældedes ærkebispens ad en af disse veje, stod han stempelt som den, der med løgnagtig angivelse havde søgt at bagvaske og skade andre rigens råd og gode mænd. Nogen egen strafbestemmelse for dette særlige tilfælde fandtes måske ikke, men om den almene stærke fordømmelse i lov og ret af falsk sigtelse råder ingen tvivl. Om den vidner den almindelige rigsretslige bestemmelse om usandfærdig sigtelse til tinge, der

¹¹⁴ Om proces- og bevisreglerne se: Kolderup-Rosenvinge: *Grundrids af den danske Retshistorie* bd. 2 (2. udg., 1832) s. 131-165; H. Sylow: *Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret* s. 8-24, 64-67, 109-18; H. Matzen: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret. II. Proces* s. 44-59, III. *Strafferet* s. 118; H. Matzen: *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces* s. 1-3, 26, 41ff; Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 135-36, 249, 515.

efter bl.a. den få år yngre Ghemen-udgave af Eriks Sjællandske Lov gengives således af Rosenvinge: »Item huo som leggir nogen Mandt den sag till, som usaandt er, a thinge, tha bør hannom att bøde modt Kongen iii Mk. och Bonden iii Mk. saa offthe dette gjøris och bliffue dertil mindre Mandt, fore han førde logen (løgen) til tinge for gode mæn eller andenstedz, som Dannemendt sidde Dom och Rett.«¹¹⁵ At den falske sigtelse skete til kongen, der var også retsplejens øverste, kunne vel kun være en skærpende omstændighed, men dom til at være mindremand eller tremarksmand, som det netop ud fra denne bødestraf for falsk sigtelse senere kom til at hedde, måtte i sig selv være en skræmmende udsigt for rigets øverste kirkefyrste.¹¹⁶ At en sådan dom og straf kunne ramme også en biskop, bevistes i hvert fald et par årtier senere, da biskop Jens Andersen Beldenaks lange politiske karriere fandt sin ende ved, at han i 1530 for usande og nedsættende påstande om selve kongen dømtes til tremarksbøder og til at være mindremand.¹¹⁷ Når ærkebispens ikke havde bestridt rigsrådets kompetence til at dømme i sagen mellem ham og hans verdslige modparter og krævet den henvist til en gejstlig ret, og det synes han efter sin egen omtale af hændelserne på Helsingborg-mødet ikke at have gjort og kunne vel også med håndfæstningens klare bestemmelse om rettergangen i sådanne sager dårlig gøre, var det udsigten til en sådan vanærende dom, der åbnede sig som ubønhørlig retslig konsekvens af den situation, han ved sin påståede falske sigtelse synes at have bragt sig i.

Ærkebispens protest¹¹⁸ viser den taktik, han valgte for at slippe ud af dette dilemma. Han hverken beviste eller fragik sigtelsen. Han valgte at udeblive fra den retsafgørelse for rigsrådet, som han i januar tilsyneladende havde accepteret, og overhovedet aldeles at unddrage sig denne sag, hvori han stod i en anklagets stilling, og åbenbart en meget svag stilling, i et verdsligt anliggende, der måtte finde sin afgørelse efter dansk lov. I stedet søgte han at bringe sig i en offensiv position ved at

115 Kolderup-Rosenvinge: *Danmarks Rigens Ret. En Samling af gamle Retssætninger, tildeels grundede paa Herredagsdomme* s. 181, 201-02. Eksempler på senere domme for uret klage til kongen findes i Kgl. Bibl. Kbh. Gl. kgl. saml. 1134, fol. nr. 32 og 141, jf. Thott 1201, fol. bl. 325a.

116 H. Matzen: *Forelæsninger...Strafferet* s. 116-18; Ole Fenger: *Tremarksmanden* s. 243-56.

117 C. Paludan-Müller: *Jens Andersen Beldenak, Biskop i Fyen. En Levnetsbeskrivelse* (Odense, 1837) s. 89-92.

118 Hele aktstykket er aftrykt i *Dipl. Dioc. Lund*. bd. 6 s. 39-44.

påføre sine modstandere anklage for de overgreb, han påstod, de havde forøvet mod ham og hans kirke, og hvoraf deres sag mod ham jo egentlig udsprang. Samtidig søgte han at bringe rigsrådet helt ud af billedet ved at overføre sin sag til en kirkelig domstol af højeste rang, den pavelige kammerret i Rom. Hans forsvar for dette skridt var dels en henvisning til rigsrådets gennem fire år beviste manglende evne til at skaffe ham hans ret over for modstanderne, dels en kun svagt tilsløret påstand om dets inhabilitet i sagen på grund af faktisk partiskhed ved støtte ydet hans fjender af kredse i rådet eller ved, at dette støttede sig til udsagn af andre, som også ville gå hans kirke for nær.

Temaerne gennemspillede i følgende disposition. Tonen anslås i indledningen ved at minde rigsrådet om, at ærkebispemænd nu i samfulde fire år har stævnet og tiltalt sin forgængers arvinger på den hellige kirkes vegne i mange sager, som var ham og dem imellem, og som han følgelig var pligtig at forfølge uden derfor at burde lide nogen »høyferdh«. Dette fører lige over i den sprogligt noget indpakkede meddelelse om hans udeblivelse fra herredagen og hans sendelse af sin skriver i stedet til oplæsning for kongen og rigsrådet af det lange aktstykke, som han ved påskrift med sin egen hånd har betegnet som sin protest imod sine uvenner. Disse får dernæst læst og påskrevet i den fyldige gennemførigsdel med opregning af deres lange synderegister, først Laxmand og derpå Niels Hak, bag hvem mindre eller unavngivne syndere i ny og næ dukker frem. Oluf Stigsen nævnes ikke, måske som før nævnt fordi ærkebispemænd har været klar over hans forestående renselse ved ed og derfor fundet det taktisk klogest at gå uden om ham. Efter klageregisteret følger den retslige påstand. Den er formet som en påkaldelse af kongen, ganske kort og holdt i største almindelighed, om at han og rigsrådet vil sørge for, at ærkebispemænd, som denne før har bedt om det, må »wetherfares thet skellegt ær tiill mindæ eller retthæ for then hoffert megh skeett ær aff her Laxman oc Niels Hack oc i andræ sagher«. Men dette glider straks over i en anden tonart ved indførelsen af et modtema. Selve glidningen er formet som en svævende passage, hvor usikkerheden ved at få »thet skellegt ær« vokser i styrke gennem klagen over »theres storæ methielp oc vrettheligh bestandighet the haffwæ aff the, som megh oc wille forleggæ, forthij the ickæ kwnde fangæ fran megh oc kirckæn alt thet the willæ haffwæ, som kirckenes oc myn store skade oc forderff kwnnæ ware« for straks at afløses af den nye tone, der slår igennem i Børge Gunnarsens afvisning af at lade sig binde til nogen proces, der kan blive afgjort ved denne medhjælp og bistand fra uvenners venner: »hwes witnæ, segn og dom iegh obenbare wethersigher oc skiwdher her oc hwer stad eentiidh for allid

tiidh vdi alle mynæ kirckenes oc kirckætieneres sagher, so lenghæ the findes minæ vwenner, so meghet ieg maa met retthæ«. Dermed er vi nået til den fuldtonende finale med ærkebispens appel til Rom: »tha siigher, protesterer oc formæler ieg hære oc saa openbare een tiid, annen oc tredia tiidh, at ieg sodannæ sagher, hoffmodh, skade, forsmædelsæ och forfongh will vdi fremtidhen forfølgæ mod these for:ne oc andræ mynæ oc kirckenes vwennær for pawens dom oc annen stædz, hwar ieg best kan søghæ min retth oc kirckeness, bedende ydmiwgelighæ ether nades maiestat oc alle these gode werdughæ prelather oc gode mænd meg thet ickæ taghæ til mistyckæ, thij ieg moo ey annet her tiill giøræ.«
 Og vel for at dette ikke skulle opfattes som blot en principerklæring, kundgjorde ærkebispens, at han for det tilfælde, det Gud forbyde, at hans uvenner skulle få ham i deres magt og slå ham ihjel, eller at han døde en naturlig død inden afslutningen af sagerne mod dem, »thaa haffwer ieg giffwet fiscali camere apostolice fuld magth met breff oc indzeglæ, andræ scriffther oc instrumentis po myn oc min kirckes wegnæ ydermere forfylningh at giøre vdi these sagher mod these for:ne oc andre minæ vwennær och theres arffwingæ, om the affgangæ, indhen thet fongher ændhæ, oc op at bæræ skadegield wedherlagh for alt min oc kirckenes vretth oc for kosth oc tæringhæ ieg giort haffwer oc skal giøre.« Ikke engang ved deres død skulle de altså kunne undfly forfølgelsen, der i god overensstemmelse med ærkebispens og hans kirkes forståelse for værdsættelsen af det jordiske gods skulle ramme dem på pengepungen med betaling for al skade og omkostning både hidtil og fremtidig. Og således overhovedet fra nu af og indtil disse sager blev endelig forfulgt, undergav Børge Gunnensen sig og sin kirke, stift og alle tjenere med gods og personer »vndher Rommere kirckes oc wor helligestæ fadhers pawens beskermelsæ«. Til begrundelse af dette drastiske skridt lyder til sidst på ny indledningens toner om de samfulde fire år, han nu har haft sine sager »fore ether nade oc the gode herrer i Danmarckes raad oc dogh enghen ændhæ fonghet po them vdhen forhindrelsæ, som forscreffwet staar,« og som sluteffekt til forståelse efter gehør et uskyldig-hånsk: »thij wil jeg ickæ offthere vmaghæ ether nade oc the gode herrær met them etc.«

Om den ærkebiskoppelige protests kundgørelse i rigsrådet og om dettes og kongens reaktion på den vides intet. Vi er derfor henvist til overvejelser ud fra aktstykket selv og de ganske få andre stykker, der kan forbindes med det, samt fra hele den omgivende situation. Det forekommer klart, at Børge Gunnensen med sin dramatiske protest havde søgt at sprænge de bånd, der syntes lagt på ham ved den retshandling i rigsrådet, som han altså ikke trøstede sig til at se ført til ende. Perspektiv-

tivet i hans handling er derimod ikke ganske klart og var det måske heller ikke i nuet. Det har vel næppe kunnet være kongen og de verdslige råder ligefrem kært at se deres og rigets retssuverænitet antastet på denne måde og oven i købet i en sag, der, ligegyldig hvordan den fremstilledes, ikke var af ren kirkelig natur, men først og fremmest vedrørte kirkens stilling i det verdslige, med henskyldelse af endog lokale godsstridigheder fra danske retter til en fremmed, kirkelig domstol i Rom. Om hans bispekolleger har kunnet være tilfredse med den yderlighed, deres leder havde ført sin stilling og dermed ved princippets analogi også deres ud i, kan vel også være tvivlsomt. På den anden side måtte det naturligvis være kongen yderst ubejlejlgt ved ærkebispens og de skånske adelsspidsers godskævl og injurier at se sig og det, han havde tilbage af sine riger, trukket ind i en sag, som kunne medføre forviklinger med pavestolen og dens indblanding i danske forhold. Ganske særlig måtte dette være ubehageligt i den foreliggende situation, hvor rejsningen i Sverige og den farlige gæring i Norge gjorde det yderst betænkeligt at skaffe sig nye fjender på halsen, ikke mindst fjender, der som pave og kejser kunne have betydning for hansestædernes holdning, som under en udmattelseskrig med svenskerne var ret afgørende.

Kongens interesse lå da nok nærmest i en afspænding ved et forlig eller en nogenlunde fredsommelig retsafgørelse mellem parterne.

I den faktiske situation, der var skabt ved ærkebispens udeblivelse, kunne denne egenmægtige retsafbrydelse fra hans side dog selvsagt ikke afslutte sagen om hans påståede beskyldning, med mindre man tog hans påstand om i sager med sine uvenner kun at stå under pavens dom til følge, hvad der ikke var at vente. Sagen måtte efter almindelig retsopfattelse gå videre, og ærkebispens stilling var da efter hans udeblivelse og bevisrafald så svækket, at hans modpart havde al udsigt til at afgøre den til sin fordel. Det er antagelig på denne baggrund, Oluf Stigsens retshandling få dage senere må ses.

Den 20. oktober udstedte nogle antagelig lavadelige mænd med meget firbenede navne, nemlig Henning Griis, kannik i Roskilde, Joachim Geed, Oluf Kalv og Torbørn Laurens søn, væbnere, samt to borgere i Landskrone et vidnesbyrd om, at de i egenskab af »laghøringe« på rådhuset i København så og hørte, at Oluf Stigsen »gaff lag met tree tylther eed lagfaste men, geffwe men oc gylde, betidelige dagx, huilken lag for:ne her Oluff Stigssøn sade, at han hade forplictet sig for wor kæriiste nadige herre for:ne lag at gyffue for en seyn, som erchebiscop-en skulle tillag[t] hannem met flere gode mæn, at han oc the skulle wæræt paa Syllesborrig nw fastelaghen næsth forleden war eth aardh oc

wæreth i forbwnd oc raad paa wor kæriiste nadige herres argeste oc værste, huilket for:ne her Oluff Stigssøn skellige og klarlige affworde som en danneman met tre tylther eedh effther hans forplictelsse, som forscreffuet staar, ath han ther jnthet war skyldig wti noghre mode.«¹¹⁹

Med den således bevidnede højtidelige edsaflæggelse havde Oluf Stigsen tilbagevist ærkebispens beskyldning i hvert fald for sit eget vedkommende, og Børge Gunnersen var dermed i og for sig fældet for en beskyldning af dette indhold.¹²⁰ Om der herefter er behov for at forudsætte, som Bruun gør det,¹²¹ at også den formodede hovedperson Poul Laxmand og måske flere med ham har aflagt en tilsvarende ed, er vist meget tvivlsomt. Dels vides intet sikkert om, hvem der ansås for hoved- og bipersoner i sagen; dels betød Oluf Stigsens forpligtelse over for kongen til at påtage sig eden næppe, at den aflagdes i forhold til ham, men blot at kongen som led i sit indgreb i striden havde fastlagt dette led i proceduren;¹²² men var eden et led i sagen mellem ærke-

119 Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 44-45; Repert. 2. rk. bd. 5 s. 397. – Det kan synes tvivlsomt, om O.S.s forpligtelse skal opfattes, som om han under alle omstændigheder skulle aflægge eden, eller om han blot skulle være rede til i givet fald at gøre det. I første tilfælde ville bevisretten ved nægtelsesed på forhånd være tillagt ham, inden sagen realitetsbehandledes for konge og rigsråd. – Når O.S. aflagde en så stor ed som tre tylfters, er det næppe udtryk for en ganske særlig byrde pålagt ham i anledning af sagens karakter. Især i Skåne synes anvendelsen af edsaflæggelse med tre tylfter mededsmænd at have været almindelig, hvor det drejede sig om vigtigere sager (Matzen: *Om Bevisreglerne* s. 96; samme: *Forelæsninger II. Proces* s. 53-54).

120 Et par menneskealdre før havde en sag af samme art haft et meget lignende forløb. Eggert Frille var ved brev til kongen af Mattes Jensen og Henrik Pors blevet beskyldt for at have været på kongens og rigets værste ved forhandlinger med hertug Alf og hans råd. Rigsrådet havde fundet det ret, at han retsligt burde afværge beskyldningerne; han havde derfor tre gange ladet de to nævnte stævne til Fyns landsting med tilbud om »felighet, dawe eller foroordh«. Den 22. nov. 1438 fik Eggert Frille på landstinget, hvorfra de indstævnte var udeblevet, lov til sammen med 11 riddermændsmænd at fralægge sig beskyldningen ved ed (Seidelin: *Dipl. Flensborgense* bd. 1 s. 494-96).

121 Bruun s. 75.

122 Denne fortolkning af edsaflæggelsens processuelle karakter strider mod Stig Iuuls opfattelse (Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 389 n. 1), at »der her synes at foreligge en udenretlig vedtagelse mellem kongen og ham ..., ikke en bevisførelse som var led i en almindelig proces for rettertinget eller en anden domstol.« Iuuls vurdering af edsaflæggelsen sker dog i en anden sammenhæng, og da han tager sit udgangspunkt i Bruuns fortolkning af dens forhistorie og placering i hændelsesforløbet som en politisk bestemt akt, har den mulighed åbenbart ikke ligget ham nær, at den kunne være processuelt bestemt. – At eden aflagdes på den skildrede måde, hænger vel sages sammen med, at rigsrådet ikke ansås for egnet eller passende forum for tylvteredens personkrævende ceremoniel – her endda

bispen og hans uvenner, var en edsaflæggelse raden rundt blandt disse dog vist ganske overflødig og svarede heller næppe til almindelig retsopfattelse og -praksis.

Antagelig har Børge Gunnensen inden sin protest forudset denne udvikling som noget uundgåeligt. Han har åbenbart også regnet med, at dette udfald betød en tilbagevenden af den akutte fare for ham i kraft af den forkyndte åbne fejdes udbrud eller genoptagelse. Bruun¹²³ har gjort opmærksom på, at protestskriftet er udstedt på Åhus, og heraf sluttet, at ærkebispen altså nu havde fundet det sikrest at tage sin tilflugt til denne stærke borg. Dertil følger sig, at han i protesten tilsyneladende ganske nøgternt regner med den mulighed, »at minæ wvenner eller nogher aff them wordhæ megh mectugh oc sloghæ megh i hiel«; også dette forudsætter en fejde på det argeste og værste. Med denne udsigt er det vel forståeligt, at Børge Gunnensen rørte stortrommen, da han forfattede sin protest, og inden for sin kirkes organisatoriske rammer søgte at sikre sin stilling retsligt ved en appel til pavens domstol. Men Bruun har nok ret i at antyde, at han også og måske med større iver søgte en politisk styrkelse af sin stilling ved en tilnærmelse til kongen. Vel kunne appellen til kurien tolkes som en desperat trods også mod kongemagten,¹²⁴ men det var dog øjensynlig en udvej, som var valgt under det stærkeste pres af omstændighederne. At kongen skulle have ladet sig overbevise af protestskriftets sagsfremstilling, er vel ikke meget sandsynligt. Men det afgørende er nok også snarere, at der i de vanskeligheder, begge parter stod overfor, var grundlag for et interessefællesskab og et samvirke, der da meget let ville blive farligt for den tredje part, ærkebispens uvenner. Det er næppe vanskeligt i den situation, der opstod i 1501 og udviklede sig videre i 1502 at finde tegn på et sådant grundlag.

Om herredagens resultat var et for kongen fordelagtigt kompromis,¹²⁵

trefold. Edsaflæggelsen synes her ikke sket for en domstol, men over for en særlig udvalgt »laghøring« bestående af 6 mænd. Det er vel ikke overraskende, at disse fandt det naturligt i deres vidnesbyrd om ceremonien at gøre rede for, hvad der havde fremkaldt den, nemlig O.S.s meddelelse om sin aftale med kongen om edsaflæggelsen.

123 Bruun s. 71.

124 Smst. s. 81-82. – Det er vel muligt, at B.G.s appel til pavens kammerret i denne strid med skånske adelige har fæstnet sig i kongemagtens hukommelse. Christiern 2s gejstlige og verdslige love afskaffede udtrykkeligt appel til paven ved indførelse af en dansk kammerret, der skulle være øverste appelinstans i begge slags sager (Matzen: *Forelæsninger... Offentlig ret. II. Proces* s. 13; *Den Danske Rigslovgivning 1513-1523* s. 77-78, 127-28, 215-16).

125 Sådan Bruun s. 83.

er vist svært at sige, ja om det overhovedet var et kompromis mere end overalt, hvor mange synspunkter skal samles i et politisk sigte. Det følgende halve års udvikling er, uden for de groveste hovedtræk, overmåde svagt dokumenteret, og det er derfor vanskeligt at drage tilbageslutninger fra denne udvikling eller blot at finde oplysninger om, hvilken skæbne striden mellem ærkebispens og hans uvenner havde efter prostestationen og edsaflæggelsen. Man fristes til at drage slutninger af kildernes tavshed, og sandsynligt er det vel i hvert fald, at den manglende omtale af åbne fejdehandlinger mellem parterne betyder, at fejden fortsat hvilede. Nærliggende er det at formode, at kongen har forlangt en stilstand, i hvert fald så længe alt måtte sættes ind på at imødegå den kritiske situation, det svenske oprør havde skabt, i første række at undsætte dronningen og hendes besætning på Stockholm slot. Muligt er det også, at rettergangen, der ikke ses at være afsluttet med nogen form for kendelse, har skullet genoptages ved et senere rigsrådsmøde.¹²⁶

Tiden fra slutningen af 1501 og gennem hele vinteren og foråret 1502 stod i krigsforberedelsernes tegn. Henrik Krummedige, der som høvedsmand på Båhus sad i en nøgleposition af største vigtighed for forsvaret af Norge og for operationsmulighederne i det vestlige Sverige blev omkring årsskiftet bombarderet med breve,¹²⁷ der opfordrede ham til påpasselighed, standhaftighed og resolut handling til imødegåelse af modstandernes anslag. Situationen på de kanter var virkelig også ret foruroligende ved Knud Alfsens indfald i Vigen og ved Elfsborg-høvedsmanden Erik Eriksen Gyldenstjernes og Lødøse-borgernes længe tvetydige stilling, der omkring nytår afklaredes ved deres tilkendegivne overgang til oprørernes side.¹²⁸ Samtidig søgte kongen gennem Henrik Krummedige at skaffe sig underretning om tilstanden på Stockholm slot, som han åbenbart ikke havde haft held til at følge ad anden vej. I alt dette er det værd at bemærke, at hans forhold til den skånske rådsadel tilsyneladende var ret normalt, og at han brugte netop den til kontakt i det delikate spørgsmål om Elfsborgs og Ny Lødøses stilling. I et brev til Henrik Krummedige den 10. januar 1502 hedder det: »Wii haffue nw screffuit wort elskelige raad till vti Skone, at the skulle sende theres bwd till her Eric Ericss oc sammeledis till them vti

¹²⁶ Dommen over biskop Jens Andersen i 1530 fældedes først, efter at han uden at give møde havde været stævnet til tre herredage (C. Paludan-Müller: *Biskop Jens Andersen Beldenak* s. 91).

¹²⁷ *Missiver* bd. 1 s. 154-63.

¹²⁸ Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 s. 260-66.

Nyløse oc see, om the kunne fonge at wiide, hwad the wille sla paa, oc hworledis the wille haffue oc holde seg met oss.«¹²⁹ Heller ikke i kongens forhold til rigshofmesteren øjnes nogen ændring. I februar ses denne at have lånt kongen et så betydeligt beløb som 1100 lybske mark mod pant i gods i Gønge herred,¹³⁰ og omkring samme tid udpegedes han til høvedsmand sammen med fire andre fremtrædende adelige over de folk, der skulle sendes til Stockholm som undsætningsstyrke.¹³¹ Bruun¹³² finder ikke i disse træk udtryk for nogen særlig nær forbindelse mellem de to mænd; lånet var rimeligvis et rent tvangslån, kommandoen farlig ved sit ansvar og måske endda tildelt ham for at hindre intriger af ham så længe. Denne fortolkning er mulig, men finder næppe udtryk støtte i noget kildested og forekommer egentlig ikke mere nærliggende end en opfattelse i den modsatte retning. Samtidig ses Laxmand ligesom sommeren før uanset striden med ærkebispem at have kunnet forhandle sig til rette med Lundekapitlet, idet han 10. februar 1502 afsluttede et mageskifte med det om enkelte gårde.¹³³

Sjælegaver

I kongens og rigshofmesterens forberedelser til Stockholm-togtet indgik imidlertid også forholdsregler af en mere særegen art, hvis hensigt og betydning kan give anledning til tvivl, men som for kongens vedkommende er blevet udlagt som bevis på en politisk kursændring, der førte ham til en nær forståelse med ærkebispem og til en komplementær spænding i hans forhold til rigshofmesteren.¹³⁴

Den 17. april kvitterede ærkebisp og kapitel for en sum af 800 mark dansk, som kongen havde givet til en evig messe ved Lundekirken Gud, jomfru Maria og St. Lawris til ære, kongen, dronningen og deres børn og disse riger til bestandighed, deres og deres forældres sjæle til ro, lise og salighed. Til dette mere almindelige sigte med gaven føjedes det helt aktuelle: »Och scall ther bedess foræ forneffnde wor kiære nadighe herre i saadan mæssæ, at hanss nadhæ maa well ændhæ thenne reyssæ i

¹²⁹ *Missiver* bd. 1 s. 158.

¹³⁰ *Repert.* 2. rk. bd. 5. s. 428 nr. 9552.

¹³¹ *Missiver* bd. 1 s. 163-64.

¹³² S. 83.

¹³³ *Dipl. Dioc. Lund.* bd. 6 s. 54-55.

¹³⁴ Bruun s. 83-85.

Suerighæ, och ath hanss nadhæ maa och well frii siin kiære förstindhæ oc hwsfrwæ met synæ tiæneræ aff hans naadess oc alles theris vweners hændher, som the æræ nw skickedhe vdhi, och hidh till Danmarck.«¹³⁵ De 100 guldgylden og 100 mark dansk, vel i alt svarende til omkring 300 mark dansk,¹³⁶ som ærkebispnen havde måttet betale kongen i forliget om Niels Olsens donation af Harebjerggård, kom således tilbage forøget af kongen med en god sum, men i princippet til samme formål, dog således at den kongelige familie og i særdeleshed kongens forestående krigstogt var udtrykkelig indtaget i messebønnerne for en formodentlig kongelig betaling. Bruun har i dette set »mere end blot et religiøst led i krigsforberedelserne«, idet han finder, at en donation af dette omfang tillige er en politisk handling, som må have været frugten af en aftale mellem kongen og ærkebispnen, der godt kan ligge 2-3 måneder tilbage og antagelig har omfattet også andre punkter, måske et udtrykkeligt afkald fra kongens side på Bornholm og fra ærkebispens på trusselen om appel til paven; »Gensidige indrømmelser har i hvert fald været prisen for den venskabets genoprettelse, som senest fra 17. april må have været et for alle politisk initierede velkendt faktum.«¹³⁷

Velbegrundede overvejelser kan således anføres for en politisk tolkning af kongens gave, og denne tolknings sandsynlighed skal i og for sig heller ikke anfægtes. Men over for denne gave står en anden, af omfang ikke mindre kongelig, fra rigshofmesterens side, og kan den forklares politisk? Den 5. april 1502 gav Poul Laxmand velbyrdige mænd hr. Per Andersen og hr. Henning Griis, kanniker i Roskilde – den sidste optrådte også som vidne ved Oluf Stigsens renselsed i København et halvt år før – fuldmagt til sammen med hans øvrige testamentarer at sælge legaten det sølv, Laxmand havde givet dem, for sin sjæl, »om meg forstacketh wordher«, altså for det tilfælde, at han mødte sin død. Blev sølvet ikke solgt til legaten og Laxmand dog døde, skulle de alligevel anvende sølvet for hans sjæl, dog at hans arvinger skulle have adgang til at indløse det for 1 mark loddet efter testamentarernes råd. Om nødvendigt kunne flertallet af disse disponere på alles vegne. Det samme måtte de gøre ved de 500 mark, som Laxmand havde givet dem, og med de 500 mark, hans hustru skulle give dem. Men ville legaten have sølvet, måtte de sælge det, hvad enten Laxmand levede eller døde.¹³⁸

135 Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 64-66.

136 Nordisk Kultur bd. 29 Mønt (Sth., 1936) s. 165.

137 Bruun s. 83-85.

138 RA. Privatarkiver. Poul Laxmand; Repertoriets 2. rk. bd. 5 s. 437 nr. 9579.

Denne sjælegaves nøjagtige størrelse er således ukendt, men det er klart, at den var stor nok til at sige sparto til kongens. At der handlede om en sjæl på højeste plan, ses foruden af beløbenes størrelse også af, at der om salget af det overdragne sølv skulle forhandles direkte med »legathen«. Herved må menes den pavelige nuntius med myndighed som legatus de latere, kardinal Raimund Peraudi, der allerede i 1486 og senere havde været udsendt for at prædike korstog mod tyrkerne og for at skaffe de nødvendige midler dertil ved salg af aflad og inddrivning af korstogstiender i det tyske rige, de nordiske lande, Prøjsen, Lifland m.m., og som ved en pavebulle i efteråret 1500 på ny sendtes nord for Alperne i samme ærinde. Peraudi var netop i foråret 1502 på vej nordpå i Tyskland og opholdt sig på denne tid i Rhinlandet, hvorfra han sandsynligvis havde i sinde at begive sig videre til Lybæk og måske til Danmark. Det blev ganske vist ikke til noget, da han under de politiske brydninger i Tyskland måtte rejse sydpå igen. Allerede i slutningen af 1500 havde han imidlertid fra Rom beskikket abbed Johannes Speglin fra Lausanne stift og dr. Herman Andersen fra Odense stift til subdelegater og afladskommissærer i Danmark. Disse to virkede i 1501-02 med afladssalg her i landet.¹³⁹ Peraudi indtog som legatus de latere en meget selvstændig stilling i forhold til pavestolen og kunne i mange sager handle med næsten fuldstændig pavelig myndighed, så stor, at hans ophold i nærheden af Danmarks grænser er blevet antaget som en årsag til, at forbindelsen herfra med pavestolen i disse år tilsyneladende er ret stærkt aftagende.¹⁴⁰ En sådan faktor kunne det naturligtvis være af be-

139 Om Peraudi og hans sendelser se navnlig: Johannes Schneider: *Die kirchliche und politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi (1486-1505)* (Halle, 1882) spec. s. 53ff; Adolf Gottlob: *Der Legat Raimund Peraudi* (Historisches Jahrbuch bd. 6, Jhg. 1885; München, 1885) s. 438-461 spec. s. 459-61; Nicolaus Paulus: *Raimund Peraudi als Ablafkommissar* (Hist. Jhb. bd. 21; München, 1900) s. 645-82; Gebhard Mehring: *Kardinal Raimund Peraudi als Ablafkommissar in Deutschland 1500-1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I.* (Festschrift Dietrich Schäfer; Jena, 1915) s. 334-409; *Skibykrøniken* v. Heise s. 43-44; Allen: *De tre nord. Rigers Hist.* bd. 1 (Kbh., 1864) s. 316-19, 661-62; Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark* (Kbh., 1907) s. 116, 125, 128; *Acta Pontificum Danica* bd. 5 s. 296; *Repertoriets* 2. rk. bd. 5 s. 493-94 nr. 9734.

140 Lindbæk: Anf. arb. s. 128-29 gør sig til talsmand for denne vurdering af P.s stilling. Synspunktet lader sig dog måske i nogen måde anfægte. P.s stilling var svækket ved hans fjendskab med pave Alexander 6 og ved, at han af omstændighederne måtte blive en kaestbold i kampen mellem Maximilian og Rigsregimentet eller kræfterne bag det. Dette påvirkede dog ikke hans formelle magtstilling, og hans politiske vanskeligheder var kun i begrænset omfang kendt af udenforstående og måske navnlig ikke i de fjerneste, nordlige dele af hans virkekreds (jf. den i note 139 anførte litteratur).

tydning at stå sig godt med i en politisk strid med den i Rom supplicerende ærkebisp, men om en sådan bagtanke kan lægges ind i Poul Laxmands dyre sjælekøb, må vist blive et rent skøn. En indtrængen i de tanker og forestillinger, der besjælede datidens mennesker og bevægede deres handlinger, er nu engang en meget vanskelig sag.

Både konge og rigshofmester havde i hvert fald med disse religiøsfinansielle transaktioner beskikket deres bo og stod parat til det afgørende togt med undsætningsflåden til Stockholm. Hvorfor det iværksattes så sent, at forsvarerne med nødens ret og i skuffelse over den udeblevne hjælp kapitulerede, inden flåden nåede frem, er vanskeligt i alle enkeltheder at udrede. Snarest synes det dog at have været kongens optagetthed af andre ærinder og de mange vanskeligheder, der væltede ind over ham især fra Norge, som har været årsagen,¹⁴¹ mens intet vides om, at rigshofmesteren her skulle have gjort sig fortjent til bebrejdelser eller mistanke. Med særlig opmærksomhed vil der selvsagt lyses til hans sidste efterladte udsagn, et brev til kongen fra Sølvesborg den 13. juni 1502, hvori han skildrer sine forholdsregler i Kalmar på hjemrejsen fra Stockholm til sikring af slottet og byen for kongen.¹⁴²

Ældre vidtgående slutninger på grundlag af enkelte helt misforståede udtryk i dette brev ryddede allerede Allen af vejen.¹⁴³ Bruun¹⁴⁴ hører dog i brevet »en umiskendelig tone af nervøst selvforsvar«, der præger det fra først til sidst; rigshofmesteren »føjte trang til at bedyre sin nidkærhed«. Også Aksel E. Christensen¹⁴⁵ taler om Laxmands »mærkeligt nervøse brev« og finder om ikke før så i dette brev et klart vidnesbyrd om kongens unåde, som han anser for en kendsgerning fra foråret eller forsommeren 1502. Der er dog vist her grund til at spørge sig, om ikke

141 Allen: Anf. arb. bd. 1 s. 298-300.

142 *Missiver* bd. 2 s. 173-74; *Repert.* 2. rk. bd. 5 s. 453. Ikke mindst i betragtning af den megen opmærksomhed om dette brev kan der være grund til at overveje, om det overhovedet er nået frem til adressaten, kongen. Brevet kendes nu kun fra en afskrift, der i 1754 blev taget efter originalen, som da fandtes i Antikvitetsarkivet i Stockholm, men siden synes bortkommet. Hvis brevet var modtaget af kongen, må det undre, hvordan det er havnet i Stockholm, hvortil det formodentlig efter Skånelandenes overgang til Sverige er kommet med andre arkivalier fra ærkesædet i Lund. Hvis det forholder sig sådan, savnes en forklaring på, hvordan det er kommet til Lund. En mulighed er, at kongen har medbragt det ved sit besøg dér i juli 1502 og efterladt det, en anden at det på en eller anden måde er blevet modtaget af ærkebispens i stedet for af kongen.

143 Allen: Anf. arb. bd. 1 s. 652-53.

144 Bruun s. 86, jf. s. 138.

145 *Hist. Tidsskr.* 11. rk. bd. 6 s. 368, 373.

disse fornemmelser skyldes overspændte sanser under påvirkning af dramaet ugen efter. Mon et brev som dette under andre omstændigheder ville være blevet læst som andet end en kort og saglig indberetning om en høj kgl. befalingsmands udførelse af et pålagt hverv? Mere nøgternt og med stærkere fodfæste i kilderne forekommer da en anden og divergerende konklusion af Aksel E. Christensen, nemlig »at den første kilde, der utvetydigt dokumenterer, at P.L.s svenske politik har været i modstrid med kongens, er anklagen paa Sjællands landsting 29. juli 1502«. Længere end hertil tillader en kritisk bedømmelse af stoffet næppe at gå. Endda kan man spørge, om det ikke er at gå for vidt, eftersom forudsætningen for denne slutning jo er en tolkning af anklagen som rummende en i det mindste subjektiv sandhed.

Scenen blev i hvert fald nu Poul Laxmands – levende og ikke mindst død.

RIGSHOFMESTERENS SAG

Drabet

Poul Laxmand havde som afslutning på sit brev fra Sølvborg den 13. juni lovet kongen ufortøvet at komme til ham »thet første jeg vorder noget till pass igen«. ¹⁴⁶ Det løfte holdt han, thi han faldt på Højbro i København den 22. juni 1502 på vej fra slottet. Den centrale begivenhed, drabet, står så korthugget, som selve forløbet åbenbart har været. Det omtales beskrivende, dels i den nærmeste eftertids historiske fremstillinger, dels i et par ikke mange år yngre aktstykker. Alle kilder er enige om, at drabsstedet var selve Højbro, og at rigshofmesteren dér standsedes af to adelsmænd, Ebbe Strangesen (af slægten Bild eller Strangesen) og Bjørn Andersen (Bjørn). ¹⁴⁷ Svaning lader Ebbe Strangesen være hovedmanden, der uden videre støder Poul Laxmand ned med en dolk eller daggert. ¹⁴⁸ Huitfeldt lader Bjørn Andersen følge efter med et værge. ¹⁴⁹ Da Bjørn Andersen nogle år efter skaffede sig en »dom« af konge og rigsråd imod påstande om, at han havde været med til uærlig at slå Laxmand ihjel, forklarede han selv, at Ebbe og han sammen var rejst over land fra Kalmar og havde ædt og drukket med hinanden i København, da de på Højbro mødte rigshofmesteren. Ebbe Strangesen og denne begyndte straks at slå løs på hinanden, og da han ville lægge sig imellem, huggede de begge også mod ham, så han måtte værge for sig selv. ¹⁵⁰ Lad være, at Bjørn med denne fremstilling søgte at stille sin deltagelse i sammenstødet i det efter omstændighederne fordelagtigste lys; selve det, at han overhovedet kunne komme med i en fægtning, tyder dog ikke på, at Ebbe Strangesen ganske overraskende stak Poul Laxmand ned med en dolk eller daggert, men på en regulær sværdkamp af nogen varighed. På den anden side taler det, at Bjørn Andersen måtte værge sig mod beskyldning om uærligt drab, for, at den måde, drabet var sket på, i adelskredse ansås for stridende mod ridderlige æresbegre-

¹⁴⁶ *Missiver* bd. 2 s. 174.

¹⁴⁷ Om slægterne se Danm. Adels Aarbog 1887 s. 87ff, 1888 s. 58ff.

¹⁴⁸ Petrus Parvus Rosæfontanus [= Hans Svaning]: *Chronicon sive historia Johannis regis* (Kbh., 1560=1561) bl. Bb2a.

¹⁴⁹ Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* (Kbh., 1599) s. 187.

¹⁵⁰ Kr. Erslev: *Et Bidrag til Povl Laxmands Historie* (Da. Mag. 4. rk. bd. 6 s. 288).

ber. Dette kan skyldes, at drabet, som Else Laxmandsdatter senere påstod, var sket uden ærlig forvaring,¹⁵¹ så rigshofmesteren var uforberedt på kampen. Det kan også skyldes det forhold, som Bjørn Andersens dom synes at have vedrørt, at to mænd har stået mod én, hvor tvekamp burde råde. Det kan endelig hænge sammen med andre omstændigheder ved kampen så som stedet og lejligheden, idet Laxmand synes at være kommet fra kongen i hans tjeneste, hvor han burde nyde en særlig fred, eller måske forhånelser af den døende mand ved den bekendte udsmidning af ham fra broen.¹⁵²

Om de to i drabet impliceredes færden efter gerningen er aktstykkerne tavse og krønikerne uenige. Svaning¹⁵³ anfører, at ingen forfulgte dem, og at de derfor kunne forlade byen og bringe sig i sikkerhed. Huitfeldt¹⁵⁴ derimod påstår, at de en tidlang blev i byen. Poul Helgesen¹⁵⁵ koncentrerer sig om handlingens etiske side ved blot at oplyse, at de anså drabet for en så hæderfuld gerning, at de indbyrdes stredes om, hvem der var gerningsmanden, en påstand, der sammenholdt med Bjørn Andersens dom få år efter dog må forudsætte, at i det mindste han er kommet på andre tanker. I øvrigt ses han, bortses fra den ringeagt

151 C. Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* s. 607.

152 Møllerup har (*Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 295- 97) haft øje for de momenter, der taler for, at drabet ikke var »et lumskeligt Snigmord, men den blodige Afgjørelse af et personligt Mellemværende, som Datidens Historie frembyder saa mange Exempler paa.« Han finder, at det kriminelle, der måtte bringe E.S. i konflikt med kongen (ifølge det i det følgende behandlede brev fra Kirstine Bryske, der af M. indsættes i denne sammenhæng) »laa i, at Værgerne vare dragne paa Slottets fredhellige Grund«. Heri er nu allerede noget tvivlsomt, idet angrebet jo synes at være sket, netop som P.L. over Højbro forlod slottets grund for at gå ind på byens. Måske ophørte samtidig en anden særlig fredende omstændighed, nemlig hans stilling som en af de militære ledere af togtet til Stockholm, idet han efter brevet af 13. juni kan formodes at være kommet fra endelig aflæggelse af beretning og afgivelse af kommando hos kongen; jf. om hærfreden, bl.a. som fejdeafbrydelse, i tyske middelalderlige retskilder Rudolf His: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters* bd. 1 (Leipzig, 1920) s. 235, 282 og smst. s. 235 om de særlige fredsbestemmelser for embedsmænd, der som begreb også kan have været relevante i det foreliggende tilfælde, nemlig for så vidt der før og efter et egentligt krigstogt var tale om kommando i forbindelse med dette; efter de af His s. 282 anførte nederlandske retskilder gjaldt hærfreden til et tidspunkt efter hjemkomsten, i et tilfælde blot til dagen efter, i et andet til to uger efter; drab under hærfred betragtedes som mord og straffedes med døden (s. 235).

153 Svaning: Anf. arb. bl. Bb2b.

154 Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187; folioudg. s. 1041.

155 *Skibykrøniken* overs. Heise s. 40; *Rørdams Monumenta* bd. 1 s. 26.

blandt standsfæller i anledning af gerningen, som dommen synes at vidne om, ikke at have mødt nogen forfølgning for det skete, ej heller at have modtaget nogen belønning eller forfremmelse i den anledning.

Konebrevet

Ebbe Strangesens forhold er mere problematiske. At han var hovedmanden, synes der ingen grund til at betvivle. Nogen klarhed over hans baggrund og motiver fås imidlertid ikke i datidens aktmateriale, og af de senere beretninger er der ikke megen forståelse at hente. Det eneste samtidige aktstykke, som synes at vedrøre hans og hustruen Kirstine Bryskes forhold i den nærmeste tid efter drabet, blev fremdraget af Møllerup i 1893.¹⁵⁶ Det er et brev fra hende til Henrik Krummedige, rigsråd og høvedsmand på den vigtige norske grænsefæstning Båhus. Dette brev,¹⁵⁷ som er uden år og dateret til oktober, henførte Møllerup efter dets indhold til 1502 og drog af det en række til dels ret vidtgående slutninger om Ebbe Strangesens motiver og fremfærd og om hans og hustruens situation og reaktion efter drabet. Han fandt i det bestyrkelse af den allerede på grundlag af Bjørn Andersens dom naturlige antagelse af, at drabet skyldtes en personlig tvist mellem de to mænd. Han fandt endvidere Kirstine Bryskes henvendelse til Henrik Krummedige helt forståelig i betragtning af den mægtige norske lensmands stilling som den hovedskyldige i det et par måneder før brevet formodede skete graverende drab på den uroskabende svensk-norske adelsmand Knud Alfsen. Hendes appel til ham om at tale mandens sag både til kongen og til Laxmands venner forklarede han let ved en henvisning dels til den krænkelser af slottets fredhellige grund, som drabet måtte betyde, dels til den mindelige overenskomst med familien om at afgøre sagen ved mandebod, som efter datidens opfattelse ville være dens naturlige udgang. Tonen i Bruuns¹⁵⁸ tolkning af brevet synes at antyde, at han har fundet det besynderligt, at Kirstine Bryske endnu langt hen på efteråret 1502 har været dybt ængstet og bekymret for følgerne af mandens handlinger. Han finder forklaringen i, at denne har undladt at indvi sin kone i sagens virkelige sammenhæng, så hun altså skrev sit brev på

156 *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 295-97.

157 Aftrykt i *Missiver* bd. 2 s. 185-86.

158 Bruun s. 90-92.

grundlag af en mangelfuld orientering, der fik hende til at vurdere sagens stilling forkert og ønske en hastig afgørelse, hvor en forhaling viste sig at føre til det gunstigste resultat.

Om ét synes de to fortolkere af Kirstine Bryskes brev trods deres på enkelte punkter afvigende opfattelser at være enige, nemlig om henførelsen af det til 1502. De anfører end ikke, at brevet er uden årstal. Også William Christensen henfører det til 1502. Ved sin udgivelse af dets tekst i 1914 giver han vel oplysning om det manglende årstal, men forklarer straks, at »året er øjensynlig det, da Poul Laxmand blev dræbt«, og i Repertoriet anbringes det simpelthen under 17. oktober 1502 uden spørgsmålstejn ved denne dato.¹⁵⁹ Det må vist også erkendes, at både brevets stemning og indhold umiddelbart synes at måtte henføre det til tiden straks efter Poul Laxmands drab, og at det faldt naturligt at opfatte det som et resultat af den derved skabte situation og omvendt at bruge det til nærmere at belyse denne. Så indlysende forekom denne sammenhæng åbenbart, at ingen af de kritiske og minutøse forskere, der har arbejdet med brevet, er faldet på at betvivle denne datering eller at underkaste den en nøjere prøvelse. I den store kildefattigdom der præger Laxmand-sagen i de første måneder efter drabet, bliver et brev som det foreliggende imidlertid så vigtigt, at det fortjener en sådan nøjere prøvelse, ikke mindst da allerede en tættere læsning af det kan give grund til tvivl. En nærmere undersøgelse afslører, at tvivlen er velbegrundet.

Af forhold, der taler imod den hidtil antagne henføring af Kirstine Bryskes brev til 1502, kan anføres i det mindste tre, hvoraf det ene vedrører selve brevets dateringsform, mens de to andre hviler på dets indhold. Dateringen lyder: »Scriptum Nørholm mandag nest fore xi^m jomffrves dag.« Som fikspunkt har Kirstine Bryske altså brugt de 11000 jomfruers dag, den 21. oktober, der i 1502 faldt på en fredag, hvorved datoen som angivet bliver den 17. oktober. Det må imidlertid for den, som er fortrolig med datidens dateringssædvaner, straks virke påfaldende, at der her, hvor der ikke er tale om en octava-datering, er dateret for en mandag så langt frem som fra den følgende fredag eller, når begge dage medregnes, over et spand af 5 dage, hvilket vist ikke var sædvanligt, når nærmere festdage fandtes. Det er så afgjort tilfældet her. Bevæger vi os tilbage fra de 11000 jomfruers dag, den 21. oktober, træffer vi den 18. oktober en så vigtig festdag som evangelisten Lucas',

¹⁵⁹ *Missiver* bd. 2 s. 185; *Repert.* 2. rk. bd. 5 s. 479.

Luce dag, den 16. oktober Galli dag og den 14. oktober Calixti dag. Den foreliggende datering henført til 1502 forudsætter altså, at der er dateret fra de 11000 jomfruers dag, fredag den 21. oktober, hen over Luce dag, tirsdag den 18. for at bestemme mandagen den 17. Dette forekommer umiddelbart meget usædvanligt, og dette umiddelbare indtryks rigtighed bekræftes ved en undersøgelse af de faktiske dateringer på andre breve af 17. oktober fra tidsrummet 1451-1512, som William Christensen har fortegnet i Repertoriets 2. række. I alt 15 andre breve fra denne periode er uden spørgsmålstejn henført til datoen 17. oktober. Af disse er ikke et eneste dateret ved henvisning til de 11000 jomfruers dag. Først fra den 18. oktober, selve Luce dag, findes fra samme tidsrum et par breve ud af mere end 30 som er dateret ved hjælp af de 11000 jomfruers dag. Dette tør vel ingenlunde opfattes som et fuldgyldigt bevis for, at en datering af Kirstine Bryskes brev til 17. oktober er umulig; sammenligningsmaterialets beskedne omfang, datidens vitterlige mangel på fasthed i dateringspraksis og det, at en måske mindre skrivelige kvinde kan have bevæget sig særlig frit på dette vanskelige område, maner til forsigtighed i slutningerne. Men samme forsigtighed er rigtignok på sin plads, når man vil henføre hendes brev til et bestemt år, og det er da rimeligt at mærke sig, at en henføring til 1502 forudsætter en accept af den påviste enestående stilling i dateringsform blandt breve fra 17. oktober, samt at en henføring til flere af de nærliggende år specielt til dem, hvor datoen ville blive 19. oktober ville bringe brevet langt bedre i overensstemmelse med den almindeligst brugte dateringsstil. Brevets dateringsform kan følgelig med rette opfattes som et indicium, der peger mod et andet år end 1502 som det naturligste at henføre det til.

Hvad dernæst angår de to på indholdskriterier hvilende forhold, som kan pege i samme retning, er det ene af mere almen art og allerede antydet. Der tænkes nemlig ved dette på det noget vanskelige i at forlige de sindsstemninger, Kirstine Bryske giver udtryk for i sit brev, med det tidspunkt, hun skulle have skrevet det på. Når hun taler om »then sorg oc fructh, jeg haffuer fore Ebbe effter slygen skade, som han nw er kommen wdii«, så synes dette naturligst at opfattes som en frisk følelse forårsaget af nylig stedfundne begivenheder, ikke som en, der havde haft næsten fire måneder til at finde afdæmpning i et roligere overlæg. Ligeledes synes det vanskeligt at forlige hendes frygt med den vigtige kendsgerning, som hun vel næppe – med sine familieforbindelser til Sjællandsfar landsting – kan have været uvidende om, nemlig at kongen næsten tre måneder før havde rejst forræderisigtelse mod Poul

Laxmand, eller med den videre udvikling heraf, der kun få uger senere førte til rigsrådsdommen over den døde rigshofmester og til hendes mands optagelse i rigsrådet. Selv om denne mere almene vurdering af brevet hele indhold og udtryksform må få en noget u håndgribelig karakter og til dels hvile på fornemmelser, er der dog vist også heri momenter, der kan anføres som indicier for muligheden af en omdatering af brevet.

Hvad endelig det sidste og mere specielle saglige kriterium angår, bygger det på sætningen: »Oc wille jeg meget gernæ være edher till ordz, haffde Ebbe oc i noget slet kwnne fundess i Fyend, oc i wille haffue scriffuet Ebbe till, saa at jeg motte haffue wæret therhoss; thii mig stander ickæ ath scriffue edher till, som mig er til synde i then sag.« Trods nogen mangel på sproglig klarhed kan dette sted vist kun opfattes som en direkte opfordring til Henrik Krummedige om at være med til at bringe et møde i stand på Fyn med manden og hende,¹⁶⁰ og i betragtning af at hun lige forinden har udtalt sin bekymring for, at sagen skal trækkes i langdrag, må hun antagelig have sigtet på et møde i den nærmeste fremtid. Ser vi imidlertid på adressatens forhold i efteråret 1502, kan vi fastslå, at Henrik Krummedige havde sit at se til. Som hovedsmand på Båhus, der ved oprøret i Sverige var blevet det måske vigtigste af alle kong Hanses slotte, var han rykket lige ind i begivenhedernes centrum. En sværm af kongebreve holdt ham fra efteråret 1501 konstant i ånde. Knud Alfsens indfald og rejsning af almuen i de norske grænseegne, Erik Eriksen Gyldenstjernes frafald med fæstningen Elfsborg og Niels Ragvaldsens uroligheder i Viglen truede Kong Hanses herredømme i Norge med at lide samme skæbne som det i Sverige. Vel var den mest øjeblikkelige fare overvundet i sommeren 1502 ved den unge kong Christierns ankomst fra Danmark med en hjælpestyrke, der foreløbig fjernede flanketrusselen fra Elfsborg, og ved drabet i august på Knud Alfson, der under lejde var kommet til forhandling med Henrik Krummedige og dennes politiske og militære hjælpere bl.a. den ham personlig nærstående Roskilde-bisp Johan Jepsen (Ravensberg).¹⁶¹ Men netop dette mislige drab måtte naturligvis fremover gøre Henrik Krummediges personlige stilling i Norge vanskeligere, og urolighederne fortsatte da også hele efteråret igennem, dels ved svenske styrkers strejftog gen-

160 Således opfattes stedet også uden videre af Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 295-96.

161 Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 s. 260-80.

nem det sydøstlige Norge, dels ved Niels Ragvaldsens fornyede uroligheder hen mod årets slutning. Hertil kom i oktober trusler fra en anden kant, idet Sten Sture faldt ind i det nordligste Halland og begyndte en belejring af Varberg, den danske fæstning, der lå det norske Båhus nærmest.¹⁶² Den 14. oktober sendte kong Hans brev til Henrik Krummedige, for at denne skulle søge at angribe den svenske belejringshær nordfra, samtidig med at kongen sørgede for angreb på den fra den anden side. Allerede den 23. oktober fik den travle lensmand dog ny kgl. ordre, nu om at modvirke de forsøg, som Knud Alfsens enke gjorde på ved bud ind i Norge at rejse almuen mod kongens embedsmænd, og i særdeleshed om at komme høvedsmanden på Akershus til hjælp mod sådanne forsøg.¹⁶³ Henrik Krummedige var således til stadighed i den grad optaget af at holde sig fjenderne fra livet og at slå ned på de snart her snart dér opdukkende angreb og bonderejsninger, at tanken om, at han i efteråret 1502 skulle kunne forlade sin kommando på Båhus for at rejse til Fyn og tage sig af Ebbe Strangesens og Kirstine Bryskes private affærer, forekommer nærmest grotesk. I hvert fald måtte den forudsætte en utrolig mangel på orientering hos Kirstine Bryske om den politiske og militære situation i almindelighed, hvilket slet ikke harmonerer med hendes i brevet omtalte fremskaffelse af efterretninger om mandens situation eller med hendes nære slægtsforbindelser til kredse på Fyn og Sjælland, der utvivlsomt kunne holde hende velunderrettet om udviklingen. Ganske vist havde kong Hans i brev til Henrik Krummedige 27. september 1502 meddelt denne, at han gerne ville tale med ham »thet furste i met nogen lemppe kwnne vedkomme at komme till oss, fore nogre sønderlige ærende skyld, wii met ether haffue at forhandle.«¹⁶⁴ I det nævnte brev af 14. oktober gentog kongen opfordringen til ham om, når det forhåbentlig snart lykkedes at få belejringen af Varberg hævet, da med det første, når lejlighed gaves, at begive sig til kongen.¹⁶⁵ Det er dog ganske uvist, om Henrik Krummedige under de herskende omstændigheder har kunnet efterkomme opfordringen, og vel ikke sandsynligt. Dertil kommer, at en af kongen ønsket rejse af denne art selvsagt måtte give ham en helt anden berettigelse til at forlade sin post, og at det næppe er sandsynligt, at Kirstine Bryske kan have haft kend-

162 Smst. s. 308-10.

163 *Missiver* bd. 1 s. 166-68.

164 Smst. s. 165-66.

165 Smst. s. 166-67.

skab til denne kgl opfordring. Et sådant kendskab antydes i hvert fald slet ikke i hendes brev, hvis form overhovedet bedst synes at svare til en situation, hvor Henrik Krummedige i forvejen var i Danmark, så hun uden mange omstændigheder kunne opfordre ham til at komme til Fyn.¹⁶⁶

Den her foretagne nøjere prøvelse af den hidtil enstemmigt antagne henføring af Kirstine Bryskes brev til 17. oktober 1502 må føre til følgende slutning. Det lader sig ikke bestemt påvise eller afvise, at denne datering er den rigtige, og der må fortsat regnes med den mulighed, at den kan være det. Hver for sig og navnlig tilsammen giver de anførte forhold, som kan tale imod denne datering, imidlertid ikke ubetydelige grunde til at drage den i tvivl og til at formode, at brevet må henføres til et andet år og altså hører hjemme i en anden sammenhæng. Antages denne mulighed, forekommer det sandsynligst, at brevet er ældre end 1502. Heraf vil igen følge, at det, brevet handler om, ikke er den situation, som fulgte af drabet på Laxmand, men snarere den, som førte til drabet.

Når den hidtil antagne datering af Kirstine Bryskes brev er draget i tvivl, må dernæst spørges, om en anden og sandsynligere datering kan sættes i stedet. Udgangspunktet for at finde en sådan må være for det første brevetts egen ufuldkomne datering vurderet efter dets indpasning i overensstemmelse med det om dateringssædvaner konstaterede i et ugedagsskema for årene omkring 1500 og for det andet vidnesbyrd om Henrik Krummediges ophold i Danmark. En konstellation af en naturlig årsindplacering og Henrik Krummediges tilstedeværelse her omkring oktober måned gør det eller de pågældende år til mest sandsynlige dateringsmulighed. Et indicium mere vil det være, hvis der omkring det således udpegede tidspunkt kan påvises forhold, som kan forklare brevindholdet.

Brevets dateringsform forekommer efter datidens sædvaner på dette

166 Om der til de her anførte indicier kan føjes endnu et af sproglig art, synes mere tvivlsomt. Når Henrik Krummedige i brevet bedes forhandle med Laxmands »venner«, kunne dette ord måske antyde, at Laxmand endnu levede, da brevet blev skrevet? Efter hans død ville en ordning måske snarere skulle træffes med hans slægt og arvinger end med hans »venner«. »Døødhe ære dødh mandz wænner«, hedder det i et af tidens mange ordsprog (*Peder Laales Danske Ordsprog* (Kbh., 1929) s. 67). Heroverfor står dog, at Anders Bille i 1509 efter sit drab på Niels Hak måtte love at »fordrage sig med den Dødes Venner«, utvivlsomt om mandeboden (Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 313; Repert. 2. rk. bd. 6 s. 366 nr. 11233).

område bedst at høre hjemme i år, hvor de 11000 jomfruers dag den 21. oktober falder på en tirsdag, onsdag eller torsdag; af disse tre muligheder må igen onsdagen gives prioritet, idet mandagen den 19. da ganske naturligt dateres »nest fore«; med tirsdagen som festdag ville mandagen antagelig snarere blive betegnet med en vigilia- eller in profesto-form; omvendt vil, hvis festdagen er en torsdag, mandagen før falde på den 18. oktober, selve Luce dag, på hvilken der kun ganske undtagelsesvis ses at være dateret ved hjælp af den følgende festdag. Særlig opmærksomhed må da først rettes mod de år, hvor den 21. oktober er en onsdag og mandagen før altså den 19. oktober. Det er i tidsrummet 1490-1507 tilfældet i årene 1495, 1500 og 1506. På den 18. oktober falder den undersøgte mandag i årene 1501 og 1507, på den 20. oktober i 1494 og 1505. Ses der bort fra tiden efter 1502, reterer årene 1494, 1495, 1500 og 1501 med størst sandsynlighed for årene 1494 og 1500.

Henrik Krummediges ophold i Danmark indtil foråret 1503, da han forflyttedes fra Båhus til Holbæk, lader sig næppe fastlægge med fuld sikkerhed. Det bevarede brevmateriale giver dog antagelig mulighed for at konstatere alle længerevarende ophold her, idet de må formodes normalt at have givet anledning til udstedelse eller medbesegling af breve. Efter dette materiale at dømme har hans besøg i Danmark været sjældne. De lader sig kun sikkert påvise i foråret 1492, i september 1494 og i august-november 1500.¹⁶⁷ Af disse lejligheder kan der ses helt bort fra 1492, allerede fordi Ebbe Strangesen og Kirstine Bryske tidligst blev gift i 1494.¹⁶⁸ Da det ikke vides, om ægteskabet blev indgået før, under eller efter Henrik Krummediges ophold i Danmark i 1494, kan det ikke siges, om også dette besøg af samme grund er uden betydning i den foreliggende sammenhæng. Tydelige vidnesbyrd om, at Ebbe Strangesen i efteråret 1494 var i knibe, eller at der forelå en mere udbredt strid mellem parter, som han havde tilknytning til, findes ikke. En sådan kunne snarere findes i efteråret 1495, da Poul Laxmand lå i strid med Roskilde-bispen Niels Skave om kirkegods i Nordsjælland; Ebbe Strangesens familieforbindelser peger mod Skaverne, men der findes ikke bevaret noget kildeudsagn, der knytter ham til denne strid. Den sidste mulighed, efteråret 1500, er da nok den, der fortjener mest opmærksomhed. Henrik Krummedige opholdt sig ved denne lejlighed flere måneder i Danmark og har antagelig været til stede i København

167 Repertoriet 2. rk. nr. 7131, 7729, 9139, 9184 og 9200.

168 *Missiver* bd. 2 s. 142.

under det rigsrådsmøde, hvor modsætningerne mellem ærkebisp Børge Gunnensen og skånske højadelkredse kom til fuldt udbrud. Det er nærliggende at sætte Kirstine Bryskes brev ind i denne sammenhæng og dermed formode, at Ebbe Strangesen af en eller anden grund har været impliceret i denne strid eller jævnsides med den selv er kommet i strid eller ligefrem fejde med rigshofmesteren; derved ville brevet finde en fuldt tilfredsstillende forklaring.¹⁶⁹ Det må dog fastholdes, at der ikke findes noget bindende dokumentarisk vidnesbyrd, som utvetydigt støtter en sådan hypotese.

Om forholdet mellem Poul Laxmand og Ebbe Strangesen inden drabet kendes vist kun en enkelt udtalelse, nemlig en af Ryge refereret anmærkning af den historiske samler fra det 17. århundrede Peder Dyrskjød, der i forbindelse med omtale af striden mellem Oluf Oxe og Laxmand om Asserbo taler om uret begået af denne mod Oxe og antyder, at drabet på Laxmand var selvforskyldt: »Thi Ebbe haffde och lidt megen Urett i en Trette hand vaar vdi, och var aff H. Oleff Oxens Svo-gerskab, och gik ingen Straff for Her Laxmands Død &c.«¹⁷⁰ Om hjemmelen for denne påstand vides vist intet, og den er, som det vil ses, meget upræcis, idet den ikke angiver hverken trættens art, genstand eller tid; kun synes det klart underforstået, at Ebbes modpart ligesom Oluf Oxes var Poul Laxmand.

Til belysning af Ebbe Strangesens stilling i efteråret 1500 findes kun et par breve om ejendomsdispositioner, der måske kan give fingerpeg i en bestemt retning, men næppe i sig selv tjene til bevis. Den 1. oktober 1500 udstedte hans søster og svoger Ingeborg Strangesdatter og Joachim Daa fra Nyborg brev om, at de af Ebbe Strangesen havde annammet i alt otte bøndergårde på Sjælland på det vilkår, at søsteren skulle have dem som et lån i sin levetid, men uden ret for sig eller manden til at sælge, pantsætte, skøde eller afhænde dem og således, at de efter hendes død på ny skulle tilfalde Ebbe Strangesen.¹⁷¹ Dette noget usædvanlige arrangement kunne vel tolkes som et forsøg på uden egentlig afhændelse at sikre hans ejendom på Sjælland mod at antastes af hans fjender. Den 11. november, altså antagelig under selve herredagen og i

¹⁶⁹ Jf. s. 39-40.

¹⁷⁰ A.N. Ryge: *Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse* (Kbh., 1765) s. 20; Kolderup-Rosenvinge: *Om Drabet paa ... Poul Laxmand* s. 593-94; jf. om striden mellem Oluf Oxe og Poul Laxmand: *Danske Domme 1375-1662* bd. 1 s. 121-24; Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* s. 298-99.

¹⁷¹ Repert. 2. rk, bd. 5 s. 302-03.

dennes mødeby København, udstedte Ebbe Strangesen et skøde til Henrik Ågesen (Sparre) i Hageløse på bondegods i Skåne, han havde arvet efter sin moder Anne Clausdatter (Lange), til hvem det antagelig var kommet gennem hendes moder Gertrud Mogensdatter Munk, der på mødrene side var af de skånske Thotter¹⁷² og i sit andet ægteskab med hr. Anders Hak til Mogenstrup (Oxie herred) var farmoder til Niels Hak på Hikkebjerg.¹⁷³ Denne var sammen med Gregers Jepsen (Ulfstand) på Torup, Oluf Jepsen (Sparre) på Skurup og Henrik Krummedige medbesegler af brevet.¹⁷⁴ Hvornår Ebbe Strangesens moder døde, vides ikke, og der kan derfor være tale om et praktisk begrundet bortsalg af nylig arvet og ubelejligt beliggende strøgods; men det kan også være en af øjeblikkelige omstændigheder bestemt afhændelse af gods, der efter sin beliggenhed var særlig udsat for overgreb under en strid med Laxmand og hans skånske venner, en mulighed, som måske vinder i sandsynlighed, når Ebbe Strangesens skånske godsdisposition ses i sammenhæng med hans kort forinden foretagne sjællandske. Begge transaktioner kan dog selvsagt også have en os ukendt, rent økonomisk baggrund.

Hvorom alting er, kan der næppe på grundlag af hidtil kendt materiale føres noget bindende bevis for eller imod dateringen af Kirstine Bryskes brev til 1502 eller et andet år. Som forholdet her er oplyst, synes det dog rådeligst at gå meget varsomt frem med at bruge det til klarlæggelse af stillingen i efteråret 1502. På den anden side må det haves i tankerne, at det med en anden mulig datering ville give et betydningsfuldt indblik i den situation, som udløste drabet.

172 Danm. Adels Aarb. 1888 s. 65, 1900 s. 416, 1901 s. 240-41, 1905 s. 298.

173 Smst. 1896 s. 166-67.

174 Repert. 2. rk. bd. 5 s. 314.

Sjællandsk magtmidte

Uanset hvordan Kirstine Bryskes brev bør dateres og placeres, er ét forhold ved det iøjnefaldende, om end hidtil besynderlig uanset af brevet fortolkere, nemlig den øjensynlig meget nære forbindelse mellem Henrik Krummedige og Ebbe Strangesen og hans hustru.¹⁷⁵ Denne forbindelse var ikke tilfældig og forbigående, men fremtræder med stor tydelighed i alle de få bevarede breve fra disse til hin. Allerede i 1494 finder Ebbe Strangesen det naturligt over for lensmanden på Båhus at fremlægge pengemellemværender med svogeren, bispelensmanden Joachim Daa på Rollerup og søsteren Ingeborg Strangesdatter; han forudsætter åbenbart, at Henrik Krummedige vil høre om sagen fra svogeren, og behandler den overhovedet, om end ikke i synderlig gennemskuelige vendinger, på en måde, der lader formode, at han og hr. Henrik har været fælles i dette mellemværende, og altså at også Joachim Daa har haft økonomisk forbindelse med denne. Til sidst i brevet og på en talende kort og uformel måde beder han Henrik Krummedige og hustruen Anne Rud komme til sit bryllup, »som i haffue loghet mek«.¹⁷⁶ Kirstine Bryskes brev om mandens »skade« viser, at hun har følt ikke mindre fortrolighed til hr. Henrik. Det ligger allerede i, at det er ham, hun henvender sig til i denne åbenbart meget enerverende sag, men end mere i hendes fortrolige redegørelse for sine følelser og bekymringer om dens behandling og mulige udfald. Hun viger ikke tilbage for at søge at bringe et møde i stand med hr. Henrik som afgørende deltager og påkalder hans hjælp til mandens »bestandelse«.¹⁷⁷ Med et tredje brev rykker vi frem til 1504, men forbindelsen synes afgjort ikke svækket. Ebbe Strangesen forhandler heri på ny pengesager med hr. Henrik som svar på et brev fra denne om samme emne. Han sender ham 200 stædermark. Men han går langt videre i sin imødekommenhed: »och gøres teg behoffh, tha tag i lesth korin aff myt godtz liggende wdi Sielandt oc settæ then wdh foræ penninge och skil teg ald[elis?] meth thet allerførstæ aff then giield, som tw esth myn herres nade skyldug; ther bether jeg teg gernæ om. Hwad som helst jeg haffwer oc tw kanth were thertil meth behiol-

¹⁷⁵ Efter at dette blev skrevet, har dog den norske historiker O.J. Benedictow gjort opmærksom på det i relation til drabet på og dommen over Knud Alfsen, hvori H.K. var så stærkt impliceret, bemærkelsesværdige i, at det var en nær ven af ham, E.S., der dræbte Laxmand (Hist. Tidsskr. bd. 48 (Oslo, 1969) s. 205).

¹⁷⁶ *Missiver* bd. 2 s. 142.

¹⁷⁷ Smst. s. 186.

pen, ther rad och biwd offwer som offwer tyth egeth.«¹⁷⁸ En sådan blanchfuldmagt fra en adelig godsejer til en anden til ubegrænset at byde og råde over sit gods er vist ret enestående i datidens brevstof. Gennem alle de tre breve løber som en rød tråd en sådan fortrolighed og nær tilknytning, at den kun synes at kunne forklares som udslag af enten en ret nær slægtsforbindelse eller et rodfæstet klientforhold. Da Ove Bille 7. februar 1507 skrev til Henrik Krummedige bl.a. om, at Ebbe Strange- sen var død, betegnede han ham da også som »begges wor gode frende«.¹⁷⁹

Den senmiddelalderlige adels slægtsforhold og øvrige indbyrdes personforbindelser er et såre vanskeligt og farligt område at vove sig ind på. Sikker viden om disse forhold er stærkt begrænset, og endnu snævrere er grænserne for, hvad der af de forhåndenværende kilder lader sig udlede om forbindelsernes betydning for gruppe- og partidan- nelser i adelen og for disses indflydelse på lands-, rigs- og kirkestyre. Da de frie og frelse allerede på denne tid udgjorde en i det væsentlige aflukket del af samfundet, er det en selvfølge, at slægtsforbindelserne på kryds og tværs i adelen bliver talrige og danner et broget og forvir- rende billede. De mange bevidnede ejendomsdispositioner må også for- modes at gå på tværs af slægts- og gruppeskel. Alligevel kan en op- mærksom iagttagelse af slægts- og andre forbindelser i adelen give vær- didifulde resultater og trænger sig på, allerede fordi materialet til oplys- ning af disse forhold trods sine mangler dog er et af de mest omfattende fra denne tid. Når der gås frem med forsigtighed i detailslutningerne, kan der ad denne vej antagelig fås et baggrundsbillede, som er uvurder- ligt til forståelse og tolkning af fænomener og hændelser på det politi- ske plan og i de enkelte optrædende skikkelsers handlingsmønster.

Med Henrik Krummediges og Ebbe Strangesen og hustru Kirstine Bryskes stilling, indbyrdes og til andre sider, melder denne problemstil- ling sig straks. Trods alle løse ender og tråde, der fortaber sig i mørket, synes der at findes en tydelig binding mellem disse personer og deres slægter, hvis område hovedsagelig er Sydfyn og især Midtsjælland samt til dels Lolland og Falster. Centralt i billedet står slægterne Skave og Daa med tilknytningsskæbener i slægter som Falster, Godov, Meinstrup, Oxe, Ravensberg, Reberg og med baggrundstræk af slægter som Bille og Thott, der imidlertid er så udbredte og ekspansive, at de må dukke

178 Smst. s. 196-97.

179 Smst. s. 217.

op i mange forbindelser. Karakteristisk for de centrale dele af disse kredse er deres åbenbart forholdsvis beskedne egne godsbesiddelse og deres nære forbindelser med kirken, i særdeleshed Roskilde bispestol, som lensmænd på kirkegods, som indehavere af kirkelige præbender og embeder og som forgrundsfigurer på Sjællandfar landsting, hvorfra tråde synes at føre til Roskilde.

Ebbe Strangesen selv hørte tilsyneladende til en helt anden kreds. Slægten Strangesen havde hjemme i det fjerneste Jylland, først knyttet til Thy med slægtsgården Norringtoft, som Ebbes farfader Niels Strangesen skrev sig til foruden at være lensmand på Ørum, som siden sønnen og sønnesønnen blev det. Hans søn Strange Nielsen vandt ved sit ægteskab med Anne Clausdatter (Lange) til Nørholm forbindelse med den sydvestlige del af Nørrejylland, hvor han gennem hustruen fik hovedgården Nørholm, som sønnen Ebbe Strangesen arvede i hvert fald part i.¹⁸⁰ Anne Clausdatter, Ebbe Strangesens moder, var datter af Claus Jonsen til Nørholm og Gertrud Møgensdatter Munk,¹⁸¹ som anden gang blev gift med rigsråd hr. Anders Hak til Mogenstrup i Oxie herred og derigennem farmoder til den ofte omtalte Niels Hak til Hikkebjerg.¹⁸² En morfarbroder til Ebbe Strangesen var Timme eller Tønne Jonsen, som var Ebba Krummediges, hr. Henriks fasters, første mand, antagelig i Norge.¹⁸³ Der kan således allerede herigennem konstateres en slægtsforbindelse mellem Ebbe Strangesen og Henrik Krummedige om end et til to slægtled tilbage.

Hvor vestjysk end Strangesen-slægten forekommer, havde Ebbe dog slægtsforbindelser østpå og det ad flere veje. Allerede i hans egen fædrene slægt var der, så vidt Thiset i sine adelsstamtavler har kunnet udrede det, en stærk forbindelse til Fyn, hvor en slægt Bild i sin oprindelse synes nært sammenknyttet med slægten Strangesen.¹⁸⁴ Større praktisk betydning havde det vel, at han ved sit ægteskab blev indgiftet i slægten Bryske. Denne synes i sine ældste kendte led mest knyttet til de nordvestlige dele af Sjælland, men i løbet af det 15. århundrede træder flere af dens medlemmer frem med fynske len og ejendomme. Gert Bryske døde 1441 som lensmand på Næsbyhoved og var også ved sine ægteskaber knyttet til Fyn. Begge hans sønner Iven og Claus omtales

¹⁸⁰ Danm. Adels Aarb. 1888 s. 58-65.

¹⁸¹ Smst. 1901 s. 240-41.

¹⁸² Smst. 1896 s. 166-67.

¹⁸³ Smst. 1900 s. 237, 1901 s. 241, 1906 s. 499, 501.

¹⁸⁴ Smst. 1888 s. 58ff.

senere i samme lensmandsstilling og erhvervede, mest ved deres ægteskaber, meget gods især på Sydfyn; Iven, der også omtales som landsdommer for Fyn,¹⁸⁵ nævnes til Dallund, Langesø og Margård, Claus til Margård, Flintholm og Løgismose, hvilket dog i hvert fald delvis kun repræsenterede ejendomsparter. Parten i det sidstnævnte gods kom fra Claus Bryskes hustru Grete Engelbrechtsdatter (Bydelsbak) sammen med part i Bydelsbakkernes hovedejendom Torbenfeld på Sjælland. Ebbe Strangesens hustru Kirstine var en datter af Claus Bryske og skulle således tage arvepart efter moderen ved hendes død i 1490; faderen levede endnu i 1506.¹⁸⁶ Det synes tvivlsomt, hvad hun har fået tillagt som arv, dog snarest den fra moderen hidrørende del af gården Kjeldkær i Østjylland (Tørrild herred), som Ebbe Strangesen i 1500 lod gøre lovhævd på.¹⁸⁷

Både fra Strangesen- og fra Bryskeslægten gik stærke bånd videre til Sjælland. Knudepunktet var de nært forbundne slægter Daa og Skave. De hørte på denne tid begge til på Ringstedegnen, men havde forbindelser til Lolland. Iøjnefaldende er deres stærke tilknytning til Roskilde bispestol og til Sjællandsfar landsting. Skavernes hovedgård var siden det 14. århundrede Eskilstrup, en milsvej syd for Ringsted.¹⁸⁸ Niels Jensen Skave nævnes omkring midten af det 15. århundrede som ridder, rigsråd og landsdommer for Sjælland. Gennem hans 2. hustru Dorte Herlufsdatter (Snekken) skabtes i hendes 2. ægteskab en nær forbindelse til Daa'erne. Sammen havde de sønnerne Niels og Herluf Skave. Niels gik den kirkelige vej, blev kongens kansler og derefter 1485 befordret til biskop i Roskilde. Som sådan er han blevet husket for sin stridbarhed navnlig med kongen og det rige Sorø-kloster, men også med rigshofmester Poul Laxmand.¹⁸⁹ Her er der mere grund til at notere hans nepotisme, der gav sig udslag i rigelig tildeling af kirkelige len og hverv til hans nære frænder af slægterne Skave og Daa. Broderen Herluf arvede Eskilstrup, optrådte hyppigt på det nærliggende landsting,

185 Repert. 2. rk. bd. 2 s. 154 nr. 2652.

186 Danm. Adels Aarb. 1889 s. 120-27.

187 Smst. 1888 s. 65; Repert. 2. rk. bd. 5 s. 246; Trap 5. udg. bd. 8 s. 1095.

188 Trap 5. udg. bd. 3 s. 785.

189 Will. Christensen: *Aktstykker til Roskilde Bispestol Historie i Niels Skaves Tid* s. 356-77; Johs. Lindbæk: *Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø Kloster* s. 254-83; Danske Magazin 4. rk. bd. 2 (Kbh., 1873) s. 60-69; Erik Arup: *Danmarks Historie* bd. 2 (Kbh., 1932) s. 276-79; *Missiver* bd. 2 s. 144-45. – En ganske anden vurdering har Poul Helgesen: *Skibykrøniken* overs. Heise s. 37-38.

var først lensmand på Skjoldenæs, der var et betydelig kronlen og hørte til dronning Dorotheas livgeding,¹⁹⁰ siden i broderens bispetid på Dragsholm, Roskilde-bispernes faste sæde og hovedlen i det nordvestlige Sjælland. Også sønnen Maurids Skave til Eskilstrup nævnes 1501 med gods i forlening af Roskilde-bispen, nu Johan Jepsen Ravensberg, som også var knyttet til denne slægtskreds. Endelig vendte Herluf Skave Mauridsen tilbage til oldefaderens embede som landsdommer for Sjælland 1555-83 og døde fra det som slægtens sidste mand.¹⁹¹

Daa'ernes genealogi rummer desværre en del dunkle punkter og uklare sammenhænge.¹⁹² Antagelig med udbredelse fra Sønderjylland forekommer slægten i første halvdel af det 15. århundrede med flere repræsentanter på Lolland, men fremtræder i århundredets anden halvdel både i Skåne og på Sjælland og etablerer en enkelt gren på Fyn. En af slægtens linier frembragte omkring midten af århundredet med Oluf Daa en Roskilde-bisp. Samme linie var, ligesom senere Bryskerne og Jørgen Daa, indgiftet med Bydelsbakkerne og viser i øvrigt en i denne sammenhæng bemærkelsesværdig udløber til slægten Hak, idet en broderdatter af bispen var gift med en farbroder til den ofte omtalte Niels Hak til Hikkebjerg.¹⁹³ Samtidig finder vi en Henneke eller Henrik Daa på Lolland gift med Marine Jepsdatter (Ravensberg), en søster til den senere Roskilde-bisp Johan Jepsen (Ravensberg), der således var nært knyttet til slægten. I billedets midte står dog Hennekes broder Christiern Daa og dennes børn, der dannede skånske, sjællandske og fynske linier. Blix Daa gik til det skånske, hvor han før er nævnt i forbindelse med sagen om Harebjerggård;¹⁹⁴ da han døde uden afkom, fik denne skånske udløber af slægten ingen varighed, men havde dog altså en tid givet en forbindelse til Lund, som, måske tilfældigt, senere fik en særlig betydning for ærkesædet. Også broderen Jørgen træffes i forbindelse med Harebjerg, som han synes at have forsøgt at sætte sig på. Det var dog trods dette og trods forleninger med Sørup birk og Rønnebæksholm på Sjælland den fynske linie af slægten, der udgik fra ham. I sit første ægteskab havde han en datter af Iven Bryske, Ebbe Strangesens hustru farbroder. Anden gang var han gift med Karen Engelbrechtsdatter (Bydelsbak), en søster til Claus Bryskes hustru, og blev altså herved onkel

¹⁹⁰ Trap 5. udg. bd. 3, 3 s. 768.

¹⁹¹ Danm. Adels Aarb. 1916 s. 424-28.

¹⁹² Se om slægten Daa: Danm. Adels Aarb. 1890 s. 165ff og 1944 II s. 3ff.

¹⁹³ Jf. Danm. Adels Aarb. 1896 s. 166-67.

¹⁹⁴ Jf. s. 24.

til Kirstine Bryske.¹⁹⁵ Med denne sin anden og med sin tredie hustru Karen Knudsdatter (Gyldenstjerne) til Enggård arvede han en del fynsk gods, men lå omkring 1500 i uenighed med svogeren Claus Bryske, med Ebbe Strangesen på hustruens vegne, med dennes broder Carl Bryske og med Mogens Gøye til Krenkerup, som var gift med en søn-
nedatter af Engelbrecht Albrechtsen (Bydelsbak), om fordelingen af den rige arv efter Bydelsbakkerne. Striden afgjordes ved flere voldgiftskendelser, hvori bl.a. Henrik Krummedige deltog.¹⁹⁶ Af Christiern Daas sønner er det dog særlig Claus, som her interesserer. Han blev ved sit ægteskab med den førnævnte hr. Niels Skave til Eskilstrups enke Dorte Herlufsdatter (Snekken) stamfader til slægtens yngre sjællandske linie og hans børn altså halvsøskende til Roskilde-bispen Niels Skave og til Herluf Skave på Eskilstrup. Der etableredes herved ikke alene et nært slægtskab mellem familierne Daa og Skave, men også et nabo-
skab, idet Claus Daa med sin hustru fik hovedgården Ravnstrup i Tybjerg herred kun 1½ mil sydvest for Eskilstrup og godt det samme syd for Ringsted. Denne gård gik fra hr. Claus i arv til sønnen Oluf Daa, hvis forbindelser med Roskilde bispestol desuden skaffede ham bispe-
borgen Hjortholm som len. Endnu tættere knyttet til Roskilde-kirken var de andre sønner Joachim (eller Jacob) og Søren Daa, der begge var bispelensmænd, henholdsvis på Solte (Saltø) ved Næstved og Gjorslev i Stevns. Begge led de, åbenbart uden skade, den skæbne at blive dømt
fredløse som håndlangere for deres biskoppelige halvbroder i hans voldelige strid med Sorø kloster.¹⁹⁷ Også med Sjællandsfar landsting havde slægten Daa ligesom Skaverne en særlig forbindelse, idet Margrete Daa, en søster til Blix, Jørgen og Claus Daa, var gift med Sjællands
landsdommer, rigsråd Henrik Meinstrup, der selv i sine yngre år stod i biskop Oluf Daas tjeneste, siden blev hofmester for hertug Hans og er-
hvervede len og ejendomme fra bispestolen, fra St. Agnete kloster i Roskilde og fra Ringsted kloster bl.a. det klos op ad Eskilstrup liggende bispelen Fredsgårde, som siden både Herluf Skave og Palle Daa næv-
nes til. Som landsdommer virkede Henrik Meinstrup til sin død i 1497 og afløstes af Niels Henriksen (Arenfeld).¹⁹⁸

¹⁹⁵ Jf. Danm. Adels Aarb. 1889 s. 122, 127.

¹⁹⁶ Repert. 2. rk. bd. 5 s. 290-92, 352-53; jf. om Bydelsbakkernes ejendoms- og arveforhold E. Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* s. 256-58.

¹⁹⁷ Johs. Lindbæk: *Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø Kloster* s. 269-71.

¹⁹⁸ Danm. Adels Aarb. 1904 s. 290, jf. 1890 s. 166; Trap 5. udg. bd. 3, 3 s. 786; E. Ulsig: Anf. arb. s. 269-70.

Til slægterne Skave og Daa knytter sig endnu forskellige andre slægter, der var indgiftet med dem, og som sammen med dem må have siddet på så at sige alle hovedgårde i Ringsted og Tybjerg herreder, med len og ejendomme også andetsteds på Sjælland og Lolland-Falster. Bemærkelsesværdigt er, at Bjørn Andersen (Bjørn)s slægt dukker frem i denne sammenhæng, hvor i øvrigt slægter som Neb, Godov og Ravensberg er de mest iøjnefaldende. Af slægten Neb mærkes en Peder i Søllerup, der 1447 og 1461 nævnes som kronens lensmand på Højstrup, og som angives gift med en Berete Skave. Sønnen Claus Neb til Fuglsang på Lolland, der også nævnes som lensmand på Højstrup og senere som biskop Niels Skaves høvedsmand på Hjortholm, var gift med Birgitte Clausdatter Daa, en søster til Joachim, Søren og Oluf Daa. Efter Claus Nebs død var biskop Niels Skave værge for deres børn, af hvilke en datter Anne var gift med Jakob (Joachim) Jochimsen eller Bjørnsen (Bjørn) til Nielstrup, som havde Lekkendegård i Sydsjælland i forlening, og som i 1496 udstedte pantebrev til Niels Skave med sin farbroder Bjørn Johansen til Valby (senere Juellinge) i Stevns som medbesegler.¹⁹⁹ Denne Jakob Bjørnsen og Bjørn Andersen (Bjørn) til Stenalt var søskendebørn.²⁰⁰ En anden af Claus Nebs og Birgitte Daas døtre Margrethe blev gift med Basse Christoffersen (Basse) til Sørup, senere landsdommer for Sjælland. Denne var søn af Christoffer Jensen i Sørup og Margrethe Andersdatter (Godov). Hans halvsøster Dorte af faderens tidligere ægteskab med Birgitte Skave, halvsøster til biskop Niels Skave og Herluf Skave på Eskilstrup, var gift med hr. Jep (Jacob, Joachim) Jepsen (Ravensberg) til Kindholm (Horns herred), en halvbroder til den senere Roskilde-biskop Johan Jepsen (Ravensberg).²⁰¹ Sørup, der således var sæde for denne med slægterne Daa, Skave og Godov nært forbundne slægt, som efter Margrethe Andersdatter (Godov)s farmoder Sophie Basse (af de gamle Basser) fik betegnelsen de nye Basser,²⁰² lå i Veterslev sogn (Ringsted herred) lidt vest for nabogården Eskilstrup og knap en mil syd for Ringsted.²⁰³ Foruden Sørup drages imidlertid endnu en af nabogårdene til Eskilstrup og Ravnstrup ind i dette slægtsbillede, nemlig selve Tybjerggård (Tybjerg sogn og herred). Den havde været

¹⁹⁹ Danm. Adels Aarb. 1887 s. 94, 1906 s. 304-05.

²⁰⁰ Danm. Adels Aarb. 1887 s. 90-94.

²⁰¹ Danm. Adels Aarb. 1886 s. 42-43, 1910 s. 349-52.

²⁰² Danm. Adels Aarb. 1886 s. 38-39, 41-42, 1894 s. 148-49.

²⁰³ Trap 5. udg. bd. 3, 3 s. 780.

ejet af rigsråd Steen Basse, den sidste mand af de gamle Basser. Med hans søster, den nævnte Sophie kom den til slægten Godov. Begge hendes sønner Oluf og Anders Pedersen (Godov) arvede åbenbart dele i den, men også de foran nævnte Bjørn Johansen (Bjørn) til Valby (Stevns) og Christoffer Jensen nævnes til Tybjerg. Anders Pedersens datter Cecilie, søster til den Mette, som var gift med en Ditlev Daa på Lolland, og til Margrethe gift med Christoffer Jensen, var gift med en væbner Poul Henriksen af ikke nærmere kendt slægt. Deres datter Margrethe bragte ved ægteskab gården eller i hvert fald en del af den til hr. Jacob eller Jachim Andersen (Bjørn), en broder til den i drabet på Poul Laxmand implicerede Bjørn Andersen (Bjørn) til Stenalt.²⁰⁴

Den ellers så jysk udseende Bjørn Andersen bringes således ad flere veje, men navnlig ved denne sidste tilknytning i umiskendelig forbindelse med det omfattende slægts-, svogerskabs- og godskompleks, der grupperer sig om især slægterne Daa og Skave, og som har sit centrum i Midtsjælland, Ringsted og Tybjerg herreder, med tydelige kraftlinier til Sjællandsfar landsting og Roskilde bispestol. Langt mere iøjnefaldende er dog staldbroderen Ebbe Strangesens tilknytning til kredsen. En fjernere slægtsforbindelse gennem hustruens slægt Bryske er allerede nævnt ved Jørgen Daas første ægteskab med en datter af Iven Bryske, fru Kirstines farbroder. Meget nærmere var indgiftet imidlertid ved ægteskabet mellem Ebbes søster Ingeborg Strangesdatter og Joachim Clausen Daa, en brodersøn af Jørgen Daa og broder til Oluf Daa til Ravnstrup, halvbroder til Herluf Skave til Eskilstrup. Denne slægtsforbindelse er så nær, at den fører lige ind i kompleksets kernetede og forklarer baggrunden for hans brev i 1494 til Henrik Krummedige om sine mellemværender med Joachim Daa. Den fælles tilknytning til denne kreds er måske også baggrunden for Ebbe Strangesens og Bjørn Andersens samgang i 1502, der ikke synes begrundet i nogen nærmere indbyrdes slægtsforbindelse eller svogerskab.

Vanskeligere er det utvetydigt at påvise de bånd, der kan forklare Henrik Krummediges tilsyneladende ret nære forbindelse med kredsen eller i hvert fald med flere af dens medlemmer. Hans familieforbindelse med Ebbe Strangesen gennem fasterens ægteskab med Ebbes morfarbroder er tidligere påvist,²⁰⁵ men er dog næppe så nær, at den alene

204 Danm. Adels Aarb. 1886 s. 40-41, 1887 s. 90-91, 1894 s. 148-49; Trap 5. udg. bd. 4, 1 s. 236; E. Ulsig: Anf. arb. s. 269.

205 S. 84.

tilfredsstillende kan forklare tilknytningen og vel navnlig ikke hans umiddelbare kontakt med slægten Daa.

Det kan nu for det første straks noteres, at også Henrik Krummedige ved godsbesiddelse var knyttet til Midtsjælland. Han ejede nemlig hovedgården Assendrup (Aversi sogn, Tybjerg herred),²⁰⁶ der som nabo-gård til Eskilstrup, Tybjerggård og Ravnstrup så at sige var den manglende brik i det viste mønster af hovedgårde syd for Ringsted. Den var kommet til ham som arv fra moderen, Hartvig Krummediges anden hustru Karen Andersdatter Hak. Hun var faster til den ofte nævnte Niels Hak til Hikkebjerg og var desuden gennem sin moder Gertrud Munk, der først var gift med Claus Jonsen (Lange) til Nørholm og siden med Anders Hak til Mogenstrup og Hikkebjerg, en halvsøster til Ebbe Strangesens moder.²⁰⁷ Gennem sin moder havde Henrik Krummedige således dels en anden og meget nærmere slægtsforbindelse end den førnævnte med Ebbe Strangesen, der også kan forklare hans forbindelse med dennes og Kirstine Bryskes svogerskabsslægter Daa og Skave, dels en ganske tæt tilknytning til disses domæne syd for Ringsted. Assendrup har antagelig endnu i begyndelsen af det 16. århundrede været hans eneste hovedgård i Danmark. Mulig var han også vokset op dér; moderen må være død, mens han var lille, og endnu ved faderens død ca. 1476 var han kun et barn,²⁰⁸ der vel sagtens har været hos stedmoderen, Hartvig Krummediges tredje hustru, »ffrw Annæ Henricsdotther, Her Hartwigh Krwmædiges Eftherleffuerske, Ridders aff Assendrop«, som den 12. februar 1477 på Sjællandsfar landsting fjerde gang bød sig »tiil lodh oc tiil laghæ skiffætæ met for^{ne} Her Hartwighs arffuinge.«²⁰⁹

Af hvilken slægt denne fru Anne Henriksdatter var, er tilsyneladende ukendt. Det kan derfor heller ikke ved hjælp af hendes herkomst eller genealogiske tilhørsforhold afgøres, om tråden til det midtsjælland-

²⁰⁶ Jf. Trap 5. udg. bd. 4, 1 s. 234.

²⁰⁷ Danm. Adels Aarb. 1896 s. 166-68, 1900 s. 236, 1901 s. 240-41.

²⁰⁸ Danm. Adels Aarb. 1900 s. 236; Jahn: *Efterretninger om Familien Krummedige* (Nye Danske Mag. bd. 6) s. 19-20; Dansk Biogr. Leks. 2. udg. bd. 13 s. 391, 3. udg. bd. 8 s. 349-50.

²⁰⁹ Jahn: Anf. arb. (Danske Magazin 3. rk. bd. 2) s. 12-13; Hartvig Krummedige var dog nok mest knyttet til Norge ved store gods- og lensbesiddelser dér, jf. Ole J. Benedictow: *Hartvig Krummedikes jordegods*.

ske kraftcentrum gennem hende var knyttet endnu fastere end ved de ovennævnte forbindelser.²¹⁰

Henrik Krummediges faste punkt i Danmark synes altså til efter århundredskiftet at have været Assendrup, og hans hele lokale forbindelse med den midtsjællandske adelskreds, hvortil både Ebbe Strangesen, Kirstine Bryske og Bjørn Andersen kan knyttes, er derved klar. Ved sine ophold i Danmark i 1490'erne ses han varetage sine godsejerinteresser i Assendrup; i 1492 fremfører han således på Sjællandsfar lands-ting tingsvidner om, at Spragelse og Spragelse fang lidt syd derfor fra arilds tid lå til Assendrup og først i moderens farbroder Niels Haks ejer-tid blev pantsat til Ringsted kloster, som han nu åbenbart planlagde at genvinde dette gods fra.²¹¹ Ved sit ægteskab i 1493 med Anne Rud knyttede han sig endnu stærkere til sjællandske adelskredse med forbindelse til Roskilde bispestol. Ruderne sad i det 15. århundrede på flere hovedgårde i Midt- og Nordvestsjælland, således Skjoldenæs, der ombyttedes med Vedby, og Vognserup. I Jylland havde en gren af slægten Hessel (Sønder Dyrs herred). Denne gren var forbundet med Bryskerne ved Christiern Ruds ægteskab med Kirstine Hartvigsdatter Bryske. Fra Hartvig Bryske, der ejede en betydelig part i hovedgården Kragerup (Løve herred), arvede flere af børnene og børnebørnene, deriblandt Ebbe Strangesens svigerfader Claus Bryske, mindre parter i denne sjællandske gård. Gennem Christiern Rud og sønnen Jens Rud til Hessel samt Per Rud til Vognserup endte dele af dette gods også hos Henrik Krummediges svigerfader Jørgen Rud, der før 1481 var blevet gift med

210 Påfaldende er det, at der på denne tid med fast tilknytning til Ringsted-egnen forekommer tre notablere personer med Henrik-patronymikon, men alle af uvis slægt. Det er (1) væbneren Poul Henriksen af Tybjerg, som Thiset med tvivlsom begrundelse forbinder med slægten Fikkese (Danm. Adels Aarb. 1887 s. 90; RA. Håndskriftsaml. I. Thiset II Fikkese), men hvis segl snarere synes at pege mod slægterne Snekken eller Venstermand (Thiset: *Danske Adelige Sigiller* LXIV); (2) Anne Henriksdatter, hvis slægt og våben synes ganske ukendt, men som med nogen sandsynlighed kan formodes at have haft fast tilknytning til egn og personkreds, siden hun blev Hartvig Krummediges hustru på Assendrup; og (3) landstingsskriver, senere landsdommer Niels Henriksen (Arenfeld), hvis ukendte, formentlig uadelige oprindelse og skiftende våbenanvendelse Thiset har gjort nærmere rede for (Personahist. Tidsskr. 2. rk. bd. 5 s. 202-12), og som næppe har opnået sin landstingsposition uden en forhåndstilknytning til de her behandlede midtsjællandske adelskredse, der gennem flere generationer synes at have leveret de sjællandske landsdommere. Om der foreligger slægtsforbindelse mellem nogen af disse personer, er ganske uvist.

211 Repert. 2. rk. bd. 4 s. 285-86.

en datter af den tidligere rigshofmester Erik Ottesen (Rosenkrantz), en af Jyllands og Danmarks største godsbesiddere, der på sin gamle hovedgård Bjørnsholm (Sønder Dyrs herred) var nabo til Rud'erne på Hessel og i denne position synes at have bidraget til at skaffe svigersønnen del i Kragerup-godset.²¹² Denne havde Vedby (Løve herred), men var desuden 1475-86 bispelensmand på Saltø, hvor han afløstes af Joachim Daa, Ebbe Strangesens svoger; 1489-90 kendes han som kronens lensmand på Rønnebæksholm, hvor på denne tid også andre tidligere påtrufne navne fra kredsen i Ringsted og Tybjerg herreder forekommer på lensmænd, således Jørgen Daa (1473, 1475), Henning Olsen (Godov) til Svenstrup og Skørringe, en brodersøn af Anders Pedersen (Godov) til Tybjerg og Bramslykke, (1481,1486) og Poul Henriksen til Tybjerg (omkr. 1484),²¹³ svigerfaderen til Bjørn Andersens broder Joachim Andersen (Bjørn);²¹⁴ endelig avancerede Jørgen Rud i 1490'erne til det store kronlen Holbæk og søgte 1493 at erhverve Harrested hovedgård i Øster Flakkebjerg herred, en god milsvej fra Daa'ernes Ravnstrup, men synes dog ikke at have kunnet hævde sig i denne besiddelse.²¹⁵

De slutninger, der kan drages af de påviste slægts- og svogerskabsforbindelser, naboskaber, ejendomskifter o.s.v., synes i hvert fald delvis at give en tilfredsstillende løsning af udgangsproblemet. Det fremdragne materiale viser tydelige og til dels nære forbindelser mellem Ebbe Strangesen, Kirstine Bryske og Henrik Krummedige. Disse forbindelser løber tilsyneladende igennem eller sammen i et krydsningsfelt, som kan lokaliseres til egnen omkring og navnlig syd for Ringsted, og som præges af en række tæt sammenvævede adelsslægter med slægterne Daa og Skave som de centrale i tiden henimod år 1500. Dette adelsamfund tegner sig med et noget alderdommeligt præg; det er mindre egen udstrakt storgodsbesiddelse, der betinger positionen, end en kombination af jævnlig ret beskeden ejendom med kron- og især kirkelige len

212 Danm. Adels Aarb. 1912 s. 433-39; Ulsig: Anf. arb. s. 214-15, 261, 264.

213 Trap 5. udg. bd. 3, 3 s. 935, bd. 4, 1 s. 267; Danm. Adels Aarb. 1894 s. 148-49, 1912 s. 437-39. – Også andre Rud'er findes nært knyttet til Roskilde-sædet og dermed til Daa'ere og Skaver; Ove Rud af Vognserup-linien, næstsøskendebarn til Jørgen Rud, blev således i 1489 sammen med Joachim og Søren Daa mælt fredløs som håndlanger i biskop Niels Skaves voldsfærd mod Sorø klostres bønder (Danm. Adels Aarb. 1912 s. 437; jf. Lindbæk: *Biskop Niels Skave* s. 269-71).

214 Jf. s. 89.

215 Trap 5. udg. bd. 3, 3 s. 927; Danm. Adels Aarb. 1912 s. 439; E. Ulsig: Anf. arb. s. 261.

ledsaget af slægtsmedlemmers indtagelse af ledende stillinger i kirke og retsvæsen samt kgl. centraladministration.²¹⁶ Kredsens snævre forbindelse med Roskildekirken er helt tydelig, som den kommer til udtryk i Daa'ers, Skave'rs og Ravensberg'ers beklædelse af selve bispestolen, der med Niels Skave og Johan Jepsen Ravensberg ubrudt dækker tiden 1485-1512, og som for begges vedkommende nåedes efter tjeneste undervejs i det kgl. kancelli. Desforuden øjnes en ikke mindre fast forbindelse med det sjællandske landsting, der således i hvert fald indirekte også fik et særligt forhold til bispestolen.²¹⁷ I hvilket omfang dette billede harmonerer med eller kontrasterer mod tilsvarende i de andre lande, hvoraf navnlig Skåne i denne sammenhæng må interessere, er det næppe muligt på grundlag af hidtidige forskningsresultater at nå til nogen sikker og omfattende opfattelse af. Umiddelbart kunne der synes at være en karakteristisk forskel. I Skåne tyder nemlig de forhold, som var udgangspunkt for de her behandlede modsætninger mellem højkirke og højadel, på en stærkere udvikling i retning af en adelig magtposition, der mere grundede sig på egen godstilvækst end på besiddelsen af gejstlige len eller stillinger i afhængighed af ærkesædet. Ganske vist synes netop den fra Roskilde kommende Børge Gunnarsens stramning af detes lenspolitik at have styrket modsætningen, men som påpeget fra meget kyndig side²¹⁸ var hans lenspolitik i sit hovedgrundlag næppe væ-

216 Erik Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (Kbh., 1968) s. 270 har nået en tilsvarende opfattelse af denne kreds position. Han henfører den til lavadelen, ganske vist for slægterne Daas og Skaves vedkommende til toppen af denne. Dette kan ud fra en inddeling, der navnlig hviler på godssamling eller ridderværdighed som kriterium, være nærliggende og forsvarligt. Dog må det erindres, at delingen i høj- og lavadel ikke støtter sig til nogen klar datidig opfattelse og altid må få en noget vilkårlig karakter. Ikke mindst et tilfælde som det foreliggende viser, at det i hvert fald i førreformatorisk tid ikke altid er muligt at vurdere en slægtskreds betydning alene på grundlag af dens godsejendom. Ulsig (s. 251) erkender da også, at der ikke kan drages noget skarpt skel mellem høj- og lavadel. Jf. i øvrigt Troels Dahlerup: *Kirke og samfund i dansk senmiddelalder* s. 284; jf. Knud Prange: *Arme riddere* s. 191 ff; Elisabeth Hertzum Becker-Christensen: *Roskildebispernes forleningspraksis i senmiddelalderen*.

217 En genklang af denne sammenhæng – hvor tendentiøs den end kan være – høres tydeligt i Sorø-abbødens afvisning af at lade sine stridigheder med biskop Niels Skave pådømme af Sjællands landsting, idet han henviste til svogerskabsforhold mellem bispnen og landsdommer Henrik Meinstrup, »der var som en broder for ham«. Abbedens birketings domme over Jakob og Søren Daa m.fl. fra kredsen blev da også ophævet af landsstinget. Lindbæk: *Biskop Niels Skave* s. 268, 270-71.

218 Gösta Johannesson: *Jens Brostrup och Birger Gunnarsen* s. 105-06; samme: *Kring Birger Gunnarsens Paltebok* s. 133-34.

sensforskellig fra forgængerens. Hans skarpe modsætningsforhold til en del af Skånes største adelige var måske foruden i et demonstrativt opgør med Jens Brostrups slægt og venner, som påstodes at være blevet upassende begunstiget af ham, lige så meget begrundet i interessesammenstød om ejendomsretten til eller erhvervelsen af jord og gårde, som begge parter stræbte efter at udvide eller afrunde deres besiddelser med. Ældre lundensiske særpræg i retning af en stærkere centralisering og administrativ koncentration om ærkesædet og domkapitlet²¹⁹ synes her at have givet særlige konfliktmuligheder i forholdet til en lokal højadel med tilsvarende koncentrationslyster og selvstændighedstrang. Snarere end en tilfældighed er det måske kendetegnende for en dybere modsætning, at det netop er Poul Laxmand, den i det sjællandske overgangs-område til Skåne etablerede østensundske storgodsbesidder, der kommer i bitter strid om godsrettigheder med Roskilde-bispen. Den åbenbart politisk klarsynede ærkebisp Jens Brostrup kunne udmønte sin erfaring i en advarsel til sin mere kampoptimistiske embedsbroder i Roskilde Niels Skave om, at man her stod over for en kraft, som det vist var klogest at vige for.²²⁰ Godvilligt veg Roskilde-sædet dog næppe og har nok i sin modstand mod smitten fra Skåne kunnet støtte sig til det tæt knyttede net af adelige slægts- og svogerskabsforbindelser i Sjællands kerneområde, der på denne tid øjnes bag bispestolen.

Med tanke på den nyudnævnte ærkebiskop Børge Gunnersens hurtigt påbegyndte stridigheder med skånsk adel er det måske også værd at huske, at han kom til Lund fra en mangeårig tilknytning til Roskilde og denne stiftsbys gejstlighed.²²¹ Det bør nok heller ikke overses, at Johan Jepsen af den sjællandske adelsslægt Ravensberg, der i 1501 overtog bispestolen i Roskilde og af Poul Helgesen udpeges som impliceret i drabet på Knud Alfsen og som en af ophavsmændene til drabet på Poul

219 Troels Dahlerup: *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation* (Kbh., 1963) s. 66-68 har som led i systematiske forsøg på at udrede en del af disse problemer bl.a. påpeget Lunde ærkestifts i forhold til andre danske stifters usædvanlige centralisation. Curia Lundensis optræder som administrativt organ, nærmest svarende til generalofficialatet i andre danske stifter, utvivlsomt i praksis betjent af domkanniker som ad hoc delegerede. Stiftet har kun én official, der i klar modsætning til forholdene andetsteds oftest er verdslig, nærmest svarende til en regnskabslensmand på et hovedslot; Per Ingesman: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen* s. 320-26, der også stærkt påpeger centralismen fra Lund, som i praksis byggede på lavadelige hjælpere, men samtidig indskrænkede disses antal; samme: *Det lundensiske officialsembede* især s. 80-81.

220 *Missiver* bd. 2 s. 144-45.

221 Bruun s. 14-15.

Laxmand, i 1496-97 trods Lunde-kapitlets modstand havde overtaget prælaturet som provst – og dermed som domkapitlets førstemand og leder – i Lund, hvor han i hvert fald tidvis synes at have resideret i slutningen af 1490'erne²²² og altså har kunnet øve en direkte indflydelse på ærkesædets politik. Hans efterfølger som domprovst blev – ganske vist kun i nogle få måneder, inden også han fik en bispestol – ingen anden end den Jens Andersen Beldenak, som Poul Helgesen ligeledes forbinde tæt med sagen mod Laxmand.²²³

Forræderianklage for landstinget

Det Sjællandsfar landsting, kong Hans sidst i juli 1502 indfandt sig på for at rejse anklage mod den døde Poul Laxmand,²²⁴ er igennem det her fremdragne karakteriseret som stærkt præget eller ligefrem domineret af de med Roskilde-bispestolen snævert forbundne sjællandske adelskredse, centreret om slægterne Daa og Skave og med nær tilknytning til de to i drabet direkte indblandede, Ebbe Strangesen og Bjørn Andersen. Landsdommeren Niels Henriksen havde igennem en årrække været landstingsskriver under Henrik Meinstrup, der som vist hørte til i samme kreds. Om Niels Henriksens egen person og slægt vides meget lidt. Thiset har på grundlag af en gennemgang af de få oplysninger om hans tidlige liv og navnlig af hans skiftende seglmærker sluttet, at han antagelig var en ufri mand, der i kraft af et heldigt ægteskab ind i en af Bille-ættens yderlinier og ved sin nidkærhed i landstingstjenesten ved stiltiende anerkendelse svang sig op til adelig rang og til beklædelse af stillinger som landsdommer og senere som rigskansler, der vel endnu ikke

²²² Johs. Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark* s. 210-11; jf. Gösta Johannesson: *Den skånska kyrkan och reformationen* s. 63, 65.

²²³ Lindbæk: *Anf. arb.* s. 211.

²²⁴ Begivenheden og tidspunktet er afhjemlet ved landstingets dom af 26. april 1503 (trykt i J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Udvalg af Gamle Danske Domme* bd. 1 (Kbh., 1842) s. 29-31). Datoen for kongens fremmøde er dog uklar; den angives som »then Odensdagh, som sancti Olauai regis Dagh uppaa faldh nu nest forleden«, hvilket Kolderup-Rosenvinge og senere behandlere opløser til St. Olavsdag 29. juli 1502; imidlertid var denne dag i 1502 ikke en onsdag, men en fredag; da landstinget holdtes onsdage, må den dag, der sigtes til, antagelig være 27. juli 1502. Dette synes at støttes af, at kong Hans netop denne dag opholdt sig på Ringstedkloster, hvorfra der udgik et kongebrev (Repert. 2. rk. bd. 5 s. 464 nr. 9649). Hvorfor anklagen i A. Heises oversættelse af Skibykrøniken s. 42 noten sættes til 21. juli, der var en torsdag, er uklart.

på denne tid var formelt forbeholdt adelen, men dog sædvanlig beklædtes af adelige.²²⁵ Om dette er rigtigt, kan dog nok være tvivlsomt, dels, som også af Thiset påpeget, på grund af de endnu da ikke ganske klare grænser mellem stænderne, dels i betragtning af det store antal lavadelsslægter, der kun er meget ufuldstændig kendt. I hvert fald forekommer det som tidligere nævnt ikke sandsynligt, at han skulle have fået befordring til landsdommerstillingen uden tilknytning til den kreds, som både før og siden synes at have rekrutteret de sjællandske landsdommere, der på denne tid ellers var adelige.

Om det var Niels Henriksen, der sad som dommer den dag, kongen optrådte på tinget med sin klage, vides ikke, men må vel anses for sandsynligt. Af karakteren af kongens optræden og landsdommerens reaktion har Stig Iuul givet en personlig vurdering. Han finder, at »den omstændighed, at kongen mødte personlig på tinget, viser, at sagen fra hans side var lagt op med en vis effekt, og det er muligt, at kongen har regnet med, at landsdommeren ville lade sig overrumple af den uvante situation.« På denne baggrund kan han »ikke lade være med at føle en vis beundring for den iøvrigt ukendte landsdommer, der var i stand til at holde hovedet klart i den uvante situation, som kongens optræden havde bragt ham i, idet han ikke veg tilbage for at sende kong Hans bort som dommer med uforrettet sag«, en optræden, der på baggrund af Bruuns vurdering af kongens karakter, tages som udtryk for et betydeligt personligt mod.²²⁶ Om denne vurdering kan holdbart begrundes, må ikke mindst afhænge af, hvorledes den retslige situation, kongen befandt sig i, egentlig var, og hvad han på baggrund af den kunne sigte mod med sin aktion på landstinget. Dette må da først undersøges nærmere. De spørgsmål, der her melder sig, er navnlig, hvad kongen ønskede at opnå, hvilke retslige muligheder situationen gav ham hertil, derunder hvilke former han kunne vælge at føre sin sag i, og hvilke fora der i denne forbindelse måtte være de rette.

Hvad det første punkt angår, kongens sigte med aktionen, står det fast, at hans anklage mod Poul Laxmand fra første færd gik ud på forræderi. Noget klart skel mellem forræderi mod riget eller almenheden på den ene side og kongen som kronet overhoved på den anden er ikke udtrykt i retsdokumenterne. I landstingsdommens referat af kongens påstand an-

²²⁵ A. Thiset: *Bidrag til den danske Adels Slægtshistorie II Om Slægten Arenfeldt's Stamfader* (Pers.hist. Tidsskr. 2. rk. bd. 5 s. 202-12).

²²⁶ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 391-92.

føres »then storæ Skadæ oc Forderff, som Hanss Nade oc Danmarks Riige haffde fanget«. ²²⁷ Rigsrådsdommen nævner, at Laxmands gerninger var »giort emodt oss Konning Hanss oc thesligeste emodt oss, hanss Naades Raad, oc menige Danmarks Indbyggere«. ²²⁸ Erstatningen tilkendtes imidlertid alene kongen, hvilket dog vel efter tidens forhold også var det eneste mulige. I landstingsdommen træffer man straks i indledningen det samme erstatningsproblem; det oplyses, at kongens henvendelse i slutningen af juli 1502 resulterede i, at det juridiske spørgsmål om den legale mulighed for en konfiskation af Laxmands gods henvistes til rigsrådets afgørelse. Det må heraf sluttes, at kongens påstand er mundet ud i konfiskation af Laxmands ejendom. Derimod kan det næppe med fuld sikkerhed afgøres, om påstanden udelukkende har været begrundet i et skadessynspunkt og altså alene har haft form af et erstatningskrav, eller om den, mulig som et subsidiært alternativ, har været baseret på det rent strafferetslige og er gået ud på ejendomsfortabelse som legal følge af en dom for den påståede forbrydelse. At rigsrådet i sin domsbegrundelse og kendelse anlagde skades- og erstatningssynspunktet, viser intet sikkert om den kgl. påstand, idet rådet kan være gået uden om eller imod denne eller have ment gennem erstatningskendelsen at imødekomme en strafpåstand fra kongens side. Vanskeligheden ved at klarlægge dette forhold hænger sammen med vanskeligheden ved at fastslå, hvorledes sagen fra kongens side egentlig var tænkt ført, hvorom senere. Der synes dog efter domsakterne ingen tvivl om, at inddragelsen af Poul Laxmands gods for kongen har været et hovedmotiv, hvilket også svarer nøje til den vurdering, som anlægges i andre aktstykker og beretninger fra den nærmeste eftertid og til dels hidrørende fra personer, som må eller kan have haft nær forbindelse med sagen eller dens aktører. Spørgsmålet er snarere, om påstanden om Laxmands domfældelse for forræderi har haft en selvstændig og primær eksistens eller blot er fremsat for at tjene som det nødvendige legale grundlag. Dette fører ind på den politiske baggrund og på spørgsmålet om, hvad der lå bag drabet. I nærværende forbindelse må vi nøjes med at konstatere, at forræderisigtelse og konfiskationskrav med eller uden erstatningsbegrundelse fra første færd er nøje sammenknyttet i kongens sagsoplæg.

Et uklart punkt i sammenhæng med konfiskationskravet er det, i hvilken faktisk stilling i forhold til Laxmands efterladte ejendom kongen be-

²²⁷ Kolderup-Rosenvinge: *Gl. Danske Domme* bd. 1 s. 29.

²²⁸ Smst. s. 27.

fandt sig, da han rejste sagen på landstinget. I landstingsdommens referat af anklagen hedder det, at kongen »haffde therforæ annameth hanss Gotz paa Rettæ«, men tilbød, hvis arvingerne eller nogen på deres vegne ville stå kongen til rette, »tha villæ Hans Nade wære samme Gotz ubewarith«. ²²⁹ Dette kunne synes at indebære, at kongen allerede da havde sat sig i besiddelse af godset ved beslaglæggelse, og herfra går også de fleste af sagens historikere ud; ²³⁰ for Stig Iuuls vedkommende er dette moment et centralt led i hans forsøg på at forklare, hvorfor kongen i første omgang måtte forlade landstinget med uforrettet sag. ²³¹ Men over for dette står en nær impliceret, nemlig Poul Laxmands datter Elses ganske vist et par årtier yngre skildring af hændelsesforløbet, hvori det ganske utvetydigt påstås, at hendes og hendes søskendes værge, faderens fætter Oluf Stigsen (Krogno), tog alt deres gods, fædrene som mødrene, i sin forvaring og havde det fra St. Hansdag til St. Mortensdag, altså indtil rigsrådets dom var faldet. ²³² Det synes betænkeligt uden videre at skyde dette udsagn til side til fordel for en fortolkning af landstingsdommens ikke ganske klare udtryk som nødvendigvis dækkende en faktisk stedfunden beslaglæggelse. Allerede af den grund er det næppe heller tilrådeligt at følge Iuuls konstruktion på grundlag af en sådan fortolkning.

Et andet udsagn om kgl. antastelse af boet findes hos Huitfeldt, der påstår, at der efter drabet på Poul Laxmand »bleff randsaget vdi hans og hendis [*nemlig hustruens*] Verie, effter hemmelige Breffue met alt Fljld, men fantis intet«. ²³³ Om Huitfeldts hjemmel for denne påstand vides imidlertid intet. En sådan ransagning forudsatte jo i øvrigt heller ikke en beslaglæggelse af godset.

Sag mod en død

Med opfattelsen af konfiskationen af Laxmands ejendom som hovedsigtet med kongens aktion går vi over til en undersøgelse af, hvilke retslige muligheder der var for at nå dette mål. Situationen var usædvanlig

²²⁹ Kolderup-Rosenvinge: *Gl. Danske Domme* bd. 1 s. 29.

²³⁰ C.F. Wegener: *Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner* (Kbh., 1852) s. 30-31 følger dog Else Laxmands i det følgende refererede fremstilling.

²³¹ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 391.

²³² Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* s. 607.

²³³ Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187.

derved, at den, sagen primært syntes rettet imod, var en død mand. Lod en retssag sig overhovedet føre mod en død, og hvilke særlige vilkår ville en sådan sag i bekræftende fald være underkastet? Havde den anklagede været i live, ville forholdene vist næppe have frembudt særlige retslige eller processuelle problemer. En anklage for »awg skiold« eller »awend skiold« (avindskjold) og »forælse« (forræderi) måtte, hvis den sigtede fældedes, føre til den højeste straf mod hans person, altså livs- eller fredløshedsstraf og samtidig til hans fortabelse til kongen af alt sit gods, både rørende gods og jordegods. Hvad jordegodsfortabelsen angår, var det en straf, der alene hjemledes ved denne ene art af forbrydelse. Landskabslovene behandler egentlig kun dette sidste forhold og det i en negativ beskyttelsespræget bestemmelse, der understreger, at ingen kan fradømmes sit jordegods for nogen anden forbrydelse end denne.²³⁴ Om straffen på forbryderens person er lovene derimod yderst fåmælte, nærmest som de afviste dette retsproblem fra deres område og henviste det til enten en selvfølgelig og derfor ukodificeret retspraksis eller til en speciel positiv lovgivning. Det ses da også, at den af kongeligt initiativ udgåede rigslovgivning fra det 13. århundrede som et hovedemne optager netop forræderi og majestætsforbrydelser til behandling.²³⁵ At disse forordningstekster endnu i slutningen af det 15. århundrede omfattedes med interesse, ses af de ikke få håndskrifter fra denne tid, der rummer afskrifter af dem; som foran påpeget besad bl.a. ærkesædet øjensynlig

²³⁴ Se navnlig Eriks Sjællandske Lov (Tekst I) II, 27 jf. Skånske Lov Tillæg VIII samt Tekst III E xxxij (Danmarks Gamle Landskabslove I, 1 s. 356, I, 2 s. 768-70, V s. 105-06). – H. Matzen: *Forelæsninger ... Offentlig ret. III. Strafferet* (1895) s. 147 anfører efter Saxe, at allerede Frodes Lov straffede den landflygtige, der bar avindskjold mod sit føde-land, med tab af liv og gods, »og hermed stemmer Eriks sj. L. II-27, som tilføjer, at man for saadan Forbrydelse ej blot forbryder sin Hovedlod i Løsøre, men ogsaa sin faste Ejendom«; det anførte sted i Eriks Sj. Lov omtaler imidlertid ikke straf på forbryderens person; derimod går Skånske Lovs bestemmelse ud fra den forudsætning, at forbryderen er dømt fredløs, hvilket i overskrifterne til stykket identificeres med livsstraf (»Om liiff och gotz at forbrydhæ« og »Liff och gods forbrydes dett, och worder mand fredløß«), men det materielle i bestemmelsen er reguleringen af godsfortabelsen. – Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (Kbh., 1940) s. 167, 266, 273, 310-11.

²³⁵ Forordningsteksterne er trykt i: Aarsberetninger fra Geheimearchivet bd. 5 (Kbh., 1871-75) s. 9-16; E. Kroman (udg.): *Den Danske Rigslovgivning indtil 1400* (Kbh., 1971) s. 43-61; Matzen: *Anf. arb.* s. 147-48; Poul Johs. Jørgensen: *Anf. arb.* s. 311-12; om rigslovenes formueretslige bestemmelser se Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* (Kbh., 1940) s. 56-61.

et håndskrift med et af de vigtigste af disse stykker,²³⁶ og der er næppe grund til at formode, at det blot var rent historisk interesse, der lå bag bevarelsen og nykopieringen af disse lovtekster.

Men om end retsforholdet således antagelig var tilstrækkelig klart defineret eller lovbestemt, når det drejede sig om at retsforfølge den levende forræder eller majestætsforbryder, er det derimod tvivlsomt, om en tilsvarende forfølgelse af den døde var hjemlet efter lov og ret. Med sigte netop på Laxmand-sagen og specielt på landstingsbehandlingen af den har Stig Iuul ment at kunne se bort fra en sådan tvivl og at kunne besvare hjemmelsspørgsmålet bekræftende. Som bevis for sin opfattelse, at denne proces ikke indeholdt noget, som var i strid med gældende ret, anfører han, at fredløserklæring af afdøde personer havde udtrykkelig hjemmel i et tillæg (IV c. 4) til skånske lov og også ellers ses at være forekommet i retspraksis.²³⁷ Bruun har uden diskussion overtaget dette synspunkt og på det bygget sin vurdering af Laxmand-sagens juridiske grundlag, i hvert fald hvad angår dens behandling på landstinget,²³⁸ og også Aksel E. Christensen godtager det uden videre.²³⁹ Imidlertid synes en kritisk prøvelse af påstanden at tage grunden væk under begge dens fundament, for så vidt som de søges anvendt i den foreliggende sag.

Ved vurderingen af det påberåbte lovsted, skånske lovs tillæg IV, 4, må det for det første bemærkes, at det af karakter er en processuel forskrift, der ikke knytter bestemte sanktioner til bestemte handlinger, når bortses fra en slutpassus om, at den i bestemmelsen omhandlede drabsmand går glip af sin ved bestemmelsen hjemlede ret, hvis han ikke inden en fastsat tidsfrist følger den i bestemmelsen foreskrevne retslige fremgangsmåde. Dernæst må det fastslås, at den retslige situation, som lovstedet handler om, er en ganske anden end den, der er tale om i nærværende forbindelse. Med lovens egne ord er det følgende tilfælde, bestemmelsen tager sigte på: »Dræpær man annær man oc wil han læggiaæ hanum vgild tha scal han latæ bæræ sit witne æfter hin døthæ at førstæ

²³⁶ Se s. 43-44.

²³⁷ Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* s. 100; jf. *Danm. Gl. Landskabslove* bd. I, 2 s. 746-50. – Også i ældre behandlinger træffes dette synspunkt om end uden hjemmelsangivelse. C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 s. 284 siger således: »Det stred ikke mod de gjældende Retsformer (skjøndt dog selv Samtiden følte sig oprørt derover), at forfølge en Sag mod en Afdød; han maatte med sin Ære og sit Eftermæle og med sit efterladte Gods død svare for det han levende havde bedrevet.«

²³⁸ Bruun s. 107, hvor der dog fejlagtigt tales om tillæg til sjællandske lov i stedet for til skånske.

²³⁹ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 378.

lanzsting ællær annæt ællær thrithiæ.« Det drejer sig altså her om den særlige dødmansproces, der er blevet udførligt behandlet først (1909) af den tyske retshistoriker Hermann Scherer og siden (1958) af den svenske retshistoriker Per-Edwin Wallén.²⁴⁰ Situationen i denne proces er altid den, at en levende fører en retslig klage mod en død, som han selv har dræbt på fersk gerning under udførelsen af bestemte forbrydelser. Ved processen søger drabsmanden at få den dræbte dømt ugild, hvilket indebærer, at der ikke skal betales mandebod for ham, og at der ikke må tages hævn for den døde. Denne proces kendes i de fleste af de ældste både nord- og sydgermanske retskilder i noget vekslende former. Overalt optræder den kun i forbindelse med et fåtal udtrykkeligt opregnede forbrydelser. I de ældste danske retskilder nævnes kun ganske enkelte drabsituationer som bodfri. I landskabslovene drejer det sig kun om én, nemlig om ægtemands drab af horkarl truffet i seng med hustruen. Hertil kan vist som af Wallén antaget fra senere kgl. forordninger føjes en bestemmelse i Erik Klippings forordning af 1284 for Skåne, Sjælland og Jylland, hvorefter nødværge drab under visse omstændigheder medførte, at den dræbte blev ugild. Den af mange ældre retshistorikere antagne identifikation af dette begreb med fredløshed bestrides med udførlig argumentation af Wallén, der heller ikke mener, at den med fredløshedsdom følgende ejendomsconfiskation oprindeligt hørte hjemme i dødmansprocessen, men først gradvis fandt plads i den i islandsk, norsk og svensk ret, hvorimod der intetsteds i danske retskilder omtales inddragelse af den dræbtes formue.²⁴¹ Om selve procesformen

240 Hermann Scherer: *Die Klage gegen den toten Mann. Eine rechtsgeschichtliche Studie nach nord- und südgermanischen Rechten* (Deutschrechtliche Beiträge bd. 4, 2; Heidelberg, 1909); Per-Edwin Wallén: *Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht* (Akad. avhandling; Lund, 1958); P.-E. Wallén: *Dödmansprocessen* (Kulturhist. Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 3 (Kbh., 1958) sp. 445-48).

241 Wallén: *Dödmansprocessen* sp. 445-48; samme: *Die Klage* s. 87ff, 246-69. – Til problemet om forholdet mellem begreberne ugild og fredløs i dansk ret må bemærkes, at de lovsteder, der handler om dødmansprocessen og om det retsbrud, som gav adgang til den, normalt taler om at gøre den anklagede ugild, ikke fredløs, hvis de da ikke anvender andre udtryk. Også skånske lovs tillæg IV c. 4 taler i sin tekst om at lægge den dræbte ugild; i stykkets overskrift bruges dog i det håndskrift fra ca. 1300, som er lagt til grund for udgaven i Danm. Gl. Landskabslove, udtrykket »vm man læggær thæn dræpnæ frithløs«, hvorimod en række yngre håndskrifter også i overskriften har betegnelsen ugild (DGL I, 2 s.746 variantapp.); Wallén tager ikke stilling til denne isolerede optræden af fredløs-begrebet i forbindelse med dødmansprocessen. Der er næppe heller her anledning til at gå ind på dette problem, da den omhandlede procesform allerede af andre grunde må fraskrives betydning i sammenhæng med Laxmand-sagen.

gælder, at initiativ og bevisførelse oprindeligt synes udelukkende at have hvilet på drabsmanden, men at der senere udvikles en egentlig flersidet proces, hvor den dræbtes arvinger kan optræde over for drabsmanden med modpåstand for at gøre den dræbte gild, og hvor skyldspørgsmålet da afgøres ved nævn. Skånske lovs tillæg IV c. 4 repræsenterer dette udviklingstrin.²⁴²

Det turde heraf være indlysende, at det af Stig Iuul anførte lovsted ikke med rette kan påberåbes som udtrykkelig hjemmel for fredløserklæring i almindelighed af afdøde personer, og at den procesform, der fastlægges ved det, slet ikke passer til den stilling, hvori kong Hans befandt sig ved åbningen af sagen mod Poul Laxmand. Han var ikke den drabsmand, der blot søgte at gøre den dræbte ugild, og det ses heller ikke af procesakterne, at han optrådte på drabsmandens eller -mændenes vegne. Han optrådte med sin egen anklage, der øjensynlig var af en helt anden natur end de klager, der lå til grund for dødmansprocessen i speciel forstand, og med andre retskrav end dem, der efter lovene var knyttet til denne procesform.

Heller ikke påstanden om, at fredløserklæring af afdøde også ellers – d.v.s. i andre tilfælde end, som hævdet, ved Laxmand-sagen – ses at være forekommet i retspraksis, kan bæres af de påberåbte bevissteder. Der henvises om spørgsmålet i almindelighed til den tyske retshistoriker H. Brunners afhandling om »Das rechtliche Fortleben des Toten bei den Germanen«;²⁴³ det kan dog netop kun gælde i almindelighed, da dette arbejde intet rummer, som kan belyse dansk retspraksis. Desuden henvises til en jævnføring med en artikel af Hans Knudsen om »En Baareprøve paa Udby Kirkegaard«,²⁴⁴ der imidlertid behandler en bæreprøve på og følgende retssag mod en selvmorderske i 1685, altså næsten to hundrede år senere, hvor påstand om fredløserklæring slet ikke ses at forekomme.

Da der således hverken fra lovtekster eller retspraksis er ført noget holdbart bevis for, at der omkring 1500 fandtes retslig hjemmel for fredløserklæring af afdøde personer, rejser det spørgsmål sig med fornyet kraft, om en retssag mod en afdød forræder eller majestætsforbry-

²⁴² Wallén: *Dödmansprocessen* sp. 446; samme: *Die Klage* s. 88-91.

²⁴³ Heinrich Brunner: *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte* bd. 2 (Weimar, 1931) s. 340-58.

²⁴⁴ Danske Studier udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen 1932 s. 69-78. Som forfatter anfører S.I. Gunnar Knudsen, men må antagelig sigte til den her omtalte artikel af Hans Knudsen.

der, og navnlig med det sigte at konfiskere hans ejendom, overhovedet kunne føres på lovlig vis. Det er da naturligt først at søge klarlagt, om der fandtes nogen positiv retsbestemmelse, som forbød retssager imod afdøde. Det kan fastslås, at dette var tilfældet i hvert fald hen i det 16. århundrede. I de i flere 16. århundredes håndskrifter bevarede samlinger af gamle retssætninger, til dels grundede på rettertingsdomme, som er blevet sammenfattet under betegnelsen Rigens Ret, en betegnelse, der stedvis forekommer i selve håndskriftoverleveringen, findes en sentens, at ingen dommer må stede ting eller forfølgning på den, som død er.²⁴⁵ Det er sikkert, at i hvert fald en del af disse retsregler går tilbage til det 15. århundrede,²⁴⁶ men om det også gælder specielt denne sentens, lader sig næppe afgøre, idet den ikke optræder i den af Gotfred af Ghemen i 1505 trykte kortere samling af sådanne regler.²⁴⁷ Sandsynligst er det dog nok, at dette retsprincip var antaget allerede inden 1500 som almen retsregel. Ganske utænkeligt, at netop den opsigtsvækkende retssag mod den dræbte Poul Laxmand kan have bidraget til, at regelen blev fæstnet til papiret, er det dog på den anden side næppe.

I den her gengivne formulering synes regelen at indeholde et undtagelsesløst påbud til domstolene. Om denne undtagelsesløshed svarede til virkeligheden, kan dog være tvivlsomt eller i hvert fald afhængigt af, hvilke retsforhold der ansås for dækket af regelen. Således kunne den nys nævnte specielle dødmansproces synes at kollidere med den, men denne modsætning er måske kun tilsyneladende, idet dødmansprocessen kan have tabt det meste af sin praktiske betydning inden denne tid.²⁴⁸ Desuden var partsforholdet ved denne procesform jo ret særegent, eftersom forfølgningen af den døde i realiteten blev et forsvar for drabsmanden mod krav om mandebod, hvilket kan have medført, at man ikke har fundet dette forhold stridende mod det almene forbud mod forfølgning af døde. Helt klart er det dernæst, at dette forbud ikke

245 Jf. Kolderup-Rosenvinges udgave på grundlag af AM 35, 4° kollationeret med AM 42, 4° og AM 29, 4° samt Ghemen-udgaven af Eriks Sjæll. Lov og Rostgaard 31, 8°, i: Danske Magazin 3. rk. bd. 1 (Kbh., 1843) s. 177-221, særlig s. 190. Hertil kan føjes Uldall 250, 4° (Kgl. Bibl. Kbh.).

246 Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 128.

247 Se Kolderup-Rosenvinges udgave s. 178.

248 Wallén: *Dödmansprocessen* sp. 447-48 påpeger usikkerheden om, hvornår den gled ud af retspraksis, hvilket især for Danmarks vedk. synes ret uoplyst. – I påstande om nød-værgedrab synes denne procesform eller lignende dog at kunne spores i Danmark endnu efter 1500, jf. Henrik Krummediges sag om drab på en bonde behandlet på Sjællands landsting 1504 (Repert. 2. rk. bd. 5 s. 631-32).

hindrede visse private krav mod boet eller arvingerne for en afdøds utvivlsomme økonomiske forpligtelser. Det fremgår af den udtrykkelige tilføjelse ved afslutningen af en af teksterne til retsgrundsætningerne: »Disse effter skreffne stöckir gaar ij aarff: Løffte: giell: Draab: Bornegodsz: thil disse iij stöckir bör arffuingerne at suare thil, om den dør som sagen paa giellder.«²⁴⁹ Kontraktlige forpligtelser, vitterlig gæld, mandebodspflicht og udredning af værgemålgods ansås altså for arvelige forpligtelser, der ikke bortfaldt med døden, men som næppe heller i almindelighed ville blive forbundet med problemet om den retslige tilfældelighed af en retsforfølgning imod døde.

Ved siden af den i »Rigens Ret« forekommende positive retsgrundsætning findes i lovbogs- og forordningsmaterialet forskellige bestemmelser, der mere indirekte kan støtte det synspunkt, at en retslig forfølgelse af en død med sigte på dom og bøde eller ejendomsinddragning ikke dækkedes af danske retsregler. I denne henseende kan der vist af den tidligere behandlede dødmandsproces drages visse slutninger. Forholdet er her tydeligere udtrykt i visse andre nordiske love end i de danske, skønt der i bestemmelseernes hovedindhold findes en klar overensstemmelse. Flere norske og svenske landskabslove fastsætter udtrykkelig, at den dræbte og ugild lagte forbryders formue ikke må inddrages, skønt enten dette eller erlæggelse af bøder antagelig ville blive resultatet, hvis han ikke var blevet dræbt på fersk gerning, men som levende var blevet retsforfulgt og dømt fredløs eller pålagt bøder for sit retsbrud. Klarest ses modsætningen mellem de to situationer i den svenske östgöotalagen, der om hordrab bestemmer, at hvis ægtemanden ikke kan føre vidner mod horkarlen inden hans død, skal dennes arvinger arve hans formue; hvis ægtemanden derimod kan stille vidner inden horkarlens død, kan dennes løsøre, men ikke hans jord inddrages. Begrundelsen for dette skel må være, at forfølgningen i det sidste tilfælde anses for indledt, medens lovbryderen endnu var i live; det drejede sig da ikke om en anklage mod en død, men om en forfølgelse af en levende, der blot døde, inden sagen mod ham blev bragt til ende. I hvert fald i et enkelt tilfælde findes der dog i samme lov en bestemmelse, der hjemler inddragelse af en dræbt forbryders ejendom. I de danske middelalderlige lovtekster er der i overensstemmelse med hovedtendensen og de nævnte udtrykte tilfælde i norske og svenske landskabslove intetsteds

²⁴⁹ AM 35, 4° fol. 174b.

tale om formueinddragelse i forbindelse med dødmandsprocessen.²⁵⁰ Den skånske stadsret siger om den hordræbte blot, at han »hawer for gjort sith eyeth lijf for sine gerninge«, men hvis horkarlen undslipper, »tha scal han wærie sich meth threnne tylder æller bøthe fyrretiuge marc«; her er det altså bøderne, der rammer den levende, men ikke den dræbte, som blot er ugild. I forordningen af 26. maj 1284 for Skåne er det derimod fredløshed og fortabelse af hovedlod til kongen bortset fra jord, der rammer den, som med rådet råd dræber en anden i hans gård eller i kirke, mens han blot er ugild, hvis han selv dræbes under sin handling.²⁵¹ Også i den i nærværende sammenhæng meget centrale såkaldte Christoffers lov om majestætsforbrydelse mærkes – skønt det kan have sine vanskeligheder helt sikkert at udlægge denne forordnings bestemmelser – en tydelig strafvariation, efter om sagen retter sig mod en død eller en levende, og efter hvilket stadium sagen befandt sig på ved den sigtedes eventuelle død. Det synes klart, at hvis den mistænkte berøver sig livet, inden sag rejses, falder denne simpelthen væk, idet det udtrykkelig siges, at arvingerne da overtager arven efter ham. Hvis han derimod først begår selvmord efter at være fængslet, altså efter at forfølgning er indledt, konfiskeres hans hovedlod. Den primære bestemmelse er dog, at den, der overbevises om forbrydelsen, straffes med døden, og at den, på hvem straffen fuldbyrdes, eller som unddrager sig den ved flugt, får al sin ejendom konfiskeret, med mindre det viser sig, at han er dømt eller fængslet alene på mistanke, i hvilket tilfælde alt hans eje skal gå til hans arvinger.²⁵²

I retskilderne fra den senere middelalder findes således en del forhold, der synes at støtte det i den almindelige retsgrundsætning fra »Rigens Ret« opstillede princip, at forfølgning af en død ikke lovligt kunne finde sted, når der sigtedes mod dom og straf for retsbrud. I betragtning af tidens meget mosaikagtige retsstruktur, der alment eller på særlige samfundsområder gav plads for afvigende retssystemer eller for retspraksis og sædvane, som kunne gå på tværs af den optegnede

²⁵⁰ Wallén: *Die Klage* s. 253-56, 258, jf. s. 28, 65-67, 71-72, 198-202.

²⁵¹ Wallén: *Die Klage* s. 91, 94-95, 258. Ved det sidstnævnte tilfælde anser W. det for usandsynligt, at forordningens bestemmelser om formueinddragelse også skulle gælde den døde hjemsoeger; herom siges da heller intet i teksten.

²⁵² Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv bd. 5 s. 15; jf. Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* s. 56-57.

ret, må man dog tage et betydeligt forbehold for afvigelsesmuligheder. Navnlig to problemer af denne art melder sig til overvejelse. For det første kan det ikke på forhånd udelukkes, at den forbrydelse, Poul Laxmands sag drejer sig om, avindskjold og forræderi, som en særlig grov og samfundsfarlig forbrydelse har indtaget en særstilling, som har tilladt en forfølgelse også af den døde forbryder, og at dette har været anset for efter forholdets natur så selvfølgelig, at det ikke er kommet til udtryk i de skrevne retskilder. En sådan eventualitet vil netop derfor selvsagt være meget vanskelig eller måske umulig at spore i disse kilder og nærmest kun kunne påvises gennem fortilfælde i retspraksis, hvilke dog, hvis de eksisterede, ville tendere mod at konstituere det eftersøgte materielle retsgrundlag. I den danske historiske overlevering er det vist svært at påvise tilfælde, der sikkert lader sig henføre til denne kategori. Et andet usikkerhedsmoment knytter sig til en mulig indordning af sagen under andre retsnormer. Herved må i første række tænkes på den kanoniske og romerske rets bestemmelser, der netop i tilfælde af stats- eller kirkefarlige forbrydelser tillod en meget rigoristisk fremfærd, derunder retsforfølgning også af døde med mulighed for deres domfældelse og deraf følgende straffe på deres døde kroppe eller grave og inddragelse af deres efterladte gods. Der skal ikke på dette sted tages bestemt stilling til disse to muligheder, idet der senere vil blive behov for at overveje dem i lyset af de ved en analyse af Laxmand-dommene vundne resultater. I det følgende vil det først fornødne være at undersøge, om disse domme i sig selv rummer udtryk eller viser forhold, som kan støtte den mulighed, at anklagen mod Poul Laxmand har været usædvanlig og uden hjemmel i det retssystem, som var det fastlagte virkegrundlag for de domstole, sagen kom til at berøre.

Sagens rette forum

Her må der først tages stilling til spørgsmålet om sagens rette forum. Dette problem har været taget op til drøftelse af flere af sagens tidligere behandlere og har hos dem givet anledning til en del tvivl og uenighed. Hertil er dog næppe megen grund.

Henry Bruun behandler problemet meget kort og uden tvivl i sindet. Efter referat af landstingsdommens oplysning om udsættelse af sagen til rigsrådets overvejelse af konfiskationspåstanden sammenfatter han uden diskussion dette i, at »afgørelsen henvistes til sit rette forum,

førstkommende herredag«. ²⁵³ At sagen henhørte under det kgl. rettertings eller rigsrådets domskompetence anser han altså for så selvfølgelig, at det ikke behøver nogen nærmere begrundelse eller hjemmelspåvisning.

Så enkel stillede sagen sig ikke for hans officielle opponenter ved disputatshandlingen. Aksel E. Christensen er i og for sig helt enig med Bruun i, at sagens rette forum var rigsrådet. Han grunder dette standpunkt på § 11 i kong Hanses håndfæstning, der »kræver, at anklager mod adelige 'rettes for rigens råd'«, og finder konsekvent, at landstingsdommen herefter vitterlig må være ugyldig. Med denne opfattelse af »haandfæstningens klare bestemmelse« fremfører han en i flere omgange udbygget imødegåelse eller betvivlelse af Stig Iuuls synspunkter på problemet, bl.a. med inddragelse af forordningerne fra det 13. århundrede og Oluf Stigsen (Krognos)s renselsesed i anledning af en beslægtet anklage, idet denne ed aflagdes netop under et rigsrådsmøde. ²⁵⁴

Allerede i sin disputats fra 1940 havde Stig Iuul fundet forklaringen på fredløshedsprocessen for landstinget i, at »Rigsraadet er vejet tilbage for at stemple Povl Laxmands Optræden som at bære Avindskjold imod Riget, eller ikke har ment sig kompetent til at afsige en saadan Straffedom, og at Kongen derefter til yderligere Sikring af sin Ret har anlagt en egentlig Straffesag ved Landstinget.« ²⁵⁵ I sine bemærkninger til Henry Bruuns disputats har Iuul fastholdt og nærmere begrundet dette synspunkt. Han finder her, at forklaringen på, at kongen ikke fremsatte tiltalen for landsforræderi for rigsrådet, formentlig kun kan være den, at man i datiden ikke var sikker på, om rigsrådet kunne afsige en fredløshedsdom. »Naar man kunne betvivle rigsraadets kompetence i fredløshedssager, skyldtes dette den klare bestemmelse i den sjællandske landskabslov: Eriks sjællandske lov II. 50, hvorefter alt, hvad der medfører fredløshed, skal forfølges paa landstinget. Denne udtrykkelige bestemmelse var aldrig blevet ophævet, og bestemmelsen i haandfæstningens § 11 om, at kongen skulle sagsøge aandelige og verdslige gode mænd for rigsraadet, kunne godt fortolkes saaledes, at landslovens særregel om fredløshedssager var opretholdt.« Dette underbygges yderligere med en henvisning til, at man i Christiern 2s håndfæstning netop

²⁵³ Bruun s. 93. – Også C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 s. 284 hævder, at det var »Rigsraadet, som i Livssager og andre Sager, der anlagdes af Kongen mod en Adelsmand, var dennes rette Værnething.«

²⁵⁴ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 374-75.

²⁵⁵ Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* (1940) s. 100-101.

fandt det nødvendigt – måske under indtryk af Poul Laxmands sag – udtrykkelig at fastslå, at regelen om rigsrådet som adelens værneting gjaldt i alle sager ført mod adelige på kongens og kronens vegne. Dette udelukkede stadig ikke landstingenes kompetence til at afsige fredløshedsdomme over herremænd. Spørgsmålet var blot, om også rettertinget før 1513 kunne det, og ved bedømmelsen heraf vil Stig Iuul afvise både reglerne fra det 13. århundrede, som man næppe længere havde klar erindring om, og Oluf Stigsens renselsesed, den sidste, fordi der ved den synes at foreligge en udenretslig vedtagelse mellem ham og kongen, ikke en bevisførelse som led i en almindelig proces for rettertinget eller en anden domstol.²⁵⁶ Den af Aksel E. Christensen anførte straffesag mod Niels Brahe, der i 1525 førtes for herredagen, nævner Iuul ikke, men den falder tydeligt ind under den citerede nye bestemmelse i Christiern 2s håndfæstning og kan således ikke tjene til bevis for, at sådanne sager før 1513 hørte under rigsrådet.²⁵⁷

Stig Iuuls resultat er antagelig rigtigt og hans argumentation perspektivrig. Men det er vist et spørgsmål, om den ikke for den foreliggende problemstilling er overflødig. Det forekommer nemlig ved en læsning af den omhandlede § 11 i kong Hanses håndfæstning gådefuldt, hvorledes Aksel E. Christensen kan opfatte den som en almen værnetingsbestemmelse for adelen indeholdende det krav, »at anklager mod adelige ‘rettes for rigens raad’«, og hvorledes Henry Bruun og – om end mindre udtalt – Stig Iuul kan nære eller gå ind for samme opfattelse. Paragraffen²⁵⁸ er af indhold meget glidende, fra det yderst almene og proklamatoriske til en konkretisering af en meget speciel og indskrænkende art. Kongen lover i den »Fførst at wij skulle holde wort raad oc ridderscab oc gothe men, andelige oc werdzlige, i werdighet oc wordning effther tilbørlichkeit oc ey tilstæde them eller nager, hwer effter sin skickelsse oc staat, modh lagh oc ret vforrettes«, altså et helt gængs og alment løfte om at behandle alle rigets indbyggere og specielt dets kirkelige og verdslige aristokrati efter lov og ret, men uden nogen som helst rettergangsbestemmelse. Dette følges imidlertid umiddelbart af en speciel regulering af et enkelt forhold inden for dette almene område ved løftet »oc engen segn tro pa nager, wden then, som sier, will tilstaa, oc then sagh rettes fore rigens raad«, altså den tidligere omtalte og ved ærkebiskop Børge Gunnarsens

²⁵⁶ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 389-90.

²⁵⁷ Jf. smst. s. 375 note.

²⁵⁸ Se Aarsberetninger fra Geheimearchivet bd. 2 s. 50. Særtryk s. 48.

»segn« om skånske adelige aktualiserede bestemmelse, at kongen ikke måtte lade sig påvirke mod nogen ved ubeviste påstande, men at sådanne, hvis insinuanten vedstod dem, skulle behandles åbent for rigsrådet. Det kan i betragtning af førsteleddets helt almene karakter, der ikke lader sig forbinde med nogen bestemt slags »sagh«, kun være på dette sidste led, som jo beskriver en bestemt retslig konfliktsituation, at henvisningen til rigsrådet som rette forum er møntet. Paragraffen rummer således slet ikke som forudsat i den refererede diskussion nogen almen værnetingsregel for adelen.²⁵⁹ Den kunne derfor heller ikke tilsidesætte den citerede bestemmelse i Eriks sjællandske lov II, 50, hvorefter alt, hvad der medførte fredløshed, skulle forfølges på landstinget. Snarere kunne der vel være tale om at finde en indskrænkning af denne bestemmelses anvendelsesområde i de af Aksel E. Christensen nævnte regler fra det 13. århundrede om, at anklager mod herremænd for majestætsforbrydelse skulle foretages ikke for landstingene, men ved hjælp af worthelsnævn under hofferne.²⁶⁰ Hertil er dog at sige, dels at disse tekster ikke udtrykkelig holder landstingene uden for denne rettergangsform eller henlægger den under »hofferne«, dels at disse forordningers retskraft og faktiske retslige anvendelse i tiden omkring 1500 er tvivlsom.

Fra landsting til retterting

Hvis denne udlægning af de bestående rettergangsregler antages, kan det næppe undre, at kongen rejste sagen mod Poul Laxmand på et landsting, og at dette måtte blive det sjællandske, lå vel naturligt i, at drabet var sket på Sjælland, og at Laxmand foruden at eje en sjællandsk hovedgård havde haft et sjællandsk hovedlen og måske i øvrigt som rigshofmester ansås for særlig knyttet til denne landsdel, hvor kongen

²⁵⁹ H. Matzen: *Danske Kongers Haandfæstninger* s. 125 jf. s. 165 omtaler da heller ikke i sin behandling af bestemmelsen denne som en værnetingsregel, men anfører den under almindelige retstilsagn og lægger åbenbart hovedvægten på dens sidste del, som han finder oprindelsen til i vederlagslovens forbud mod bagtalelse af en fælle hos kongen. I denne oprindelse ser han årsagen til, at sætningen i de fleste håndfæstninger kun er udtalt i henseende til råd og ridderskab, ligesom retten, i hvilken dommen fældes, forudsættes at være beklædt af kongen og rigens råd. Det sidste siges jo udtrykkeligt i kong Hanses håndfæstning, hvorimod denne m.h.t. det første næppe er formuleret mere indskrænkende end Chr. 2s (art. 47) og Fr. 1s (art. 53), i hvilke han finder »Sætningen udtrykt mere almindelig«.

²⁶⁰ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 375 note: *Senere tilføjelse*.

havde sit vigtigste slot, og hvor finansforvaltning og flåde fra denne tid vandt en fastere placering. På baggrund af det om retsmulighederne for forfølgning af døde udredede kan det heller ikke undre, at sagens gang ved landstinget måtte have sine vanskeligheder. Vi er da tilbage ved konfrontationen mellem konge og landsdommer og ved bedømmelsen af den sidstes holdning til sagsoplægget. Det må erkendes, at vi intet sikkert kan slutte om landsdommerens motiver for sin holdning. Når man husker landsdommerstillingens nære tilknytning til den foran analyserede kreds af sjællandsk adel, hvortil Poul Laxmands drabsmænd havde snævre forbindelser, og som øjensynlig stod i et gensidig nyttigt samarbejde med Roskilde-bispedømmet, der igen havde en særlig kontakt med den kgl. familie og det kgl. kancelli, må det forekomme lidet sandsynligt, at der ved denne lejlighed skulle have foreligget en modsætning mellem konge og landsdommer, eller at der, som af Stig Iuul antaget, skulle være grund til at beundre dennes civilcourage ved at nægte at fremme sagen efter kongens ønske. Langt snarere er det vist sandsynligt, at retsbehandlingen artede sig som af kongen planlagt, og at der har været en udtrykkelig eller efter sagens retslige natur given forståelse mellem de to om dens tilrettelæggelse for landstinget. Hvis det på den ene side var givet, at en forræderisigtelse med dens straffefølger måtte indbringes for et landsting, på den anden, at en sådan sag mod en død mand normalt ikke lod sig føre frem til den ønskede domfældelse og godskonfiskation, var den valgte fremgangsmåde ganske logisk, idet den overholdt det første punkt og lod det andet stå åbent til rigsrådets bedømmelse: »Sagen bleff ther bestandende swaa lengæ at Danmarches raad haffde wtofferwegt om ffor^{ne} her Powel Laxmantz gotz ffore swaadane sager oc skyllinger kwnde wære ffwbrwth eller oc æy«. ²⁶¹ Som denne konstatering og begrundelse er formet, udgør den faktisk et tydeligt bevis på landstingets manglende kompetence til i det foreliggende tilfælde at afsige en dom, der inddrog den anklagedes gods. Havde tinget haft hjemmel til at gøre det, ville den midlertidige forlæggelse af sagen til rigsrådet have været ganske unødvendig, idet sagen blot kunne være fremmet til dom ved landstinget. Det, der gjorde sagens stilling så særegen, at den i stedet måtte forelægges rigsrådet, kan næppe have været andet end det forhold, at den anklagede var en død mand.

I denne forbindelse må det spørgsmål stilles, om der i sagen kan være tale om andre parter end kongen og hans døde hofmester, og om sådan-

261 Bruun s. 93.

ne mulige andre parter eventuelt kunne ændre dens processuelle karakter. Bestod sagens juridiske vanskeligheder i, at den anklagede var død, inden den rejstes, eller var kongens dilemma kort sagt det, at han i sin retslige udgangsposition savnede en levende modpart at skaffe dom over, kunne dette jo lettest afhjælpes ved at fremskaffe en sådan at stille i Poul Laxmands sted. Der kunne her teoretisk være tale om to muligheder, dels de personer, der stod den døde nærmest og ville blive ramt af en dom efter påstanden, d.v.s. hans arvinger eller de værger, slægtninge eller andre, som i arvingernes mindreårighed måtte repræsentere dem, dels om andre retsduelige personer, som kunne tænkes at ville indtræde i sagen på den dødes vegne. Skønt enkelte formuleringer i domsakterne kunne synes at lade den sidste og videre mulighed stå åben, er det dog tydeligt, at det var den første, der opereredes med i det kgl. sagsoplæg. Det måtte det ganske naturligt blive, når tilbudet om at gå i rette kædedes sammen med adgangen til arven efter den døde, som jo alene hans legale arvinger kunne gøre krav på. Kongen »tilbødh, at willæ her Poul Laxmantz Arffuinge eller noget paa theris Wegne stande Hanss Nade til Rettæ foræ then storæ Skadæ oc Forderff, som Hanss Nade oc Danmarks Riige haffde fanget aff swodan Opreyssningh, tha willæ Hans Nade wære samme Gotz ubewarith«. ²⁶² Da domsreferatet intet siger om, at nogen meldte sig efter tilbudet, fik det i og for sig ingen indflydelse på partsspørgsmålet, idet kongen måtte fortsætte sagen mod den døde. Selve det, at tilbudet stilledes, synes dog at være endnu et tegn på, at denne forfølgelse af en død mand ansås for noget unormalt, idet den, hvis den havde haft fast grundlag i lov eller retspraksis, jo blot kunne være ført igennem i overensstemmelse dermed. Der bliver lejlighed til senere at vende tilbage til spørgsmålet om arvingernes stilling som evt. part i sagen.

Tidspunktet for sagens rejsning på landstinget, antagelig den 27. juli 1502, var velsagtens bestemt af processuelle regler og tog sit udgangspunkt i drabsdagen. Et almindeligt krav til den, der ville rejse klage i sådanne vigtige sager, var overholdelsen af en bestemt klagefrist, der normalt synes at have været tre ting, således at klagen skulle rejses senest på det 3. ting efter gerningen. Da der holdtes landsting hver anden uge, ²⁶³ var et ting onsdag den 27. juli 1502 netop det tredje efter drabet på

²⁶² Kolderup-Rosenvinge: *Gl. Danske Domme* bd. 1 s. 29.

²⁶³ H. Matzen: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret. II. Proces* (1894) s. 37-38, 119-20; Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 244-45, 512.

Laxmand, og dette sandsynliggør, at kongen af hensyn til den almindelige klagefrist rejste sagen ved dette ting. Er dette tilfældet, kan klagetidspunktet næppe give grundlag for slutninger om, hvornår kongen bestemte sig for anklagen (bortset fra som terminus ante quem),²⁶⁴ eller for formodninger om, at sagen var tænkt gennemført til dom allerede på denne tid og blot blev standset ved landsdommerens handling. Kongens beslutning kan for så vidt gå helt tilbage til tiden lige efter drabet – eller for den sags skyld også til tiden før. Da der næppe var mulighed for ordinær herredagsbehandling før ved den sædvanlige efterårsherredag, og da kongen på grund af landstingets inhabilitet i konfiskationsspørgsmålet formodentlig stilede mod en faktisk afgørelse af sagen ved denne, er der på den anden side ikke grund til at tro, at resultatet af den foreløbige landstingsbehandling forårsagede nogen uforudset forsinkelse af afgørelsen.

Tvivlrådighed om sagsforløbet?

Om sagens tilstand mellem den foreløbige rejsning af anklagen på landstinget og behandlingen i rigsrådet er der næsten fuldstændig tavshed i kilderne, og det lidet, der overhovedet lader sig fremdrage, er af en meget usikker og tvivlsom karakter. Dette gælder især, når brevet fra Kirstine Bryske til Henrik Krummedige – som tidligere antaget²⁶⁵ – flyttes fra oktober 1502 til et tidligere år, hvor det formenes snarere at passe og høre hjemme.

De ganske få resterende mulige kildesteder kunne imidlertid måske tydes, som om der på kongens side har været nogen usikkerhed om anklagens gennemførlighed ved den videre procedure for rigsrådet. Hvis dette faktisk har været tilfældet, kan det naturligvis svække den ovenfor forudsatte harmoni mellem kongens forventninger og landstingets henvisning af anklagepåstanden til rigsrådets stillingtagen. Kongen skulle i så fald have stilet imod og håbet på en endelig afgørelse af sagen allerede og alene ved landstingsbehandlingen. Ganske afvises kan denne mulighed ikke, men det forekommer dog som overfor begrundet mest sandsynligt, at sagens henvisning til rigsrådet har været forudset og for-

²⁶⁴ Bruun s. 92-93 søger ved hjælp af beslaglæggelsen af Laxmands gods at bestemme et seneste muligt tidspunkt for beslutningen. Da selve beslaglæggelsen er tvivlsom (jf. s. 97-98), er denne bestemmelse allerede derfor meget usikker.

²⁶⁵ Se s. 73-81.

udsat som nødvendig følge af sagens særegne retslige beskaffenhed. Hvis der faktisk har foreligget en usikkerhed om, hvorledes rigsrådsbehandlingen skulle gribes an og resultatet heraf ville blive, er baggrunden for udfaldet af landstingsudspillet dog, efter at dette forelå, i og for sig uvæsentlig, da kongen under alle omstændigheder var henvist til rigsrådets afgørelse.

Det kildeudsagn, der navnlig har tiltrukket sig opmærksomheden i denne spændte mellemfase, er et i sammenhængen perifert, noget kaotisk og for det relevante afsnits vedkommende ret så uigennemskueligt privat brev.²⁶⁶ Den ofte omtalte skånske adelsleder Oluf Stigsens svigerfader var den jyske storgodsejer og rigsråd Mourits Nielsen Gyldestjerne, der foruden sit store gods kompleks omkring Ågård i Han herred ejede Bregentved på Sjælland og Markie i Skåne.²⁶⁷ I sensommeren 1502 havde han en af sine betroede folk, en åbenbart meget forretningskyndig og indsigtfuld mand, der tegner sig Esbern scriffwer, i det østdanske for at tilse sine godsinteresser, varetage køb og salg af varer, forhandle med svigersønnen på Bollerup og ret naturligt skaffe oplysninger om den politiske situation i magtens centre, ikke mindst om den mærkelige, endnu svævende og åbenbart meget omdiskuterede og rygtedannende Laxmandske sag. Den 22. august sendte han fra Markie sin herre et længere brev om alle disse affærer og mere til. Han havde dog ikke hverken i København eller i Skåne kunnet erfare mere, end hvad Mattz Bygom, en ledsager som åbenbart er sendt i forvejen hjem, »kwnne gøre edher rede fore« – en mundtlig redegørelse, som vi altså desværre ikke får del i. Selv tilføjede han dog i brevet: »Her gaar icki nær saa swagerth rycthe, som ther siges aff; jeg kwnne forfaare i Kiøpenhaffn, ath ther gaffues store peninge til, ath thet wore vbegynth met her Laxman, som begynth er; thi ther er fwldh lidet paa at staa. Kwnne i nogerlwnde komme til thesse herredage till Kallingborgh, tha wore thet møget raadelighth och goth, och slaar her Oluff sin store liidh til, ath i skwlle komme ther tha. Item gar her for thiendher, ath bispen

²⁶⁶ Aftrykt in extenso i *Missiver* bd. 2 s. 181-82.

²⁶⁷ Erik Ulsig: *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (1968) s. 233 omtaler, at M.N.G.s nørrejske gods kompleks med sine 198 gårde udgjorde den største kendte koncentration af dansk adels gods på et begrænset område i det 15. årh.; han drev åbenbart også en betydelig eksporthandelsvirksomhed med sine landbrugsprodukter og var under udførselsforbud afhængig af kgl. udførselstilladelser, jf. G. Ilsøe: *Dansk herremandshandel* s. 315; Dansk Biogr. Lexikon bd. 6 (1892) s. 392-93, Da. Biogr. Leksikon bd. 8 (1936) s. 503-04.

aff Siælandh er griben i Norge. Item engen snack eller tale kwnne jeg høre i Kiøpenhaffn om edher.«

Bruun²⁶⁸ udlægger disse bemærkninger af Esbern Skriver til Laxmand-sidens fordel. Oluf Stigsen vurderede stillingen optimistisk og mente det muligt inden for rigsrådet at tilvejebringe et flertal for anklagens afvisning; derfor ønskede han svigerfaderens deltagelse og støtte på mødet. Denne kom dog ikke.

Stig Iuuls udlægning af teksten er stik modsat. For det første er hans tillid til Esbern Skrivers troværdighed åbenbart ikke stor, og han betegner hans meddelelser hjem om, hvad han har erfaret, som »kolportage af rygter«. Men bortset herfra læser han brevet på en helt anden måde end Bruun. »Hvis der virkelig var folk, som ville give store penge til, at sagen mod den afdøde rigshofmester kunne standses, kunne disse folk i hvert fald ikke være kongen og hans raadgivere. Det stod nemlig kongen frit for til enhver tid at standse den af ham rejste sag De folk som gerne saa sagen standset, maa derfor være Poul Laxmands frænder, og det er højst sandsynligt, at de ville have betalt endog meget betydelige beløb for at opnaa en forligsmæssig afgørelse af sagen, som kunne redde en større del af Poul Laxmands formue ud af det truende ragnarok. Hvis denne fortolkning er rigtig, og der skal meget til for at drage den i tvivl, er meningen med Esbern Skrivers brev altsaa den stikmodsatte af den af forf. antagne, og hvad enten man vil betragte ham som en ren eller plumret kilde, kan man af hans udtalelser forstaa, at sagen opfattedes som meget farlig for Poul Laxmands arvinger.« Når Oluf Stigsen så stærkt ønskede svigerfaderens deltagelse i herredagen var dette derfor ikke udtryk for nogen optimisme, men tværtimod for en vis desperation.²⁶⁹

Iuuls argumentation er så logisk, at den virker bestikkende. Ved lidt nærmere eftertanke melder sig imidlertid spørgsmålet, hvorledes den lader sig forlige med Esbern Skrivers eftersætning: »thi ther er fwldh lidet paa at staa«. Denne må dog utvivlsomt forstås sådan, at der ikke var megen dækning for den ene af parternes påstand. Og kan det være andre end kongens? Det var jo ham, der kom med anklagepåstanden og vel på en eller anden måde skulle bevise den. Arvingerne behøvede ikke meget »paa at staa«, hvis de blot kunne fastholde kongens pligt til at bevise sin påstand, ja endog efter Iuuls egen opfattelse havde mulighed for

²⁶⁸ Bruun s. 93-94.

²⁶⁹ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 387-88.

at afvise kongens anklage ved et »forholdsvis nemt befrielsesbevis«, nemlig partsed ved mededsmænd.«²⁷⁰

Men bortset fra denne formentlige brist i argumentationens forenelighed med den samlede brevttekst er det nok tvivlsomt, om denne overhovedet er forstået rigtigt. Velsagtens Bruun og i hvert fald Iuul læser de her afgørende ord: »ther gaffues store peninge til« i direkte betydning som udtryk for en tanke om, at et stort beløb i penge måske kunne klare sagen. Spørgsmålet er bare, om »peninge« eller penge her skal forstås i direkte betydning, eller om ordet ikke er brugt i overført betydning som en fast talemåde. I hvert fald fra slutningen af det 17. århundrede findes en sådan talemåde beskrevet, ganske vist i benægtende form af modsætningen til »store«, idet Matthias Moth til sin store håndskrevne ordbog over det danske sprog har noteret udtrykket: »Det er ikke smaa Penge det gjælder om«, nemlig »om det, som er vigtigt, magtpåliggende«.²⁷¹ I betragtning af vor viden om slige talemåders tit overordentlig store livskraft er det vist meget sandsynligt, at denne overførte betydning af »ikke små penge« eller »store penge« har været gængs allerede omkring 1500. Hvis denne opfattelse af ordene som en talemåde for noget, der var vigtigt eller lagdes stor vægt på, lægges til grund for læsningen af Esbern Skrivers brev, må det, han har erfaret i København i august 1502, da nærmest udlægges som en opfattelse af, at kongen havde en dårlig sag, fordi anklagen ikke var holdbar eller i hvert fald vanskeligt lod sig bevise. Om denne vurdering i kredse, der ikke angives og ikke kan bestemmes nærmere end til formodentlig Oluf Stigsen nærtstående personer, har haft et reelt grundlag, og om den afspejler også opfattelser hos kongen eller de kredse, der støttede hans aktion, har vi ikke kildegrundlag til at sige noget som helst om, men brevet notatet hjem til det fjerneste Jylland kunne dog nok give grund til at tage den mulighed i betragtning, at der efter landstingshenvisningen har hersket en vis tvivlrådighed om, hvordan sagen skulle gribes an i rigsrådet.

Det andet forhold, som måske bør sættes i forbindelse med forberedelserne til Laxmand-sagens behandling i rigsrådet, er allerede fremdraget her i anden sammenhæng. Det er de to kgl. breve til Henrik Krummedige, høgvedsmanden på den norske grænsefæstning Båhus, som afgik til ham fra Kalundborg og København med datoerne 27. sep-

²⁷⁰ Smst. s. 384-85. Jf. senere stillingtagen til bevisforholdet i sagen, her s. 127-28.

²⁷¹ Citeret i E. Mau: *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 2 (Kbh., 1879) s. 125.

tember og 14. oktober 1502.²⁷² De er besynderlige og egentlig selvmodsigende derved, at kongen, samtidig med at han gav udtryk for fuldt kendskab til hr. Henriks forfærdelig pressede og farefulde situation både på Båhus og i Norge,²⁷³ der medførte det odieuse drab på Knud Alf-sen trods lejde, og samtidig med, at han stadig gav ham ordrer om aktioner bl.a. mod Sten Stures indfald i Halland, ikke desto mindre i begge breve udtaler, at han gerne vil have ham til, hvis han på nogen måde kan og ved førstkommende lejlighed, at rejse til kongen i Danmark »fore noger serdeles ærende sculd, wii gerne haffde met eder at forhandle.«

Hvad det var for »sønderlige« eller »serdeles ærende«, der var så vigtige for kong Hans, at han ønskede at drøfte dem med Henrik Krummedige midt i dennes fortrædeligheder med fjender både mod nord og syd og i midten, er desværre ikke betroet papiret, så vi er henvist til gisninger. En nærliggende gisning er utvivlsomt, at det var forræderisagen mod den dræbte rigshofmester, kongen var så ivrig efter at drøfte med sin lensmand i Norge, der jo netop havde en lignende sag løbende om drabet på Knud Alf-sen, og hvis støtte og loyalitet netop i denne situation kunne være af største vigtighed. At der intet foreligger om, at hr. Henrik fandt lejlighed til at tilfredsstille kongens ønsker om at møde til forhandling i København, gør hverken indtrykket af kongens betrængthed eller af opfordringernes besynderlighed mindre. Hvis formodningen om, at det var Laxmand-sagen, der var på tapetet, er rigtig, styrker det de vage indtryk af, at oplægget til rigsrådsbehandlingen af sagen endnu langt hen på efteråret 1502 kan have været i støbeskeen.

Men har der været nogen vaklen eller tvivlrådighed fra kongens side om sagens førelse for rigsrådet, synes problemerne i hvert fald at være løst, inden herredagen tog sin begyndelse.

Om herredagen ligefrem kan være blevet udsat i forhold til oprindelig tidsplan, har vi ingen viden. Bemærkelsesværdigt er det blot, at Esbern Skriver i august antog, at den skulle holdes i Kalundborg,²⁷⁴ hvor kongen opholdt sig i hvert fald til udgangen af september, mens den faktisk først blev holdt i november og i København.

272 Begge trykt i *Missiver* bd. 1 s. 165-67.

273 Jf. *Missiver* bd. 2 s. 179-81.

274 *Missiver* bd. 2 s. 182.

Rigsrådsdommen

Herredagen var altså sagens brydningspunkt, og rigsrådets dom blev dens afgørende akt. Den beskrevne dom af 8. november 1502 er ikke bevaret i beseglet original, men kun i en få dage yngre vidisse.²⁷⁵ Om den ydre form senere; her ser vi først på dommens tekst, der efter aktens betydning har krav på en nøjere granskning.

Det bevarede stykke af 11. november 1502 indledes med vidimationsformlen, hvori kong Hans optræder som vidimant over for sin egen »scriffuer«, vel kancelliklerk, Niels Kordsen²⁷⁶ som producent af originalen, der i sædvanlig stil beskrives som »eth pergmentz breff, wskrabeth, wstunget och well færduigt vti skriifft och indcegle«. Tilsvarende afsluttes det med datering København Mortensdag 1502, oplysning om sigillering ad causas og testering ved rigens kansler Jørgen Marsvin. I denne ramme findes den vidimerede tekst. Det ses straks af denne, at domsdokumentet har været udstedt af konge og rigsråd i fællesskab, idet opregningen af udstederne begynder med kong Hans og fortsætter med først de åndelige råder med ærkebisen i spidsen og derpå de verdslige, delt i riddere og væbnere, tilsammen »Danmarkes riiges raad«.

Af de åndelige råder mangler som påpeget af Bruun²⁷⁷ fire, nemlig Ribe- og Viborg-bisperne Iver Munk (der var fætter til Laxmand-børnernes moder Inger Munk) og Niels Friis samt Sorø-abbeden og Antvorskov-prioren, af de verdslige rigsmarsken Eskil Gøye, Oluf Stigsen (Krognos)s svigerfader Mourits Nielsen (Gyldenstjerne) fra det fjerne jyske Ågård, lensmanden på Gulland Jens Holgersen Ulfstand, Tønne Verners Parsberg og Anders Christensen (Sandberg). Desuden mangler blandt udstederne Oluf Stigsen (Krognos), der dog ifølge domsteksten var til stede i hvert fald i domsforhandlingens indledende fase, men blot som mulig repræsentant for den anklagede døde eller hans arvinger. Endelig savnes endnu to navne, som findes på en fra samme herredag udgået udateret skrivelse,²⁷⁸ nemlig lolliken Palle Andersen (U-

275 Vidissen i RA. Kongehusets og rigets arkiv. Indre forhold. C3. Domme Nr. 32, 1502 11. nov. Aftrykt i *Danske Domme 1375-1662* bd. 1 s. 131-34, hvor også ældre tryk er oplyst; jf. også Bruun s. 95 note 342.

276 Om denne og hans forbindelse med kongemagt og ærkestift se Bruun s. 98 note 350.

277 Bruun s. 95.

278 Bruun s. 95 med henvisninger.

feldt) og – Ebbe Strangesen, som dog ikke sikkert vides at være optaget i rigsrådet allerede den 8. november.²⁷⁹

Udstederne vitterliggør først tid og sted for mødet, nemlig 1502 »sancti Vilhadi episcopi et confessoris dag«, d.v.s. 8. november, på rådhuset i København. Emnet eller formålet for forsamlingen var »ath tractere oc forhandle i reette the gerninger, som for^{ne} her Pouell Laxman haffuer gjort emodt oss, koning Hanss, oc thesligeste emodt oss, hanss naades raad, och menige Danmarkes indbyggere.« I denne korte sagsbeskrivelse nævnes altså både konge og råd som krænkede parter, men suppleret med alle rigets øvrige indbyggere, hvorved den påståede forbrydelse fremstilledes som rettet mod hele samfundet. Som indledende skridt »athspwrde wii først for^{ne} her Pouell Laxmantz næste frænder, som ware oss elskelige her Oluff Stigssen, ridder, Hermen Flemingh och Abram Ericssen som for^{ne} her Pouell Laxmantz dotter tha fæst haffde.« Hvad spørgsmålet gik på, siges ikke direkte, men at det må have svaret til det på landstinget rejste: »willæ her Pauil Laxmantz arffwinge eller noger paa theris wegne stande hanss nade til rettæ fforæ then store skade oc fforderrff, som hanss nade oc Danmarckes riige haffde fanget aff swoadan opreysningh«, fremgår af den i direkte forlængelse refererede reaktion, »tha swarede the, ath the ey wille fordeytinge her Pouell Laxmantz gerninger vti noger maathe, men kunne the sware noget goet fore hanss børnn, tha wille the thet giøre.« Denne del af dommen kan kun fortolkes som vidnesbyrd om et forsøg fra kongens og rådets side på til en vis grad at tilvejebringe en ydre normalisering af processen ved at fremskaffe en levende modpart i stedet for den døde, men altså uden resultat, hvad der formodentlig må have stået klart på forhånd, hvorved den citerede passus da nærmest får karakter af en formel bestyrkelse af dommen ved et postulat om overholdelse af fundamentale retsprincipper.

Teksten går herefter over til sagens behandling i realiteten, idet dog denne behandling, til dels vel som følge af processens énpartspræg, i det væsentlige består i en nærmere udformning af kongens anklage: »Siiden toghe wii sagen fore oss i rette ath forhandle, och forfore wii først, ath han haffde stemplet oss, koning Hanss, vppaa fore alt Sueriges

²⁷⁹ Bruun s. 95 fastslår uden videre, at E.S. holdtes udenfor af »anstændighedshensyn«. Uden ganske at ville se bort fra, at sådanne hensyn også i slige forbindelser undertiden kan have spillet en rolle, forekommer det dog betænkeligt her uden hjemmel at operere med dem, idet det ikke vides, om E.S. optoges i rådet før eller efter dommen over sit offer.

riiges raad, at the ey skulle være oss høriige eller ludiige, effter som them bwrde ath vare theres reette herre oc koning. Ther till forfore wii och, at han haffde sæntt oc skicket oss, koning Hanss, vnder øghenn oc thill thet argeste szit bwdh hemmeligen ind vti Stockholm till wore fy-ender och wtroo vndersotte. Thesligeste forfore wii och, at for^{ne} her Pouell Laxman haffde stemplet oc saght eblant wore gode och troo men her vti Danmarck, ath wii skulde waret Danmarkes riige en skadelig herre och koning met andre flere whørliige gerninger, som engen troo man bør at giøre szin reette herre och koning och siith eghet fæderne riige«.

Dette for sagens realitet centrale afsnit i dommen har givet anledning til forskellige vurderinger og slutninger, især hvad angår spørgsmålet, om det alene skal opfattes som et referat af den kgl. anklages nærmere karakter og indhold og som en godkendelse af den fra rigsrådets side uden egentlig undersøgelse af dens holdbarhed, eller om de må udlægges som et vidnesbyrd om, at der til støtte for anklagen fremlagdes et bevismateriale, som dannede grundlaget for rådets accept. Af de ældste fremstillinger går Poul Helgesens²⁸⁰ og Huitfeldts²⁸¹ ud fra, at der ikke fremlagdes noget materielt bevis for anklagens rigtighed. Over for dette anførte Kolderup-Rosenvinge i sit forsvar for dommen, at det var almindeligt i hin tids domme, at der ikke påberåbtes bestemte bevissteder, men fandt det af udtrykket: »wii forfore« d.v.s. vi befandt, klart, at beviser ikke desto mindre er blevet ført, og indlod sig endda på helt ufunderede gisninger om, hvori disse beviser kan have bestået, og hvordan de kan være fremkommet, hvilket dog på den anden side ikke hindrede ham i straks derefter at hævde, at efter datidens bevisteori behøvede sigtelsen ikke at bekræftes af noget vidnebevis, idet det ordentligvis var den sigtede, som ved ed, stadfæstet af mededsmænd, måtte fralægge sig beskyldningen.²⁸² Bruun tager ikke afgørende stilling til problemet, men taler dog om, at man behandlede sagens realindhold, og at anklagematerialet fremlagdes, og hævder videre i polemik mod Paludan-Müller, at det ingenlunde af det flertydige udtryk »wii forfore« kan sluttes, at der ikke førtes beviser for rigsrådet.²⁸³ For Aksel E. Christensen udkrystalliserer problemet sig i fortolkningen af dette udtryk.

280 Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 26; *Skibykrøniken* overs. Heise s. 41.

281 Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187.

282 Kolderup-Rosenvinge: *Om Drabet paa ... Poul Laxmand* s. 588-89.

283 Bruun s. 96-97.

Han finder dets grundbetydning upræcis og dets forekomst i denne dom enestående for retsdokumenter fra denne tid og er derfor mest tilbøjelig til at tolke det som betydende »vi tog til efterretning« eller »vi hørte og accepterede«, eventuelt uden forudgående undersøgelse, alene i henhold til anklagens påstand, begrundet i de pårørendes afvisning af at påtage sig forsvaret.²⁸⁴ Stig Iuul derimod slutter sig ganske til Bruuns afvisning af en tolkning af udtrykket som betydende, at beviser ikke førtes. Han støtter dette på en påvisning af, at ordet »forfare« i datidens sprog kunne betyde ikke blot »erfare« som mere passiv erkendelse, men også »konstatere« som resultat af en vis aktivitet for at udfinde sandheden, i hvilken betydning ordet en menneskealder senere indgik i lovsproget. Han finder det derfor ikke udelukket, at der kan være forelagt endog ret stærke beviser for anklagens rigtighed; at de ikke refereredes i dommen, siger intet, da en sådan udeladelse var i god overensstemmelse med datidens juridiske stil.²⁸⁵

I sin tolkning af indebyrden på denne tid af ordet »forfare« har Stig Iuul vistnok ret. Udtrykket er for det første ikke, som Aksel E. Christensen synes at mene, enestående for denne dom, men kan findes i flere retsdokumenter fra kong Hanses sidste år. Det er dernæst tydeligt, at det jævnlig tjener som udtryk for erfaringsresultatet af en egentlig undersøgelse og det hyppigt i sammenstilling med det af Aksel E. Christensen modsætningsvis nævnte udtryk »granske«. I et aktstykke fra omkring 1500 tales der således om at »granske och wlede och i sandhed fforffare«,²⁸⁶ og efter et tingsvidne fra 1504 om en skovbesigtigelse på Fyn skulle synsmændene »granske oc forfare i sandhet« om skovparternes fordeling, hvorefter de konkluderede deres undersøgelse: »Tha haffue wii swo forfarett at« o.s.v. og fortsatte: »Sammeledis sculde wii forfare om samme prouestens tyenere haffde skowg nog til swo mange swyn som ther wore paa dreffne i dette neste forledne aar. Tha forfore wii swo ther om at the« o.s.v. og slutter med et »som wii forfare kwnne af samme bønder«.²⁸⁷ I et andet tingsvidne fra en forsamling på Falster i 1512 hedder det, at den efter kgl. befaling skulle »grandske forfare oc vdele aff menige Falsther landz indbyggere som ther thaa alle forsamlede oc tillstede ware om nogre sagere oc skyldinger...«, og resultatet heraf refereres med indledningsordene: »Ther paa haffue

²⁸⁴ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 376-77.

²⁸⁵ Smst. s. 385.

²⁸⁶ RA. Danske Kancelli. B 46. [1481-1571] Diverse nr. 15.

²⁸⁷ RA. Odense bisp 1504 19/2.

wii swa forfaret oc siige at« o.s.v.²⁸⁸ Det er dog på den anden side tydeligt, at udtrykket »forfare« i flere af disse tilfælde forekommer i en sammenhæng, hvor der i klare ord tales om den foretagne retslige undersøgelse, som ligger til grund for erfaringsresultatet, hvilket jo slet ikke på samme måde gælder rigsrådsdommen i Laxmand-sagen. Man kan derfor ved en betydningsanalyse af dette centrale udtryk næppe komme til noget bestemtere resultat, end at det i sig selv hverken godtgør, at en egentlig bevisførelse har fundet sted, eller udelukker denne mulighed. Vil man søge at underbygge den ene eller den anden af disse muligheder, må argumenterne herfor altså hentes i andre forhold. Der skal senere vendes tilbage hertil.

Medens endnu i det knappe referat af anklagens punkter og af sagens behandling konge og rigsråd optræder sammen under det indledende »wii«, hvilket ses af det umiddelbart følgende »oss koning Hanss«, hvorved kongen i hvert fald formelt bringes ind under de »forfarende«, skilles de to parter i det følgende, idet kongen nu klart indtager pladsen som den anklagende og retssøgende, hvorimod alene rådet træder frem som dømmende instans. Opregningen af Poul Laxmands »whørliige gerninger« fører lige over i den af kongen gjorte retspåstand: »ffore hwilke sagher wii, koning Hanss, begiæredhe laag oc reet, paa thet ath engen effther thenne dagh skulle swa dierffues till at gjøre emodt szin herre och koning, som for^{ne} her Pouell Laxman giort haffde.« Kongen nedlagde altså efter domsaktens fremstilling ikke påstand om nogen bestemt straf for de påståede forbrydelser, men overlod tilsyneladende og med en rent generalpræventiv begrundelse strafsørgsmålet til rådets bedømmelse ved blot at begære lov og ret. Ligesålidt pegede han på nogen bestemt lovbestemmelse eller anden konkret retsregel, der kunne lægges til grund for bedømmelsen. Situationen synes at svare ganske godt til den i landstingsdommen givne beskrivelse af rådets frit vurderende stilling i sagen: »at Danmarkes raad haffde utoffuerwegt, om forgangne her Powel Laxmantz gotz foræ swaadane sager oc skyllinge kunde være forbruth eller oc æy.«

Kongens påstand følges umiddelbart af rådets domsafsigelse. Den specielle intitulation i denne: »Tha sagde wii, for^{ne} Byrge, ærchebiscop vti Lund &c, oc sammeledes alle wore kiere for^{ne} metbrødre, Danmarkes riiges raad«, har været Bruun²⁸⁹ påfaldende, idet han ville have ventet et:

288 Smst. 1512 23/5. Trykt i C. Paludan-Müller: *Jens Andersen Beldenak* s. 125-28.

289 Bruun s. 98.

»Da sagde vi, Danmarks riges råd«. Han finder i denne fremhævelse af ærkebispens et argument for sin opfattelse af dennes særlige andel i dommen: »B.G.s stilling som primus inter pares er her understreget på en måde, hvorved han fuldt har vedkendt sig sit hovedansvar.« Der er dog næppe noget som helst påfaldende eller usædvanligt i den her brugte intitulationsform. Den af Bruun ventede intitulation af rigsrådet som sådant forekommer vist overhovedet ikke i samtidige dokumenter og ville af formelle grunde også være ret utænkkelig, eftersom rigsrådet som corpus ikke var seglførende, men kun kunne udstede retsgyldige akter i kraft af sine lemmers individuelle beseglinger, hvorfor det til opnåelse af overensstemmelse mellem intitulation og besegling var naturligt i selve akten at opregne alle de beseglende som handlende og udstedende. Den i domsafsigelsesafsnittet anvendte form er da også blot en sammentrasket gentagelse af den i indledningen gjorde fuldstændige opregning af råderne med ærkebispens i spidsen, der ganske svarer til den almindelige intitulationsform i rigsrådsdomme, som den findes i en række sådanne fra årene både før og efter 1502.²⁹⁰ Der er følgelig ingen grund til af denne formulering at slutte, at ærkebispens har haft et hovedansvar for dommen.

Domsresultatet er i øvrigt begrundet med to præmisser. Den første: »ath vor kiæreste nadhige herre, hgeborenn furste koning Hanss &c., haffuer wæret oss oc alt Danmarks riige en troo og hwld herre och koning« betegner Bruun²⁹¹ som »en art tillidsvotum« og opfatter den som en direkte imødegåelse af det sidste af anklagepunkterne mod Laxmand for hans påståede ytring om kong Hans som en skadelig herre for Danmark. Denne forklaring er nærliggende, men udelukker dog næppe et videre sigte i udtalelsen; dens karakteristik af kongens regimente kunne i hvert fald tjene som en afvisning af et muligt forsvar for den i anklagens første punkter Laxmand tillagte oprørsforbindelse med svenskerne ud fra en henvisning til forhold fra kongens side, som kunne falde ind under håndfæstningens § 10, oprørsparagraffen, som hjemlede rigernes indbyggere ret, ja pligt til, hvis kongen øvede vold og uret, da først at »wnderuise«

²⁹⁰ Eksempler i Rosenvinge: *Gl. Danske Domme* bd. 1 s. 22, 25-26, 34-38. Mærkværdigvis er Bruun (s. 130) også selv opmærksom på et ganske parallelt tilfælde, nemlig »den bekendte Kalmardom 1505, i hvis tekst han [d.v.s. B.G.] nævnes selvstændigt jævnstillet med de øvrige råder på ganske samme måde som i dommen over P.L.«. Det giver ham imidlertid ikke anledning til at modificere sin opfattelse af B.G.s stilling i denne dom, men blot til også i Kalmardommen at finde et bevis på hans centrale politiske indflydelse efter P.L.s fald.

²⁹¹ Bruun s. 96.

ham derom og, om det ikke hjalp, da at afværge det uden derved at have brudt »then eed oc manschab, som the oss giort haffue«. ²⁹² Den følgende præmis til domsslutningen forudsætter netop en godtagen skyld hos den anklagede, som ikke lader sig forsvare med hjemmel i nogen troskabsreservationer, men må være ubetinget strafværdig: »oc at thet er whørligt, ath wii skulle tillstæde oc liidhe, ath swodanne gerninger, som her Pouell Laxman giort haffuer emodt hanss nadhe, skulle bliffue wpynthe, swa att hanss nadhe skulle ther engen wandell fonge fore.«

Rådet synes her at antage beskyldningerne mod Poul Laxmand som domsgrundlag, men samtidig at dreje afskrækningsmotivet i kongens påstand om til et satisfaktions- eller skadeserstatningssynspunkt. Det udelukker dog næppe realoverensstemmelse mellem påstand og præmis. For afgørelsen af dette forhold er det væsentligt at fastslå, om rådet i præmissen anlægger et straffesigte eller blot et rent erstatningssynspunkt. Vurderingen heraf må i nogen grad bero på fortolkningen af ordet »wpynthe«. Stig Iuul ²⁹³ hævder uden vaklen, at dette ord »ikke maa tages som udtryk for, at erstatningen opfattedes som straf. 'Pine' kan være fællesbetegnelse for alle ubehagelige retsfølger i anledning af en retskrænkelse, det være sig straf, erstatning eller selvtaget.« Han finder det derfor rimeligere med en moderne sprogbrug at opfatte det begreb, der ligger i udtrykket pine, som »sanktioner af den ene eller den anden anden art.« Aksel E. Christensen ²⁹⁴ derimod finder strafmomentet klart accepteret i rådets præmisser og fortolker upinte som ustraffede. Han finder det derfor påfaldende, at dommen kommer »til at lyde paa erstatning alene, ikke straf – eller om man vil: paa straf i form af erstatning«, og anser »den underlige gliden i aktstykket, fra anklagen over præmisserne til selve kendelsen« for umiskendelig.

Det forekommer rimeligst med Christensen at fastholde strafmomentets forankring i præmissen. Ordet »pine« er jo simpelthen i sin afledning

²⁹² Aarsberetninger fra Geheimearchivet bd. 2 s. 50. – Slige tillidserklæringer og karaktergivinger fra talsmænd for samfundsgupper til danske konger i deres opgør med ubekvemme adelige var åbenbart ikke enestående i senmiddelalderen. Kong Hanses fader Christiern 1 havde i sin strid med Iver Axelsen (Thott) i 1468 fået vidnesbyrd fra alle stænder ved Fynbo landsting om, at han havde »wærit wor herre ok konningh hær i landhit som een ædle herre, ok holdit sin eed modh oss alle som een ædle herre oc konningh.« (Hans Knudsen (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi* (Kbh., 1856) s.197).

²⁹³ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 387.

²⁹⁴ Smst. s. 377-78.

af det latinske »poena«²⁹⁵ det udtryk i datidens sprog, der mest dækkende betegner strafbegrebet,²⁹⁶ om end dette vel næppe da var så indskrænkende afgrænset, at det ikke, om man vil, kan sidestilles med det af Juul foretrukne moderne, mere vage »sanktioner af den ene eller den anden art«, idet det utvivlsomt ville være en anakronisme at tillægge den datidige danske retslærdom en til nyere retssystematisk doktrin svarende inddeling af dette sanktions- eller straffebegreb. Der må da antagelig fordres et sikrere bevis end den citerede afsvækkende fortolkning af ordet »pine« til udelukkelse af strafsynspunktet fra rådets argumentation. Realiteten var jo også, at den af kongen krævede retsafgørelse, der skulle have vægt til at virke afskrækkende på alle ligesindede, i betragtning af den anklagedes død kun kunne rette sig imod den dødes ære og eftermæle eller mod hans efterladte gods eventuelt mod begge dele, hvilket sidste vel i hvert fald måtte blive resultatet, hvis en konfiskation af godset kun lod sig retsligt realisere i konsekvens af en forræderikendelse om hans handlinger. Det kan derfor nok betvivles, om der findes en virkelig glidning i dommen; efter landstingsoplægget var det jo klart, at det, rigsrådsbehandlingen sigtede mod, var at hidføre den inddragelse af den dødes gods, som landstinget ikke synes at have fundet hjemmel til på sit eget ansvar at legalisere.

Netop dette sigte i kongens oplæg findes centralt placeret i den vending, sagen får i hovedpræmissen, og som træder sejrende frem i den umiddelbart følgende kendelse: »Oc ther fore haffue wii alle endregteligen fwldbudet oc sagt aff fore rette, ath fore swodan stor forderffuelig skade, som for^{ne} her Pouell Laxman haffuer giort och tillwent wor kiæreste nadhige herre oc alle Danmarkes indbyggere, som førre er rørt, bør hanss nadhe ath nydhe oc beholde till vpreetning alt her Pouell Laxmantz goetz, jordh och løssøre, ehwad thet hælst ær eller næffnis kann, swo langt som thet kann recke, till ewiig eyedom, en dagh thet er ey nær fwllest fore swodanne gerninger, skade oc forderff, som for^{ne} her Pouell Laxman giort haffuer och forscreffuit stander.«

Kendelsen er således ikke rent statuerende, men fortsætter præmisargumentationen ved udtrykkelig at begrunde godsinddragelsen med skadeserstatningssynspunktet og endda at tilføje en betragtning om ufyld-

²⁹⁵ Theodor Mommsen behandler i sin *Römisches Strafrecht* s. 13-14 betydningen af »poena« i romerretten; det dækkede oprindelig gave eller bod for retskrænkelse eller skade, men udvidedes til at dække straf overhovedet uden forskel på offentlige og private forhold og indbefattede den deliktiske skadeserstatning.

²⁹⁶ Den ældre retshistoriker Kolderup-Rosenvinge forklarer da også ordet »upynthe« simpelthen som »ustraffede« (*Gl. Danske Domme* bd. 1 s. 28).

destgørelse på grund af misforhold mellem skadens størrelse og værdien af det fradømte gods. Dette sidstes omfang defineres i øvrigt ikke nøjere, men omtales blot som alt Poul Laxmands gods, både jord og løsøre. Dommen erkender således ikke noget problem m.h.t. ejendomsforholdet til godset på domstidspunktet, men forbigår i tavshed arvingernes eventuelle overtagelse af ejendomsretten ved arveladerens død eller deres arvekrav til godset, skønt eksistensen af et forhold af denne art syntes anerkendt ved den både for landstinget og rigsrådet skete opfordring til dem om at indtræde i sagen. Med sin dom godkendte rigsrådet altså åbenbart den retspåstand, som den kgl. opfordring, om end uudtrykt, indeholdt, nemlig at arvingerne ved at afvise at stå kongen til rette i arveladerens sted havde mistet deres ret til arven. Heller ikke spørgsmålet om den efterlevende hustrus gods i fællesboet eller om børnenes mødrene arv berøres i dommen, der til slut oplyser, at den er givet »vnder alles wore secreter oc indcegle.«

Dommen bedømt

Efter denne gennemgang punktvis af dommen og af de problemer, der umiddelbart knytter sig til dens enkelte afsnit og deres fortolkning, skal der dernæst i sammenhæng tages stilling til visse retslige hovedspørgsmål, som dommen må rejse.

Parterne

Et hovedproblem er, hvem der var sagens parter. Som nævnt var der næppe i dansk ret hjemlet mulighed for i et tilfælde som det foreliggende at føre sag mod en død, hvad enten det drejede sig om forfølgelse af en forbrydelse eller om de formueretslige konsekvenser af en sådan. At sagsøger eller anklager var kongen, var utvivlsomt. Det synes dog ikke at have ændret ved de processuelle muligheder. Mere problematisk måtte det derfor være, hvem der med rette kunne være sagsøgte eller anklagede. Efter de påståede og påklagede handlinger måtte det egentlig være Poul Laxmand. Men det processuelle hovedproblem var netop, at han var død og derfor hverken kunne være aktiv part i processen eller personlig drages til regnskab for de forbrydelser, anklagen lød på.

Kongen synes at have villet løse eller komme uden om dette problem ved at påkalde en eller flere levende til at træde i den døde rigshofmesters sted. Naturligt måtte dette være hans arvinger efter loven eller

dem, der repræsenterede disse som værger eller nære slægtninge. At Oluf Stigsen som den dræbtes fætter og værge for han børn var en af de tre anførte, kan ikke undre. Ej heller anførelsen af Abraham Eriksen, der i dommen udtrykkeligt nævnes som trolovet med hans datter. Mindre klart er det, hvordan Herman Flemming bliver den tredje blandt »næste frænder«. Forklaringen må søges i en lidt fjernere familietilknytning, der særlig gjorde ham af betydning i forbindelse med de Laxmandske børns mødrene arv. Han var nemlig en halvbroder til børnenes mormoder Inger Joachimsdatter Flemming til Møllerup, som i sit ægteskab med Holger Munk havde datteren Inger Munk, der var Poul Laxmands afdøde, antagelig første hustru og moder til hans tre efterladte børn og for resten kusine til Ribe-bispen Iver Munk. Herman Flemming synes ikke at have været nært knyttet til Laxmand-kredsen, men havde snarere forbindelse til den midtsjællandske adelskreds og måske dermed til Poul Laxmands drabsmænd; han var svoger til Bjørn Andersen og skrev sig til Knudstrup og Bavelse ikke langt fra kredsens hovedbesiddelser. Han synes også at have haft en tilknytning til Henrik Krummedige, sammen med hvem han opholdt sig i Norge i 1502 og bl.a. deltog i dommen mod Knud Alfsen.²⁹⁷

Efter tidens retsforhold var det vel netop rollen som kongens modpart i sagen, de tilspurgte ved et ja måtte påtage sig og ikke blot en rolle som forsvarere af den dræbte uden for selve sagen og dens retslige ansvar. Ganske vist skal de ifølge dommen have svaret, at de ikke ville »fordeytinge« Laxmands gerninger, altså forsvare dem, men nok varetage hans børns interesser. Men hvis de havde påtaget sig at indtræde, måtte det velsagtens have været i stedet for den døde, sådan at de i givet fald løb risikoen for at skulle stå til regnskab i hans sted.²⁹⁸ Da sagen gik på liv, ære og gods, er det forståeligt, at de betakkede sig.

²⁹⁷ Danm. Adels Aarb. 1892 s. 145-46, 1901 s. 261, jf. s. 256.

²⁹⁸ Stig Iuul synes ligeledes at mene, at et ja fra de tilspurgte ville have gjort dem til part med adgang til at befri sig for anklagen ved partsed med mededsmænd (Hist. Tidsskr. 11 rk. 6. bd. s. 384-85, 389). C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 (Kbh., 1864) s. 284-85 anser, at hans børn, frænder og arvinger kunne påtage sig hans forsvar, men at de derved ville komme til at bære et »frygtelig stort« ansvar, der let kunne overskride værdien af alle hans ejendomme. C. Paludan-Müller: *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark* s. 79-80 synes også at mene, at optagelse af forsvaret i praksis ville have gjort dem til part i sagen, og at afvisningen heraf fulgte »ganske naturligt, naar de derved tillige skulde paatage sig at staae Kongen til Rette i den Afdødes Sted.« A. Heise mener i *Danmarks Riges Historie 1481-1536* s. 85 – dog om det tilsvarende forhold ved landstingssagen – at »de udsatte sig jo saa for at skulle erstatte alle Krigsudgifterne.«

Antagelig har dette resultat været helt forventeligt og er indgået i kongens taktiske tilrettelæggelse af sagsforløbet. Når den dræbtes nærmeste havde fået tilbudet om at gå ind i sagen, men afvist det, måtte hans partsstilling være styrket og han have erhvervet lejligheden til at afgøre sagen ved at bevise rigtigheden af sin anklage på en måde, der var almindelig i tidens ret og nærmest oplagt, idet ingen ville kunne føre noget modbevis.

Beviset

Vi står her ved det nok mest omdiskuterede og omstridte forhold i hele sagen. Det 19. og 20. århundredes historikere og retshistorikere, der har behandlet og analyseret den, har været dybt uenige om bevisførelsen, om man overhovedet kunne tale om et egentligt bevis, og i bekræftende fald om dets art og bærekraft, om der fremlagdes en dokumentation i form af vidnesbyrd eller breve, om fortolkningen af de bevarede levninger og beretninger og deres tilsyneladende uforlidelighed på netop dette punkt. Alt syntes for usikkert og uigennemskueligt til at nå en afklaring.

Klarest standpunkt tager måske en af de seneste behandlinger, nemlig Stig Iuuls opponentindlæg ved Henry Bruuns disputatsforsvar. Han går ud fra, at et afgørende forhold i processen var, hvem der havde bevisretten, og hævder, at arvingerne eller deres repræsentanter ved at indtræde i sagen ville have haft denne ret og derved mulighed for ved den forholdsvis nemme partsed med mededsmænd ligesom Oluf Stigsen i 1501²⁹⁹ at befri sig for anklagen. Når de vægrede sig herved, ser han det som udtryk for, »at de ikke følte sig saa overbevist om Poul Laxmands uskyld, at de dristede sig til at aflægge eden. Den processuelle konsekvens heraf var, at de måtte anses for at have indrømmet sigtelsens rigtighed.« I sin omtale af den sideløbende landstingssag synes han dog at antyde et knap så problemløst syn på deres stilling, idet han påpeger, at de ved at påtage sig ansvaret for Poul Laxmands handlinger ville få et ansvar, »hvis rækkevidde var uoverskueligt«.³⁰⁰

Denne opfattelse af de »næste frænders« bevismuligheder forekommer højst tvivlsom. Den synes helt at udelukke, at kongen kunne føre noget bevis for sine graverende anklagepunkter, og stemmer antagelig dårligt med bevisets processuelle stilling i dansk og beslægtet ret omkring denne tid.

²⁹⁹ Jf. s. 62-64.

³⁰⁰ Hist. Tidsskr. 11. rk. 6. bd. (Kbh., 1960) s. 384-85, 391.

Iuul synes at lægge afgørende vægt på, at der i datiden ikke var tale om beviset som en byrde, men som en ret, der tilkom en af sagens parter; når det drejede sig om befrielsesed normalt den indstævnedede eller anklagede. Heroverfor står den svenske retshistoriker P.-E. Walléns forsigtigere vurdering, at brugen af begreberne »bevisret« og »bevispligt« i ældre nordisk ret egentlig burde undgås, idet man kun ved lidt eller intet om, hvorvidt adgangen til at føre beviset i de enkelte tilfælde blev opfattet som en fordel eller en byrde.³⁰¹ Hovedregelen var dog tydeligt den, at kun en af parterne kunne føre beviset, og at det som led i retshandlingen bestemtes, hvilken af parterne det var. På denne tid var retsudviklingen åbenbart nået dertil, at nævn var indført til bedømmelse af bevisførelsen, og at eden som bevismiddel var trådt noget tilbage for realbeviser i form af vidner, dokumenter m.m., idet disse som bevismidler gaves forrang for befrielseseden, der således fik en mere subsidiær stilling til afgørelse af sager, hvor realbeviser ikke forelå eller ikke ansås for tilstrækkelige. Endvidere fik den stævnedede part sædvanligvis mulighed for at føre beviset, når sagen angik meget alvorlige forhold eller skyldforholdet blev anset for ret oplagt.³⁰² Det forekommer derfor ganske usandsynligt, at selveste kongen som sagsøger i en sag om lands- og højforræderi skulle kunne afskæres fra en realitetsbehandling heraf til fordel for en nægtelsesmeded af sagsøgte. Det faktiske forløb var da også, at sagen gennemførtes med kongen som sagsøger uden modpart og i den processuelle form, kongen og rigsrådet valgte eller accepterede.

Kongens anklage mod den dræbte rigshofmester fremgår i hvert fald i hovedtræk af dommens referat. Men spørgsmålet om, hvilke beviser der blev ført for anklagepåstandene, er blevet mødt med meget forskellige og modstridende svar eller formodninger af dem, der har behandlet det nærmere. Yderpunkterne er, at der kan være og sandsynligvis er fremført fældende beviser til støtte for anklagen, og på den anden side, at der ikke ses og næppe er fremkommet egentlige beviser overhovedet.

³⁰¹ P.-E. Wallén, *Die Klage gegen den Toten* (Lund, 1958) s. 235-36.

³⁰² H. Sylow: *Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret* (1878) s. 12, 18-19, 65-67, 138-40; H. Matzen: *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces* s. 96; Ole Fenger: *Romerret i Norden* s. 91-99, 114-15; Kulturhist. Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 3 sp. 489-99, bd. 11 sp. 515-17, bd. 12 sp. 447-50, bd. 14 sp. 114-19, bd. 20 sp. 210-12; J. Kreüger: *... den svenska kriminalprocessens utveckling ...* (Sth., 1884) s. 69-71, 127-31, 156-57; Rudolf Ruth: *Zeugen und Eideshelfer in den deutschen Rechtsquellen des Mittelalters I Klagen wegen strafbarer Handlungen* (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 133; Breslau, 1922) s. 125ff.

Retshistorikere af fag synes at udgøre hovedstyrken for det første standpunkt, mens de almene historikere synes mere i tvivl eller at hælde til den anden side.

Allerede i 1843 fandt retshistorikeren Kolderup-Rosenvinge det overvejende sandsynligt, at der var ført bestemte beviser. Ganske vist påberåbes sådanne ikke i dommen, men dette var, påpeger han, det almindelige i den tids domme, og at de ikke desto mindre er ført, udleder han af udtrykket »vi forfore«. »Disse Beviser kunne have været indeholdte i Laxmands Breve, som ved hans Sendebud skulde bringes til Sverrig; det lader sig vel tænke, at dette Sendebud først er kommet tilbage og blevet anholdt efter Laxmands Død og Begravelse, og saaledes kan man da begribe, at Kongen endnu da Begravelsen gik for sig har været uvidende om hans Anslag.« Han mener – som senere Iuul – at efter den tids bevisteori var det den sigtede, der skulle afvise bekyldningen ved ed med mededsmænd, og at det efter sigtedes død var hans frænder, der overtog denne stilling på arvingernes vegne.³⁰³

Bruun lader muligheden for, at der kan være ført konkrete beviser stå åben, idet han afviser Paludan-Müllers forudsætning om det modsatte med, at det ingenlunde kan sluttes af dommens udtryk »vii forfore«.³⁰⁴

Iuul synes nærmest at slutte sig til Kolderup-Rosenvinges syn om end uden dennes gisninger om bevisernes art og genesis. Han finder, at man ikke kan »udelukke muligheden af, at der kan være forelagt endog ret stærke beviser for anklagens rigtighed. At disse beviser ikke refereredes i dommen, var i god overensstemmelse med datidens juridiske stil. Et saadant referat ansaas for overflødig.«³⁰⁵

De fleste andre nyere behandlere har i større eller mindre grad tvivl-agtigere holdninger over for førelsen af realbeviser. Mærkeligt er det måske, at Aksel E. Christensen konkluderer sine overvejelser derhen, at herredagens afgørelse næppe var »en dom paa grundlag af en realundersøgelse, men en kendelse efter anklagen, fordi ingen af P.L.s efterlevende frænder ønskede at træde ind i processen som modpart.« På den anden side har han »vanskeligt ved at tro, at kongen stod aldeles uden konkret grundlag for anklagens ord om P.L.s hemmelige bud og eventu-

³⁰³ J.L. Kolderup-Rosenvinge: *Om Drabet paa Rigshofmesteren Poul Laxmand* s. 588-89. – Jf. C.F. Allens stærke polemik mod Rosenvinges fremstilling i *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 (Kbh., 1864) s. 651-53.

³⁰⁴ Bruun s. 97. Jf. C. Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* (Kbh., 1874) s. 227.

³⁰⁵ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 385.

elle lønbreve til de svenske oprørere«, og påpeger, at Bruun endda ikke tør afvise hypotesen om et opsnappet brev.³⁰⁶

Til støtte for betvivlelsen af eksistensen og fremlæggelsen af bestemte beviser har tvivlerne ikke mindst anført erklæringer, som Laxmands svigersøn Abraham Eriksen Gyldenstjerne i 1512 og 1513 fik medlemmer af det svenske rigsråd til at afgive, og hvorved de bevidnede, at de aldrig havde hørt Sten Sture antyde, at Laxmand havde sammensvoret sig mod kongen, og at de aldrig havde mærket andet, end at han var sin konge en god tro mand i ord og gerning, som Sten Sture og hans tilhængere ikke stolede på. Det er i og for sig vanskeligt at finde konkrete holdepunkter for, at disse erklæringer skulle være urigtige eller fordrejede, men der er dog rejst så megen tvivl om de erklærendes muligheder for at kende den objektive sandhed om Laxmands eventuelle handlinger og ligeledes om deres baggrund og motiver for afgivelsen af erklæringerne, at disse næppe kan tages som fuldgyldigt bevis for urigtigheden af anklagen imod ham. Tilbage er dog den vigtige kendsgerning at bemærke, at der aldrig fra svenske kilder er fremdraget noget bevis for anklagen mod Poul Laxmand.³⁰⁷

Det stærkeste indicium for, at der ikke har foreligget breve eller vidnesbyrd, er dog nok det fuldstændige fravær af sådanne i den danske arkivalske overlevering. Dette er naturligvis en af de altid farlige slutninger fra kildernes tavshed – e silentio. Men selv om man godtager retshistorikernes påstand om, at det var i overensstemmelse med tidens praksis for udfærdigelse af domme ikke at anføre de konkret førte beviser, ville det dog være besynderligt, om kongen, for hvem sagen og dens behandling måtte være af største vægt, og som derfor måtte have en tungtvejende interesse i, at afgørende bevisstykker for den dømtes skyld altid var for hånden, ikke skulle have sørget for, at sådanne, om de var i hans eje, blev opbevaret i hans og kronens arkiver. Mærkeligt ville det også være, om de skulle være forsvundet derfra uden at efterlade sig mindste spor i form af registreringer eller omtaler hos personer, som havde set dem.

I denne forbindelse bør nævnes, at Arild Huitfeldt i sin danmarkshistorie påstår, at kongen efter drabet på Laxmand lod ransage både hos ham og hustruen for at finde hemmelige breve, men intet fandt (...»Der

³⁰⁶ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 377, 379.

³⁰⁷ Kolderup-Rosenvinge: Anf. arb. s. 594-99; Allen: Anf. arb. I s. 286-90, 651-52; C. Paludan-Müller: Anf. arb. s. 227-30; Bruun s. 103-04; Hist. Tidsskr. 11 rk. bd. 6 s. 379, 387.

bleff randsaget vdi hans og hendis Verie, effter hemmelige Breffue met alt Fljld, men fantis intet«).³⁰⁸ Det er dog nok ganske uvist, hvilken hjemmel Huitfeldt har for sin meddelelse, og må derfor henstå uafklaret, om den alene skyldes hans slutning ud fra hele sammenhængen, eller om den, hvad dens ret konkrete indhold tyder på, har været grundet på en bestemt oplysning f. eks. i form af en mundtlig tradition.

Men hvis der til støtte for anklagen mod Poul Laxmand ikke førtes realbeviser i form af vidner, afslørende forræderiske breve eller lignende, hvad var da det bevis, der afgjorde sagen i kongens favør og skaffede dom efter anklagen? De samtidige og ældste eftertidige kilder på nært hold af begivenhederne og de agerende eller af folk med kendskab til sagen, eller som havde adgang til sagens skriftlige efterladenskaber, var ikke i tvivl.

Den ældste danske berettende kilde skyldes forfatteren af den skildring af tidens begivenheder, som efter sin mærkelige overlevering har fået navnet Skibykrøniken, nemlig karmeliteren Poul Helgesen, eller som han kaldes i latiniseret navneform Paulus Helie. Han påstår klart og tydeligt, at der ikke førtes noget bevis, d.v.s. materielt bevis, men at sagen afgjordes ved, at kongen højt og helligt aflagde ed på, at den anklagede var skyldig, og således aftvang rigsrådet konfiskationsdommen (»extorta est sententia vi et metu a regni consiliariis, qua condemnatus sit maiestatis reus, ad solius principis odio labefactati testimonium, qui nulla probatione fretus, deieravit, illum fuisse nescio quid doli et fraudis in regis perniciem machinatum.« – eller i Heises oversættelse: »... blev der ... ved Vold og Frygt aftvungen Rigens Raader en Dom imod ham, ifølge hvilken han blev dømt som skyldig i Højforræderi, udelukkende ved den af Had omtumlede Fyrstes Vidnesbyrd, der uden at støtte sig til noget Bevis svor paa, at han havde iværksat, Gud maa vide hvilken Svig og List til Kongens Fordærvelse.«)³⁰⁹

Men hvilken kildeværdi har Poul Helgesens påstand? Hvad vidste han om begivenheden, eller hvilke hjemmelmænd har han haft, som kunne give ham pålidelig kundskab om den? Havde han motiver til at skrive andet, end hvad han anså for sandheden? Det må her huskes, at han i tid var så nær på det skete, at han selv som ung havde oplevet det. Hans manddomsvirke som fremtrædende gejstlig dignitar og sam-

308 Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187; folioudgaven 2. bd. (1652) s. 1041.

309 Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 26; *Skrifter af Paulus Helie* bd. 6 s. 68; *Skibykrøniken* overs. A. Heise s. 40-41.

tidskritisk forfatter bragte ham utvivlsomt i forbindelse med adskillige af dem, der havde været medvirkende i domfældelsen eller havde haft personlig kontakt eller slægtskab med disse. Han må derfor have haft gode muligheder for at skaffe sig sikker konkret viden om sagen. Kun en enkelt person kan dog udpeges, som han med rimelig sandsynlighed kan formodes at have haft en sådan forbindelse med omkring tiden for det pågældende krønikeafsnits affattelse. Det er den jævnaldrende Århus-bisp Ove Bille, der ligesom Helgesen hørte til den reformkatolske fløj og er beskrevet som »vel den da levende apostoliske biskop, som karmeliteren stod nærmest i aandelig henseende«. Ved hans bispestol havde Poul Helgesen i sommeren 1522 søgt tilflugt, da han havde lagt sig endeligt ud med Christiern 2. Bille havde fra omkring århundredskiftet virket i det kgl. kancelli, var blevet kongens kansler og i tiden omkring tronskiftet medlem af rigsrådet og endelig 1520 biskop i Århus. Både i kraft af disse embeder og af andre af Bille-ættens rigsrådsmedlemskaber må han have haft fuldstændig klarhed over, hvordan det hang sammen med Laxmand-dommen i 1502. Undtagelsesvis har Poul Helgesen netop ved sin redegørelse for Laxmand-sagen angivet affattelsestidspunktet, nemlig 1524, altså snart efter Århus-opholdet, hvor han om nødvendigt vel havde haft mulighed for at trække på denne vidende kilde.³¹⁰

Poul Helgesen har således efter al sandsynlighed haft de bedste kilder til at kende sandheden om Laxmand-dommen. Men havde han noget motiv til i sin samtidshistoriske fremstilling at skrive andet end, hvad han anså for sandheden? Det er vist vanskeligt at påvise, at han noget sted i denne har skrevet bevidst imod sandheden, om end han viselig ikke lagde skjul på sine egne skarpe meninger og domme om tidens hændelser og deres aktører. Dertil kommer, at hans bedømmelse af kong Hans i almindelighed er venlig og forstående – i modsætning til sønnen fremstilles han slet ikke som nogen tyran-konge. Laxmand-sagen skildres derfor netop som en fravigelse fra kongens hidtidige handlemåde og måske som et vendepunkt heri, og skylden lægges på onde rådgivere, især den nye Odense-bisp Jens Andersen Beldenak som op-

310 C.T. Engelstoft: *Paulus Eliæ* s. 56 ff; C.O. Bøggild-Andersen: *Studier over Povl Helgesen. I. Nogle Skibykrønike-problemer* s. 35-36, 99-101; *Skibykrøniken* oversat af Heise s. 4-6, 13, 117, 199-200; Dansk Biografisk Leksikon bd. 3 (Kbh., 1934) s. 45f, bd. 9 (Kbh., 1936) s. 630-32, 3. udg. bd. 2 (Kbh., 1979) s. 111-12, bd. 6 (Kbh., 1980) s. 210-12.

havsmænd til denne »tyranniske handling«. ³¹¹ Hvis man vil søge noget motiv hos Helgesen til en tendentiøs fremstilling af sagen, må det da snarere findes i en venlig holdning over for Poul Laxmand, der i sin lensmandsstilling på Krogen havde vist karmeliterne og deres kloster i Helsingør stor velvilje også med rige gaver og blev begravet i klosterkirken. ³¹²

En samlet vurdering af de kendte forhold omkring Poul Helgesens fremstilling af Laxmand-dommen og dens bevisførelse må føre til at tillægge denne fremstilling en høj grad af sandhedsværdi. ³¹³

Den i tidsfølgen næste fremstillende kilde af Laxmand-sagen er Hans Svaning i hans »Chronicon Joannis Regis« fra 1561. I sin ret omfattende skildring af sagen kommer han imidlertid ikke ind på bevisproblemet, og den forbigås derfor i denne forbindelse. ³¹⁴

Ganske anderledes med Arild Huitfeldt, der behandler sagen i sin fremstilling af kong Hanses historie, som udkom i 1599. Han skriver her ganske klart, at sagen afgjordes ved kongens ed, at dette meddeles i selve dommen, og at der ikke førtes andet bevis (»Kong Hans lod nogen tid der effter anklage for^{ne} Her Pouel for Dom og Ret, oc lod alt hans Gods, rørendis som oc wrørendis, dømmis under Kronen, aff den Aarsage, som Dommen formelder, at Kong Hans tog det paa sin Siel Salig-

311 Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 26-27, 29-30, 2. rk. bd. 2 s. 448-51; *Skibykrøniken* overs. Heise s. 15-16, 41-43, 48-50.

312 Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv bd. 3 (Kbh., 1861-65) s. 13-15, 18-20; Laurits Pedersen (udg.): *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857* bd. 1 (Kbh., 1926) s. 198, 205, 211-15 (Chr. Axel Jensen), bd. 2 (Kbh., 1929) s. 38-39 (Hugo Matthiessen); Danmarks Kirker. Frederiksborg Amt bd. 1 s. 341-42, 485, 512-14, 518-520; Harry Christensen: *Adel og Kultur* s. 128, 140; Dansk Biogr. Leks. bd. 14 (1938) s. 180-81 (Henry Bruun); Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 390 (Stig Iuul).

313 Bruun s. 89 har en ganske anden bedømmelse, idet han om alle de tre ældste berettere, altså også Poul Helgesen, hævder, at de »kun gengiver rygter; ingen af dem udgiver sig for at kende selve sagens sammenhæng, som jo da også for dem måtte være svært tilgængelig.« – Aksel E. Christensen (Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 381) undrer sig over Bruuns noget svingende bedømmelse af P.H.s værdi som historisk kilde, men konkluderer øjensynlig, at »hans magtfulde skrifter fortjener en renæssance ogsaa indenfor kritisk historieforskning. Et og andet kunde tyde derpaa.« C.O. Bøggild-Andersen: *Studier over Povl Helgesen* s. 1-4 synes at gå ud fra et lignende synspunkt. Den norske kirkehistoriker Kristen Valkner: *Paulus Helie og Christian II* s. 98 sammenfatter om »Skibykrøniken som kilde« at »Det har flere ganger vist seg at Paulus Helie som annalist og brevskriver må tillegges større troverdighet enn man tidligere har vært tilbøyelig til.«

314 Bruun s. 86-88.

hed for dennem, at hand haffde hafft hemmelig Stempli[n]g met Rigens Fiender imod sig, oc bleff icke anderledis beujst,«).³¹⁵

Det her afgørende er påstanden om, at beviset alene var kongens ed, og at dette fremgår af selve dommen. Hvad har da Huitfeldt set og læst i dommen? Senere historikere har været tilbøjelige til at affeje hans ord som overfladisk og upålideligt hastværksarbejde ud fra den betragtning, at vi jo kender dommens fulde ordlyd, og at der i den intet nævnes om en kongelig edsaflæggelse. Dette er rigtigt, men ser bort fra den kendsgerning, at vi ikke længere har den originale beseglede domsakt og altså ikke kan afgøre, om denne ud over seglene har indeholdt andet end den få dage efter domfældelsen udstedte og med retteringsseglet bekræftede kongelige vidisse af domsakten, som i dag er vor kilde til kendskab om dommen.

Bruun formoder, at vidissen er udstedt til brug for kongen – og derfor bevaret i Rigsarkivet – mens originalen, antagelig efter rigsrådets førstemand, ærkebispens ønske er blevet henlagt i rigsrådets nu tabte arkiv.³¹⁶ Om denne formodning er holdbar, er dog uvist. Om rigsrådets arkiv og dets opbevaringssted på denne tid vides kun meget lidt med sikkerhed. Hvis et sådant arkiv har været opbevaret særskilt uden for de kongelige gemmer, peger mest på Lunde eller Roskilde domkapitler som værger.³¹⁷ Endelig kan man vel ikke se bort fra, at det jo egentlig var Sjællands landsting, som havde så at sige rekvireret rigsrådets afgørelse, inden det kunne tage endelig stilling til den kgl. anklage, som var rejst over for det, og at det derfor med rimelig grund kunne forventes at modtage resultatet heraf i retsgyldig form. Uanset om originalen har været opbevaret i København, Lund, Roskilde eller andetsteds er der dog næppe noget, der taler for, at den skulle være gået tabt inden Huitfeldts tid, og det må anses som overvejende sandsynligt, at han både som flittig historisk samler og i sine embeder som (øverste) sekretær i kancelliet og senere som rigens kansler og rigsråd eller som kanik i Lund har haft fri adgang til den, og at det er denne originale doms-

315 A. Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187; folioudg. bd. 2 (1652) s. 1041. – C. Paludan-Müller: ... *Romerretten* ... s. 81 pointerer: »Baade den Skibyske Krønike og Hvitfeldt sige, at Kongen tog Angivelsens Sandhed paa sin Samvittighed, og at Raadet dømte uden andet Beviis.«

316 Bruun s. 98.

317 Will. Chistensen: *Dansk Statsforvaltning* s. 90-91; Repertoriets 1. rk. bd. 4 s. 5, 2. rk. bd. 8 s. 2.

akt, han har gjort brug af til skildringen i sin krønike.³¹⁸ Om nogen afsmitning fra Poul Helgesens påstand om kongens ed kan der ikke være tale, da Huitfeldt ikke har kendt Skibykrøniken direkte, men kun i form af den benyttelse, minoritermunken Peder Olsen har gjort af den i sin krønike »Danorum Gesta«, som Huitfeldt har kendt, men som ikke har overtaget ordene om eden.³¹⁹

Det må således antages, at Huitfeldts påstand om, at kongens ed fremgik af selve dokumentet (»som Dommen formelder«), hviler på hans kendskab til originalen. At han ikke skulle have været i stand til fuldt ud at forstå denne eller at referere indholdet korrekt, er aldeles uantageligt. Som yderst velbevandret i danske retsforhold og fra 1586 som rigets øverste retsembedsmand ville han vel om nogen være i stand til at sammenfatte en dom efter dens hovedpunkter.

Men hvorledes da forlige dette med domsvidissen? Der er intet i denne, der tyder på, at domsteksten ikke er gengivet korrekt og fuldstændigt. Det må derfor antages, at den beseglede original har båret eds-påstanden uden for den afsluttede domstekst, enten på foden af tekstsiden eller på bagsiden. At den har stået et sted på dokumentet, synes også at bekræftes ad anden vej.

Afskrifter, uddrag eller referater af Laxmand-dommen findes i adskillige bevarede håndskrevne domssamlinger fra det 16.-18. århundrede og viser en betydelig interesse for dommen, hvad enten dette skyldes dens celebre karakter eller de juridiske problemer, den rummede.³²⁰ Sædvanligvis gengives ikke andet end selve domsteksten eller dens ho-

318 Det kan i denne forbindelse være på sin plads at minde om, at han i sin tid som øverste sekretær i kongens kancelli havde fri adgang til de arkivalier, som opbevaredes i hvælving på Københavns slot, og at han fra 1583 var en af seniorerne i Lunde kapitel, utvivlsomt med adgang til de arkivalier, der fandtes der, samt at han som rigsråd fra 1586 nok var selvskreven til at have adgang til, hvad rigsrådet havde af arkivalier, jf. H.F. Rørdam, *Historieskriveren Arild Hvitfeldt* (Kbh., 1896) s. 48, 77-80, 91-92. Jf. her s. 194.

319 *Skibykrøniken* oversat af A. Heise s. 15; Bøggild-Andersen: *Studier over Poul Helgesen* s. 74, 80 noten; Kgl. Bibl. Kbh. MS Phot. 79 fol. – Uppsala Univ. Bibl. DG 37: Petrus Olai Danorum Gesta post Cronica Saxonis facta. Peder Olsen henter hovedsagelig sin fremstilling af Laxmand-sagen fra Albert Krantztes *Chronica Regn. Aquil.* omarbejdet lidt med benyttelse af Skibykrøniken.

320 Som enkelte eksempler kan nævnes fra Det Kgl. Biblioteks (med Universitetsbibliotekets) håndskriftsamlinger: Gl. kgl. saml. 3258 4to nr. 41, Ny. kgl. saml. 832 fol., Thott 1201 fol. bl. 4a nr. 5, Uldall 257 4to nr. 221, Additamenta 152 fol. bl. 202a-203b; *Danske Domme 1375-1662* bd. 1 s. 131, 133 nævner, at dommen ud over i vidissen »findes i yderligere 18 hss.«, hvori dog åbenbart er medregnet afskrifter i ærkebisp Børge Gunnarsens samlinger og måske i andre samlinger af andet end domme.

vedindhold resp. domsslutningen. I et enkelt håndskrift (AM 317 fol.), der synes at være fra slutningen af det 16. århundrede eller for den sidste dels vedkommende lidt yngre, findes imidlertid efter et kort referat af dommen til slut følgende tilføjelse: »Och findis vdi samme domb, A[tt] ephterdi vor Naadigste herre Konningh Hanns, saadantt haff[uer] thaget paa sin Eeid, thj haffue wi saa dømpst som fors^t [staar.]«³²¹ Det må herudfra antages, at originalen har indeholdt denne påtegning. Er formodningen om, at originalen er blevet givet i rigsrådets væрге, holdbar, vil dette eller dele af det efter domsafsigelsen have kunnet sørge for denne påtegning til forklaring eller forsvar for dommen, hvilket dog da i sig selv må synes at udgøre en indrømmelse af, at dommen var så problematisk i forhold til gældende retsnormer, at en påpegning af bevisansvaret var påkrævet.

Resultatet af denne gennemgang af beviset i Laxmand-sagen må således blive, at den er afgjort ved edsbevis, idet kongen ved bortfaldet af en agerende modpart har været ene om at føre bevis, og at denne bevisførelse ikke har bestået i fremlæggelse af materielle beviser, men i en edelig bekræftelse af sandheden i anklageposterne.

Civil eller kriminel?

Når spørgsmålet overhovedet rejser sig, om sagen mod og især rigsrådsdommen over Poul Laxmand var civil eller kriminel, skyldes det navnlig rigsrådets førstemand, ærkebisp Børge Gunnarsens meget be-

³²¹ AM 317 fol. bl. 210a, jf. [Kr. Kålund:] *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling* bd. 1 (Kbh., 1889) s. 266 nr. 474. Håndskriftet består af 212 blade skørt papir, der for en del er bortslidt i ydermargen med mindre teksttab til følge. Det tidsfæstes til slutningen af det 16. årh. med bemærkning, at det fra bl. 195b er skrevet med en lidt nyere hånd end forud. Det indeholder indtil da den norske landslov i oversættelse, norske retterbøder, norske domme og recesser og derfra danske kongelige og rigsrådsdomme 1532-70 (den yngste påtrufne er dog fra 1584) samt kong Hanses privilegier for den skånske gejstlighed – og desuden altså referatet af Laxmand-dommen. Jf. håndskriftbeskrivelsen i *Norges Gamle Love indtil 1387* bd. 4 ved Gustav Storm (Christiania, 1885) s. 496-98, hvor det oplyses, at ingen af bogens ejere kendes. I Gustav Storm: *Om Haandskrifter og Oversættelser af Magnus Lagabøters Love* (Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1879 (Chria., 1880) nr. 14) s. 23 siges, at håndskriftet er »skrevet kort efter 1573 i Oslo. [Kom til Jylland c. 1580].« Hjemmelen herfor er uvis. – J.P. Sørensen: *Opørretten* s. 88-92 nævner, at kong Hans i forræderi- og konfiskationsdomme mod døde norske og svenske modstandere søgte »at udnytte fordele i mededsbevisformen.« Hvad der skal forstås herved, forklares imidlertid hverken i afhandlingens tekst eller i den kilde, der henvises til (note 86). Han nævner i denne forbindelse (note 96) også Laxmand-dommen som egnet til, »at illustrere Kong Hans' politik«, men henviser herom til et utrykt universitetsspeciale.

stemte påstand derom. I et lovhåndskrift, der af Bruun med gode grunde antages for hans håndeksemplar, findes allerforrest og skrevet med ærkebispens egen hånd hans kommentar til eller udlægning af rigsrådsdommen: »Sentencia lata contra Laxmannum non est criminaliter sed ciuilliter lata, et tam prelati quam seculares totum concilium regni Dacie representantes eam pronunciaverunt. Then dom, som alt Danmarcks radh dømpde paa her Laxmans godz, eer aff sagd oc dømpt, at kong Hans skwlle haffue alt her Laxmantz godz for then skadh konning Hans kom udi for then urædheligh handling her Laxman brwghte emodh for:de k. Hans, som for:de dom inneholder, oc then skadhegeld recker til her Laxmantz hwstrw oc hans børn, som han haffde met then annen hwstrw. Thij skadh geld eer som annen witherlichgh geld, oc han haffdhe theres godz i flææt inne met sikh then tiidh han wortt slaghen. Oc om noger will tale paa thenne dom, tha skwle the talæ for een høyghre dommere en koningen og rigesends radh eer j Danmarck oc uden twiffwell the wele forsware theres dom, som ey annet tilbørlicht eer.«³²²

Bruun accepterer ganske ærkebispens udlægning. Den lader sig efter hans mening »hverken afvise eller bagatellisere. Der kan ikke være tvivl om, at han selv har haft væsentlig andel i domsbrevets formulering, og en forfatters tolkning af sit eget værk må være gyldig, med mindre der kan anføres vægtige grunde for, at han taler usandhed.« Bruun hævder, at »formelt forelå der ikke noget sagsanlæg mod en afdød. B.G. vidste, hvad han talte om, og hans påstand må i mangel af gyldigt modbevis stå ved magt: P.L.-sagen førtes for herredagen som en civil proces, rigsrådsdommen gik ud på erstatning, ikke på straf, og den var for så vidt formelt helt i overensstemmelse med dansk ret.«³²³

Støtte for dette synspunkt kunne han hente hos retshistorikeren Stig Juul, der allerede i sin disputats fra 1940 havde hævdet, at rigsrådet ikke påkendte en kriminel majestætsforbrydelsessag, men et civilt erstatningssøgsmål.³²⁴

Aksel E. Christensen finder i sin disputatsopposition problemet mere speget og har åbenbart svært ved at bestemme sig for et klart standpunkt. Nok kan han tiltræde påstanden om, at dommen var fældet som en civil dom. Men han finder en besynderlig glidning fra anklagen for

³²² Citeret efter Bruun s. 99 fra AM 28, 4°. Om håndskriftet smst. s. 98-99 note 354.

³²³ Bruun s. 100.

³²⁴ Bruun s. 97.

majestætsforbrydelse og forræderi til, at dommen kommer »til at lyde paa erstatning alene, ikke straf – eller om man vil: paa straf i form af erstatning«, og mener, at »netop ærkebispens lange kommentar til dommen i hans personlige afskrift vidner om, at dommens formulering ikke har været tilfældig.«³²⁵ Deri har han nok ret, men hans tvivl om hele forholdet tjener vel mere til at påpege problemet end til at løse det.

Når man vil bedømme spørgsmålet: civil eller kriminel, gør man nok bedst i at tage udgangspunkt i det forhold, som påpeges af en svensk retshistoriker med stor indsigt i ældre nordisk ret, nemlig at det moderne skel mellem straffeproses og civilproces næppe kan anvendes på den ældste nordiske ret.³²⁶ Allerede kombinationen drab og mandebod viser vel problemet om bøde eller skadeserstatning som sanktion eller straf i forhold, der med en senere tids alen måtte regnes for forbrydelser hørende under strafferetten. I hvilket omfang man omkring år 1500 var nået til en klar skelnen mellem de to begreber, er nok svært at afgøre. Det har antagelig i høj grad afhængt af, hvilken samfunds- og kulturgruppe den enkelte tilhørte, og om denne gruppe var mere eller mindre påvirket af den romerret eller kanoniske ret, hvori begreberne indgik som selvfølgelige bestanddele. En sådan påvirkning gjorde sig naturligt især gældende hos den højere gejstlighed, i hvis uddannelse retsstudier i både hjemlig ret, men især i den af romerretten stærkt afhængige kanoniske ret normalt indtog en fremtrædende plads. Også adskillige i den højere adel har haft mulighed for at stifte bekendtskab med den fremmede ret, men denne har dog næppe haft samme systematiske udbredelse i de kredse som i de tilsvarende kirkelige.

At ærkebispens har været særdeles velbevandret i begge retssystemer, fremgår tydeligt både af hans besiddelse og aktive brug af et omfattende juridisk materiale og af hans praktiske anvendelse af den juridiske doktrin, som det ses af hans ovenciterede udlægning af rigsrådsdommen over Poul Laxmand. Men netop denne kommentar viser vel også den snævre begrænsning i udbredelsen af den romerretslige eller kanoniske adskillelse mellem civilt og kriminelt, som han lagde så afgørende vægt på at få anerkendt som grundlag for forståelse af dommen. Det er værd at bemærke, at den første periode i kommentaren er på latin.

³²⁵ Hist. Tidssk. 11. rk. bd. 6. s. 377-78.

³²⁶ P.-E. Wallén: *Die Klage gegen den Toten* s. 167 note 12; også Ole Fenger: *Romerretten i Norden* s. 86 afviser denne sondring mellem civile sager og straffesager som »ganske ude af trit med dansk rets stade omkring 1500«.

Det er ganske naturligt, for i denne fremsatte han jo sin påstand om, at dommen »non est criminaliter sed ciuilitar lata«, hvilket han nok ville have haft svært ved at gøre på dansk, der knap kendte disse ord eller begreber. Da han derpå slår over i dansk, er også al tale om dem forstummet, og i stedet bygger han sit forsvar for dommen på velkendte hjemlige retsbegreber som skadegæld og vitterlig gæld m.v. Både i sprog og indhold afslører hans kommentar således den modstrid og overgangsfase m.h.t. retsbegreber og retssystemer, man stod midt i.

Men foruden at sætte spørgsmålstegn ved den aktuelle bærekraft af ærkebispens argumentation er der al mulig grund til at påpege, at han i situationen bestemt ikke var en køligt analyserende og i sagens udfald personligt uinteresseret og uhildet dommer, men tværtimod havde den mest oplagte personlige og professionelle interesse heri og i, at dommen underbyggedes med et sådant fundament af slagkraftige juridiske argumenter, at alle angreb på den da og i fremtiden kunne afvises. For det første havde ærkebispens jo længe været i en strid af usædvanlig voldsomhed og giftighed med rigshofmesteren, og denne strid ses egentlig ikke at være afsluttet og har måske skullet behandles nu, da krigshandlingerne med de oprørske svenskere var indstillet. Dernæst var hele ærkebispens godspolitik for Lunde stift lagt an på at udvide stiftets godsdomæne, eller som det udtryktes at gøre St. Laurentius' dug bredere. Til det formål måtte kongens overtagelse af hele Poul Laxmands store gods, hvoraf en betydelig del måtte ventes at komme på markedet, være en oplagt mulighed for ærkestiftets godsudvidelse i Skåne, hvor meget af Laxmands jordegods lå. Faktisk åbnede konfiskationsdommen da også for Lundekirkens erhvervelse til den af ærkebispens oprettede gudstjenestestiftelse for jomfru Maria og St. Laurentius af den dræbte rigshofmesters skånske hovedgård Ågerup tæt ved Lund med et stort tilliggende af bøndergods.³²⁷ Hvad enten Børge Gunnarsens domskommentar er affattet før eller efter denne erhvervelse, havde han således en overordentlig iøjnefaldende tilskyndelse til at argumentere for konfiskationsdommens retmæssighed og uomstødelighed og at fastholde, at det var en civil skadeserstatningsdom, således at end ikke angreb på lands- og højforræderstemplingen af Poul Laxmand ville kunne rokke den, idet den hævdedes ikke at være en kriminelt begrundet straffedom.

Ved en samlet vurdering af begrundelserne i sam- og eftertid for at

327 Bruun s. 110-18.

anse rigsrådsdommen for enten civil eller kriminel opstår næsten uvægerligt et sammenstød mellem formalia og realiteter. Formelt kan det hævdes – og som vist er det gjort fra adskillige sider både dengang og senere – at dommen var civilretslig, idet den gik på skadeserstatning og ikke på straf. Hvilken straf der ved en mulig straffedom skulle være udmålt til den døde Laxmand, gives der ikke noget fast bud på. Men skadeserstatning forudsætter jo i realiteten en forvoldt skade af den erstatningspligtige, og også en skadeserstatningsdom måtte således forudsætte, at rigsrådet forinden havde kendt Laxmand skyldig efter anklagen, altså i forræderi mod konge og fædreland, hvilket dog efter al ret måtte betragtes som vel den værste af alle forbrydelser og altså i højeste grad strafværdigt som en kriminel handling. Det forekommer derfor som en juridisk formalisme her at opstille et skel mellem civil og kriminel dom og at betragte ejendomskonfiskationen blot som en skadeserstatning på linie med forpligtelse for boet til at udrede en afdøds vitterlige gæld. De få vidnesbyrd om bedømmelser af dommen, vi har fra samtiden og den nærmeste eftertid, taler da også for, at man betragtede dommen med større realitetsans som en straffedom, der blot ikke ramte den dræbte og dømte rigshofmester, men hans arvinger, som gjordes arveløse til fordel for kongen.

Romerret, kanonisk ret eller dansk ret? Retsudfyldning?

I en meddelelse i Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab 25. januar 1867 fremlagde Caspar Paludan-Müller de undersøgelser og påstande *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark efter Kong Valdemar den Andens Tid*, som han havde arbejdet med i nogle år.³²⁸ En af de sager, hvor han fandt romerretten anvendt, var Laxmand-sagen, hvis retslige behandling kun syntes ham forklarlig efter dæns regler. Disse passede omvendt fuldstændig på processens former. Romerrettens bestemmelser om majestætsforbrydelse og forræderi gav i modsætning til dansk ret

328 Trykt form i *Oversigt over det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder i Aaret 1867* (Kbh.) s. 53-92 spec. s. 78-85. – C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* bd. 1 (1864) s. 653-55 refererer fra korrespondance med P.-M. udførligt dennes argumentation for romerrettens anvendelse i Laxmand-sagen og finder, at med denne »Forklaring bliver Processen mod Poul Laxmand ligesaa let forstaaelig, som det ellers er vanskeligt at bringe den i Overensstemmelse med danske Retsforestillinger og Love. Rigtignok havde Romerretten paa ingen Maade Lovgyldighed i Danmark, men der er mange Spor til, at den i Praxis har sneget sig ind og er kommen til Anvendelse.« Jf. dog Paludan-Müller s. 82 note *).

mulighed for at retforfølge døde, for total formuekonfiskation også hos arvingerne og for dom efter anklagen uden bevis, hvis arvingerne ikke kunne modbevise denne. Selv de tre punkter i kongens anklage var formuleret i overensstemmelse med romerretten, »der henregner Opægelse til Oprør, hemmelig Forbindelse med Fjenden, fjendsk Sind imod Fyrsten til Majestætsforbrydelser.«

En direkte indrømmelse af, at romerretten er blevet brugt i sagen, finder han i et forsvarsskrift for dommen fra Frederik 1s tid, som han med rette tilskriver Fyns biskop Jens Andersen Beldenak, der skal have været kongens juridiske rådgiver i Laxmand-sagen og antagelig dens ophavsmand, og som var en ekspert i romersk og kanonisk ret. I forsvaret for at fælde dom over en død anføres her, at det kunne gøres for forbrydelser mod konge og fædreland og for kætteri, og at dette gjaldt over al kristenheden. De eneste retsregler, der kunne være tale om som fælles i hele kristenheden, var nemlig romerrettens og den kanoniske rets.

Paludan-Müllers romerrettsforklaring er dog gennemgående blevet modtaget med tøven, skepsis eller forkastelse af senere historikere på sagen,³²⁹ dog vel mest uden klart formuleret argumentation, men ud fra konstateringen af, at der jo ikke i domsmaterialet eller andre oplysninger om sagen findes noget, som udtrykkeligt henfører behandlingen eller afgørelsen til romersk eller kanonisk ret. Først med Stig Iuul har afvisningen fået videnskabelig fasthed og forankring i henvisninger til retsbestemmelser eller -sædvaner, som skulle kunne gøre sagens juridiske grundlag og behandling for rigsråd og landsting overensstemmende med dansk ret.

Det springende punkt i uenigheden om konkrete forhold i retshandlingen synes at være spørgsmålet, om der efter dansk ret kunne ske forfølgning af en død. Iuul hævder i sin disputats 1940, at Laxmand-processen »ikke indeholdt noget, der var i Strid med gældende Ret. Fredløserklæring af afdøde Personer havde f.Eks. udtrykkelig Hjemmel i S. L. Till. IV. c. 4 og ses ogsaa ellers at være forekommet i Retspraksis.«³³⁰

³²⁹ Se f. eks. H. Matzen: *Forelæsninger ... Off. Ret. III. Strafferet* s. 148. Undtagelser se Allen bd. 1 s. 653-55; Sylow: *Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie* s. 3-4; Niels Knud Andersen: *Den da. Kirkes Hist. u. ... Hans* s. 92. Fremfor nogen anden har dog retshistorikeren Ole Fenger i sin bog *Romerret i Norden* (1977), som jeg først er blevet opmærksom på efter at have skrevet dette afsnit, hævdet romerrettens omfattende indflydelse på nordisk retsudvikling i middelalderen, hvorved han også finder den afgørende for Laxmandsagens form og udfald (spec. s. 84-86).

³³⁰ Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* (Kbh., 1940) s. 99-100.

Der er her tidligere taget udførlig stilling til denne påstand og argumenteret for, at den er uholdbar.³³¹ Det er næppe muligt i datidig dansk lov at finde hjemmel for en sådan strafforfølgelse af en død. Der må da for overhovedet at skaffe et retsligt grundlag arbejdes med tesen om en civil proces med påstand om skadeserstatning og med den dubiøse identifikation af en sådan med den vitterlige gæld, som efter almindelige retsregler ved dødsfald skulle udredes af boet inden bodelingen.³³²

Hvis man vil søge et grundlag for at forklare dommen ud fra dansk lov, tvinges man nok til at kaste blikket helt tilbage til de et par hundrede år gamle kgl. forordninger fra sidste halvdel af det 13. århundrede, der havde givet regler om majestætsforbrydelse eller i forordningernes latinske sprogdragt om det fra romerretten hentede begreb: *crimen læsæ maiestatis*. Disse tekster, der også i indhold utvivlsomt er præget af romerrettens tankegang og bestemmelser, fastsatte, at en forræders ejendom kunne inddrages og i visse tilfælde også, hvis vedkommende begik selvmord, inden dom kunne fældes.³³³ Det kan betvivles, om kendskab til dette lovstof endnu omkring 1500 i almindelighed var synderlig levende, men det er dog bemærkelsesværdigt, at netop ærkesædet i Lund åbenbart besad et lovhåndskrift, der indeholdt den til Christoffer I henførte »*Constitutio de crimine læsæ maiestatis*«, som sædvanlig dateres til 1250'erne, og hvori netop de punkter, som i særlig grad måtte interessere ærkebisp Børge Gunnensen er fremhævede.³³⁴ Hans kamp til det yderste med den dræbte rigshofmester og hans iøjnefaldende interesse i domfældelsen af denne måtte gøre netop hans kendskab til alle retslige midler og deres muligheder for virkning i det af ham ledede, dømmende rigsråd særlig vigtig.

Den sidste mulighed i det nedarvede danske retssystem, der kan komme på tale, hvis skreven lov må afskrives som grundlag for at dømme en død forræderianklaget, er vist en henvisning til ældgammel dansk retsopfattelse og -praksis, hvorefter »avindskjold« eller »*crimen læsæ maiestatis*«, d.v.s. forræderi mod riget eller kongen, nærmest som en selvfølge, der kun lejlighedsvis er kommet til udtryk i lovbestem-

³³¹ Se foran s. 100-02.

³³² Iuul: Anf. arb. s. 98-101.

³³³ Teksterne til disse forordninger er trykt i Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv bd. 5 s. 9-16, jf. s. 2-3; *Den Danske Rigslovgivning indtil 1400* s. 43-61; jf. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 73-74; Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* s. 56-61; samme i *Kulturhist. Leks. f. Nord. Middelalder* bd. 11 sp. 245-46; *Majestætsförbrytelse*.

³³⁴ Aarsberetn. f. det kgl. Geheimearchiv bd. 5 s. 15; *Den Danske Rigslovgivning indtil 1400* s. 58-59; se i øvrigt foran s. 43-44.

melser, ramtes af de hårdeste straffe, nemlig på liv, ære og gods.³³⁵ Heller ikke i denne synsmåde synes der dog at være nogen tydelig hjemmel for retslig forfølgning af en død forræderisigtet.

Hermed er vi tilbage i det af Paludan-Müller rejste, men i nyere tid for det meste afviste eller forbigåede problem, om romerske eller evt. kanoniske retsregler og procedurereformer har været anvendt eller spillet en rolle i rigsrådsbehandlingen af Laxmand-sagen. Det må nok medgives modstanderne af hans teori, at der intetsteds i materialet om domfældelsen udtrykkeligt påberåbes eller henvises til romerret eller overhovedet til fremmede retsregler, og at nogle af dommens punkter ikke ganske passer med de tilsvarende i romerretten.³³⁶ Imidlertid er det vist lovlig bastant herudfra at ville afvise, at romerrettens bestemmelser om *crimen læsæ maiestatis* eller de tankegange, der lå til grund for dem, kan have spillet en – måske betydningsfuld – rolle både for sagsforløbet og for domsresultatet og dets retslige begrundelser.

I de senere generationer er det i stigende grad blevet hævdet og påvist, at romersk og kanonisk ret i bølger gennem hele middelalderen har øvet en betydelig indflydelse i så at sige alle europæiske stater og især i forhold, der vedrørte fyrstemagtens stilling til undersåtterne i de forskellige stænder, og da ganske særlig når det gjaldt fastsættelsen af retsregler om forræderi eller *crimen læsæ maiestatis*. Indflydelsen har kun i de færreste tilfælde givet sig udtryk i direkte overførelse eller anvendelse af konkrete formuleringer i romerretten, men er mere foregået ved supplerung af den nationale ret med regler og tankegange fra romerretten, ofte befordret af den højere gejstlighed, der gennemgående var velskolet i romerretslige forhold, som i vidt omfang lå til grund for den katolske kirkes egen kanoniske ret. Både i det Tysk-Romerske Kejserrige og i Frankrig og England er denne udvikling iøjnefaldende og går hånd i hånd med fyrstemagtens stigende tilbøjelighed mod middelalderens slutning til at befæste sin stilling ved at tilstræbe en mere absolut magt end hidtil.³³⁷

335 Udførligst og klarest er denne opfattelse nok fremstillet i Chr. Bruun: *Kaj Lykke* (Kbh., 1886) s. 90-101.

336 Se f. eks. Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* s. 99.

337 Fritz Kern: *Kingship and Law in the Middle Ages* s. 5-60; Walther Ullmann: *The Development of the Medieval Idea of Sovereignty* s. 1-33; J.G. Bellamy: *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages* s. 1-14; E. Ladevig Petersen: *Monarchy and Nobility* s. 126, 128-30, 142, 148-49, 154. Jf. W. Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 325, der nævner »den Stræben henimod kongeligt Enevælde, som er ejendommeligt for Datidens Fyrster.«

Fra et dansk synspunkt kan der måske være grund til særlig at hæfte sig ved indretningen af Rigs-kammerretten i det Tyske Rige i 1470'erne og 1480'erne, hvor det efter kejserens krav blev fastsat, at den nok skulle lægge tysk ret til grund for sine afgørelser, men forudsat at denne ret svarede til den skrevne »kejsrerret« og var passende.³³⁸

Disse tendenser gjorde sig utvivlsomt gældende også i Danmark og det øvrige Norden om end langsommere og mere afdæmpet end i de større og mere udsatte lande i syd og vest. Det er ovenfor påpeget, at der i midten og slutningen af det 13. århundrede spores en sådan tydelig bølge i Danmark af romerretslig påvirkning i forbindelse med de bekræftede kongers forsøg på at befæste deres stillinger ved hjælp af forordninger om ikke mindst forræderi og majestætsforbrydelser, forsøg, der åbenbart ikke vandt fremgang eller kunne afvende kongemagtens nedtur. De første oldenborgske konger søgte i det 15. århundredes sidste halvdel klart nok at udbygge deres magtstilling, først og fremmest gennem den nordiske unionspolitik, men efter omstændighederne og i muligt omfang også internt i Danmark blandt andet ved at få anerkendt deres ophøjede stilling som konger både af guds nåde og af folkets valg, hvilket sidste dog ved hjælp af tidlig anerkendelse af tronfølgeren søgtes indarbejdet i regeringssystemet som en nyttig selvfølge.³³⁹ Kongen var »nåde« mere end »majestæt«, men der blev nok også arbejdet på, at mere og mere burde afhænge af den kongelige nåde. Til bestræbelser på at befæste kongemagtens stilling var en skelen til romerrettens håndfaste beskyttelse af statens ledelse en udmærket støtte og da særlig, når det gjaldt at sikre den mod forbrydelser, der var rettet mod kongens eller hans riges sikkerhed. Fandtes den hjemlige nedarvede ret i sådanne tilfælde mangelfuld, kunne det forekomme specielt naturligt eller nødvendigt at udfylde det manglende med den »kejsrerens ret«, der i ledende, retskyndige kredse betragtedes som en overordnet universel lov.

En af de seneste slægtleds på disse områder mest indsigtfulde danske middelalderhistorikere, Niels Skyum-Nielsen har påpeget, at romerretten eller kejserens lov ofte brugtes til at supplere kirkelige og verdslige love allerede fra det 12. århundrede og endnu mere efter 1200. Allerede før 1300 påberåbtes romerretten i Sverige. Talrige manuskripter af dens vigtigste dele, især Codex og Novellæ, indførtes i tidens løb. Sten Sture den ældre appellerede til kejserens og pavens lov. I

³³⁸ Erich Molitor: *Die Reichsreformbestrebungen des 15. Jahrhunderts* s. 187 note 1.

³³⁹ Jf. Kern: *Kingship and Law* s. 24 med note 13.

1513 udtalte nogle svenske gejstlige ved kurien, at de kirkelige sager i deres land for det meste ikke kunne klares ved de kanoniske statutter alene uden støtte fra romerretten. Fra retshistorisk hold har Ole Fenger hævdet en vidtrækkende indflydelse af romerretslige regler og tankegange på en lang række af retslivets områder.³⁴⁰

I slutningen af middelalderen forsynedes den latinske oversættelse af Jyske Lov med en samling noter eller glosser forfattede af biskop i Viborg Knud Mikkelsen, der omfattede en jævnførelse af loven med ikke mindst romersk-kanonisk ret. Kolderup-Rosenvinge fandt ligefrem: »Maaskee var ingensinde den canoniske Rets Indflydelse større end netop paa Biskop Knuds Tid under Kong Christian d. Istes Regjering, fra hvilken Periode vi have den mærkelige Dom, som Rigens Raad afsagde efter canonisk Ret (1453), hvorved en Mængde Pantelehn bleve erklærede hiemfaldne til Kronen.«³⁴¹

Under sin strid med kong Christiern 1 afviste Eggert Frille, der i sin ungdom havde studeret ved universitetet i Rostock, at stå til rette i Danmark, hvis ikke kongen først udleverede alt hans inddragne gods, thi »som kirk[eræt] oc keyserlogh oc alt rætuishedz logh vdi alle cristnehet vduisser, at then, ther weldelighe fr[an er] taghen, han bør for alle rættgang først haffue alt siit ighen, quia spoliatus ante omnia restitue[ndus] est.«³⁴² Den universitetslærde herremand og rigsråd argumenterede således her med både »kejserslov« og »kirkeret« og retsbegreber for hele kristenheden imod den vilkårlighed og uretfærdighed, han følte sig udsat for.

Endelig kan der være grund til at henvise til den bekendte Kalmar-dom, der ganske vist først er fra 1505, altså senere end Laxmand-dommen. Ved den dømte de forenede danske og norske rigsråder de frafaldne svenske stormænd for crimen læsæ maiestatis eller majestætsforbrydelse til at have liv, ære og gods forbrudt, og dommen gjaldt også den afdøde leder af opstanden, Sten Sture, hvis arvinger dermed fradømtes deres arvede gods. Paludan-Müller forklarer dette med, at de dømtes ikke efter nogen national nordisk ret, men efter kejsersloven, altså den romerske ret, »der ogsaa tidligere var kommen til Anvendelse baade i

³⁴⁰ N. Skyum-Nielsen: *Blodbadet i Stockholm* (1964) s. 106-07, 122-23; Ole Fenger: *Romerretten i Norden* (1977) s. 33-115, 150-57.

³⁴¹ Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 41; Nye Danske Magazin bd. 6 (1836) s. 182; Harry Christensen: *Adel og kultur* s. 134.

³⁴² Will. Christensen: *Missiver* bd. 2 s. 53; jf. C. Paludan-Müller: *Jens Andersen Bel-denak* s. 69-71, 135-36.

Sverrig og i Danmark i Majestætssager, saa at de danske Rigsraader ikke kunde nære Betæneligheder ved at lægge denne Rets Bestemmelser om crimen majestatis et perduellionis, Majestætsforbrydelse og Høiforræderi, til Grund for Dommen. Og alle Deltagerne, overhovedet hele Samtiden, laa det nær, at betragte Romerretten som gjældende Lov, naar Landets egne Love ikke strakte til, uagtet Justinians Lovbog ikke var udtrykkelig anerkjendt som Landslov i de nordiske Riger. Datiden var endnu ikke kommen ud af Forestillingen om Christenheden som et Samfund, der stod paa en og samme Retsgrund baade i verdslig og i kirkelig Henseende. Derfor betragtedes Statens og Kirkens store almindelige Lovbøger, Romerretten og den kanoniske Ret, Keiserloven og Kirkeloven, som vedkommende alle Christenhedens Folk, hvor forskjellige de enkelte Staters Lov og Retsforfatning end kunde være. Denne Forestillings egentlige Bærere vare de lovlærde Jurister her i Norden, navnlig Biskopper og Prælater, der havde studeret ved fremmede Universiteter eller arbejdet i de pavelige og andre Kirkefyrsters Kancellier hvor Dekretalerne og Corpus juris fulgtes som almindelige Lovbøger. Som Keiser og Pave repræsenterede Stat og Kirke, vare Keiserloven og Kirkeloven almindelige Retskilder, hvor Landsloven enten taug eller ikke kunde anvendes.«³⁴³

Alle de her nævnte tilfælde støtter det synspunkt, at bevidstheden om romerrets og kanonisk rets eksistens og brugbarhed i visse retssituationer lå så tæt under overfladen i den almindelige opfattelse af lov og rets afgrænsninger i hvert fald blandt de bedst funderede, at det er velbegrundet at regne med inddragelsen af deres retsregler og tankegange, når det i foreliggende tilfælde syntes nødvendigt at gøre brug af dem på grund af den nationale rets utilstrækkelighed. Men var det tilfældet for rigsrådet i dets behandling af Laxmand-sagen, hvis der skulle træffes en fældende afgørelse i den?

Det var det nok. Allerede Sjællands landstings henvisning af sagen til rigsrådets stillingtagen viser, at landstinget ikke mente med det grundlag for lov og ret, det normalt anvendte, på egen hånd at kunne imødekomme kongens retskrav imod den døde rigshofmester. Rigsrådet stod herved med det problem, landets normale retsinstans havde forelagt det, som nævnt antagelig spørgsmålet om den retslige mulighed af domfældelse af eller godskonfiskation hos en død mand eller hans arvinger. Rigsrådet synes helt at have været klar over denne situations ud-

³⁴³ C. Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* s. 207-11.

spring af utilstrækkelighed eller i hvert fald tvivl om tilstrækkeligheden af den gældende danske ret som grundlag for den af kongen krævede fremfærd mod den døde og hans arvinger. Det synes også at have lagt dette synspunkt til grund for sin egen afgørelse. Sådant må denne nemlig forstås ved en nærlæsning af selve formuleringen af dets dom. Når det i denne efter opregning af anklagepunkterne hedder, »at thet er whørligt, ath wii skulle tillstæde och liidhe, ath swodanne gerninger, som her Pouell Laxman gjort haffuer emodt hanss nadhe, skulle bliffue wpynthe, swa at hanss nadhe skulle ther engen wandell fonge fore« og derfor dømmer efter anklagepåstanden, siges jo nemlig i virkeligheden, at rådet ikke var i stand til at henvise til et bestemt lovgrundlag for afgørelsen i bestående dansk ret, men at begrundelsen for afgørelsen var, at det ville være urimeligt og uacceptabelt, om kongen ikke fik nogen erstatning for den påståede skade ved Laxmands forræderi, hvis virkelighed lagdes til grund for domfældelsen.

Rigsrådets dom i sagen var altså således forstået udtryk for en retsudfyldning,³⁴⁴ hvor det erkendte det bestående lovgrundlags utilstrækkelighed til at dække retsbehovet i den foreliggende situation. Om rådet ved denne retsudfyldning har skelet til romerrettens bestemmelser om straffen for forræderi og majestætsforbrydelse, kan ikke udlæses af dommen; men det forekommer dog efter det ovenfor omtalte sandsynligt, at disse bestemmelser og de til grund for dem liggende tankegange har været i rådernes bevidsthed og nok er blevet fremført som argumentation for dem af dem, som i særlig grad stod bag dommen og dens formulering.

Den nyudnævnte Odense-bisp Jens Andersen Beldenak var efter overleveringen den af disse, der mest af alle var ophavsmand til dommens juridiske argumentation og forsvarsværker. Da han efter Frederik 1s overtagelse af kongemagten i Danmark skulle forsvare dommen over for Laxmand-arvingernes angreb på den, anførte han, at der var to forhold, der kunne føre til dom over en død mand og begrunde konfiskation af hans gods, nemlig majestætsforbrydelse/forræderi og kætteri, og at dette gjaldt »over al Christenheden«. Paludan-Müller slutter heraf, at

344 Domstolenes og navnlig kongens rettertings, altså kongens og rigsrådets, retsudfyldende og dermed lovgivende virksomhed er velkendt og fastslået i den retshistoriske litteratur, jf. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 127-29; Fenger: *Romerretten* s. 114-15. Eksempler på rigsrådets lovgivnings- eller fortolkningsfunktion kan findes bl.a. i Kolderup-Rosenvinge: *Danmarks Rigens Ret* s. 179-80, 201-02; fra slutningen af det 16. årh. jf. Kgl. Bibl. Kbh. Ny kgl. saml. 846 fol. 1590 28/7.

der må henvises til romerretten og den kanoniske ret, da alene disse gjaldt hele kristenheden, og da den kanoniske ret netop ligestillede kætteri med de af romerretten omfattede forbrydelser. Også dette defensorat for dommens holdbarhed synes derfor at støtte tanken om dennes afhængighed af romerret og kanonisk ret.³⁴⁵

Alt i alt synes en samlet betragtning af omstændighederne omkring domfældelsen i Laxmand-sagen at måtte føre til den slutning, at afvisningen af Paludan-Müllers teori om romerrettens anvendelse i forbindelse med denne er for ensidig og forhastet. Vel lader teorien sig næppe udtrykkeligt bevise i det foreliggende kildemateriale, og det er nok muligt, at dommen ikke i enhver henseende svarer til romerrettens bestemmelser, men det synes dog overvejende sandsynligt, at denne ret har dannet en afgørende baggrund for den nødvendige retsudfyldning, for processens form og for domsresultatet.

Samtidens bedømmelse. Ret eller uret?

Både samtid og eftertid har haft meget at sige om dommen, om dens formelle eller saglige korrekthed, om dens retfærdighed eller det modsatte, om retsgrundlag og politisk baggrund o.s.v. Det formelle er behandlet i det foregående. I det følgende suppleres med nogle bemærkninger om samtidens og den nærmeste eftertids betragtninger og bedømmelser af forholdene omkring dommen.

Dette kan ikke undgå at samle sig om Poul Helgesens oplysninger og bedømmelse i Skibykrøniken, allerede fordi dommen i denne får om ikke nogen lang, så dog langt den fyldigste og mest oplysende kommentar i sammenligning med de øvrige omtaler i det 16. århundredes historiske behandlinger, der for det meste enten slet ikke går ind på dommen eller omtaler den i største korthed.

Poul Helgesen omtaler drabene på Knud Alfsen og på Poul Laxmand, der skete med knap to måneders mellemrum, i direkte sammenhæng, men i omvendt kronologisk rækkefølge. Hans bedømmelse af drabene og af den behandling, ofrene var udsat for, er yderst fordømmende. Om drabet i Oslo, som Henrik Krummedige og Roskilde-bispen Johan Jepsen Ravensberg stod for, og som skete under lejde, skriver

³⁴⁵ Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 42; C. Paludan-Müller: *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark* s. 82-83, 85; jf. Bruun s. 99-100, der også mener, at aktstykket »omfatter en påberåbelse af romerretten, dog kun som et sekundært argument«, men underkender dets betydning som stridende mod dommens egen tekst og Børge Gunnarsens udlægning af den.

han, at de handlede »ret saaledes som troløse Forrædere pleje at bære sig ad, der hverken holde Tro eller Love.«³⁴⁶ Drabet på Poul Laxmand og dommen over ham omtales ikke mildere. Drabsmændene fordømmes for et »svigefuldt Overfald«, og det fremhæves, at der ikke er »fulgt Straf over saa stor en Forbrydelse, undtagen for saa vidt begge døde en tidlig Død« – Herren selv, men altså ikke kongen sørgede for, at retfærdigheden skete fyldest. Tværtimod gengives rygter om, at drabsmændene »vare satte ud paa ham af Kongen selv og af Biskoppen af Roskilde, Hr. Jens Jepsøn, som begge hadede samme Povl Laxmand for hans Fritalenheds Skyld, en Egenskab, som i fyrstelige Personers Øjne altid er ilde set og mistænkelig.«

Om dommen hedder det, at den blev »ved Vold og Frygt aftvungen Rigens Raader«. Udtrykket »vold og frygt« synes af senere behandlere opfattet som en almindelig malende beskrivelse af den tilstand og stemning, i hvilken rigsrådet efter Poul Helgesens opfattelse havde fældet dommen.³⁴⁷ Sådan kan udtrykket naturligt læses; men det indeholder dog nok også andet og mere. Den originale latinske form er: »extorta est sententia vi et metu a regni consiliariis«. »Vis et metus« (vold og frygt) er nemlig faste begreber både i romerretten og i den kanoniske ret for omstændigheder ved retshandlinger, der kunne gøre disse ulovlige og ugyldige. I romerretten citeres regelens oprindelige ordlyd fra et prætor-edikt som: »Quod vi metusve causa gestum erit, ratum non habeo«. Regelen optoges i et decretale fra pave Alexander 3 i det 12. århundredes 2. halvdel i formen: »quae metu et vi fiunt, debent in irritum revocari«. Begge retter afviste således at godtage retshandlinger, der var blevet til ved, at en part havde udøvet tvang (»coactio«) mod en anden »vi et metu«. Enhver i samtiden, der var fortrolig med romersk eller kanonisk ret, ville derfor straks af Poul Helgesens sprogbrug se, at hvad han i virkeligheden sagde med sit malende udtryk var, at rigsrådsdommen var fremtvunget ved midler, der efter både romerret og kanonisk ret var ulovlige og ugyldiggørende, og at den derfor faktisk burde være ugyldig.³⁴⁸

Poul Helgesen fandt altså, at rigsrådets dom var en uretfærdig dom (»iniqua sententia«), som var aftvunget råderne ved anvendelse af de

³⁴⁶ A. Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 39.

³⁴⁷ Se således Bruun s. 95

³⁴⁸ Stephan Kuttner: *Kanonistische Schuldlehre* s. 308-14; Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 41; Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 26.

ulovlige midler, som i de universelle retter stempledes som »vis et metus«. Men han fortæller ikke, hvori den anvendte vold og frygt nærmere skulle have bestået. Derom overlader han til sine læsere selv at gætte eller ræsonnere. Derimod lægger han ikke skjul på, hvem der efter hans mening eller viden var ophavsmand til den juridiske planlægning af operationen. Han skriver uden omsvøb, at det var »Biskoppen af Odense, Hr. Jens Andersson, ved hvis Forslagenhed og List Kong Hans opnaede den uretfærdige Dom, han ellers ikke vilde have opnaet. Thi efter hans Anslag skete jo saa godt som alt her i Riget, saa længe Kong Hans endnu levede. Men for denne tyranniske Handling og mange andre listige Paafund, hvori han udmærkede sig i sit Liv og hvorved han styrtede mange i Ulykke, led han velfortjent Straf under Kong Kristiernes Regering.« Karmeliteren kunne således med tilfredshed betragte, hvorledes snedighed og svig (»versutia et fraus«) til slut fik sin straf ved den ene tyrans slag mod den anden; men nogen tvivl om, hvem der stod bag mekanikken i rigsrådsdommen, nærede han ikke. Henset til Jens Andersen Beldenaks senere energiske forsvar for dommen bærer denne tilskrivning af paterniteten til ham vel også stor sandsynlighed i sig. Han hørte efter Poul Helgesens påstand også til dem, der høstede frugterne af konfiskationsdommen, ved at få foreret Laxmands gård i København.³⁴⁹ Den nye Odense-bisps evner som jurist på især den romerske og kanoniske rets områder – erhvervet ved studier både i Köln og Rom – var også så fremtrædende, at han nok ansås for måske Danmarks mest indsigtfulde og smidige fortolker i disse discipliner. Sin indsigt i både dansk ret og hjemlandets politiske forhold havde han haft gode muligheder for at styrke ved nogle års arbejde i det kgl. kancelli. Overalt fremtræder han som en meget ambitiøs og ret skrupelløs mand, der ikke tog det så nøje med midlerne til at komme frem i standssamfundet trods sit udspring af de jævne almuekår.³⁵⁰

349 Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 42-43; Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 27; Bruun s. 112 påpeger, at P.H.s oplysning om gården i Kbh. ikke bestyrkes af nogen dokumentarisk kilde, hvilket dog næppe er afgørende, da P.H. vel skrev sin fremstilling med tanke på, at den skulle kunne læses af samtidige, der let kunne konstatere, om oplysningen var sand eller usand. I H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728* bd. 8 s. 28 oplyses, at gården lå på nordsiden af Østergade ganske tæt ved Købmagergade, og at den 1530 ejedes af Poul Laxmands datter Else, der formodes at have erhvervet den i forbindelse med dommen af 1526.

350 C. Paludan-Müller: *Om Romerrettens Anvendelse* s. 85; Da. Biogr. Leks. bd. 1 (1933) s. 361-62 (J. Oskar Andersen).

Poul Helgesens bedømmelse af kong Hans er som før nævnt meget venlig og positiv, måske ikke upåvirket af hans hårde fordømmelse af sønnen og efterfølgeren, der i hans fremstilling står som den typiske tyrann-fyrste og således fremtræder i en endnu grellere kontrast til faderen, hvis kløgt og ydre venlighed så tydeligt fremhæves. Hvis det ikke var for et kedeligt ægteskabeligt sidespring (så almindeligt blandt fyrster) og lidt mangel på mådehold med blodige krige, »og dersom han ogsaa havde afholdt sig fra den uretfærdige Dom, som han afsagde mod Righofmesteren Povl Laxmands Arvinger, saa havde han i Sandhed været baade en god og lykkelig Fyrste.«³⁵¹ Hans forhold i Laxmand-sagen fremstår således slet ikke som noget karakteristisk for kongen, men tværtimod som en klar modsætning til karmeliterens almindelige karakteristik af ham. Poul Helgesens usminkede fordømmelse af kongens påståede rolle i sagen kan derfor heller ikke antages at være påvirket af et ønske om at bruge den til at sværte en ham usympatisk figur, men fremstår tværtimod som en uforklaret afvigelse og modsætning til en hovedlinie.

Den eneste berettende kilde, der i samtidighed kan måle sig med og endda overgå Poul Helgesen, er den hamborgske historiker og humanistiske skribent Albert Krantz (ca. 1445-1517), der i sit først langt senere trykte værk om de nordiske rigers historie »*Chronica regnorum aquilonarium*« også omtaler drabet på Poul Laxmand og omstændighederne omkring det. Både Krantz's pålidelighed i almindelighed og tilliden til de enkelte oplysninger i hans værk er underkastet megen tvivl. I det foreliggende tilfælde drejer det sig imidlertid om en hændelse i hans egen levetid og forholdsvis nærhed, som han kan have haft mulighed for at få mere direkte oplysninger om. Imidlertid kommer han slet ikke ind på retssagen mod Laxmand eller hans arvinger, men omtaler kun baggrunden for drabet og forræderisigtelsen, hvorved han omend i noget svævende vendinger synes at stole på dennes bund i virkeligheden og navnlig hævder, at den almindelige mening i Danmark erklærede ham for dræbt med rette. Paludan-Müller lægger megen vægt på Krantz's bedømmelse, mens Bruun anser den for nærmest værdiløs. Der er måske grund til især at hæfte sig ved det forhold, som den finske udforsker af Krantz og hans værker V.A. Nordman påpeger, nemlig at Krantz overalt synes meget gunstigt stemt over for de første oldenborgske konger i

351 Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 48-50; Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 29-30.

Danmark, hvilket kan have påvirket eller bestemt hans bedømmelse i det foreliggende tilfælde.³⁵²

Heller ikke Danmarks svar på Krantz som humanistisk historieskriver Hans Svaning har i sit værk »Chronicon sive historia Joannis regis Daniæ« nogen nærmere bedømmelse af Laxmand-retssagen, men hævder dog, at kongen for at undgå mistanke om at være dommer i sin egen sag havde forelagt den for det Tyske Riges kurfyrster til bedømmelse og senere af Rigsammerretten havde fået dommen bekræftet.³⁵³

Poul Helgesen var som omtalt ikke i tvivl om, at den nye Odensebisp Jens Andersen Beldenak var ophavsmand til det juridiske mønster bag dommen. Han stod kongen særdeles nær som en hidtil fremtrædende skikkelse i det kgl. kancelli og opholdt sig netop i tiden lige før kongens rejsning af anklagen mod Laxmand sammen med kongen i Skåne, hvor de begge antagelig også har haft god kontakt med rigshofmesterens bitre fjende, ærkebisp Børge Gunnensen,³⁵⁴ hvis sag med Laxmand og hans venner i den skånske højadel så vidt ses aldrig havde fået nogen formel afslutning og vel således i og for sig endnu var standende, da

352 Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* s. 230-31; Bruun s. 105-06; V.A. Nordman: *Die Chronica Regnorum Aquilonarium des Albert Krantz* (1936) s. 60-63, 176-77; Nordman mener, at en del af K.s oplysninger må hidrøre fra kongens omgivelser, og muligt er det vel, at han kan have haft kontakt med biskop Jens Andersen under dennes gentagne diplomatiske besøg i Lybæk i disse år, og at denne kan have fodret ham med fremstillinger, der stillede kongen i et gunstigt lys. Jf. Paludan-Müller: *Jens Andersen Beldenak* s. 9ff; Da. Biogr. Leks. bd. 1 (1933) s. 362-63. Om Krantz's biografi se: V.A. Nordman: *Die Wandalia des Albert Krantz* s. 13-26; Neue Deutsche Biographie bd. 12 (1980) s. 673-74 (Manfred Grobecker). Jf. her s. 207-08.

353 Petrus Parvus Rosæfontanus = Hans Svaning: *Refutatio ... Chronicon* bl. Bb2. – Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187 påstår ligeledes, men vel kun på grundlag af Svanings oplysning, at sagen blev forelagt og stadfæstet af »Cammer Retten«. – I 1968-69 forespurgte jeg Bundesarchiv i Frankfurt/M, om det derværende arkiv fra Rigsammerretten kunne oplyse noget om påstanden vedr. Laxmand-sagen, og fik det svar (6. marts 1969, Az. 194-343), at der ikke fandtes spor af en forelæggelse. Det oplystes desuden, at man ikke kendte noget tilfælde, hvor en suveræn udenlandsk fyrste havde forelagt en sag fra sit rige til de tyske kurfyrsters voldgift og påfølgende bekræftelse ved Rigsammerretten. Det tilføjedes, at dennes kompetence i øvrigt ikke omfattede kriminalsager. Da Bundesarchiv henviste til, at Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien muligvis havde akter fra Maximilian 1s regeringstid, som kunne vedrøre sagen, skrev jeg i 1998 til dette herom og fik ved dets skrivelse af 27. okt. 1998 det svar, at undersøgelser ikke havde givet positivt resultat. Det henviste imidlertid til, at også Tiroler Landesarchiv i Innsbruck besad Maximiliana, som muligvis kunne være af interesse. Min henvendelse til dette arkiv besvaredes 17. dec. 1998 med, at der heller ikke dér havde kunnet findes registraturhenvisninger til nogen Laxmand-sag.

354 Bruun s. 92-93.

Laxmand dræbtes. Ærkebissen har som stærkt fremhævet af Bruun egenhændigt indført en kommentar af rigsrådsdommen i et håndskrift ved ærkesædet. I denne kommentar er nedlagt de juridiske forsvarsværker for dommen mod alle mulige angreb på dens holdbarhed. Først og fremmest gælder det påstanden om, at dommen ikke var en kriminel, men en rent civil dom om skadeserstatning, men dernæst at den var fældet af rigets højeste domstol, så appel skulle synes umulig og i øvrigt formålsløs, da rigsråderne vel ville vide at forsvare deres dom mod ethvert angreb. Derimod afholder kommentaren sig ganske fra spørgsmål om dommens retfærdighed eller det modsatte.³⁵⁵ Bruun finder det åbenbart selvindlysende, at Børge Gunnensen er kommentarens ophavsmand og forfatter. Der er da heller ingen tvivl om, at den ganske passede til hans hensigter og interesser, og at han derfor til det yderste var indstillet på at hævde og forsvare dens juridiske påstande og argumentationer.³⁵⁶ Men dette er dog ikke i sig selv noget bevis for, at kommentaren med dens juridiske udlægning af dommen i første række stammede fra ham. Det er vel endda sandsynligere, at den mest skyldtes Jens Andersen og var et udslag af hans omfattende og alsidige juridiske indsigter eller af den »forslagenhed og list« fra hans side, der ifølge Poul Helgesen skaffede kongen den uretfærdige dom. For dette taler også, at den argumentation, han i 1520'erne anvendte over for de Laxmandske arvingers krav om revision af dommen, meget nøje svarer til den kommentar og udlægning, som ærkesædet åbenbart har taget til sig straks efter domsafsigelsen eller måske endnu før. Herom mere senere.³⁵⁷

Arild Huitfeldt er den sidste, der skrev på – ganske vist noget fjernt – beretterhold af begivenheden. Han har næppe hverken nogen særlig forkærlighed eller det modsatte over for kong Hans, men refererer dog, at denne »bleff høyeligen fortænct for dette Manddrab, thi Manddraberne en tidlang bleffue vdi Byen og ingen efftersette dennem.« Om dommen hævder han som nævnt, at den blev afgjort ved kongens ed, og at anklagen ikke blev anderledes bevist. Motivet til dommen og måske til drabet finder han i Laxmands rigdom, som vakte misundelse hos høj og lav, og mener, at drabsmændene må have kendt til kongens ugunst mod rigshofmesteren, da de ellers ikke ville have understået sig i dra-

355 Det Arnemagnæanske Institut, Kbh. AM 28 4°; Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 84-85; Bruun s. 98-99.

356 Bruun s. 98, 100.

357 Se s. 178-82.

bet. Som Svaning og antagelig fra denne har han den uhjemlede påstand om, at kongen forelagde sagen for den tyske rigskammerret.³⁵⁸ Huitfeldt tager ikke udtrykkelig stilling til anklagens holdbarhed eller dommens retfærdighed, ej heller til, om rigsrådet var i nogen tvangssituation ved domsafsigelsen, eller hvorledes dets motiver eller indre delingslinier formede sig.

Om dette sidste kan der være grund til at gøre nogle overvejelser, idet der synes at råde uklarhed over, efter hvilke regler rigsrådet foretog og bevidnede sine afgørelser. Bruun synes at forudsætte, at de enkelte råder principielt og normalt havde frihed til at tiltræde eller afstå fra deltagelse i en rådsafgørelse. Han skriver således, at Niels Haks tiltrædelse og besegling af dommen i sig selv er næsten nok til at stadfæste Poul Helgesens påstand om, at der blev anvendt »vis et metus« over for råderne for at fremtvinge dommen.³⁵⁹ Men det synes dog ganske overflødigt at argumentere således, hvis man antager, at rigsrådet allerede på denne tid anvendte det senere i dets praksis veldokumenterede majoritetsprincip. Efter dette optrådte rådet udadtil som en enhed, der vel indadtil kunne være delt i flertal og mindretal om de enkelte sager, men hvor flertallets vilje var afgørende, mens mindretallet ikke alene skulle bøje sig herfor, men også stille sig bag afgørelsen og medunderskrive og medbesegle denne. Man kan således ikke af opregningen af de deltagende råder eller deres underskrift og segl slutte noget om deres personlige stilling til de enkelte sager. Det forekommer sandsynligst, at rigsrådet allerede på denne tid arbejdede efter majoritetsprincippet i sager, hvor rådet som helhed skulle tage stilling, og hvor der ikke var fastsat specielle regler eller undtagelser i forhold til dette princip.³⁶⁰

³⁵⁸ Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike...* s. 186-88.

³⁵⁹ Bruun s. 95.

³⁶⁰ Johannes Steenstrup: *Flertal og Mindretal* s. 458- 68. Om majoritetsprincippet i almindelighed og dets anvendelse uden for Danmark se: O. v. Gierke: *Über die Geschichte des Majoritätsprinzipes*; spec. i kirkeretten se: P. Gillet: *La personnalité juridique en droit ecclésiastique* s. 95-97, 137- 40. – Måske finder man også et vidnesbyrd om majoritetsprincippets herredømme i rigsrådet i beretningen godt 30 år senere om, at to medlemmer vakte forbitrelse ved at protestere mod og nægte at besegle recessen af 3. juli 1533, der bl.a. indeholdt bestemmelser mod frihed for luthersk prædiken, hvorefter de af den grund om natten hemmeligt forlod mødestedet København (Heise i overs. af *Skibykrøniken* s. 161 note 1).

Landstingsdommen

Kongen havde fået den ønskede dom hos rigsrådet og vel dermed opnået, hvad han ønskede. Det har derfor undret flere af sagens behandlere, at han ikke desto mindre førte retsforfølgningen mod Poul Laxmand videre ved Sjællands landsting, og har givet dem anledning til forskellige forsøg på at finde en forklaring.³⁶¹

Dette forekommer egentlig unødvendigt. Behandlingen ved landstinget var jo kun standset eller udsat, »swaa lengæ, at Danmarkes Raad haffde utoffuerwegt, om forgangne Her Powel Laxmantz Gotz foræ swaadane Sager oc Skyllinge kunde være forbruth eller oc æy.« Landstinget havde altså ønsket en retsudfyldende eller -fortolkende tilkendegivelse fra rigsrådet, før det gik videre med sagen. Man synes derfor med større ret at kunne undre sig over, at rigsrådet ikke afgav et alment juridisk responsum, der kunne lægges til grund også i den foreliggende sag, men afgjorde denne konkret med en dom efter kongens anklage.³⁶² Det er nemlig ikke sådan, at rigsrådet veg tilbage for at give almene retsregler til efterfølgelse, hvor sådanne syntes at savnes. Der findes tværtimod flere eksempler på, at det som kgl. retterting gav sig af hermed. Som nogenlunde samtidige eksempler kan anføres en dom af 11. juni 1494, hvorved rettertinget i besvarelse af kongens forespørgsel udtalte, at den, der med magt modsætter sig indførsel ved ridemænd, skal bøde for vold efter loven, og at indførsel i en hovedgård kun kan ske, når kreditor selv har anpart i denne, eller når debitor ikke har anden jord eller løsøre til at fyldestgøre kreditor med, eller kongens og rigsrådets dom af 11. marts 1506, at den, der i København udlejer et hus til skade for den hidtidige lejer, som fortsat kan og vil give sin husleje deraf, skal bøde 40 mark til kongen og 40 mark til byen.³⁶³

Hvorfor rigsrådet i dette tilfælde valgte ikke at give en afgørelse af generel natur, men i stedet afsagde en konkret konfiskationsdom i den foreliggende sag, kan næppe fastslås med nogen sikkerhed. En mulighed er, at kongen ved sit sagsoplæg ikke levede rådet anden mulighed end en dom ad hoc, som vel kunne dække landstingets behov, og som samtidig ikke kunne undgå at virke som præcedensskabende retsnorm.

³⁶¹ Bruun s. 106-09; Iuul i Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 390-92.

³⁶² Aksel E. Christensen har haft øje herfor og undrer sig derfor netop ikke over sagens genoptagelse ved landstinget, men over rigsrådets svar, se: Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 374-76.

³⁶³ *Danske Domme 1375-1662* bd. 1 s. s. 129-30, 136.

Hvis rådet har handlet under en form for pres eller tvang, kan det naturligvis også forklare dets fremgangsmåde. En anden mulighed er, at rådet – måske bl.a. under hensyn til sagens noget tvivlsomme karakter – bevidst har valgt den konkrete domsform for at gøre det tydeligt, at det anså sagen for et særtilfælde, der så lidt som muligt burde skabe nogen fremtidig retstilstand på dette område. Under alle omstændigheder fandtes der næppe nogen så fast praksis for, i hvilken form rigsrådets eller rettertingets optræden som retsudfyldende eller normerende øverste retsmyndighed fandt sted, at det kunne virke særlig påfaldende, om det i det foreliggende tilfælde benyttede den ene eller den anden form for tilkendegivelse over for landstinget.

I hvert fald havde landstinget ved rigsrådsdommen fået svar på spørgsmålet om godsconfiskationens lovlighed og gennem forudsætningen herfor, nemlig kendelsen om den døde rigshofmesters skyld i de ham tillagte forbrydelser, også muligheden for at dømme ham for disse, uanset at han var død. Et omfattende forberedelsesarbejde var sat i gang ved hjælp af landsdommeren Niels Henriksen, som i månedsvis havde bearbejdet alle herredsting i Sjælland med indvarslinger til landstingsbehandlingen og med den kgl. opfordring til alle om på Laxmands arvingers vegne at stå kongen til rette i den dødes sted og tilbud om i så fald måske at kunne nyde og beholde hans gods. Den samme udråbning skete nu ved landstinget den 26. april 1503, da Niels Henriksen på ny på kongens vegne »delde oc skyllede« Poul Laxmand »fore Awgskioldh oc Forælse«. Foruden til »gode Men oc menige Almuge« i almindelighed rettede han sin opfordring særlig til »Herlugh Schaffwæ oc Oluff Daa, som oc tha tilstæde waare«. Bruun formoder, at disse to muligvis på mødrene side kan have været i familie med Laxmand og derfor påkaldtes,³⁶⁴ men herom vides slet intet. Måske var de simpelt hen de eneste tilstedeværende »gode mænd«, altså adelige, og nævntes derfor som dem, der efter deres stand var nærmest til at forsvare den dræbte. Sikkert er det, at de var centrale personer i den midtsjællandske adelskreds, som havde tætte forbindelser til landstinget og Roskildebispestolen, hvis indehaver nævnes blandt ophavsmændene til drabet på Laxmand, og som begge drabsmændene også havde ret tætte forbindelser med.³⁶⁵ Der er derfor intet grundlag for at anse nævnelser af dem som et alvorligt ment forsøg på at skaffe kongen en modpart; snarere

³⁶⁴ Bruun s. 107.

³⁶⁵ Se s. 82-95.

virker deres navne til at fremhæve det dystre præg af det forudbestemte, der hviler over hele denne landstingsforestilling. Denne sluttedes derfor med, at Poul Laxmand for forræderi dømtes fredløs.³⁶⁶

Bruun erkender, at landstingssagen var en ren straffesag mod en afdød. På ny afviser han dog Paludan-Müllers tale om romerretspåvirkning og henviser til Stig Iuuls påstand om, at fredløshedserklæring af en afdød havde hjemmel i dansk ret. Dette er som før nævnt næppe tilfældet for en sag som den foreliggende, men med rigsrådsdommen over Laxmand har landstinget nok for sit vedkommende ment at have tilstrækkelig hjemmel til at fælde fredløshedsdommen over den døde. Dens praktiske virkninger var også begrænsede, da formuekonfiskationen jo allerede var en følge af rigsrådsdommen. Bruun slutter heraf, at kongen ikke har været fuldt tilfreds med rigsrådsdommen, men ønsket en »kriminell brændemærkning« af den dræbte rigshofmester, men at rigsrådets adelige dommere ikke ville gå så langt som til »direkte at stemple deres tidligere førstemand som en forbryder.« Man kan dog heroverfor spørge, om det ikke netop var det, der reelt skete ved deres dom, som jo forudsatte hans skyld i lands- og højforræderi. Overhovedet anser Bruun rigsrådsdommen som udtryk for et »velskjult kompromis«, som han nærmest vil tilskrive ærkebisp Børge Gunnensen, der næppe var interesseret i landsstingsdommen. Heri er dog ikke noget mærkeligt, eftersom den jo reelt ikke tilføjede meget til rigsrådsdommen, der med sin godsconfiskation var den afgørende for ærkebispens i hans godsstridigheder med den skånske højadel og åbnede ham nye muligheder for at gøre St. Laurentii dug bredere.³⁶⁷

Stig Iuul slutter sig ikke til Bruuns tolkning. Han har til gengæld en anden forklaring, nemlig at landstingssagen blev gennemført til støtte for drabsmanden Ebbe Strangesen, som uden fredløshedsdommen kunne blive udsat for et kæmpemæssigt mandebodskrav fra Laxmands arvinger. Dette har unægtelig mere substans end gisningerne om kongens utilfredshed. Men igen må man vel spørge, om det efter rigsrådsdommen med dens faktiske forræderstempling af Laxmand i praksis ville have været muligt at gennemføre en sådan bodssag. Ligeledes forekommer Iuuls betragtninger om, at kongen helt fra begyndelsen gjorde sin stilling over for landstinget umulig ved egenmægtigt at have lagt beslag på Laxmands gods, ret tvivlsomme, fordi det i sig selv synes tvivlsomt,

³⁶⁶ Dommen er aftrykt i Kolderup-Rosenvinges *Udvalg af Gamle Danske Domme* bd. 1 s. 29-31.

³⁶⁷ Bruun s. 107-09.

om en sådan beslaglæggelse faktisk havde fundet sted. Som nævnt fremstillede Laxmands datter senere forholdet helt anderledes,³⁶⁸ og det er vel usikkert, om landstingsdommens ord, at kongen havde »annameth hans Gotz paa Rettæ«, men ville lade det være »ubewarith«, hvis nogen ville stå ham til rette for hans skade, skal opfattes som udtryk for en egentlig beslaglæggelse. Vægtigere forekommer Iuuls tvivl om rigsrådets kompetence i straffesager, men her er han åbenbart selv noget i tvivl om, hvorledes det faktisk forholdt sig hermed.³⁶⁹

Alt i alt er der næppe grund til at undres over landstingssagens fortsættelse, der jo var forudsat ved dens foreløbige afbrydelse i afventen af rigsrådets behandling af konfiskationsspørgsmålet. Mere grund var der måske til at undres over selve denne henvisning til rigsrådet, hvis landstinget fra begyndelsen mente, at sagen ikke kunne føres, fordi Laxmand var død. Da kongens påstand også for landstinget synes at have samlet sig om erstatningskravet, var det dog nok naturligt for landstinget at forelægge hele forholdet for rigsrådet til stillingtagen. At landstinget efter rigsrådets klare afgørelse ved dets dom skulle have skudt denne til side og dømt imod den, så også erstatningsidømmelsen blev til intet, var ikke at vente. Det måtte selvsagt lægge rigsrådsdommen til grund og fælde sin dom, så den inden for det retsgrundlag, der var landstingets, passede til rigsrådsafgørelsen. Det skete med fredløshedsdommen, som var den uundgåelige følge af det forræderi, som rigsrådet havde lagt til grund for sin dom, og som retsligt medførte fortabelse af alt den dømtes gods.³⁷⁰ Retssagerne mod den døde Poul Laxmand bliver således et lærerigt vidnesbyrd om den forskydning, der gradvis var sket og løbende skete af domsmyndigheden i vanskelige sager eller sådanne, hvor retsgrundlaget trængte til udfyldning, fra de lokale retter til rigets højeste retsinstans hos konge og rigsråd.

Dommenes følger

Med de to domme havde kongen grundlaget til at iværksætte konfiskationen af Poul Laxmands eller – som de fleste samtidige skribenter udtrykker det – hans arvingers hele gods endog børnenes mødrearv ef-

³⁶⁸ Se s. 97-98.

³⁶⁹ Hist. Tidsskr. 11. rk. bd. 6 s. 389-92; jf. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 519-20.

³⁷⁰ Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (1940) s. 266, 276, 326-27.

ter deres afdøde moder Inger Holgersdatter Munk. Kun hans efterlevende hustru Kirsten Eriksdatter (Banner) fik lov til at beholde sit eget gods.³⁷¹

Huitfeldt har åbenbart haft adgang til en samlet jordebog eller opstilling over de laxmandske ejendomme, måske fremstillet til brug for konfiskationsforretningen. Deres omfang og hans samlede indtægter foruden hans pantsikrede fordringer hos kongen eller kronen var imponerende. De omfattede fem hovedgårde, Valden i Halland, Ågerup i Skåne, Asserbo på Sjælland og Sandholt og Nielstrup på Fyn. Dertil 900 bøndergårde, fjorten møller, en halv snes gårde i København og i en række provinsbyer, et mærsskib og tre andre små skibe, kgl. pantelen for mere end 2.000 mark, indbo og boskab på de fem hovedgårde og på lenslottene Krogen og Sølvesborg og andet mere.³⁷² Hans årlige indtægter af alle disse ejendomme og fordringer – det største personlige rigdomskompleks i Danmark – er det svært at anslå nogenledes nøjagtigt, men der er næppe tvivl om, at de har beløbet sig til efter tidens forhold fyrstelige summer. Herfor taler også hans rundhændede gaver til kirker og klostre og hans kostbare sjælegave inden det skæbnesvangre undsætningstogt i foråret 1502.

Dette vældige gods kunne kongen beholde eller afhænde. Noget beholdt han, men hovedparten blev afhændet. Desværre vides ikke meget om til hvilke priser eller med hvilket samlet udbytte. Flere har antydnet, at det til dels gik til kongens venner eller Laxmands fjender for fordelagtige priser. Bruun synes tilbøjelig til at mene, at afhændelserne mest skete for at skaffe kongen penge, og at kredsen af solvente købere var meget begrænset. Hans egen opregning af køberne synes nu at vise, at der var en hel del om snakken om en særlig erhververkreds. Laxmands slægtshovedgård Valden i Halland blev overtaget af Henrik Krummedige, der var en af kongens mest betroede lens- og krigsmænd, hovedmand i det odiøse, men politisk og militært effektive drab på Knud Alf-sen; hr. Henrik var som påvist samtidig betroet rådgiver for Laxmands drabsmand Ebbe Strangesen og hustru og efter alt at dømme bestemt

³⁷¹ Om slægtsforholdene se Danm. Adels Aarb. 1901 s. 252-61, 1902 s. 226-29, 1885 s. 47-48; hendes gods synes især at have været hovedgården Vinstrup i Flakkebjerg herred med tilliggende (Ulsig: *Danske Adelsgodser* s. 274).

³⁷² Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187-88; Ulsig: Anf. arb. s. 285-86, 290. – Der findes enkeltstående vidnesbyrd om P.L.s eksporthandel med eget skib, jf. G. Ilsøe: *Dansk herremandshandel* s. 315, 335.

ikke en af Laxmands venner.³⁷³ Dennes skånske hovedgård Ågerup, der lå så indlysende godt for en afrunding af ærkesædets besiddelser, købte ærkebisp Børge Gunnensen, hvorved kongen fik sin pæne gave til hans Maria-stiftelse tilbage med stort overskud og ærkebispens til gengæld fik rigeligt jordegods til stiftelsen, som åbenbart var hans hjertebarn. Den sjællandske hovedgård, som nok havde sat ondt blod mod Laxmand hos en del af både kirkens og adelens lederskikkelser dér, Asserbo,³⁷⁴ beholdt kongen foreløbig, mens den dræbtes ene hovedgård på Fyn Sandholt gik til et mindre fremtrædende medlem af den talrige og vidtforenede Bille-æt, hofjunkeren Torbern Bille, der i forvejen ligesom Laxmand synes at have ejet en del af nabogården Arreskov. Torbern Bille var kort før drabet på rigshofmesteren blevet gift med kongens elskerinde Edel Mikkelsdatter Jernskæg og begunstigedes i den følgende tid med med store forleninger, plads i rigsrådet m.m. Ejerskiftet var utvivlsomt et meget praktisk arrangement for kongen, der også efter elskerindens giftermål opretholdt forbindelsen med hende, skønt deres samvær nok mest fandt sted på ægteemandens lensslot Vordingborg. Endelig gik den anden af Laxmands fynske hovedgårde Nielstrup til Bjørn Johansen (Bjørn – samme slægt som Laxmands anden drabsmands), der havde en særlig tilknytning til gården, som, inden Laxmand erhvervede den i 1490'erne, havde været ejet af hans nære slægtninge.³⁷⁵

Andet af det konfiskerede gods synes også at have haft en tilbøjelighed til at ende hos sagens formodede drivkræfter. Den københavnske rigshofmestergård synes som nævnt at være overladt Odense-bispen Jens Andersen Beldenak, uvist om som ejendom eller til brugslån, og samme geskæftige prælat synes også at have sikret sig en del østfynsk gods ved Ørbæk, som senere blev kernen i hovedgården Ørbæklunde. En købstadgård i Korsør blev 1503 tilskødet Torbern Bille.³⁷⁶ En del

373 Kongen kvitterede 27. maj 1505 Henrik Krummedige for 9.800 mark af købesummen for Valden, men om dette store beløb var hele købesummen oplyses ikke (Repert. 2. rk. bd. 6 s. 56). – Om H.K.s opbygning af sit godskompleks og derpå hvilende økonomiske aktivitet se E. Ladewig Petersen: *Henrik Krummedige og Norge* s. 22-42. – Om H.K.s erhvervelse af Valden jf. J.F.H. v. Jahn: *Efterretninger om Familien Krummedige* s. 129 og Vedel Simonsen: *Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslægt* s. 69-70.

374 Jf. s. 80, 213-14.

375 Mollerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 265-69, 285, 326-33; Ulsig: *Anf. arb.* s. 259.

376 Om dispositionerne med det konfiskerede gods se Bruun s. 110-18.

bøndergårde og gods i Svanninge gik til samme ejer for guld og rede penge.³⁷⁷

Alt i alt synes kongens dispositioner med det konfiskerede gods i væsentlig grad at have samlet sig om de kredse eller enkeltpersoner, der var nyttige for kongen i hans politiske eller personlige mål, eller som havde haft udeståender med eller modsætningsforhold til den dræbte rigshofmester og antagelig bidraget aktivt til gennemførelsen af forræderisagen imod ham. En række af disse personer, hvoraf flere i det foregående er påvist som kongens nærmeste hjælpere eller som Laxmands bitre modstandere, vandt utvivlsomt fordele eller fik hindringer fjernet for deres ambitioner ved hans fald og fulde ejendomstab.

Vanskeligt er det også at finde grundlaget for, at Bruun kan konkludere, at med hans redegørelse for godsdispositionerne »har den gamle teori, at rigshofmesterens rigdom var årsag til hans fald, vist sig meget svagt funderet.«³⁷⁸ Denne slutning har imidlertid mere med årsag end følger at gøre. Derfor er det nu tid at se på de mulige forklaringer på, hvad der lå bag drab, anklage, domfældelse og ejendomsinddragelse.

Forklaringsforsøg

Samtiden og den nærmere eftertid i det 16. århundrede grundede selv sagt over årsagerne til den opsigtsvækkende sag, og flere forklaringer blev fremsat, uden at det dog blev klart, hvilken der var den rette, eller hvad der ellers var årsagen.

Poul Helgesen gav ikke nogen nærmere begrundelse for drabet, end at både kongen og Roskilde-bispen Johan Jepsen (Ravensberg) begge hadede »Povl Laxmand for hans Fritalenheds Skyld, en Egenskab, som i fyrstelige Personers Øjne altid er ilde set og mistænkelig.«³⁷⁹ Han henviser til den almindelige mening, at begge de nævnte stod bag drabet, men nævner ikke særskilt ejendomsinddragelsen som kongens motiv.

Den dræbtes datter Else Laxmandsdatter var derimod ikke i tvivl om, at faderens rigdom voldte hans død. »Men hans godtz och penninge kaste hans lyff bordtt«, skrev hun i et klageskrift en generation senere.³⁸⁰

³⁷⁷ Se s. 166-67.

³⁷⁸ Bruun s. 118.

³⁷⁹ *Skibykrøniken* overs. Heise s. 41.

³⁸⁰ Bruun s. 110; Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* s. 608.

Arild Huitfeldt var nok af samme mening. »For^{ne} Herr Laxmand vaar en rig Mand, der samlet oc kiøbte meget Gods, der offuer bleff hand forhadet aff Høy oc Lag, som gierne skeer. Oc haffde icke de gode Mend, som Gierningen gjorde, vist Kongens Wgunst imod hannem, haffde de dennem icke den Gierning vnderstandet.«³⁸¹ Hans formuleringer er dog noget forsigtigere end de førnævntes. Han skriver ikke direkte, at kongen gik efter godset eller havde forståelse med drabsmændene, kun at disse kendte til hans ugunst mod rigshofmesteren, men antyder måske dermed en vis aktivitet hos ham mod denne.

Selv om en sådan ugunst har bestået og været kendt bl.a. af drabsmændene, er der dog ikke i selve begivenhedsforløbet omkring drabet noget, der forbinder kongen med dette eller i nogen måde viser en ugunst mod den dræbte. I dennes datter Elses ovennævnte ganske vist en generation yngre klageskrift gives en beskrivelse af begivenhederne, som der næppe er grund til i hovedtrækkene at betvivle rigtigheden af. »Thenn tiid min faader wor saa dødt och affganngen ij Kiøffenhaffn, thaa wor hannd Een Erliigh Mannd, och hiøgborne frøsthe koningh hanns fulde hanum thill huer en kyrcke och klosther ther wor thill messe och viegeles, som thaa war sedtt, och offrede for hanum thiill Hanss Egenn kamer vogenn, følde hanum thill Hielsingørd: Som hannd bleff begraauen, haffde hiøgbarne frøsthe konungh hanss west nogenn verliigh saagh meth hanum, thaa wor hannd hans herre och koningh, och mathe giiffuidtt ham Enn for reders lønn, och icke giordtt ham sliigh Erre, Effther hans dødt.«³⁸²

381 A. Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 187-88.

382 Bruun s. 89-90; jf. Molbech: Anf. arb. s. 606-12; Else Laxmandsdatters klageskrift i RA. C 3 Domme, ad 1502 11/11. Bruun mener, at fru Elses fremstilling af omstændighederne ved faderens ligbegængelse må stå til troende, da en falsk fremstilling ikke ville have gavnet hendes sag, »trods den misforståelse, det vistnok må være, at liget i anledning af sjælemesserne førtes omkring fra kirke til kirke.« Det er dog slet ikke oplagt, at der her er tale om en misforståelse. Else har åbenbart selv på baggrund af de ændrede religionsforhold følt behov for at forklare forholdet ved tilføjelsen »som thaa war sedtt«. Langt tilbage i tiden kendes tilfælde, hvor prominente personer blev ført fra kirke til kirke på deres ligfærd. Den tyske kejser Konrad 2 døde i 1040 i Utrecht, og hans efter tidens teknik behandlede lig førtes ad Rhinen til bisættelse i Speier; der gjordes undervejs holdt i en række byer, hvor liget med enken, sønnen og ledsagende fyrster foran blev båret ind i alle klosterkirker (D. Schäfer: *Mittelalterlicher Brauch bei Überführung von Leichen* s. 480). Det må desuden huskes, at Poul Laxmand foruden sine meget store gaver til karmeliterklosteret i Helsingør, hvor hans lig førtes til og begravedes (jf. note 312), havde givet betydelige gaver til og stiftet andre med tilhørende bønne- og tjenesteforpligtelser i flere

Der var således intet tegn på, at kongen havde mistanke til sin afdøde rigshofmester om forræderi, langt mindre på, at han skulle være i ledtog med drabsmændene. Om noget sådant skjult var tilfældet, kan vi naturligvis ikke vide, men det må i så fald med Molbechs ord i forbindelse med hans fremlæggelse af fru Elses klageskrift og i bestemt uoverensstemmelse med hans egen opfattelse af kongens karakter og holdning siges, »at kun den højeste Grad af Falskhed og Hykleri kunde forklare denne Adfærd, hvis Kongen den Gang endog kun havde havt nogen Mistanke til Laxmand, som sin og Rigets Avindsmand.«³⁸³ Bruuns afsluttende og sammenfattende vurdering af kong Hans gør straks sagen mere tvivlsom. »Den godmodighed hos ham, som navnlig Svaning har understreget, og som endnu Allen uden reservation accepterer, mærker man ganske vist ikke meget til; snarere kan man følge Paulus Helies version, at det drejede sig om en ydre form, en personlig charme (comitas, affabilitas), der gjorde det muligt for ham at få selv særdeles beske piller til at glide ned.« Han havde »evnen til tålmodigt at afvente det gunstige øjeblik, spille stridende faktorer ud mod hverandre og så, når tiden er inde, slå til med en for moralske hensyn temmelig blottet kraft. Der er træk hos ham, som minder om Machiavellis fyrste (og Il principe blev netop skrevet i hans dødsår)«.³⁸⁴

Om kongen her blot tålmodigt har afventet det gunstige øjeblik, eller om han snart efter sin rigshofmesters død har modtaget oplysninger, der belastede denne, eller forslag og udspil, som syntes at byde fristende muligheder både for bekvemme løsninger på besværlige politiske problemer og kontante fordele for de utvivlsomt af de uheldige krigsbegivenheder stærkt anstrengte kgl. finanser, ved vi intet sikkert, men er henvist til gisninger eller slutninger ud fra ellers kendte forhold og omgivende omstændigheder. Vi ved således, at kongen efter en periode af tilsyneladende psykisk nedtur eller direkte vrangforestillinger oven på katastrofen i Stockholm³⁸⁵ netop ved denne tid tog sig sammen til at gri-

københavnske kirker, nemlig Gråbrødrekløsters, St. Nicolaj og Vor Frue, sidstnævnte stedet alter for bl.a. St. Peder, som i daglig tale benævnedes Hr. Laxmands eller Universitets Alter, og som efter reformationen kaldtes St. Pouls Alter! (H. U. Ramsing: *København Historie og Topografi i Middelalderen* bd. 1 s. 217-19; jf. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Kirker og Kloster* s. 15, 138, 160, 203-04, 256, 263, 281; Bjørn Kornerup (red.): *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie* s. 148-49, 180, 193).

383 Molbech: Anf. arb. s. 602.

384 Bruun s. 135.

385 Allen bd. 1 s. 281-82, 650.

be kraftfuldt ind mod det truende tab af sin magt også i Norge ved at sende sin søn prins Christiern derop med en hærstyrke, der undsatte den belejrede Henrik Krummedige på Båhus og med grumhed nedkæmpede både svenske og norske forsøg på at bringe kong Hanses herredømme til fald. Situationen var nok så faretruende, at kongen var villig til at bruge næsten alle midler til at sikre sin stilling, hvilket åbenbart i august medførte det odiose drab på Knud Alfsen under lejde.³⁸⁶ Men i hvor høj grad kongens sind var præget af samme stemning, når det gjaldt de forhold, det her drejer sig om, er uvist.

Vi ved imidlertid med sikkerhed, at han kort tid efter drabet på Laxmand og dennes bisættelse var i Lund ledsaget af Odense-bispen Jens Andersen Beldenak.³⁸⁷ At han dér også har haft forbindelse med ærkebisp Børge Gunnensen kan vist betragtes som en selvfølge. Han var således sammen med Laxmands erklærede hovedfjende og med den mand, der af Poul Helgesen udpegedes som hovedkraften bag anklagen mod Laxmand og dens juridiske tilskæring. Foruden sin interesse i at få fingre i den dræbtes hovedgård ved Lund havde ærkebispen antagelig også et anden vigtigt anliggende, som lod sig løse ved en forræderidom over denne. Den bagvaskelsessag mod ham, som i 1500 og 1501 var ført frem med så voldsom kraft af en del af Skånes højadel med Poul Laxmand som hovedtalsmand, og som ved rigsrådsmødet i slutningen af 1501 havde tvunget ham til udeblivelse, protestskrivelse og trussel om appel til Rom, var vel egentlig stadig uafsluttet og efter Oluf Stigsens renselsesed bragt til et punkt, hvor ærkebispen syntes trængt op i en krog af sine modstandere, hvis den skulle afgøres efter dansk ret og af en dansk domstol. Vel havde kongen åbenbart indtaget en balance-rende holdning imellem de stridende parter, og striden var antagelig bragt i hvilestilling på grund af krigshandlingerne og så længe de stod på.³⁸⁸ Men nogen formel ende synes sagen ikke at have fået, og en genoptagelse og afslutning af den måtte vel være at vente, hvis parterne stadig var i vigør. Men det var de jo netop ikke længere efter drabet på rigshofmesteren, der nok kunne redde ærkebispen ud af hans klemme, især da hvis Laxmand stempledes som forræder og hans parti dermed ikke kunne undgå at rammes af hans skæbne.

Der var således utvivlsomt motiv nok for ærkebispen til at ønske

³⁸⁶ Smst. s. 245-80.

³⁸⁷ Bruun s. 92; Repert. 2. rk. bd. 5 s. 457-60.

³⁸⁸ Jf. s. 57-65.

Laxmand ikke blot død, men også betragtet og behandlet på en sådan måde, at han heller ikke efter døden kunne udgøre nogen hindring eller trussel mod ærkebispens eller ærkesædets interesser eller fremtidige magtstilling i stift og rige. Til dette formål var de insinuationer eller direkte beskyldninger, Børge Gunnensen tidligere var fremkommet med, og som var baggrunden for bagvaskelsessagen, en god begyndelse. Og der er vel ingen grund til at tvivle om, at han i betragtning af den stilling, de havde bragt ham i, også efter herredagen i slutningen af 1501 har gjort alt, hvad han kunne, for at udbygge sit materiale mod sine adelige modstandere med flere og gerne stærkere klagepunkter om holdninger og handlinger, der kunne udlægges som rettede ikke alene mod ham som »lem« af kongemagten, men mod kongen selv eller hans herredømme over hele Norden. Vi kender ikke disse klagepunkter, i hvert fald ikke som andet end senere genklange af uigennemskuelige sigtelser,³⁸⁹ men der er næppe tvivl om, at kongens antagelig i forvejen oprevne og mistænksomme sind er blevet søgt påvirket imod den dræbte, som han antagelig i forvejen var negativt indstillet overfor.

Det skulle være mærkeligt, om ikke også tanken om at sikre Laxmands usædvanlig store besiddelser for de kgl. finanser har spillet en betydelig rolle og været meget tiltrækkende for kongen, hvad enten han faktisk troede på anklagerne mod den døde eller ej. Vi ved ganske vist ikke meget konkret om kongens finansielle tilstand, men det er indlysende, at trækket på beholdninger og indtægter netop på denne tid har været usædvanlig stort. Hans datter bortgiftedes i foråret til kurfyrsten af Brandenburg, og sådanne fyrstebryllupper var sædvanligvis kostbare.³⁹⁰ Den største ekstraordinære udgift var dog utvivlsomt rustningerne til undsætningstogtet til Stockholm, og da det endte uden det ønskede resultat, kunne udgifterne ikke som nok forventet til dels væltes over på svenskerne. Ved en forræderianklage mod Laxmand kunne der satses på en konfiskation af hans ejendomme med påstand om skadeserstatning for netop de store krigsudgifter. En juridisk kapacitet som Jens Andersen har nok kunnet se, hvordan den sag skulle skæres. Ærkebispemanden har med sine synspunkter på Laxmands og hans fællers forhold til kongemagten og dens »lemmer« næppe kunnet finde andet, end at denne løsning var fuldt på sin plads. Med vished om også Roskilde-bispen Jo-

389 Jf. s. 36-38.

390 Allen bd. 1 s. 299; *Skibykrøniken* overs. Heise s. 35; Da. Biogr. Leks. bd. 6 (1935) s. 291-93 (C. O. Bøggild Andersen).

han Jepsens fjendtlige holdning til Laxmand ville kongen have støtte for et sådant krav fra hele den østdanske højgejstlighed, der nok skulle kunne få i hvert fald nogle af deres jyske medbisper på slæb eller til at holde sig i ro.

Hvis kongen ikke allerede inden sit besøg i Lund i begyndelsen og midten af juli havde gjort sig tanken eller taget beslutningen om en forræderisag mod den døde Laxmand for at vinde hans gods, taler begivenhedsforløbet stærkt for, at han i hvert fald har besluttet sig efter at have haft lejlighed til at høre Børge Gunnensen og Jens Andersen, og at disse stærkt har tilskyndet ham til at tage dette skridt. Onsdag den 27. juli opholdt han sig i Ringstedkloster,³⁹¹ og antagelig denne dag har han ved landstinget fremført sin anklage mod Laxmand og krævet sig dennes hele gods tildømt.³⁹²

At behovet for penge til at betale lejetropperne og overhovedet dække krigsudgifterne har vejet tungt, synes også glimtvis at fremgå af spredte kildeoplysninger. Udtrykkeligst anføres det nok i skødet, hvorved kongen overdrog ærkebispens Laxmands hovedgård Ågerup med tilliggende. Om den købesum, kongen skulle modtage, hedder det heri, at den skal bruges »till att betalle oc fornøgie mett wtlandske menndt oc soldener vtj thenne kriig oc ørløff, wii haffue nu j noger forlidne aar hafftt oc enn nw haffue mett thee szuenske, wore wtroe oc genstridige wnderszotte.«³⁹³ Nok er det ikke usandsynligt, at denne udtrykkelige og unødvendige oplysning om købesummens anvendelse ligesom skødets korte referat af rigsrådsdommen har skullet tjene den forsigtige ærkebiskop til yderligere sikkerhed, sjælefred og beroligelse, men passagen forekommer dog meget virkelighedsnær i forhold til den situation, kongemagten har stået i over for krævende lejetropper og krigsleverandører.

Et andet vidnesbyrd om det samme er bevaret i en kort registraturregister af to tabte skødebreve på noget af det bortsolgte fynske bondegods fra det laxmandske bo. Den beskriver følgende: »Kong Hanßes tu Pergementz Schiøder till Thorben Bille paa en Deel Gaarde och Godtz i Suaning, som bleff solt for Guld och reede Penge, huilchen Betaling bleff udgiffuet til Ryter och fremede Soldatter, som schulle modstaa Kongens och Rigets Fiender de uhørsomme Undersaater i Suerig, som

³⁹¹ Repert. 2. rk. bd. 5 s. 464.

³⁹² Jf. s. 95-97.

³⁹³ Bruun s. 116-17; Dipl. Dioc. Lund. bd. 6 s. 111-15.

haffde opsat sig moed Kongen; disße Byndergaarde er af det Godtz, Poul Laxmand bleff fradømt. Begge disße Schiøder er ens lydende, och er det ene bekrefftet baade med Kong Hanßes och hans kiere Søn Her Cristierns, som war wdvalt Konge till Danmarch, hans Seyell.«³⁹⁴ Regesten oplyser intet om brevenes dateringer, så de kan kun bestemmes til tidsrummet 1502-13, men det er vel sandsynligst, at de stammer fra tiden kort efter konfiskationen. Under alle omstændigheder møder vi her igen påstanden om brug af salgssummen til dækning af krigsudgifter, en påfaldende understregning af overensstemmelse med rigsrådsmændens begrundelse i skadeserstatning for de påståede ved Laxmands forræderi forårsagede krigsomkostninger. Dette kan som nævnt meget vel svare til den faktiske anvendelse af kongens indtægter fra salg af det konfiskerede gods, men kan vel også være anført til en ekstra sikring af køberens bona fide-ret i henhold til rigsrådsmændens dom.

Det er således særdeles nærliggende at antage, at kongens tilskyndelse til retsforfølgelsen af den dræbte rigshofmester har haft snæver forbindelse som påstået eller antydning af hans datter og af Huitfeldt med hans rigdom og med kongens finansielle betrængthed og deraf følgende store behov for betydelige og hurtige fiskale forbedringer. Om dette motiv også ligefrem har gjort kongen – som antaget i flere af kilderne – til bagmand eller medvider for drabsmændene, lader sig på det foreliggende grundlag næppe hverken af- eller bekræfte.

En grundlæggende svaghed for muligheden af at tage nogen sikrere stilling til kongens forhold til selve drabet er usikkerheden om drabsmændenes og især hovedmanden Ebbe Strangesens baggrund og bevæggrunde for drabet. Som tidligere drøftet forekommer det sandsynligt, at der allerede i nogen tid før drabet, måske snarest fra 1500, har bestået et yderst fjendtligt forhold mellem Ebbe Strangesen og Poul Laxmand, der meget vel kan have haft karakter af en egentlig fejde, om end en sådan antagelig har været stillet i bero under de herskende krigsforhold, hvor adelen efter sin hele natur af krigerkaste måtte være optaget alene af sine forpligtelser som sådan over for konge og rige. Der vides imidlertid meget lidt om selve dette fjendtlige forhold og endnu mindre om årsagen til det. Kilden er alene Ebbes hustru Kirstine Bryskes brev til Henrik Krummedige, og forudsætningen for af dette at udlede et forud for drabet bestående fjendskab er, at brevet i modstrid med hidtil almindelig antaget datering tilbageføres til et tidligere tidspunkt, antage-

394 Repert. 2. rk. bd. 7 s. 293-94.

lig år 1500.³⁹⁵ Men selv om man antager dette, er det ganske uvist, hvad der har været grundlaget for eller den umiddelbare årsag til fjendskabet. Særlig er det helt uvist, om dette på nogen måde har forbindelse med striden mellem ærkebisp Børge Gunnersen og kredse af den skånske højadel repræsenteret af Poul Laxmand. Af brevet fremgår det dog, at hustruen mente, at både kredsen omkring Laxmand og kongen selv skulle formildes,³⁹⁶ hvilket vel kunne tale for en sammenhæng. Om adressaten Henrik Krummediges reaktion og mulige rådgivning af Kirstine eller ægtemanden vides heller intet, men af hans hele fremfærd og kendte karaktertræk³⁹⁷ at dømme ville det ikke kunne overraske, om han havde været tilhænger af drastiske løsningsmodeller. Kun så meget synes oplagt, at drabet på Højbro ikke var et udslag af tilfældig fuldmandsvold, men slutresultatet af et bestående fjendskab på liv og død, og at det nok var tænkt at skulle løse og vel også faktisk løste et vitalt problem i hvert fald for Ebbe Strangesen og måske også for flere end ham.³⁹⁸

395 Om hele dette forhold se foran s. 73-81.

396 Se s. 39-40. – Gottfrid Carlsson: *Lunds ärkesäte* s. 532 anser det for lidet sandsynligt, at kongen var indblandet i drabet, men mener ikke, at ærkebispens og Roskilde- og Odensebisperne med samme sikkerhed kan frikendes for at have stået bag udåden. B.G. antages dog at have været i god tro, om end Lundekirken fik stor vinding af P.L.s ulykke, skønt han i det væsentlige må anses for at have været uskyldig.

397 Jf. hans forhold til Knut Alfsen-drabet s. 76-77; om hans håndfaste krigerfærd – sammen med bl.a. den noksom bekendte eller berygtede Torbern Oxenstierna – også over for en stridbar bonde se Repert. 2. rk. bd. 5 s. 631-32; det kom så vidt, at hans svigerfader og kampfælle Jørgen Rud i 1503 i et vredt brev meddelte ham, at der i København gik rygter om, at han havde et farligt brev over Jørgens søn Otte Rud, hans afløser på Båhus, og gav ham denne salut: »ær thet, som rwcthet gangher, tha er thet eth faarligh breff ath taghe offwer syn høsthre brodher. Inthet meer paa thenne tid.« (*Missiver* bd. 2 s. 192-93; jf. også *Missiver* bd. 1 s. 130, 153-54, 189, 207-08; Repert. 2. rk. bd. 5 s. 569-70; C. Paludan-Müller: *Jens Andersen Beldenak* s. 138-39).

398 Både Ebbe Strangesen og hans broder Claus har haft forbindelser med den bekendte entreprenante jyske pengemand og godssamler med mange kgl. hverv og len, en tid landsdommer og rigsråd Niels Clementsen til Aunsbjerg. I N.C.s regnskabsbog fra 1500-1504 findes flg. indførsel: »Claus Strangesen i Brolld hundrit marc, han iette mek, for iek wandrer meth hannum til Selant oc help hannum til rette meth hans brodher Ebbe Strangessen.« Indførselen er udateret, men det blad, den står på, synes for oven dateret 1502; den er desuden overstreget, antagelig efter betaling. Hvis den henføres til 1502, kunne den retslige bistand, der betaltes for, måske vedrøre varetagelse af Ebbes interesser i forbindelse med drabet på Poul Laxmand. Ordlyden tyder dog måske snarere på, at det drejede sig om ordning af forhold mellem de to brødre (RA. Da. Kanc. B 46. Diverse nr. 10a; V.A. Secher og A. Thiset: *Om Rigsraad Niels Clementssøn ...* s. 203). Jeg skylder professor, dr. E. Ladewig Petersen tak for at have henledt min opmærksomhed på dette kildested. – Troels Dahlerup: *De fire stænder* s. 258 finder, at indførselen må have forbindelse med Laxmand-sagen.

Uanset om der bestod en forhåndsforbindelse eller ej mellem drabsmændene eller Ebbe Strangesen alene og kongen eller hans fortrolige, kom drabet på Poul Laxmand til at åbne vejen for kongen til forræderisag og ejendomsconfiskation mod den døde og hans arvinger. Vi kender oplægget gennem anklagen og resultatet gennem domskonklusionen, men ved kun meget lidt og vagt om, hvad der gik forud for rigsrådsbehandlingen i november 1502. Et og andet kunne måske tyde på, at der har været nogen vaklen på kongens side om fremgangsmåden,³⁹⁹ men den synes i så fald afklaret inden domsforhandlingen, eftersom domsakten ikke viser klare tegn på nogen usikkerhed. Det forekommer måske i sig selv sandsynligt, at der har måttet anvendes pres eller trusler fra kongens side over for rigsrådet eller en del af dets medlemmer for at opnå dommen, men vi har vist ikke anden udtrykkelig påstand i den retning end Poul Helgesens meddelelse om, at dommen var uretfærdig, at den kun opnåedes af kongen ved biskop Jens Andersens »Forslagenhed og List«, og at den blev aftvunget rigens råder ved vold og frygt (»vi et metu«).⁴⁰⁰ Mange muligheder for at af- eller bekræfte denne påstand om anvendelse af vold og frygt har vi ikke, men kommer ikke uden om at tage stilling til dens mulige sandhedsværdi. Som før påvist må Poul Helgesens brug af udtrykket »vi et metu« ses i forbindelse med den kanoniske rets hævvelse af disse begreber som eksempler på en ulovlig tvang (»coactio«), der gjorde retshandlinger, som var opnået ved hjælp heraf, ulovlige og principielt ugyldige.⁴⁰¹ Det må derfor tages i betragtning, at han kan have og antagelig har valgt det specielle udtryk netop for at påpege dommens uoverensstemmelse med kanonisk ret. På den anden side forhindrer dette dog ingeniunde, men forudsætter vel snarere, at han har opfattet forholdet som dækket af den kanoniske rets »vi et metu«-tilfælde af »coactio«, altså som udøvelse af en ulovlig tvang ved midler, der måtte falde ind under disse begreber.

Men hvilke tvangsmidler havde kongen til at sætte sin vilje igennem over for tøvende eller uvillige rigsråder? Bruun påpegede allerede i forbindelse med den højspænding mellem konge og rigsrådsadel, han antog som herskende i efteråret 1501, at kongen kunne true med betydelig militær magt fra sine krigsforetagender i Sverige. Denne tanke er tidli-

399 Se s. 112-16.

400 *Skibykrøniken* overs. af Heise s. 41-42; *Skrifter af Paulus Helie* bd. 6 s. 68-69; Rørdam: *Monumenta* bd. 1 s. 26-27.

401 Se s. 149-50.

gere afvist som ganske urealistisk af både militære og politiske grunde.⁴⁰² Trusler om eller frygt for anvendelse af militær magt kunne også i efteråret 1502 tænkes at have været virksomme mod uvillig rigsrådsadel og nu måske med mere grund i virkeligheden end året før. Kongen rådede antagelig i hvert fald nogen tid efter hjemkomsten fra det katastrofale togt til Stockholm over betydelige militære styrker. Hans stilling især i Norge og i de danske grænselandskaber mod Sverige var ganske vist til stadighed truet, men den kraftfulde indsats dér i løbet af sommeren og efteråret 1502 medførte dog en militær afklaring og en sikring af hans herredømme og dermed også i givet fald mulighed for en overførsel af betydelig militær magt derfra til Danmark. Men selv om denne situation og den tvungne udsættelse af yderligere militære aktioner imod Sverige kan have ligget i baghovedet hos nogle i den danske rigsrådsadel, forekommer det dog usandsynligt, at trusler om eller frygt for ren militær magtanvendelse skulle have spillet nogen bestemmede rolle for rigsrådets afgørelse i Laxmand-sagen. Frygten har antagelig snarere end mod magtanvendelse over for modvillige, hvilket måtte opfattes som et angreb på hele adelsstanden, bestået i de enkeltes frygt for, hvilke ubehagelige følger opsætsighed mod kongens ønsker kunne få i forhold, hvor man var afhængig af kgl. nåde eller velvilje, og hvor sådanne følger dog ikke kunne bevises at have sammenhæng med de pågældendes holdning i Laxmand-sagen.

Forhold af den art var mangfoldige i en højadeligs liv – gode kgl. forleneringer, kgl. velvilje i ejendoms- og mageskifteanliggender var blot nogle af de vigtigste områder, hvor en vilkårlig kgl. gunst eller det modsatte kunne betyde stigen eller nedgang i en adelsfamilies eller -slægts stilling i stand og rige.⁴⁰³ Dette var så selvfølgelig, at det næppe var nødvendigt at påpege det, endskønt en talentfuld og trænet intrigant som Jens Andersen Beldenak da utvivlsomt har været fuldt ud i stand til på en fiffig måde at få gjort det klart for de måske lidt trægt opfattende.

⁴⁰² Se s. 54-56.

⁴⁰³ I 1526 vedgik rigsrådet selv adelens afhængighed af de kgl. forleneringer. Kong Frederik 1 havde forelagt det adelsklager over krigstjenesteplichter uden tilsvarende lensgoder. Rigsråderne svarede efter deres egne erfaringer, »at mange aff thenum wdj theres wngdom haffue lenghe tient før en the finghe nogher aff Kronens leen, Saa worde samme adell enn nu at giørre; huilken som well tienner han fangher well løen, Dogh kan Kon: Ma:tt icke løne thenum alle paa en dag.« (*Forhandlinger paa Herredagene og i Rigens Raad fra 1523 til 1530* (Nye Danske Magazin bd. 5; 1827) s. 107; jf. Troels Dahlerup: *Lavadelens Krise* s. 39).

Det har heller næppe krævet megen indsigt i statssagerne at gøre sig klart, at kronen stod over for slemme finansielle krav, som i vidt omfang ville falde tilbage på adelen i form af pres på lenene, skatter på dens afhængige, tvangslån eller andre viderværdigheder, og at konfiskation af Laxmands rige ejendomme ville kunne afbøde disse ubehageligheder noget. Det er nok snarest frygt og trusler af denne art, som rigsrådet har følt sig tvunget af. Dertil er vel så kommet, at sagen var lagt til rette på en så snedig måde, at rigsrådet dårlig kunne fælde anden dom, når Laxmands arvinger eller rettere deres værger og slægt ikke turde træde i den dræbtes sted, og når kongen ved ed bekræftede sin påstands rigtighed. En anden holdning fra rigsrådsflertallets side måtte forudses at kaste riget ud i uoverskuelige indre modsætninger og kampe ved siden af de ydre unionskampe, det i forvejen var plaget af. De principielle rystelser, drabet af rigshofmesteren og forræderidommen mod ham unægtelig skabte, måtte derfor vente med at tages op til bedre tider og til lejligheder, hvor adel og rigsråd befandt sig i en stærkere stilling i forhold til kongemagten.

Endnu et spørgsmål kommer man næppe udenom, selv om det nok er vanskeligere at tage sikker stilling til end noget af de øvrige tvivls-spørgsmål. Det er problemet om kongens psykiske karakter og tilstand og deres mulige betydning for bedømmelsen af hændelsesforløbet i Laxmand-sagen. Vanskelighederne i dette forhold består først og fremmest i, at samtiden selvsagt kun kunne bedømme det ud fra sin meget begrænsede medicinsk-psykologiske indsigt og derfor har været tilbøjelig til enten at overse det eller til at omtale det i mindre konkrete begreber og vendinger. Klinisk iagttagelse er her udelukket, og en vurdering ud fra nyere medicinsk lærebygning lader sig kun foretage på et utilstrækkeligt og usikkert grundlag. Imidlertid kan dette som så ofte i historisk undersøgelse ikke afholde fra at stille spørgsmål og søge dem besvaret så holdbart, som det nu synes muligt.

Allerede samtiden bemærkede, at de første konger af den oldenborgske slægt i større eller mindre grad udviste psykiske karaktertræk, der i enkelte situationer eller til stadighed opfattedes som afvigende fra det normale. Klarest kommer dette til udtryk med Christiern 2, hvis personlighed og sjæleliv psykiateren Paul J. Reiter for et halvt århundrede siden analyserede i en hel bog ud fra sin tids dominerende, af tyskeren E. Kretschmer fremførte konstitutionsbiologiske teorier om sammenhængen mellem legemstype og psykisk konstitution. Reiter anser vel for en del de psykiske anlæg for arveligt betingede, men karakteriserer dog de tre første oldenborgske konger som afvigende typer, idet han be-

tegner Christiern 1 og Christiern 2 som asthenikere, men kong Hans som typisk pykniker med stort set dertil svarende psykisk konstitution. Den for pyknikere karakteristiske psykiske lidelse, nemlig et manio-depressivt anlæg, finder han også hos denne konge, om hvem Huitfeldt i overensstemmelse med det klassiske temperamentskema skriver, »at hand aff Naturen vaar Sanguineus, endog han aff Alder oc megen Krigs Bekumring bleff oc noget Melancholisch.«⁴⁰⁴ Reiter kommenterer dette således: »Den sidste Bemærkning hos Huitfeldt om hans melankolske Sider tyder sammen med meget andet, der er kendt hos Kong Hans, paa, at hans syntone Egenskaber til Tider overskred Grænsen for det normale, og han led af en manio-depressiv Psykose med regulære, svære Melankolianfald; i Lys af saadanne skal sikkert ses Træk af Mistænksomhed, Haardhed og Grusomhed, der ellers kontrasterer skarpt mod hans ægte danske Godmodighed, som da han dømte den myrdede Stormand Povl Laxmand fra Ære og Gods eller lod den uskyldige Rentemester Anders henrette, og disse Handlinger fulgtes af lange Tider med Anger og Selvbekjendelser.«⁴⁰⁵

Reiter bruger her Laxmand-affæren som et bevis på kongens mentale ustabilitet, medens vi derimod må spørge, om der er forhold, som uafhængigt af affæren taler for, at kongen på denne tid var i en psykisk tilstand, der kan bidrage til at forklare den.

Der må i kong Hanses samtid og nærmeste eftertid have bestået en opfattelse og tradition i indviede kredse gående ud på, at han i nogle situationer kunne optræde så abnormt, at man udlagde det som momentan sindssyge. Hans første krønike- og levnedsskriver, den officielle historiograf Hans Svaning skriver det forbløffende direkte, især i betragtning af, at hans krønike (der vel var skrevet i 1550'erne) i 1561 fremkom som tillæg til et officielt svar- og stridsskrift mod svenskerne, hvori han jo skulle forsvare kongens forhold over for disse, og desuden i betragtning af, at han i almindelighed anlægger en positiv holdning til kongen. I sin omtale af den nævnte sag fra 1494 om Anders Skrifer, der henrettedes for påstået underslæb, skriver han, at kongen kort efter blev angrebet af sindsforvirring (»phrenesi correptus«), og beskriver hans forvirrede væsen under sygdomsanfaldet, som man satte i forbindelse med henrettelsen af skriveren. Svaning mener dog, at den virkelige

⁴⁰⁴ Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 307.

⁴⁰⁵ Reiter: *Christiern 2* s. 17, 21, 248. R. forklarer syntont som »'jævnspændt'. Det syntone Temperament findes særlig i Slægter, hvor Stemningssindssygdommen optræder og frembyder i afsvækket Form udtalte Lighedspunkter med denne.«

grund til sygdommen var overvældende melankoli, og tilføjer, at denne svaghed også var bemærket hos de endnu på hans tid levende (»æuo nostro superstibus«) af hans børn.⁴⁰⁶

Da man i begyndelsen af det 19. århundrede skred til nedrivning af den gamle Gråbrødrekirke i Odense, hvor både kong Hans, dronning Christine og Christiern 2 var begravet,⁴⁰⁷ og i forbindelse dermed flyttede resterne af de kongelige lig foruden Claus Bergs berømte altertavle til St. Knuds kirke i Odense, gjorde man den opdagelse, at der i kong Hanses hjerneskal var flere ret store huller samt et par fordybninger, der ikke var ført helt igennem kraniet. Det medførte flere videnskabelige undersøgelser af kraniet. På grundlag af disse har A. Lübbbers i 1901 argumenteret for, at hullerne var fremkommet ved en trepanation i forbindelse med kongens dødelige sygdom i 1513 og antagelig havde medført hans død som en umiddelbar følge af selve dette indgreb. Lübbbers påviser, at man i samtiden og endnu langt ind i det 17. århundrede anvendte trepanation mod sindssygdomme, og formoder, at dette har været tilfældet med kong Hans, idet den sindssygdom, han tidligere havde haft anfald af, »maaske er recidiveret under eller efter den akute febrile Sygdom«.⁴⁰⁸ Dette må henstå som en hypotese, men der vides ikke at være fremsat mere troværdige forklaringer på hullerne i den kgl. hjerneskal.⁴⁰⁹

Også kongens søn, den senere Christiern 2, skal have bemærket faderens psykiske ustabilitet og ved lejlighed betegnet ham som »fatuus et

406 Svaning: *Chronicon Joannis Regis* blad R. Jf. Heise: *Danmarks Riges Historie 1481-1536* s. 64-66. – Datteren Elisabeth, kurfyrstinde af Brandenburg, døde i 1555, Christiern 2 i 1559; Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* (1599) s. 112-13.

407 Det var oprindeligt bestemt, at kong Hans ligesom sine forældre skulle bisættes i De Hellige Tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke, men med dronningens og hans store forkærlighed for Franciskanerordenen blev det i stedet deres klosterkirke i Odense, hvor dronningen havde sit livgeding Næsbyhoved lige i nærheden, der trods Roskilde-gejstlighedens protester fik de kongelige begravelser. (J.O. Arhning: *De Hellige Tre Kongers Kapel* s. 228-29).

408 RA. Danske Kancelli. G 3 a. Indk. breve 1802-22; G 56 a. Nr. 2; smst. 1. dept. Brev 1806 nr. 1483, Journal S nr. 1872, Henlagte sager S 1872/1817; Cultusministeriets 1. dept. Y 1089/1871; smst. Akter vedr. istandsættelse af Odense Sct. Knuds Kirke 1862-76(89); RA. Håndskriftsaml. IV, 73; A. Lübbbers: *Kong Hans' Død* spec. s. 299-301.

409 Henry Bruun omtaler forholdet i sin biografi af kongen i Da. Biogr. Leks. bd. 9 (1936) s. 76, men mener ligesom Heise (*Danmarks Riges Historie 1481-1536* s. 139), at hullerne i kraniet »efter al Sandsynlighed simpelt hen skyldes Naglerne i Kistelaaget.« Uden nærmere forklaring forekommer dette dog usandsynligt.

delirus«, hvilket vist kun lader sig fortolke som sindssyg eller sindsforvirret.⁴¹⁰

En del tyder således på, at kong Hans har haft svære anfald af depressioner og sandsynligvis især i forbindelse med ydre begivenheder, der måtte lægge et hårdt pres på hans psyke. Spørgsmålet bliver da, om der er tegn på, at katastrofen i maj 1502 og de følgende begivenheder har udløst voldsomme psykiske reaktioner hos ham. Meget taler for, at den betydelige og til dels uforståelige forsinkelse af undsætningsekspeditionen for de belejrede på Stockholms slot, der medførte overgivelsen få dage før undsætningsflådens ankomst, mest skyldtes kongens egne gøremål i andre sammenhænge. Dette kan have givet ham anledning både til selvbebrejdelser og til fortrængninger og forsøg på at bortforklare hændelsernes årsag ved at lægge skylden på andre forhold og personer. Allen har fremdraget et brev fra kongen til forskellige ham nærtstående fyrster skrevet fra flåden ved Stockholm kort efter overgivelsen, hvori han fremsætter påstande om situationen for de belejrede, som synes aldeles urimelige. Allen refererer ligeledes rygter i Sverige om, at kongen var gået fra forstanden og troede på ting, der stred helt mod virkeligheden.⁴¹¹

Disse spredte træk, hvor tilfældige de end kan forekomme, antyder måske det i sig selv forventelige, at kongen med sine antagelig manio-depressive tilbøjeligheder er blevet psykisk hårdt medtaget af den krigskatastrofe, som han selv ikke kunne sige sig fri for at have i hvert fald en væsentlig del af skylden for, og måske at være blevet bevidst eller ubevidst fristet til at søge aflastning for sit psykiske pres ved at tiltro eller mistænke andre for svigt i nøden eller ligefrem forræderi ved forbindelser med fjenden. I en sådan situation måtte Poul Laxmand, rigshofmesteren og anføreren af en del af hjælpestyrken til Stockholm, der i forvejen på grund af sin bitre strid med gejstlighedens og rigsrådets førstemand, ærkebispens, befandt sig i en særlig udsat og for kongen nok besværlig stilling, selvsagt være en oplagt kandidat til rollen som offer eller syndeboek for den fejlslagne politik og krigsførelse.

Alt i alt er vore muligheder for at følge og årsagsforklare stillingen og begivenhederne i de kaotiske sommermåneder i 1502 dog så beskedne, at denne mulighed kun kan blive en af flere til at fortolke hændelserne. Dog synes kongens psykiske ustabilitet, især når han var under et

⁴¹⁰ Lübbers: Anf. arb. s. 301.

⁴¹¹ Allen bd. 1 s. 281-82, 298-304, 650, 656-57.

særligt pres, at have været så iøjnefaldende, at den ikke kan udelukkes som en faktor af betydning for hændelsesforløbet i Laxmand-sagen.

Reiter skelner skarpt mellem kong Hanses og sønnen Christiern 2s psyker og finder dem meget forskellige. »Den hjertelige Ligefremhed, det solide og tilforladelige Præg, der er over Kong Hans og hans Dronning, det paa en Gang livlige og samtidig næsten barnligt enkle, der præger hans Forældre, mangler aldeles hos Kong Christiern. Noget af det mest iøjnefaldende hos ham er netop hans Dobbeltbundethed og S sammensathed. Han kan, naar det tjener hans Tarv, og ogsaa i godt Selskab, være livlig og underholdende. Han kan udfolde en stærk personlig Charme, virke vindende, besnærende og erobre andres Tillid og Fortrolighed. Han kan optræde med Værdighed og Majestæt. Han kan med sin Personligheds stærkt suggererende Magt dominere sine Omgivelser. Men det er karakteristisk, at han ved saadanne Lejligheder aldrig udleverer sig selv. Bag hele den spillende og straalende Facade mærker man en kølig Beregning, en udtalt Dobbeltbundethed. Han efterlader et Spørgsmaalstegn efter sig, hvor han færdes. Et af de mest fremtrædende Træk hos ham er, at han aldrig viser noget Menneske, eller muligt allerhøjest et Par ganske enkelte Personer, Fortrolighed. Tværtimod er han yderst mistænksom.«⁴¹²

Dette forskels- og modsætningsbillede har sikkert en hel del for sig, men det er dog vist et spørgsmål, om ikke der var mere psykisk beslægtet mellem far og søn, end Reiters billede viser. Adskillige af de træk, han fremhæver hos sønnen, forekommer egentlig ogsaa ret passende på faderen. Det, tidligere citerede,⁴¹³ billede, som Henry Bruun med fortolkning af Poul Helgesens og i kendelig afvigelse fra det sædvanlige har dannet sig af kong Hans rummer faktisk en hel del af de elementer, Reiter finder karakteristiske for sønnen, således »en personlig charme«, mest »en ydre form«, som han taklede de fleste med, og hans evne til uden at røbe sig »tålmodigt at afvente det gunstige øjeblik, spille stridende faktorer ud mod hverandre og så, når tiden er inde, slå til med en for moralske hensyn temmelig blottet kraft.« Bruun kommer ligefrem til at tænke på Machiavellis fyrste.

Bruuns billede af kongen er måske nok påvirket af netop Laxmand-sagen og dens forhistorie, men det er jo ogsaa denne, der her påkalder sig interessen for kongens karakteregenskaber og deres mulige abnormite-

⁴¹² Reiter: Anf. arb. s. 224.

⁴¹³ Se s. 163.

ter som forhold, der kan have haft betydning for sagens tilblivelse og udfald. Ved en samlet bedømmelse af disse forhold synes det berettiget at inddrage dem i årsagsvurderingen, idet man næppe kan se bort fra, at de kan have spillet en rolle i hændelsesforløbet.

ARVINGERNES SAG

Rigsrådets dom i november 1502, der tilkendte kongen alt Poul Laxmands gods, var som samtiden klart så det i virkeligheden en konfiskationsdom, der vendte sig mod hans arvinger, som ved hans død skulle have overtaget hans ejendomme til arveskifte. Kun hans efterlevende hustru Kirsten Eriksdatter (Banner) fik lov at beholde den del af det, der betragtedes som hendes ejendom, som hun havde bragt ind i ægteskabet.

Poul Laxmand havde med sin afdøde hustru Inger Holgersdatter Munk tre efterlevende børn, sønnen Peder og døtrene Else og Berithe. Deres fødsels- og til dels dødsår er ikke kendt, men Else har selv oplyst, at hun var 16 år gammel ved faderens død, og var i hvert fald den længstlevende. Hun døde i 1546, mens broderen var død 1532, og også søsteren synes død tidligere.

Else var ved faderens død trolovet med den svensk-danske adelsmand Abraham Eriksen (Gyldenstjerne), der trods kongens henstilling fastholdt sit løfte og ægtede hende. Han synes også at have givet broderen Peder livsophold i hans unge år.⁴¹⁴

Som tidligere nævnt forsøgte Abraham Eriksen i 1512-13 ved to forskellige skriftlige erklæringer fra svenske rigsråder at modbevise påstandene om svigerfaderens samvirke med de svenske oprørere, utvivlsomt med det sigte at få omstødt konfiskationen af hans og arvingernes gods, hvilket imidlertid ikke havde den ønskede virkning.⁴¹⁵ Hans enke Else Laxmandsdatter beretter, at hendes mand efter kong Hanses død flere gange rejste til kong Christiern 2 for at klage over den store uret, som var overgået hans kone, men uden det ønskede resultat. Han var endog nødt til at sælge det beskedne gods, han havde i Danmark, og begive sig til sit fædrene gods i Sverige. Efter mandens død⁴¹⁶ fortsat-

⁴¹⁴ C. Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* s. 607-09; Danm. Adels Aarb. 1902 s. 228-30.

⁴¹⁵ Se s. 130; J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Om Drabet paa Rigshofmesteren Poul Laxmands* s. 594-99.

⁴¹⁶ Abraham Eriksens gods i Danmark synes at have været Demstrup i Randers amt. Han døde i 1514. (Svenskt Biografiskt Lexikon bd. 17 (Sth., 1967-69) s. 590, 594; Danm. Adels Aarb. 1926 II 15-16).

te hun bestræbelserne, men uden held og kun med store udgifter til følge.

Bruun mener åbenbart, at ærkebispens indflydelse endnu var så stærk eller hensynet til hans synspunkter og interesser så grundfæstet, at disse forhold i sig selv var tilstrækkelige til, at enhver revision af dommen over Poul Laxmand eller dens følger var udelukket, så længe Børge Gunnensen levede.⁴¹⁷ Det er vel muligt, at hensynet til den gamle ærkebisp kan have spillet en rolle, skønt sådanne hensyn vel ikke netop var det, der mest prægede Christiern 2s handlinger. Sandsynligere er det vel, at han eller hans rådgivere ikke har set nogen grund hverken til at lægge afstand til en handling, der var sket i faderens nylige regeringstid, og som han selv ved bekræftelser på afhændelser af det konfiskerede gods var medaktør i, eller til at tilføje kronen finansielle tab eller vanskeligheder i forhold til godsets nye ejere, som nødvendigvis måtte følge af enhver imødekommelse af arvingernes klager.

Der var derfor næppe mere at gøre, før tronskiftet i 1523 havde bragt kong Hanses yngre broder på tronen som Frederik 1, og måske heller ikke før de kaotiske og politisk uafklarede forhold i de nærmeste år derefter var blevet afløst af noget stabilere tilstande. Tronskiftet gav dog klart nok i sig selv en ny mulighed for at genoptage appellen om en revision af dommen og konfiskationen. Else Laxmandsdatter skrev senere herom: »ther mand schriff mcxxii thaa kom hiøgborne fursthe konning fredrick, ther fuor ieg thil Hans nade y odense thill Enn herre dage oh klagede min stuore sorghe oh wdrett som meg uore vffuer ganngen, thaa gaff hanns naade meg milde oh gunstige suard, som gud giiffue hans siell dett Euiige Riige y hiemmeriigh.«⁴¹⁸ Hendes datering af kongeskiftet til 1522 er lovlige tidlig, men gælder vel i hvert fald heller ikke hendes omtale af rejsen til kongen i Odense i forbindelse med en herredag dér. En sådan holdtes allerede i slutningen af 1523; den næste i Odense var den i efteråret 1526, hvor Laxmand-dommen behandledes og en ny rigsrådsdom afsagdes. Om fru Elses rejse skete på det ene eller andet tidspunkt, kan næppe afgøres, om end det vel synes sandsynligst, at både hendes henvendelse til kongen og sagens behandling er sket ved den samme herredag i 1526.

Til denne behandling må også henføres det indlæg til forsvar for rigsrådsdommen af 1502, som er overleveret med titelen »En vnderwisning

⁴¹⁷ Bruun s. 133.

⁴¹⁸ Else Laxmandsdatters klageskrift i RA. C 3 Domme, 1502 11/11.

och en forklaring paa then dom som rigsens raadt haffuer dømpet om Her Laxmands godtz och emodt the som then dom mene ath rygge.«⁴¹⁹

Allerede Paludan-Müller gættede på, at forfatteren af dette indlæg måtte være »den som Legist og Decretist dengang navnkundige fyenske Biskop Jens Andersen Beldenak.«⁴²⁰ Denne antagelse er utvivlsomt ganske rigtig. Stykket er overleveret i to håndskrevne eksemplarer, hvis oprindelige tilhørsforhold er ukendte, men som via Det Kgl. Bibliotek nu er havnet i Rigsarkivet. Det er bemærkelsesværdigt ved disse, at de skønt med forskellig håndskrift er skrevet på to helt ensartede ark papir, der har ganske samme vandmærke og virestruktur, og som må være fremstillet enten og sandsynligvis på samme papirform eller på to former i samme formpar. Trods omfattende undersøgelser af papir fra 1520'erne i Rigsarkivets kirkelige arkiver, i Danske Kancellis indlæg og diverse og i visse privatarkiver er det ikke lykkedes at finde noget andet stykke papir med præcis det samme mærke. Dette tyder på, at de to stykker har ligget i samme bunke rent papir i en skrivestue, der efter identifikation af skriften i det ene eksemplar med en i flere af biskop Jens Andersens skrivelser forekommende skrift må antages at have været dennes kancelli. Da de to eksemplarer af skriftet antagelig er blevet til som propagandamateriale til rigsrådsmødet i Odense november 1526, hvor spørgsmålet om Laxmand-børnenes krav om revision af 1502-dommen og restitution af det konfiskerede gods behandledes og resulterede i dommen af 3. december 1526, har der muligvis været tale om fremstilling af et helt lille oplag af håndskrevne eksemplarer, som kunne fordeles til rigsråderne. Bemærkelsesværdigt er det også, at de to eksemplarer har været foldet på nøjagtig samme måde ved fire ganges falsning på begge leder, så de i foldet tilstand har haft ganske samme, beskedne mål.⁴²¹

419 Aftrykt af Molbech: Anf. arb. s. 604-06; her efter de håndskrevne eksemplarer i RA. Privatarkiver. Poul Laxmand (d. 1502). E. Afskrifter.

420 C. Paludan-Müller: *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark* s. 85.

421 Se note 419; RA. Da. Kanc. til 1660. B 38 b-c. Indlæg etc. 1521, 1524 30/3, 4/10 (håndskriften er antagelig Odense-klerken Poul Kroghs jf. RA. Lunde ærkebisp 1516 24/9); C.M. Briquet: *Les Filigranes* bd. 3 (Genève, 1907) s. 575, 578, tavle 11457-11471, viser ikke vandmærker identiske med det i forsvarsskriftet forefundne, men adskillige eksempler på mærker af samme type (»main«) forestillende en hånd. Det er en type, antagelig af lothringisk fabrikat, der findes brugt 1515-40. Det papir, hvis vandmærke svarer nærmest til det i forsvarsskriftet fundne, men dog ikke er identisk med det, er påtruffet i RA. Da. Kanc. B 137 a, Erik Krabbes lovarbejder I, 3 (håndskrift af Jyske Lov).

Indlægget eller forsvarsskriftet for rigsrådsdommen fra 1502 må altså tilskrives Odense-bispen Jens Andersen Beldenak.

Han var sandelig også personlig særdeles interesseret i en opretholdelse af dommen i fuldt mål eller videst muligt. For det første var han efter samtidig opfattelse, der ganske støttes af vor viden om hans store beherskelse af både romerret, kanonisk ret og dansk ret, ophavsmand til 1502-dommen i den form, den fik, og allerede derfor selvskreven som dens energiske forsvarer. Men dernæst havde han også en særlig jordnær interesse i at afværge angreb på dommens konfiskation af Poul Laxmands gods, idet han havde erhvervet pæne dele af det og bl.a. en del fynsk gods, navnlig ved Ørbæk, der synes at have været en del af Laxmand-børnenes mødrene arv og dermed af det, som først måtte komme i farezonen ved en mulig revision af dommens konfiskationsbestemmelser.⁴²²

Jens Andersen lagde da også hårdt ud med sin udlægning af 1502-dommen, idet han i alle hovedpunkter opretholdt den argumentation, som allerede snart efter domfældelsen var blevet nedfældet og nærmest er blevet tillagt ærkebispen, men måske snarere bør tilskrives Odense-bispen. Dertil er føjet et par særlige krøller til rigsråderne at betænke med påmindelse om det personlige erstatningsansvar, de kunne pådrage sig ved en ændring af konfiskationsomfanget. Han lagde nu ikke længere skjul på, at dommen var vendt mod Laxmands arvinger, men gentog, at de eller deres repræsentanter i sin tid nægtede at indtræde i sagen. Efter dommen havde mange både i og uden for rigsrådet afkøbt kongen meget af godset, og kong Hans havde forpligtet sig og sine efterkommende konger i Danmark til at forsvare disse køb, hvorfra købssummerne var brugt i kongens og rigets fejde, som var udgangspunktet for dommen over Poul Laxmand. Dommen ville aldrig kunne underkendes eller ændres af nogen domstol i Danmark, fordi den var afsagt af den højeste domstol, nemlig rigens råd og ingen dommer kunne tilbagekalde sin dom og dermed volde skade mod nogle, som havde købt det konfiskerede gods og haft det ubestridt i tre år.⁴²³ Derfor var kong Frederik fri efter loven, og besidderne af godset kunne beholde det efter loven. Poul Laxmand sad ved sin død i fællig med sine børn, og dommen lød

⁴²² Bruun s. 112.

⁴²³ Tre års ubestridt besiddelse gav lovhævd på en ejendom, jf. AM 35 4°, fol. 171a: »Lauffhefft – Er iij Aars hefft, villett och vdkiertt« (i: »tafle offuir de mørcke glober« i loven); Osterssøn Veylle: *Glossarium Juridicum* s.494-95.

på skadegæld, der påhvilede arvinger ligesom anden vitterlig gæld; ingen var nærmere til at gøre børn arveløse end deres fader og ingen nærmere til at betale den dødes gæld end børn og arvinger. Rigsrådet havde i sin dom endda erkendt, at Laxmands gods ikke nær rakte til at dække den skade, han havde forvoldt kong Hans med »the hans gerninger som obenbare ere vdrøchte i domen.« Og når en dommer fælder en uret dom og nogen af parterne derved lider skade, da bør dommeren rette skaden op igen »effter gudzlog och all werdzlog.« Så hvis rigsrådet nu tilbagekaldte dommen, ville det dermed volde kongen en mærkbar skade, idet han efter sin ed og løfte skulle svare til kong Hanses breve. Rigsrådet pådrog sig da pligt til at erstatte kongen den skade, han led ved alt det gods, som var solgt, men også for det, som han endnu havde og kunne sælge til hvem han ville.⁴²⁴ Og rigsråderne kunne ikke henholde sig til, at det var deres forgængere, der havde afsagt dommen, thi »Rigsens raadt dør icke Men nar en dør aff them tha kommer en anden strax igen och Raadit bliffuer altijt. Item huat rigsens raadt dømmer och gjør i raadzijs skal altiidt bliffue och henge hos rigsens raadt wore the endh alle døde som tha i raadit ware.«

Efter denne i hovedsagen juridisk argumenterende del af skriftet sluttede Jens Andersen af med nogle betragtninger af mere almen politisk og taktisk art, hvor han også begav sig ind på tanken om subsidiære løsninger, hvis rigsrådet, hvad han nok har forudset, ikke uden videre ville følge ham i en total afvisning af arvingernes klager. Han hævdede her for det første, at kong Hans aldrig var nogen »woldzmandh«, der øvede »woldzgermingh«, men fulgte loven, hørte rigsrådet og fulgte dets råd. Laxmandbørnenes interesser var derfor bedst tjent med, at man afstod fra al rettergang og lod forstå, at man ikke ville påføre kongen nogen skade imod loven, men at rigsrådet og alle andre ville påvirke kongen til, »ath hans nadhe wil tiilstede ath then dom forklares saa ath hwn skal icke krencke Her Laxmands røchte och mandermaal⁴²⁵ som hwn och icke gør Men lyder alsomenisthe pa Her Laxmands godtz Och ath the swa framdels handle ath Her Laxmandhs børn fange eth redeligt støcke aff thet gods.« Denne anbefaling af en mindelig orden kontrasteres til allersidst med en fornyet henvisning til den allerstrengeste jura. Efter Jens Andersens me-

⁴²⁴ Jf. Stig Iuul: *Nogle retshistoriske Bemærkninger til Dommen over Torben Oxen* s. 57; Kgl. Bibl. Gl. kgl. saml. 3140b 4°, fol. 169b ff.

⁴²⁵ Om betydningen af ordet se Christen Osterstrøm Veylle: *Glossarium Juridicum* s. 550.

ning, må man forstå, skulle der egentlig være fældet en anden dom over Her Laxmand for hans gerninger, vel en udtrykkelig forræderidom, men »konning Hans wilde aldrig stande effter noger godh mands ære eller mandermaal.« Synspunktet støttes med den juridiske sluteffekt, som Paludan-Müller vist med fuld ret anfører som et hovedargument for sin påstand om påvirkning af romerret og kanonisk ret: »Item Fore twende sager kandh ther gange dom paa en død mandz gods och røchte och mandermaal Førsthe sag nar handh haffuer forset sig emodt syn herre och konning och federne righe Och nar ther findes ketterij effter hannom emodt then helige cristen thro, saa dømes vtj these two sager huadheller en mandh er løwendh eller dødt offuer all cristendommen.«⁴²⁶

Hvis Jens Andersen, der jo selv var et fremtrædende medlem af rigsrådet, virkelig satsede på at fastholde dette fuldt og helt på 1502-afgørelsen, lykkedes dette øjensynlig ikke. Snarere kan hans påmindelse om rådernes eventuelle erstatningsansvar måske have haft en virkning. Sandsynligst forekommer det, at hans antydning om, i hvilken retning en subsidiær afgørelse kunne gå, har bidraget til at fremme en sådan løsning, som rådet måske i forvejen var inde på. Om den af ham anviste forhandling med kongen om en mindelig ordning har fundet sted, er uvist, men det er dog nærliggende at formode det, eftersom kongen jo var part i sagen og kunne komme til at betale gildet, hvis Laxmands arvinger skulle have en form for kompensation.

Den dom i sagen, rigsrådet afgav den 3. december 1526, kendes kun i form af et kort indholdsreferat, som er optaget i en dom fra 1572. Den betegnes som kong Frederiks dom afsagt i Odense på biskopsgården, altså på Jens Andersens egne enemærker, »liudendis, att epttherthi for^{ne} Frue Else Laxmandtzdaatther och hindis Broders, Peder Laxmandtz, Moder var dødt en xvi Aar tilforn førend theris Fader vor slagen och førend ther gick Dom paa for^{ne} Her Laxmandtz Goudtz, och thend Her Laxmandtz Hustrue, som leffvede thend Tidtt Her Laxmand bleff slagen, beholtt allt hindis Goudtz, Løssøre och anditt Goudtz, tha bør for^{ne} Frue Elsse och Peder Laxmand att haffve och beholde allt theris Mødernegoudtz, ehvor thet findis eller liggendis er udi Danmarck, och ey verduge Fader, Her Jens Anderssen, Biscop udi Otthense, eller nogen

⁴²⁶ Molbech: Anf. arb. s. 604-06; citater efter RA. Privatarkiver. Poul Laxmand. Afskrifter (37.-20.).

anden bør at gjøre thenom nogen Hinder eller Forfang uppaa theris retthe Mødernegoudtz udi nogle Maade.«⁴²⁷

Der var herved fundet en måde til uden at tilbagekalde eller ændre 1502-dommen i dens tekst, alligevel at mildne dens følger for arvingerne i godskonfiskationens omfang. Dommen omtalte jo slet ikke, hvorledes der skulle forholdes med Poul Laxmands efterlevende hustrus gods. Imidlertid blev hun holdt uden for dommens virkninger og fik lov at beholde sit eget gods, altså det, hun havde bragt ind i ægteskabet. I parallel hermed holdt man nu også Laxmands for længst afdøde tidligere hustru Inger Holgersdatter Munk udenfor, hvorved hendes børn kunne få hendes gods som deres mødrene arv. Den fuldstændige inddragelse af dette ved 1502-dommen var i sig selv også bemærkelsesværdig, da endog den strengeste romerret gav en forræderidømts døtre mulighed for at få en del af deres mødrene arv.⁴²⁸ Om man bag denne gennemførte grundighed bør ane dommens påståede arkitekt, Jens Andersen, er upåviseligt, men måske nærliggende at tænke sig, idet dette mødrene gods hovedsagelig synes at have ligget på Fyn og haft Odense-bispens synlige interesse. Han fik sig i hvert fald placeret på en del af det, navnlig en blok omkring Ørbæk,⁴²⁹ og har åbenbart forsvaret det mod arvingernes angreb, så det i 1526-dommen ligefrem fandtes nødvendigt at pålægge ham ikke på nogen måde at gøre dem »hinder eller forfang«.

Jens Andersen havde således fået sine egne godsinteresser i klemme ved dommen, nemlig sine besiddelser eller forleneringer af det Laxmandske gods omkring Ørbæk, som åbenbart hørte til arvingernes mødrene gods og derfor skulle afstås til dem. Imidlertid synes disse dele af det genvundne gods aldrig i praksis at være blevet overtaget af arvingerne. Den 22. august 1527 bekræftede Peder og Else Laxmand ved et i Odense udstedt brev at have indgået et mageskifte med kongen, der havde overdraget dem Asserbo hovedgård i Nordsjælland med alt dens tilliggende gods samt noget bøndergods i Båg herred på Sydvestfyn i bytte for det mødrene gods, de havde fået tilkendt ved dommen året før. Sam-

⁴²⁷ Aftrykt i J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Gamle Danske Domme* bd. 3 (1845) s. 153-56.

⁴²⁸ Stig Iuul: *Fællig og Hovedlod* s. 99.

⁴²⁹ Bruun s. 112-13.

tidig måtte de fraskrive sig enhver rettighed til alle andre dele af det i 1502 konfiskerede gods.⁴³⁰

Mageskiftet gav også mulighed for, at Jens Andersen og Odense stift kunne beholde rettighederne til Ørbæk-godset, idet de gav kongen godtgørelse for dette med en del bøndergods på Hindsholm.⁴³¹

Med den kgl. rettertingsdom af 1526 og det påfølgende mageskifte havde de tilbageværende to børn efter Poul Laxmand genvundet en lille del af det gods, de havde mistet ved 1502-dommen. De etablerede sig åbenbart ved en deling af godset med hver sin sædegård i Nordsjælland, Else på Asserbo og Peder og efter hans snarlige død hans enke Birgitte Eriksdatter Pors på Stenholt ved Nøddebo.⁴³²

Det var dog kun en lille brøkdæl af det tabte, de havde fået tilbage, og havde de ventet, at regeringsskiftet efter Christiern 2s fordrivelse skulle have medført en fuldstændig forkastelse af dommen fra 1502 og tilbagegivelse af det konfiskerede gods, er det vel forståeligt, at de ikke var tilfredse. Sindsstemningen hos datteren Else, der helt igennem synes at have været den handlekraftige og pågående i forfølgelse af sagen, fremgår tydeligt af slutningen på hendes klageskrift om resultatet af hendes appel til kong Frederik 1: »Thaa udlagde hanns konninglige mat. meg itt stycke godz och min fattige broder for wortt møderne godtz, huilkitt vy daa nødiis thil att nygiis mett Efftherdii war armod och Ellendiighettt wor saa stuord, att vy icke lenger kunde staa nogen trethe ymod.«⁴³³

Denne beskrivelse kan dog måske også være farvet af, at klageskriftet, der må henføres til tiden efter Frederik 1s død, skulle bruges i endnu et forsøg over for dennes efterfølger på at opnå en gunstigere afgørelse end den i 1526-27 trufne. Om dette har været tilfældet, vides

430 Erslev og Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter* s.136-40, hvor det mødrene, som arvingerne afstod til kongen findes opregnet. Brev på Asserbo og gods i Båg og Skovby hrd., som hr. Johan Biørn(sen) og jomfru Anne Nielsdatter havde i forlening, udstedtes til Peder Laxmand og søsteren Else i Odense 29. nov. 1527, smst. s. 145; Molbech: Anf. arb. s. 611-12.

431 Breve af 9. nov. og 4. dec. 1528 og 13. jan. 1529, *Fr. d. Førstes da. Reg.* s. 137, 188-90, 195; Bruun s. 112.

432 Breve med fortegnelser over alt deres gods på Sjælland og i Båg herred se Troels Dahlerup (udg.): *Det Kgl Rettertings Domme* bd. 2 s. 451-55, 565-67, 579-81. Om Peder Laxmands enkes opbygning af Stenholt som sædegård og dens privilegering ved kongebrev af 14. aug. 1541 se Erslev og Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535-1550* s. 196-97. Om Stenholt jf. H. Knudsen: *Danmark i Middeltalderen* s. 48-51.

433 RA. C 3 Domme, ad dom nr. 32 1502 11/11 ; Molbech: Anf. arb. s. 610.

ikke, men er vel sandsynligt. Under alle omstændigheder opnåede Poul Laxmands arvinger ikke yderligere indrømmelser i forhold til dommen fra 1502.

Derimod gav den katolske kirkes fald i Danmark og reformationens indførelse af et nyt kirkesystem uden bisper, klostre og gejstlige ordener, uden helgendyrkelse og evige messer de slægter, og det vil især sige adelige, der havde givet gaver i penge, værdigenstande og navnlig jordegods til den gamle kirkes institutioner og nu afskaffede ceremonier, mulighed for at kræve disse gaver helt eller delvis tilbage. Ad den vej genvandt Laxmand-arvingerne utvivlsomt lidt af den gamle rigshofmesters rigdomme, som var kommet kirkelige institutioner til gode i kraft af hans rundhåndede gaver til dem.

Allerede i Frederik 1s tid fik Else Laxmandsdatter kongens brev på, at »hans naade hagde wntt oc tillatt hynne oc hynnes arffuinge, hues the kunde met retthe igien witne aff thet gods, som hynnes fader her Pouell Laxmandt gaff till kyrcker oc closthre i Helsingøør oc andersteds etc.«, og i 1544 fik hun stadfæstelse på dette brev.⁴³⁴ Hvor meget fru Else fik ud af denne mulighed for at genvinde noget af det bortgivne, synes vanskeligt at følge. Derimod generhvervede hun faderens gamle gård i København, måske som resultat af 1526-27-opgørelsen.⁴³⁵ Mere vides om den næste generations stærke kvinde med tilknytning til Laxmandslægten, hendes brorsøn Poul Laxmand til Stenholts (d. 1557) enke Thale Ulfstands gevinster på denne konto. I 1558 fravandt hun således ved et forlig for kongen og nogle rigsråder på egne og medarvingers vegne borgmestre og råd flere gårde og boder i København som en del af det gods, rigshofmesteren i sin tid havde givet S. Nicolai kirke, da han funderede Vor Frue alter dér; også selve fundatsen skulle hun have udleveret. Der måtte endnu nogle kampe og en retssag til, inden hun fik, hvad hun gik efter; men det tog den kampberedte dame åbenbart med i købet.⁴³⁶ Hun gik heller ikke af vejen for et rask væddemål med selve kongen, der i 1559 var så letsindig at holde 1.000 joachimsdalere på, at den unge enke med sine tre uforsørgede børn ville være gift igen inden seks år; hun giftede sig imidlertid ikke og vandt altså væddemålet; om

434 Troels Dahlerup (udg.): *Det Kgl. Rettertings Domme* bd. 1 s. 573.

435 H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728* bd. 8 s. 28.

436 Kancelliets Brevbøger 1556-1560 s. 176-77, 288; Københavns Diplomatarium bd. 4 s. 565; Kolderup-Rosenvinge: *Gl. Da. Domme* bd. 3 s. 274; H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728* bd. 1 s. 56-57, bd. 2 s. 36, bd. 3 s. 76; A. Thiset: *Et Væddemaal mellem Kong Frederik II og Fru Tale Ulfstand* s. 65-66.

hun fik pengene, kan vi ikke se, men det har hun vel nok fået, måske som en forøgelse af pantet på noget at den ejendom, hun havde i pantelen fra kronen.⁴³⁷

Mageskiftet med Frederik 1 efter dommen af 1526 blev ikke Laxmand-arvingernes sidste ejendomsbytte med kronen. Snart efter kongeskiftet i 1559 tog Frederik 2 fat på at virkeliggøre sine planer om indretning af en kgl. vildtbane i Nordsjælland og opbygning af sit nye slot Frederiksborg. Dette forudsatte imidlertid betydelige kgl. godserhvervelser på egnen og ikke mindst adskillige mageskifter med dens adelige godsejere. Blandt dem var Laxmand-arvingerne åbenbart nogle af de første. De ombyttede både Asserbo m.v. og Stenholt med gods eller forleneringer i Skåne. Else Laxmandsdatters datter Gørvel Abrahamsdatter (Gyldenstjerne) og hendes mand Gert Ulfstand afgav Asserbo mod en forlening på livstid med Bækkeskov kloster uden tjeneste og afgift og løfte om, at deres arvinger efter deres død skulle få udlagt fyldestgørende gods i Sjælland eller Skåne.⁴³⁸ Det blev til, at Gørvel som enke i 1574 ved et nyt mageskifte med kronen fik Høgested gård (len) med tilhørende jordegods i det sydlige Skåne, som hun derpå skænkede til sine unge slægtninge, Tale Ulfstands børn Poul og Berete Laxmand. Da Tale overlevede begge disse børn faldt gården til hende, der desuden efter sin broder Hak Ulfstand arvede Hikkebjerg, som dog byttedes til fædrengården Skabersø i det sydvestlige Skåne.⁴³⁹

Som besidder af Stenholt efter Poul Laxmand (d. y.)s død i 1557 og som værge for sine tre umyndige børn indgik Tale Ulfstand i 1560 et mageskifte med kronen, hvorved hun afstod Stenholt mod at få Bosø (Bosie) kloster i Skåne med en del af dets tilliggende gods. Klosterjomfruerne skulle flyttes til S. Peders kloster i Lund og forsørges af Sten Rosensparre, som forlenedes med den resterende del af klosterets gods. Med ham havde den kampberedte fru Tale også nogle træfninger at udkæmpe, men Bosø kloster blev dog nu i mange år hendes og hendes

437 Thiset: Anf. arb. s. 65-68; Kancelliets Brevbøger 1556-1560 s. 321, 10. okt. 1559.

438 Kancelliets Brevbøger 1556-60 s. 361-62, 10. febr. 1560, s. 407-08, 6. juni 1560; Kronens Skøder 1535-1648 s. 63-64. Gert Ulfstand havde allerede 5. okt. 1537 fået brev på Bækkeskov kloster og gods mod tjenestepligt, en årlig afgift på 300 rinske gylden i guld og pligt til at holde munkene med klæde og føde (Erslev og Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535-1550* s. 56, jf. s. 71, 116-17, 247, 368, 454, 473).

439 Kancelliets Brevbøger 1571-1575 s. 460, 487; Kronens Skøder 1535-1648 s. 149, jf. s. 289; Thiset: Anf. arb. s. 66-67; Danm. Adels Aarb. 1902 s. 229-30, 1926 II s. 18.

børns hjem.⁴⁴⁰ Hun var stadig meget velanskreven ved hove og indkaldtes jævnlig sammen med andre adelsfruer til at bistå som ekstra hofdame ved festlige lejligheder. Som nævnt blev hun ved arv efterhånden meget godsrig og betragtedes mod århundredets slutning antagelig som den skånske adels store gamle dame, der endog i 1601 bæredes med et besøg af den unge Christian 4 på sin fædrenegård Skabersø.⁴⁴¹

Ved skæbnens gunst var rigshofmester Poul Laxmands efterslægt således vendt tilbage til Skåne, hvor han havde haft et af sine vigtigste hjemsteder, og hvor hans stridigheder sammen med anden skånsk højadel med ærkebisp Børge Gunnensen og hans tilhængere i Lundekapitlet havde været optakten til hans dramatiske fald. Endnu mere iøjnefaldende bliver denne vending ved, at ikke blot hans, men også hans ligeledes dræbte kampfælle Niels Haks efterkommere derved på ny kom til ære og rigdom. Tale Ulfstand var nemlig gennem sin moder Helle Hak datterdatter af Niels Hak til Hikkebjerg.

Fra sine yngre og fattigere dage var Tale Ulfstand utvivlsomt meget bevidst om Laxmand-arvingernes kamp for revision af dommen over den dræbte rigshofmester og genvinding af hans konfiskerede rige gods. Hun fandt nok heri en mulighed for at sikre sine faderløse børn en rigere fædrenearv, som hendes pågaaenhed og stridbarhed ikke tillod hende at lade være uforsøgt. Til den ende synes hun systematisk at have samlet, hvad hun kunne få fingre i af skriftstykker, der kunne tjene til at vise den dømtes uskyld og den uret, der efter hendes mening var overgået den døde og hans arvinger. Efterhånden synes hendes samleriver og resultaterne heraf at være rygtedes i de højeste kredse, hvor hun måske også selv har ladet sig forlyde hermed, når hun var ved hove. Ellers har hendes broder Hak Holgersen Ulfstand, der i en årrække var hofsinde hos Frederiks 2 og en betroet rytterofficer og lensmand, nok kunnet gøre det.⁴⁴² Det medførte på et tidspunkt et kgl. initiativ, der bliver af så stor betydning for bedømmelsen af Laxmand-sagens kildegrundlag og for nogle af dens hovedkilders arkivalske skæbne, at det bliver nødvendigt at se nærmere herpå.

Desværre er vor viden om dette meget begrænset og hviler udelukkende på en enkelt kilde, nemlig et brev fra Tale Ulfstand til kongen. Til

⁴⁴⁰ Kancelliets Brevbøger 1556-60 s. 361-62, 380, 413-14, 442, 1561-1565 s. 113, 161, 192, 198; Kronens Skøder 1535-1648 s. 65, jf. s. 143-44; Ryge: *Peder Oxe* s. 358-59.

⁴⁴¹ Thiset: Anf. arb. s. 67; Dansk Biogr. Leks. bd. 24 (1943) s. 502-03.

⁴⁴² Da. Biogr. Leks. bd. 24 (1943) s. 492-94.

yderligere vanskeliggørelse mangler dette brev angivelse af både sted og tid. Det er da også stort set blevet forbigået af forskningen, hvor vist alene Molbech ofrer det nogen opmærksomhed, om end han finder det »skrevet i en noget forvirret og usammenhængende Stil«,⁴⁴³ hvilket dog måske mere skyldes tvivl om betydningen af dets indhold end egentlig uklarhed i fremstillingen.

Tale skriver til kongen, at hun gennem sin broder Hak har modtaget mundtlig beretning om, at kgl. majestæt har sendt ham til hende »om nagre breue som han aff megh paa eders konghellygh mayestathes weyghne er begherendes«. Hun svarer hertil, at hun underdanigst ikke vil forholde kongen, at det falder hende hårdt »adt ant uorde samme breue ffra meg och mynne uføde faderlløse børn som gheller paa myn sallyghe hosbonnes faderfader har uskylligh han er kommen aff daghe och syden er hans efter ladendes uføde born fraa thaghen allt det de hade met samme dom hor udy eders nades konghellygh mayestat wyder kan forfarre aff domen«. Hendes svar på den kgl. begæring er derfor sat noget på skruer, idet hun understreger sine betæneligheder ved at give den dom og de breve fra sig, der beviser hendes børns ret, og som hun »som deres thro moder« har gemt til deres bedste i håbet om »met samme breue nagheth efter kommet aff den storre skade som de for medellst samme dom fanghet hauuer«. Når hun ikke desto mindre imødekommer kongens ønske, gør hun det derfor kun »met aller storste unner danygheste begheryng adt samme dom mothe megh yghen blyue stellet tyll hande adt yegh y lenghden ycke skulle komme y threthe met mynne eghne born«. Hun vil, at »yegh ycke skulle lade megh mynne børns slecht och uenner paa hallsen om der nagheth fornem adt samme breue skulle werre kommen megh fraa henne saa adt yegh fathyghe hyelpeløse enke kunne faa manghe uenner huelket ghudt wet yegh ycke ghyerne wylle eller kunne berre«, og beder derfor på ny kongen, »adt samme breue mothe blyue megh stillet tyll hanne yghen efter det breues lydellse som myn broder megh paa eders konghellygh mayestathes ueghne der paa ghyuet hauuer«. Endelig skriver hun, at hun også har overgivet sin broder »nagheth flerre breue som ghyeller paa samme sagh bedendes adt eders konghellygh mayestat wylle werdes for ghus skyll samme breue y ghemmen se adt eders konghellygh mayestat kan ffor fynne den uskyllighes skylligheth och wyll der hos stelle alle sagher y ghus och eders konghellyghe mayestathes eghne henner«.

⁴⁴³ Molbech: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* s. 612-13.

Og med mange og lange høfligheder slutter »eders nades konghelighe mayestathes wylllyghe thynnerynde Talle wllstandt met eghen handt.«⁴⁴⁴

Tale Ulfstand har således på et ukendt tidspunkt gennem sin broder Hak efter anmodning og som lån tilstillet kongen en dom og nogle breve, som hun ikke nærmere beskriver på anden måde, end at de formodentlig alle har vedrørt den dræbte rigshofmester Poul Laxmands sag, domfældelsen over ham og inddragelsen af hans ejendomme. Men hvornår denne overdragelse af skriftstykker fandt sted, og hvad det var for stykker, får vi ikke oplyst. Vi må derfor begive os ud i overvejelser og gisninger, der i sagens natur hviler på et højst usikkert grundlag, men hvor vi dog har en del holdepunkter for antagelser.

Det centrale stykke var tydeligt nok en dom, og efter hele omtalen af dens karakter og indebyrd må det antages, at det drejede sig om dommen over Poul Laxmand, enten rigsrådsdommen fra november 1502 eller landstingsdommen fra 1503, snarest rigsrådsdommen, som synes at have været den, sam- og eftertidens interesse helt samlede sig om. Men hvad var det for en slags eksemplar af denne, Tale Ulfstand åbenbart besad? Vi kender kun til eksistensen af to retskraftige eksemplarer af rigsrådsdommen, dels det oprindelige, besejlede, som nu synes forsvundet, og som Henry Bruun formodede, at ærkebisp Børge Gunneren som rigsrådets førstemand og som særlig interesseret i dommens konsekvenser havde fået henlagt i rigsrådets nu forsvundne arkiv, dels den få dage yngre kgl. vidisse, der er bevaret i Rigsarkivet,⁴⁴⁵ antagelig altid har været i det kgl. arkiv og er det eksemplar, som har været den nyere historieforskningens kilde til kendskab om dommen. Samtidens interesse for dommen var så stor, at den er optaget i kopi eller ekstrakt i adskillige håndskrevne domssamlinger,⁴⁴⁶ og formodentlig har løse afskrifts- eller udtogseksemplarer også været at finde i interesserede adelskredse. I denne forbindelse er det måske værd at bemærke, at Tale Ulfstands fader Holger Gregersen Ulfstand til Skabersø 1531 var en af de rigsråder, som skulle varetage lov og ret i Skåne, og 1536 en af statholderne i Skåne. I disse egenskaber kunne han nok have behov for at skaffe sig eksemplarer af håndskrifter af love og domme af betydning

⁴⁴⁴ T.U.s brev findes nu i RA. C 3 Domme nr. 32, vedlagt rigsrådsdomsvidissen 1502 11/11. Det er skrevet på et folioark, som ikke bærer påtegninger.

⁴⁴⁵ Bruun s. 98.

⁴⁴⁶ Jf. s. 135 note 320.

for retsplejen. Det kunne i og for sig let tænkes, at Tale Ulfstands eksemplar af Laxmand-dommen var en sådan afskrift eller ekstrakt af dommen. Men det efterlader spørgsmålet, hvorfor hun så, da hun som nævnt var en kvinde, der havde et særdeles virkelighedsnært forhold til retssager og dermed utvivlsomt til, hvad der krævedes, for at dokumenter kunne bruges i retten, skulle have lagt så stor vægt på at bevare sit eksemplar af dommen til underbygning af sine børns rettigheder og kommende retslige muligheder, når alene et retsgyldigt eksemplar ville have betydning i den sammenhæng. Og endnu sværere bliver det at få nogen mening i, at kongen i så fald skulle have gjort sig ulejlighed med at sætte en afleveringsforretning i gang og sende sin højt betroede hjælper Hak Ulfstand af sted til søsteren i den anledning. Molbech, der som nævnt har beskæftiget sig med hendes brev, synes da også helt tvivlrådig og forvirret ved forholdet; han finder, at man vel ikke klart kan se, »hvilken Dom, her menes; men det synes, som man ikke vel kan tænke sig nogen anden, end den Herredagsdom, hvorved Povel Laxmands gods tildømtes Kronen; skiøndt man ikke indseer, hvorledes den Dom skulde være kommen i Fru Thale Ulfstands Væрге, eller hvorledes Kongen kunde behøve at søge den hos hende.«⁴⁴⁷

Sagen er vel netop, at hele den aktion, fru Tales brev beretter om, kun får mening, hvis den dom hos hende, som begge parter åbenbart tillagde så stor betydning, var den originale dom eller i det mindste en retsgyldig kopi, en kgl. vidisse. Forudsætter vi, at der kun fandtes den kgl. vidisse, vi kender, og at den lå i kongens arkiv, og at Laxmand-arvingerne ikke havde fået en tilsvarende retskraftig kopi, må der have været tale om selve den originale beseglede domsakt. Men hvordan skulle den være havnet hos fru Tale? Vi kan næppe opstille andet end en hypotetisk teori, der da kunne se nogenlunde således ud.

Hvis Bruun har ret i sin formodning om, at ærkebisp Børge Gunnensen fik den originale dom henlagt i rigsrådets arkiv, og hvis vi antager, at dette medførte, at den blev anbragt ved domkapitlet i Lund, altså hos rigsrådets leder, og forblev dér, ville den formentlig efter reformationen og bispernes afskaffelse være kommet i en tvivlsom stilling. Kapitlet havde næppe synderligt behov for den, da den som et vigtigt grundlag for erhvervelsen ved velsikret kgl. skøde af betydelige dele af Poul Laxmands gods til oprettelse af Børge Gunnersens store Maria-stiftelse var indført i flere eksemplarer af hans stiftelsesfundats »Sanctuarium

447 Da. Biogr. Leks. bd. 24 (1943) s. 494-96; Molbech: Anf. arb. s. 612.

Birgerianum« og i et af ærkesædets andre håndskrifter.⁴⁴⁸ Over for det stod den reformerede regerings almindelige velvilje mod adelens ønsker om mulighed for at tilbagesende sjælegaver navnlig i form af jordegods og i forbindelse dermed vel også at få udleveret dokumenter fra den gamle kirke, der kunne bevise grundlaget for sådanne krav. I tiden efter reformationen var slægten Ulfstand en af de allermest fremtrædende både i Skåne og i kongemagtens omgivelser, og det har næppe været lige til at sætte sig hårdt imod dens ønsker på disse områder, hvis de syntes nogenlunde begrundede. Det forekommer derfor ikke helt urimeligt at antage, at fru Tale, om ikke allerede hendes forslægt, hvortil som nævnt også Niels Haks slægt hørte, kan have bedt Lunde-kapitlet eller de kgl. embedsmænd, der som godsadministratorer efterfulgte ærkebispens, om at få Laxmand-dommen udleveret og er blevet imødekommet i dette ønske.

Meget om Lundekirkens arkivpolitik ved vi ganske vist ikke, men op i det 17. århundrede møder vi dog et eksempel på udlevering til en adelig godsejer af et arkivstykke, som skulle synes at være af langt større direkte betydning for Lundekirkens økonomiske interesser og rettig-hedshævdelse end Laxmand-dommen. I 1650'erne udlånte bispem i Lund Peder Vinstrup selve »paltebogen«, der var kirkens senmiddelalderlige jordebog over dens ejendomme, til rigsadmiral Ove Giedde, der antagelig havde brug for den til bevis i nogle ejendomsstridigheder ved sin sædegård i Skåne. Jordebogen blev aldrig tilbageleveret og er forsvundet, men bispem havde dog været så forsynlig i hast at lade tage en afskrift af den inden udlånet.⁴⁴⁹

Disse overvejelser med baggrund i vor viden om tidens udviklinger på disse områder fører til antagelsen af, at det virkelig kan have været den originale rigsrådsdom i Laxmand-sagen, Tale Ulfstand lå inde med og måtte udlevere til kongen. Men hvis det forholdt sig sådan, hvilke var da de andre »breve«, der gik samme vej, og hvornår skete det og hvorfor?

Hvad de andre »breve« angår, er vi nærmest endnu ringere stillet i vor viden end ved »dommen« og henvist til gætterier om deres karakter. Kun om ét stykke kan vi med rimelig sikkerhed fastslå, at det har været med i fru Tales aflevering. Det er Else Laxmandsdatters tidligere omtal-

⁴⁴⁸ Bruun s. 98.

⁴⁴⁹ Gösta Johannesson: *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut* s. 5-6.

te, men også udaterede klageskrift. Det bærer nemlig på forsiden som titel påskriften: »Fru ellse Laxmans Dothers supllychas« skrevet med Tale Ulfstands hånd.⁴⁵⁰ Om de øvrige breve har Molbech gættet på, at det måske kan have været de to svenske vidnesbyrd fra 1512-13, idet originalerne af disse endnu fandtes i Geheimearchivet – og stadig findes i Rigarkivet.⁴⁵¹ Dette synes meget sandsynligt, men kan næppe bevises; begge stykker er på pergament og bærer ikke som det forannævnte påskrifter med fru Tales hånd. Om der har været andre breve i afleveringen, vides ikke; Tale skriver intet om antallet og antyder heller intet klart om dette.

Spørgsmålet om, hvornår og hvorfor stykkerne blev krævet udleveret, står ligeledes meget hen i det uvisse. I den ydre form af Tales brev er ikke bemærket sikre kriterier for en datering af det. Brevet kan i og for sig gå helt tilbage til tiden på Stenholt inden mageskiftet omkring 1560, men det forekommer dog ikke sandsynligt, bl.a. fordi omtalen af broderens sendelse »hydt tyll megh« ikke synes at passe til en bopæl i kongens umiddelbare nærhed i København eller ved det kommende Frederiksborg. Bosø kloster synes at passe meget bedre i billedet. Men inden hvornår blev det skrevet; damen levede jo lige til 1604. Mange dateringskriterier er der næppe i selve brevtteksten. Det sikreste synes at være hendes gentagne henvisninger til »myinne uføde faderlløse børn«. I sit korte ægteskab med Poul Laxmand til Stenholt 1552-57 fik hun tre børn, hvoraf det sidste fødtes efter faderens død. Molbech moderniserer »uføde« til »ufødte« børn og opfatter udtrykket som betydende rigshofmesterens »Efterkommere«; men selv om ordet allerede dengang kunne bruges med sin nuværende betydning, er dette dog her utvivlsomt misforstået, og ordet må i stedet forstås i den da nok almindeligste betydning som »uforsørget, ikke opdragen«.⁴⁵² Tale Ulfstand kunne i den forstand næppe tale om at have »uføde« børn længere end i det længste til omkring midten af 1570'erne. Således forekommer det sandsynligt, at hendes brev er til Frederik 2 og fra perioden 1560-75. For måske at komme dateringen noget nærmere er det nok nødvendigt først at vurdere formålet med den ggl. begæring.

I betragtning af at kongens arkiv formentlig indeholdt en samtidig og fuldt retsgyldig kopi af rigsrådsdommen mod Poul Laxmand, var der

450 RA. C 3 Domme nr. 32, ved domsvidisse 1502 11/11.

451 RA. C 3 Domme nr. 38 a og b.

452 O. Kalkar: *Ordbog over det ældre danske Sprog* bd. 4 s. 620.

intet retsligt motiv eller behov for Frederik 2 til at søge at skaffe sig også Tale Ulfstands eksemplar af dommen, uanset hvilken karakter det havde. Der kan næppe heller have bestået nogen frygt hos kongen eller hans embedsmænd for, at hun ved hjælp af dette skulle søge at få sagen genoptaget og konfiskationsdommen ændret. Dertil var sagen både alt for gammel og kongens ret ifølge de tidligere retsafgørelser og arvingernes lovformelige afkald fra 1527 på alle yderligere krav alt for sikret. Hendes håb kunne alene hvile på en appel til kongens retsindighed og storsind. Men hvorfor begærede kongen da dommen og de øvrige breve?

Tilbage bliver vel kun den rent historiske interesse i disse skriftstykker som væsentlige kilder til en begivenhed i den nyere Danmarkshistorie, der havde optaget sindene stærkt og endnu måtte forekomme ikke mindst de meget historisk bevidste og optagne adelige topembedsmænd i kongens nærmeste omgivelser uomgængelig i den fremstilling af den nyere historie efter Saxo, som de drømte om og arbejdede for at få skrevet. Christiern Pedersen, Hans Svaning, Anders Sørensen Vedel og Niels Krag var på stribe de lærde mænd, de satte deres lid til, medens kun den adelige praktiker Arild Huitfeldt viste sig så målrettet, at han på sin mindre lærde vis løste opgaven. Man kunne give de lærde mænd opdrag som kgl. historiografer og sikre dem økonomisk, så de skulle kunne samle sig om opgaven. Men det var jo ikke nok hermed; man måtte også i videst muligt omfang skaffe dem adgang til det kildemateriale, som skulle bruges til opgavens løsning. Derfor samledes alt den slags materiale både af de lærde historiografer selv, og hvor statsmagtens bistand var nødvendig eller hensigtsmæssig med dens hjælp.

Det tidspunkt, der her bliver mest interessant, er nok årene efter 1570. Den udmarvende syvårskrig med Sverige var da endt, den gamle kansler Johan Friis døde det år, og hans embede overtoges af Niels Kaas, som vist mere end nogen anden i regeringskredsen havde blik for historieværkets påtrængenhed og krav, og som åbenbart satsede på, at den unge Anders Sørensen Vedel skulle sættes i gang med opgaven. Også rigshofmesteren Peder Oxe og måske kongen selv gik ind for sagen. Til støtte for indsamlingen af kildemateriale er antagelig udgået adskillige initiativer fra kancelli og høje adelige embedsmænd vel ofte i kongens navn eller med henvisning til kongens ønske eller vilje. I enkeltheder kan vi kun undtagelsesvis følge disse initiativer. Det stærkeste bevarede vidnesbyrd derom er de summariske og ofte ret uigennemskuelige fortegnelser over samlingerne, som udarbejdedes ved deres senere aflevering til universitetets bibliotek, hvor langt hovedparten af

dem tilintetgjordes ved Københavns katastrofale ildebrand i 1728. Universitetsbibliotekar Birket Smith sammenfatter i sin bog om især denne ældre håndskriftsamling karakteren og oprindelsen af det dengang indsamlede således: »Kilderne vare erhvervede fra alle Steder i Riget, hvor sådanne Sager bevarede, særlig Kapitler, Klostre og Herregårde, samt at nogle af Historiograferne ved deres Indsamlinger understøttedes af Regeringen, medens både de og de andre Historikere tillige erhvervede meget ad privat Vej, hvorved da den enkeltes personlige Autoritet eller venskabelige Forhold til Magthaverne – jeg tænker især paa Huitfeld, Vedel og Krag – naturligvis blev af megen Betydning.«⁴⁵³

Den sandsynligste forklaring på kongens begæring gennem Hak Ulfstand til dennes søster Tale forekommer derfor at være, at den var led i denne indsamling af kilder til det store planlagte historieværk og da snarest må henføres til 1570'erne, antagelig disses første halvdel. Dømmen skulle så være indgået i de historiografsamlinger, som gik i arv fra den ene af disse til den næste for at ende i den skæbnsvangre placering i universitetets bibliotek på Trinitatis kirkeloft. Dette ville da samtidig forklare det originale Laxmand-domsdokuments fuldstændige og uforklarede forsvinden. Det ville vel desuden give endnu en mulighed – og måske den sandsynligste – til forklaring af Arild Huitfeldts her antagne kendskab til dette dokument, idet han som kancellisekretær, fra 1573 øverste sekretær,⁴⁵⁴ meget vel kan have haft det i hænde på dets vej gennem kancelliet.

Om domsdokumentet faktisk har fået plads i disse samlinger af centrale historiske kilder, lader sig ikke fastslå ved hjælp af de nævnte, i afskrifter bevarede afleveringsfortegnelser, men det ses dog af disse, at der i samlingerne har været bl.a. en gruppe af »domme«.⁴⁵⁵

Tale Ulfstand havde som nævnt appelleret stærkt til kongen om at få de udlånte »breve« tilbage, når han havde brugt dem, og påstod også at have fået broderens skriftlige kvittering og løfte om, at dette ville ske.⁴⁵⁶ Det er imidlertid ikke muligt at se, at det nogensinde har fundet sted. Hvis indkaldelsen af dem skulle tjene historieværket, fik det unægtelig også lange udsigter med at gøre dem tilbageleveringsmodne. Og selv

⁴⁵³ S. Birket Smith: *Om Københavns Universitetsbibliotek før 1728* s. 23; jf. Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* s. 91-99; Ryge: *Peder Oxe* s. 291-93.

⁴⁵⁴ Rørdam: *Historieskriveren Arild Hvitfeldt* s. 42- 47. Jf. her s. 134-35.

⁴⁵⁵ Birket Smith: *Anf. arb.* s. 112.

⁴⁵⁶ Jf. Molbech: *Anf. arb.* s. 613.

om Tale blev en gammel dame, døde hun dog i 1604, og da var rigshofmesterens efterkommere i Danmark vist allerede uddøde,⁴⁵⁷ så hun ikke længere havde sine børns rettigheder at kæmpe for. Heller ikke Laxmand-arvingernes sidste tilløb til et forsøg på at få mere af hans konfiskerede rige gods tilbage fik således held med sig. Men det havde dog altså den virkning endnu en gang at skabe opmærksomhed om sagen og dens aktstykker, om end resultatet, hvis ovenstående rekonstruktion holder stik, blev højst uheldigt.

457 Danm. Adels Aarb. 1902 s. 229-30.

EFTERDØNNINGER

Frossen tavshed og tøbrudt tale

Drabet på rigshofmesteren Poul Laxmand og den påfølgende forræderi- og konfiskationsdom mod ham eller hans børn gav genlyd i samtidens øvre lag, om end vi kun i meget ringe grad kan følge reaktionerne i disse for slet ikke at tale om samfundets lavere lag. I det væsentlige er vi henvist til omtale og holdninger hos samtidens og den nærmere eftertids kommentatorer og historikere, der kun giver få og personligt farvede oplysninger om omgivelsernes bedømmelse og følgeslutninger. I hvilket omfang de afspejler synspunkter og holdninger i bredere kredse, må endda være tvivlsomt. Der er derfor grund til i almindelighed at være varsom med, hvilke slutninger man drager om sagens eftervirkninger på den politiske og samfundsmæssige udvikling i den følgende tid, ikke mindst i betragtning af at de følgende årtier bragte begivenheder og udviklinger af omvæltende karakter, som havde mange grunde og forudsætninger, hvori den usædvanlige drabs- og domssag højst kan være indgået som en detalje og baggrundspåvirkning af uvis betydning.

Meget taler dog for, at Laxmand-sagen har sat sine mærkbare spor af frygt, uvilje og bitterhed i brede kredse af rigets mest statsbærende stand, adelen. I årene nærmest efter begivenhederne er det ikke at vente, at sådanne reaktioner skulle komme åbent frem. Så længe kong Hans levede og regerede, ville det være alt for risikabelt for den enkelte selv nok så vel placerede adelsperson at fremkomme med skarpere bedømmelser af det skete for slet ikke at tale om at foretage handlinger, der kunne udlægges som forsøg på at danne oppositionelle grupper og dermed som stemplinger mod konge og rige. Den slags måtte vente til lejligheden bød sig, hvilket vil sige til kongens død og det påfølgende tronskifte, hvor rigets adel befandt sig i en ganske anden magtfuld stilling, når bekræftelse af kongevalg og udfærdigelse af den nye konges håndfæstning skulle finde sted.

I mellemtiden kunne kun biomstændigheder finde en afslutning. Det gjaldt Bjørn Andersen (Bjørn)s noget tvivlsomme optræden ved drabet på Poul Laxmand. Øjensynlig har han selv eller andre følt, at denne krævede en klarlæggelse, der kunne beskytte hans adelige ære og måske også sikre ham mod alle fremtidige krav eller anklager i anledning af drabet. I afskrift er bevaret en dom af konge og rigsråd, der desværre

er overleveret uden årstal, men af William Christensen henføres til 1503-05, snarest 1504, da der var et rigsrådemøde i København i april-maj, idet dommen angives st være fra første halvdel af maj. Bjørn kærede og berettede, at det sagdes om ham, at han havde været med og uærligt slået på Poul Laxmand, da Ebbe Strangesen slog ham ihjel. Han fremstillede forholdet sådan, at Ebbe og han var staldbrødre på rejsen over land fra Kalmar til København, og at han åd og drak med Ebbe den dag, Laxmand blev slagen. Da denne og Ebbe mødte hinanden på Højbro, begyndte de straks at slå på hinanden, og Bjørn var imellem og ville hjælpe dem til gode, men de – eller i hvert fald Laxmand – huggede ud efter ham, så han var nødt til at værgе for sig selv. Han spurgte sig nu for, om dette kunne være hans ære for nær efter sådan lejlighed. Det mente rettertinget ikke og fastslog, at det ikke var ham til straf eller hans ære for nær i nogen måde, men at det tværtimod var ærligere, at han blev til stede dengang, end at han var løbet fra ham – vel Ebbe Strangesen.⁴⁵⁸ Så han fik en ren forholdsattest trods sagsfremstillingens noget uldne form og den totale mangel på støttende vidner. Selve dommen med Bjørns angivelse af baggrunden for kæremålet viser dog klart nok, at han blandt adelige standsfæller er blevet ugleset og bagtalt for sin deltagelse i begivenheden på Højbro, og hans forklaring af sin indblanding med sværd i hånd er da også vanskelig at forene med opfattelsen af ham som upartisk fredsmægler.

En anden begivenhed, der kunne minde en del om drabet på Poul Laxmand og antagelig både da og senere blev sammenkædet med dette, indtraf kort efter nytår 1508, da den kgl. lensmand på Stegehus og fodermarsk Anders Bille – broder til den Torben Bille, der var blevet gift med kongens elskerinde Edel Jernskæg – på Helsingborg slot, hvor både kongen og ærkebispnen da opholdt sig, kom i klammeri med sidstnævntes gamle fjende, rigsråden Niels Hak til Hikkebjerg og dræbte ham. Anders Bille måtte skyndsomst søge til Sjælland og senere til kongens datter og svigersøn i Brandenburg, uden at der dog noget af stederne synes at være foretaget noget mod hans person. Året efter var han fuldt udsonet med kongen, og i 1513 lykkedes det ham og hans slægt at udsonе sig med Niels Haks arvinger og deres værger – ganske

458 Kr. Erslev: *Et Bidrag til Povl Laxmands Historie* s. 287-88; Repert. 2. rk. bd. 5 s. 603 nr. 10064.

vist mod en rekordhøj mandebod.⁴⁵⁹ Rigtignok foreligger der intet, der forbinder drabet på Niels Hak med politiske motiver eller med andre personer end drabsmanden selv, men det er dog utvivlsomt blevet gemt i mindet hos mangen en rigsråd, at det altså kunne lade sig gøre at dræbe en gammel rigsråd, der var i kongens gård og nærværelse og vel sagtens hidkaldt af kongen selv eller hans nærmeste, uden at det medførte nogen strafforfølgelse af gerningsmanden, der oven i købet tilhørte den talrige Bille-æt, som på mange måder stod kongehuset nær og nød dets gunstbevisninger.⁴⁶⁰ Men også sådanne mulige mishag med hændelser og tilstande har nok måttet gemmes til andre tider, hvor de under sikrere forhold og med større udsigt til resultater kunne komme frem.

Lejligheden kom med kong Hanses død i begyndelsen af 1513. Rigsrådet var da i en langt stærkere stilling i forhold til den nye konge, hvis tronbestigelse var afhængig af hans tiltrædelse af en håndfæstning, som rigsråd og adel i det væsentlige kunne fastsætte vilkårene i. Deres stilling i forhold til den nye konge syntes ganske vist på forhånd svækket ved, at kong Hans gentagne gange, sidst så sent som i 1512, havde fået rigsråds og stænders højtidelige løfte om, at sønnen Christiern skulle være hans efterfølger som konge, og endda imod sædvane havde fået bestemt, at rigets slotte ved kongens død skulle holdes til hans hånd og ikke til rigsrådets. Disse gentagne løfter og hyldinger viste sig imidlertid af begrænset værdi, da det kom til stykket. Nogle rigsråder, formentlig jyske, skal være gået så vidt som til at sætte sig i skjult forbindelse med den afdøde konges yngre broder Frederik, hertug i Slesvig og Holsten, for at undersøge, om han ville være konge i Danmark, hvad der dog ikke havde følger i den omgang. Rigsrådet som samlet organ holdt sig til den foreliggende virkelighed ved vel ikke at benægte Christierns kongeret, men på den anden side at fastholde sin egen ret til at fastsætte betingelserne for denne i en håndfæstning, der skulle søge at holde hans udøvelse af kongemagten inden for klart afstukne grænser.⁴⁶¹ Svagheden herved var naturligvis, at rigsrådet, når først konge og håndfæst-

459 W. Møllerup: *Bille-Ættens Historie* bd. 1 s. 309-15, 394-97; Bruun s. 124; Rørdam (udg.): *Monumenta* 2. rk. bd. 2 s. 181; Danske Magazin 3. rk. bd. 2 s. 148.

460 Jf. Møllerup: *Anf. arb.* s. 324-26.

461 Om forholdene ved kong Hanses død og tronfølgen efter ham se Allen bd. 2 s. 3 ff, 521 ff, 573 ff; Allen: *Oplysninger om Forholdene i Danmark* s. 132-44; C. Paludan-Müller: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt* s. 285-97; Arup: *Danmarks Historie* bd. 2 s. 324 ff.

ning var antaget, ikke havde klare magtmidler til at forhindre kongens udøvelse af sin magt på en måde, som rådet måtte opfatte som uretmæssig og stridende mod håndfæstningens bestemmelser. Dette var netop, hvad rigsrådet i høj grad mente var sket under kong Hans, og som det derfor af al sin begrænsede magt måtte søge at forebygge hos efterfølgeren ved at benytte sit eneste fredelige styringsmiddel, nemlig klager over de formentlige overtrædelser og misbrug af den hidtidige håndfæstning og dertil klarere og kraftigere bindinger af kongemagten i den nye.

Nogle historikers betragtninger over begivenhederne i foråret og sommeren 1513 har søgt forklaringen i en betydelig mistillid i de øvre stænder og særlig i rigsrådet til kong Christiern og frygt for, hvad man kunne vente sig fra hans side. Navnlig Allen har fremhævet dette og undret sig over, hvilket grundlag det kunne have. Han antager, »at mangt et Træk af Christiern den Andens Charakteer, mangt et Ord, han kan have ladet falde, manges hensynsløs Handling, han havde øvet, hvis Minde nu er tabt i de Brudstykker af hans Historie, vi have tilbage, have været levende hos Samtiden, og paa flere af de høje Herrer, der sade i Rigsraadet som Vogtere over store Forrettheder og Kongens Medregenter, gjort det Indtryk, at han vilde blive en Hersker med despotiske Luner...«. Som eksempel på sådanne handlinger nævner Allen fra Christierns tid i Norge hans voldsomme fremfærd mod biskop Karl af Hamar, som han i flere år holdt fangen.⁴⁶² Paludan-Müller er mindre tilbøjelig til at finde forklaringen i mistillid til tronfølgeren: »Thi der synes ingenlunde at have været nogen Misstemning i Danmark imod Christierns Person i Faderens Levetid, om og maaske hans Regering i Norge har vakt den Forestilling, at han vilde blive en myndig Herre; tvertimod hedder det i Joh. Svannings Christiern den Andens Historie, der ellers er Kongen høist ugunstig, at den unge Mands forstandige Optræden i Danmark i Faderens sidste Aar, den Dygtighed og Retfærdighedskjærlighed, han lagde for Dagen navnlig ved Afgjørelsen af vanskelige Retssager, havde vundet almindelig Anerkjendelse, saa at der ikke i hele Riget var Nogen, i det mindste ikke nogen Mand af Anseelse og Betydning, der ønskede Kong Hans anden Eftermand end Sønnen.«⁴⁶³

Hvad nu end stemningerne i 1513 over for Christiern 2 har været, må

⁴⁶² Allen bd. 2 s. 10-12.

⁴⁶³ Paludan-Müller: Anf. arb. s. 295.

vi regne med en nærliggende mulighed for, at viden om hans senere gerninger og skæbne uhyre let kan have smittet af på eftertidens bedømmelse af stillingen allerede på dette tidlige tidspunkt og have bidraget til, at adelens og rigsrådets optræden ved forhandlingerne om hans håndfæstning opfattedes som fremkaldt mere af frygt for ham end af vrede mod faderen.

Det samme gælder i almindelighed skildringen hos tidens iagttagere af fader og søn, idet dommen over Christiern 2 som indbegrebet af en tyrannisk konge, ret en »rex tyrannus«, meget vel kan have bidraget til at lade faderen fremstå i hovedsagen som det modsatte, en rund og vel-sindet mand, der nok havde sine fejl, men dog alt i alt var en god konge, en »rex justus«.

Iøjnefaldende er det i hvert fald, at klagerne ved forhandlingerne om håndfæstningen i 1513 rettede sig mod kong Hans. Og de var mange og hårde. Det var, som om en lang tids opstemmet vrede pludselig fik frit løb i adelens og rigsrådets voldsomme kritik af den afdøde konges regimente.

Man kan nok have grund til at overveje, hvordan forholdet mellem konge og rigsråd egentlig har været i kongens levende live, når alle disse klager eller anklager nu samlet myldrede frem, medens der intet vidnesbyrd er bevaret om, at rigsrådet tidligere havde søgt at holde kongen på plads ved at påtale overtrædelser af hans håndfæstning. Biskop Jens Andersen Beldenaks senere hævde af, at kong Hans aldrig var nogen »woldzmandh« (hvor han utvivlsomt bruger ordet i dets nuværende betydning), og at »huadt hans persone och rigeth rørdhe paa hengde handh altiuh indh paa rigsens raadt och lodh them ther fore radhe och fulde doch theres raadt«, får unægtelig en mærkelig klang på baggrund af rigsrådets udladninger i 1513.⁴⁶⁴

Man fristes til her at rette opmærksomheden mod det mærkelige skriftstykke om regler for kongevalg i et valgrige, som er bevaret i afskrift i et af Lunde ærkesædets manuskriptbind, og som synes at måtte dateres til et sådant tidsrum, at det nærmest bliver aktuelt i forbindelse med tronskiftet i 1513. Det siger i en efterskrift selv tidligere at være anvendt i Danmark ved tronskifte, men herom ved vi vist intet bestemt. Det slående er dets gennemgående tone af næsten forudantaget skyld hos den afdøde konge i krænkelser og tilsidesættelser af de bestemmelser, han med sin kongeed havde lovet at overholde, inden han blev antaget som

464 Jf. s. 178-82; Molbech: *Endnu et Bidrag* s. 606.

konge. Derfor skal råderne og de, der vælger kongen, nøje undersøge disse vilkår, og hvor de finder, at kongen eller hans embedsmænd imod kongens ed har frataget nogen noget, skal de straks sørge for, at det tilbagegives. Ligeledes skal tab eller skader, der er påført nogen af rigets indbyggere af kongen selv eller hans folk imod kongeløfterne erstattes af kronens indtægter. Og særlig hvis den afdøde konge mod sin ed har været efterladende i at pleje lov og ret for indbyggerne, bør råderne rette dette op ved at gøre det, som kongen havde været forpligtet til i kraft af sin ed. Alt dette har råderne myndighed til, fordi de og indbyggerne i et valgrike er rigets sande og utvivlsomme herrer og ejere. Det påpeges endda, at den antagne eller udvalgte konge ved sin ed ikke er tingenes herre, men alene konge efter de fastsatte betingelser med ret til at nyde frugterne af krongods og statskasse og til at administrere riget. Overhovedet hviler hele dette regelsæt på hævdelser af indbyggernes rettigheder i et valgrike og på formaninger om ikke at svække valget det mindste, da det i længden vil føre til indbyggernes slaveri.⁴⁶⁵

Hvor meget indholdet af disse regler for kongevalg end kan forekomme at passe til de stemninger, som synes at have besjælet adel og rigsråd ved forhandlingerne om håndfæstningen i 1513, må det dog fastholdes, at vi intet sikkert ved om kendskabet hos disse til dette manifestagtige skriftstykke. Dets overlevering og hele udformning kunne måske tale for, at det snarere har sin oprindelse eller introduktion her i landet i kredse af højgejstligheden end i den verdslige adel.⁴⁶⁶

Uanset om rigsrådet ved herredagen i København i juni-juli 1513 havde noget nedfældet regelsæt for kongevalg foran sig eller i baghovedet, havde det bag sig kræfter nok, der kunne sørge for at holde det til il-

⁴⁶⁵ Aage Andersen (udg.): *Den Danske Rigslovgivning 1513-1523* s. 31-33 og de dér givne oplysninger om håndskriftoverleveringen, tidligere udgaver, formodet datering m.m.

⁴⁶⁶ Herpå kunne vel også tyde oplysningen i efterskriften til stykket om, at det var: »Excerptum notabile ex dict. (ant. dictata) Bart«, hvor udg. vist korrekt opfatter dette som henvisning til 14. årh.s berømte italienske retslærde Bartolus de Saxoferrato. Dennes indflydelse på andre europæiske landes retsvidenskab var meget stor og bredte sig bl.a. via universitetet i Rostock i det 15. årh. også til de nordiske lande. Det er usikkert, hvilket arbejde af B. der henvises til, men i sin »Tractatus de regimine civitatis« behandler han statsdannelsen og forholdet mellem arve- og valgeregimer (Van de Kamp: *Bartolus de Saxoferrato 1313-1357* s. 66-67, 166-67, 226-29). – E. Ladewig Petersen: *Monarchy and Nobility* s. 127 henfører skriftet til 1513 og anser Børge Gunnensen som dets sandsynlige forfatter, men uden nærmere argumentation herfor.

den eller kunne bruges som synlige støtter for dets klagepunkter. En eller flere pressionsgrupper gav dets indsats særlig styrke, selv om de ikke synes at have været afgørende på de mere specielle punkter, som opmærksomheden her især samler sig om. Ved den endnu langt mere problemfyldte herredag i 1533 efter Frederik 1s død nævntes i oplægget til rigsrådets forhandlinger, at et kongevalg ved rigsrådet alene uden traditionel repræsentation og høring af den menige adel og det bedre borgerskab var betænkelig, for »tha war att befrycthe att ther aff motthe komme en staar Forderff oc Wploff her i Riigett modt Dan. Raadt aff Adelen oc Riigens Indbyggere, som Riigens Raadt oc andhre well wiide huadt nw siisten skedhe i Kiøpnehaffn i Koning Christierns Kaar oc Wdwellelse...«. ⁴⁶⁷ Hvordan det egentlig forholdt sig hermed, ved vi ikke meget om, men sikkert er det, at den menige adel ved herredagen i 1513 fandt det nødvendigt at fremkomme med et selvstændigt klageskrift, der tilstilledes rigsrådet og indgik i dets forhandlinger og nok også påvirkede og til dels inkorporeredes i dets endelige klageskrift til den udvalgte konge og i hans håndfæstning. Det bevarede katalog over den menige adels krav og ønsker viser imidlertid, at disse i alt væsentligt var alment standspolitiske med det sigte at fremme eller sikre adelsens sociale og økonomiske interesser og rettigheder og kun mere indirekte rettede sig mod overgreb mod disse eller mod standen fra den afdøde konges side. ⁴⁶⁸

Rigsrådstale med rådet råd

Rigsrådet derimod lagde ikke fingrene imellem i sit opgør med misforhold i kong Hanses regimente. Om punkt efter punkt i håndfæstningen fra 1483 hed det i dets klager, at de ikke var holdt. Allen summerer dets gennemgang op til, »at Kong Hans havde gjort sig skyldig i Brud paa over Halvdelen af de Artikler, som fandtes i hans med Ed besvorne Haandfæstning, og føiede endog nærgaaende Beskyldninger til, som ramte Kong Hanses personlige Færd. Det vil fremgaae af disse Besværing over Kong Hanses Regjering, at den gjængse Dom om denne Konge, som støtter sig paa Svaning og Hvitfeldt, at han yndede Adelen

⁴⁶⁷ Abraham Kall: *Oplysninger til Mellemrigets Historie ...* s. 202; Allen bd. 2 s. 28; Allen: *Oplysninger om Forholdene i Danmark ...* s. 140-41.

⁴⁶⁸ Allen bd. 2 s. 29-33, 586-89.

og viste sig føielig og eftergivende mod den, og derfor igjen var elsket af denne Stand, trænger betydelig til Ændring og Rettelse.«⁴⁶⁹

Vi må her gå uden om hovedparten af rigsrådets mere almene klager uanset deres væsentlighed og samle opmærksomheden om dem, der i særlig grad synes at have betydning for bedømmelsen af forhold om retstilstanden og den personlige retssikkerhed og da især, når de kan synes at have umiddelbar sammenhæng med Laxmand-sagen. Den i så henseende mest afslørende passus kommer allerede i klagerens første dele efter de grundlæggende påstande om overgreb og håndfæstningsbrud imod kirken og dens personer og institutioner og imod ridderskabet, hvor rigsrådet meget sammenbidt erklærer, at det på ingen måde længere vil affinde sig hermed, men kræve rettighederne overholdt for dem, »ther fødder ære aff ridder oc swæne oc gud oc retwiished elske.« Det hedder herefter: »Item then xj artikell, at konnynghen skall inghen sagn troo paa noghen, vden han hanss sawnsman will tilstande etc., er befryctendis, at mange ære forderffuede for then artikell icke er haldeth.« Og i direkte fortsættelse heraf påstås videre: »Mene Danmarcks riiges raad kæære, at nøgher theris metbrødre ære kommen paa konnyngkens schriffuelse oc meste ther hallssen offuer oc inghen reth ephther ganghen.«⁴⁷⁰

Art. 11 var den første og den mest centrale af den bestående håndfæstnings personligt retssikrende bestemmelser. Kongen lovede ved den, at ingen skulle lide uret mod lov og ret, og lovede udtrykkelig ikke at ville lytte til anonyme anklager imod nogen. Det var utvivlsomt netop denne bestemmelse, som var udgangspunktet for den mest sprængfarlige fase i striden mellem ærkebisp og rigshofmester i 1501, da Poul Laxmand undsagde Børge Gunnensen, fordi en »skalk« (den tids betegnelse for en slyngelagtig og helt viderværdig person) igennem denne havde anklaget ham og flere skånske adelige over for kongen. Den anonyme angiver optræder altså her om end dækket ind af en højtstående referent, men åbenbart på en sådan måde, at det måtte opfattes som stridende mod tilsagnet i art. 11. Der kan da næppe være tvivl om, at Poul Laxmand nu af rigsrådet antoges for en af de mange, som det

⁴⁶⁹ Allen bd. 2 s. 33-34; de bevarede aktstykker fra forhandlingerne i 1513 om håndfæstningen findes i RA. Danske Kancelli til 1660. B 46. Diverse nr. 27 a 1-5; Allen bd. 2 s. 589-94 aftrykker rigsrådets klage og kongens svar.

⁴⁷⁰ Allen bd. 2 s. 39-40, 589-90. – I art. 11 i kong Hanses håndfæstning hed det bl.a., at kongen skal »engen segn tro pa nager, wden then, som sier, will tilstaa, oc then sagh rettes fore rigens raad.« (*Samling af Danske Kongers Haandfæstninger* s. 50).

frygtede var blevet »fordærvede« ved, at art. 11 ikke var blevet holdt. Desværre er det ikke muligt at slutte noget sikkert om, hvad der mentes med, at mange antagelig var blevet ramt herved, idet rigsrådet ikke eksemplificerer sin udtalelse og vi ikke ad anden vej har kendskab til sådanne tilfælde, når bortses fra den gamle sag om skriveren eller vicekansleren Anders, som blev henrettet i 1494, og som Allen anfører som muligt offer.⁴⁷¹ Det er dog næppe sandsynligt, at rigsrådet ville fremsætte en sådan insinuation uden en rimelig forvisning om, at den havde et hold i virkeligheden. I det mindste må der nok i dets kredse have bestået en stærk tro på, at det forholdt sig som angivet, og dermed en markant mistro til kong Hans og hans forhold til den retssikkerhed, som artiklen i håndfæstningen skulle garantere.

Langt mere tyngende bliver denne anklage, når den føres sammen med den umiddelbart følgende påstand om, at nogle af rigsrådernes »medbrødre«, som var indkaldt af kongen, havde mistet livet, når de indfandt sig, og at gerningsmændene ikke var blevet retsforfulgt. At drabet på Poul Laxmand var i rigsrådets tanker som et hovedeksempel på dette, må vist antages for givet. Dets udtryk »medbrødre« er imidlertid flertal og må altså omfatte mindst to personer. Den påklagede situation synes da også at passe udmærket til omstændighederne ved drabet på rigsråden Niels Hak på Helsingborg slot i kongens og ærkebispens nærværelse i begyndelsen af 1508. Det passer ligeledes til påstanden, at ingen af drabsmændene i de to tilfælde blev retsforfulgt, skønt drabene begge synes at være sket på kgl. slottes grund, hvor kongen på drabs-tidspunkterne opholdt sig. Det må derfor antages, at det er disse drab, rigsrådets klage vedrørte, om end det ikke kan udelukkes, at også andre tilfælde, som vi nu ikke kender til, kan have foreligget.⁴⁷²

At disse klager fra rigsrådets side ikke blot var mundsvejr, men skul-

⁴⁷¹ Allen bd. 2 s. 40; jf. her s. 172-73.

⁴⁷² Allen bd. 2 s. 40-41 synes ikke at have kendt til drabet på Niels Hak og nævner i stedet, at der måske kan have været tænkt på drabet i Oslo 1502 på Knud Alfsen, hvilket dog af flere grunde forekommer mindre sandsynligt. Han skriver om rigsrådets tale om »mange« eller »nogle« ofre for kongens vilkårlighed: »Tager man begge Rigsraadets Udtryk sammen, at »Mange« bleve ulykkelige under Kong Hans, fordi han troede løse og ubeviste Paasagn, og at »flere« Mænd af adelig Stand, som kom til Kongen, trygge ved hans Skrivelse, mistede deres Hals uden Lov og Dom, og betænker, at disse Sigtelser fremføres i en Skrivelse til denne Konges Søn som vitterlige og uomtvistelige Kjendsgjeringer: da bliver der grundet Formodning om, at adskillige Flere end de, Historien melder om, ere faldne som Slagtoffre for den Mistænksomhed og Grusomhed, der bemestrede sig Kongen, naar Melankoliens mørke Aander faldt over ham.«

le tages dybt alvorligt, synes at fremgå klart af, at det sørgede for, at de trods deres brod mod den døde konge blev optaget i sønnens håndfæstning og, hvor det drejede sig om gentagelse af en artikel i den gamle håndfæstning, i en skærpet og klargjort form, som det skulle synes vanskeligere stiltiende at omgå. Art. 11 blev til art. 47 i Christiern 2s håndfæstning, og det fastsattes nu udtrykkelig i den, at en løgnagtig påstand gav samme straf som den løgnagtigt påståede forbrydelse: »Item skulle wii inghen saffn troo poæ noghir wor raadh ellir ridderskabt ellir nogre andre, vden then, thet siiger, will thet obenbarlig tillstaa oc bewise, oc findes han tha for løghner, at han tha straffis for sin løghn som en anden for sin brøde.« Også drabspåstanden, der jo slet ikke vedrørte nogen artikel i kong Hanses håndfæstning, blev demonstrativt presset ind i sønnens i art. 59, der fik følgende barske ordlyd: »Item hwo som kommer till oss poæ wor schriffuelse oc breff oc worder ther offuer i wor nærwerilse slagen i hiel, tha er thet erlös gierning, om thet giøris met raadit raad.«⁴⁷³ Når drabet regnedes som æreløst, sagdes nok samtidig, at det ikke kunne afgøres med mandebod, men blev et orbodemål til fredløshed. Forudsætningen herfor om »raadit raad«, hvorved vel nærmest må forstås forsætligt drab, syntes måske at kunne afsvække bestemmelsen noget, da et sådant forhold måtte være vanskeligt at bevise, men indeholdt måske på den anden side en særlig brod mod kongemagten, der nok af nogle ansås for indblandet i de skete drab og i hvert fald angrebes for ikke at have sørget for retsforfølgning af drabsmændene. Alt i alt må bestemmelsen vist anses for den stærkeste afstandtagen, rigsrådet uden en højst betænkelig omstødelse af sin egen dom i Laxmandsagen kunne komme til i forhold til denne.

Også andre artikler i Christiern 2s håndfæstning giver en mærkelig genklang af tvivlsomme forhold i forbindelse med drabet på Poul Laxmand og de deraf følgende begivenheder. Mest grund er der måske til at hæfte sig ved, at denne håndfæstning gik ind på en behandling af fejderetten. I umiddelbar fortsættelse af den ovennævnte barske art. 59 fastslog art. 60, at »hwo som will fæyde nogen riddermandzmand, tha skal han giøre hanum ærlig forwaring met hans obne beseglet breff oc sende hanum thet met two riddermendzmen. then som fæyden kyndes skall wære fælig for then anden, som forwaring giør, natt oc dag nest efftir at hanum er kyndt fæyde.« Så var det sat på plads, måske fordi fejdeforwaring ved drabet på Poul Laxmand, som hævdede af hans datter

473 *Samling af Danske Kongers Haandfæstninger s. 62-63.*

Else, enten ikke var sket eller i hvert fald ikke på regelret eller rimelig vis.⁴⁷⁴

Hvor meget end rigsrådet havde at klage over kong Hanses regimente og de enkelte af hans gerninger, hvoriblandt, skønt ikke udtrykkelig nævnt, utvivlsomt også var, hvad der var sket i forbindelse med drabet på Poul Laxmand, gik det dog altså ikke så vidt som til at kræve konfiskationen af hans hele ejendom taget op igen og arvingernes klager hørt. Antagelig har det stået klart, at kong Christiern ville afvise dette og kunne drage rigsrådet til ansvar for de tab, han og andre ville lide ved en ændring af dommen og dens ejendomsretslige følger. Rigsrådet kunne komme til at fremstå som en forsamling af forkuede og frygtsomme personer, hvis det ville påstå, at dets dom var det aftvunget »vi et metu«, som Poul Helgesen formulerede det, foruden hvad en ophævelse af dommen kunne komme til at koste den enkelte rigsråd, som Jens Andersen Beldenak så malende beskrev det, da en beskeden revision under de totalt ændrede forhold i det følgende årti ikke længere lod sig afvise. Samme biskop Jens har også i 1513 kunnet »undervise« både rådet og kongen om de retslige følger, en ændring af dommen ville have. Det krævede derfor en meget voldsommere kongelig fremfærd end den i 1513 så kraftigt påklagede, en konges fordrivelse og en andens overtagelse af magten, inden der i slutningen af 1520'erne kunne blive tale om en ganske vist meget begrænset indrømmelse til de bedrøvede arvinger.

På titelbladet til sin i 1599 trykte *Kong Hansis Krønike* har Arild Huitfeldt anbragt det smukke valgsprog: »Huor der ingen Retferdighed er, der er intet Regimente.« Det lyder på baggrund af klagerne efter kongens død over hans fremfærd både sørgmodigt og ironisk. Men meget sås selvsagt i et andet lys af de »gode mænd« efter ti års erfaringer med efterfølgeren.

474 Smst. s. 63; jf. her s. 72; jf. Matzen: *Danske Kongers Haandfæstninger* s. 148, 165, der finder art. 13 og art. 60 indbyrdes modstridende; Arup: *Danmarks Historie* bd. 2. s. 328 synes rigtigere fortolkende. Arup nævner i denne forbindelse også slutningen af art. 43, at »then ther v ærligen oc forrædligh slaer then anden i hiell, han myste sin halls.« Denne bestemmelse synes dog ikke at vedrøre adelen, men bondestanden og særlig kongemagtens tilbøjelighed til at presse implicerede i den slags drab »vrædlig bod aff modt loghen«. Jf. Ole Fenger: *Fejde og mandebod* s. 477-78.

EFTERTANKE

Varsom eller vovet?

Et tilbageblik over hele det kompleks, der her er opfattet som Poul Laxmands sag, kan give anledning til mange slags tanker og vurderinger. På samme måde synes det at have virket på adskillige tidligere betragtere og undersøgere, som har grundet over de uforklarede og til dels gådefulde forhold, der knytter sig til sagen. Netop disse har pirret og udfordret, har kaldt på en opklaring og tilfredsstillende løsning som i en kriminalroman. Ingen har været i stand til helt at give den, om end mange omstændigheder og sammenhænge efterhånden er blevet fremdraget. Heller ikke her kan gøres noget krav på, at en opklaring eller løsning er fundet. Det væsentlige, der står tilbage, er derfor at vurdere, hvad sagen kan oplyse om de forhold mellem samfundets magtfaktorer, kongemagt, stænder, institutioner og betydende enkeltpersoner, som var tidens vilkår, og som sagen udsprang af og virkede tilbage på.

Opfattelserne af, om kongen ligefrem stod bag eller var medvider i drabet på sin rigshofmester har åbenbart fra første færd været delte, men med en udtalt tro på, at dette meget vel kunne være tilfældet. Denne tilbøjelighed synes at præge alle fremstillinger fra det 16. århundrede af forholdene omkring drabet.

Den hamborgske humanisthistoriker Albert Krantz (d. 1517), der havde et gensidig venskabeligt forhold til den danske oldenborske kongeslægt – og på grundlag af hans fremstilling senere minorit-munken i Roskilde Peder Olsen – berettede, at kongen var kommet under vejrs med en skjult forbindelse mellem stormænd i Danmark og Sverige og med forræderiske planer fra Poul Laxmands side, men ikke lod sig mærke med noget, om end han traf visse personlige sikkerhedsforholdsregler. De to drabsmænd havde hørt om kongens mistanke og mente at gøre kongen en tjeneste ved at rydde den af vejen, som sigtedes for en så svær forbrydelse, hvilket førte til drabet på Højbro. Men om dette skete efter ordre eller ved drabsmændenes egen dristighed, var uvist. Da kongen ikke længe efter gav disse sikkerhed, mente folk i almindelighed, at drabet ikke kunne være sket uden kongens viden og vilje. Drabet bragte den dræbtes slægt i stærkt oprør, men da den så, at de fleste mente, at drabet var sket med rette, faldt den til ro, og det samme gjaldt de bevægelser, der sporede i rigerne. Til denne ganske detaljere-

de skildring, der går ind på overvejelser og motiver hos de agerende, må nok bemærkes, at Krantz i almindelighed ikke ligefrem er anset for at være den mest pålidelige kilde, men hans fremstilling her har dog den styrke at behandle et samtidsstof og at være skrevet før nogen anden bevaret. Hans tilsyneladende gode forbindelser med den danske kongeslægt og talsmænd for den kan have givet ham adgang til en version af begivenhederne, som denne gerne så udbredt, selv om den netop bekræftede almenhedens mistvivl om kongens forhold til drabet. Hvis dette er sådan, må det nok opfattes som en erkendelse af, at denne holdning var så udbredt, at det ville være omsonst at søge at søge at fortie den, og måske som et ønske om at lade kongen fremstå som både kløgtig og kraftfuld.⁴⁷⁵

Poul Helgesen samler i Skibykrøniken sin vrede om de to drabsmænd og den manglende forfølgelse af dem, men skriver dog ganske klart, at man sagde, »at de vare satte ud paa ham af Kongen selv og af Biskoppen af Roskilde Hr. Jens Jepsøn«. Der er således ingen tvivl om, at også Poul Helgesen kendte til en almen snak om kongens medvirken i drabet, selv om han ikke personlig tager stilling til dette skyldsspørgsmål, men koncentrerer sig desmere om sin fordømmelse af den efter hans opfattelse helt uretfærdige konfiskationsdom mod Laxmands arvinger.⁴⁷⁶ Om hans tilbageholdenhed på dette punkt skyldes, at han så lidt som andre har haft nogen sikker viden om forholdet, eller hans i almindelighed positive bedømmelse af kong Hans, er uvist.

Hans Svaning, hvis bedømmelse af kong Hans i almindelighed også er positiv, lægger i sin omtale af drabet på Laxmand ikke skjul paa mistanken mod kongen. Navnlig det forhold, at drabsmændene ikke blev forfulgt og pågrebet, bidrog stærkt til at kaste mistanke på kongen, så han af almenheden ansås for at være medvider i drabet. Den påfølgende retssag og konfiskation af Poul Laxmands efterladte ejendom bestyrkede kun mistanken.⁴⁷⁷

Endelig sluttede Arild Huitfeldt århundredet af med i sin skildring af

⁴⁷⁵ Albert Krantz: *Chronica Regnorum Aquilonarium* (1546) s. 361-62; Krantz: *Dennmårckische Chronick* (1545) s. dj- dij (501-02); V.A. Nordman: *Die Chronica Regnorum Aquilonarium des Albert Krantz* s. 176-77; Kgl. Bibl. Kbh. Håndskrift i fotokopi nr. 79 fol. Uppsala Univ. Bibl. DG 37. Petrus Olai Danorum Gesta post Cronica Saxonis facta, bl. 50b; jf. Rørdam: *Monumenta* 2. rk. bd. 2 s. 9; A. Heise: *Danmarks Riges Historie 1481-1536* s. 87. Jf. her s. 151-52.

⁴⁷⁶ Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 40-41.

⁴⁷⁷ Svaning: *Chronicon sive Historia Joannis Regis Daniæ* bl. Bb2.

kong Hanses regeringstid at formulere de ord om Poul Laxmands drabsmænd: »Oc haffde icke de gode Mend, som Gierningen gjorde, vist Kongens Wgunst imod hannem, haffde de dennem icke den Gierning vnderstandet.«⁴⁷⁸ En melodi med over- og undertoner, som kan få den til at fremstå knap så enstrenget, som den umiddelbart lyder.

Under ét giver århundredets egne fremstillinger af drabet et temmelig enstemmigt udtryk for, at kong Hans ansås som på en eller anden måde indblandet i det, hvis ikke ligefrem som anstifter af det, så i det mindste som medvider eller som den, der udløste andres handling ved at lade sin uvilje og mistanke mod rigshofmesteren komme folk for øre, der mente at forstå en halvkvædet vise. Om der bag denne almene opfattelse lå nogen egentlig viden om dens rigtighed, er nok tvivlsomt. Bemærkelsesværdigt er det dog, at der ikke synes overleveret det mindste spor af, at kongen eller hoffet skulle have forsøgt at imødegå denne åbenbart udbredte snak om hans medskyld.

Når rigsrådet endelig i 1513 fik mulighed for at udtale sig friere og fremsatte sin bekendte klage over, »ath nogher theris metbrødre ære kommen paa konnyngkens schriffuelse oc meste ther hallssen offuer oc inghen reth ephther ganghen,« og i den nye håndfæstning fastholdt dette og gjorde det til æreløs gerning, hvis det gjordes med »raadit raad«,⁴⁷⁹ kan man vist roligt antage det som det nærmeste, rigsrådet kunne komme til at hævde kongens medskyld uden direkte at anklage ham for det skete, hvilket vel også bortset fra de uoverskuelige følger af en så uhørt beskyldning ville have bragt rigsrådets egen konfiskationsdom i søgelyset og dermed de enkelte råder i en uklar erstatningsretslig stilling.

Vi kan i dag ikke afgøre, hvad der virkelig lå bag drabet, eller hvem der stod bag det. Det er egentlig heller ikke i historisk perspektiv så vigtigt som at kunne fastslå, at der i samtiden synes at have været en udbredt tro på kongens skjulte indblanding i det, og at denne opfattelse måtte virke tilbage på ikke alene samfundsgruppernes forhold til kongemagten, men også på deres indbyrdes forhold.

Den, der mest indtrængende har søgt at analysere og vurdere dette og også er nået nærmest til en samlet og sammenhængende opfattelse af tilstandene og deres ændring, er nok Henry Bruun. En genovervejelse må derfor uden at glemme ældre iagttagelser og fortolkninger ikke mindst rette sig mod hans konklusion.

⁴⁷⁸ Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike* s. 188.

⁴⁷⁹ Allen bd. 2 s. 590; *Danske Kongers Haandfæstninger* s. 63 art. 59.

Magtbalancer i uro

En central og afgørende iagttagelse i de fleste fremstillinger af denne tids historie har været, at årene 1500-02 med deres katastrofer og sammenbrud for den kongelige politiks hovedmål medførte en grundlæggende ændring i kongens hele psykiske præg og handlingsmønster og en fuldstændig forskydning i hans brug af magtbase i det omgivende samfund. Tidligst og klarest er iagttagelsen vist udtrykt af Poul Helgesen i hans »nekrolog« over kongen i Skibykrøniken: »Han styrede i mange Aar, nemlig på det nærmeste i to og tredive, de Danskes Rige paa kristelig Vis. Thi vel havde han i Begyndelsen af sin Regering, idet han fulgte nogle verdslige Stormænds Raad, foresat sig at tage noget haardt paa Mænd af gejstlig Stand. Men senere forandrede han sit Forsæt, da han mærkede, at de verdslige Stormænd ikke havde raadet hertil af Uegennyttighed, men mere paa Grund af det indgroede Had, som Lægmænd ofte nære mod Kirkens Personer. Lige til sit Livs Ende var han derfor meget velstemt mod Gejstligheden, da han havde faaet Øje for de verdslige Herrers List.« At det påståede omsving i kongens politiske holdninger skal henføres til tiden omkring århundredskiftet, og at der også i Poul Helgesens egen gejstlige stand var triste eksempler på »list« og manglende »uegennyttighed«, ses af hans omtale af Laxmandprocessen, som jo efter hans påstand gennemførtes ved Odense-bispen Jens Andersen Beldenaks »Forslagenhed og List«, og som giver ham lejlighed til beklagende at fastslå: »Thi efter hans Anslag skete jo saa godt som alt her i Riget, saa længe Kong Hans endnu levede. Men for denne tyranniske Handling og mange andre listige Paafund, hvori han udmærkede sig i sit Liv og hvorved han styrtede mange i Ulykke, led han velfortjent Straf under Kong Kristierns Regering.«⁴⁸⁰ Uden at gå ind på Beldenakkens senere skæbne kan vi således her se, hvorledes Poul Helgesen ikke blot hævder, at der indtrådte et grundlæggende skifte i, hvilke kredse kongen hovedsagelig støttede sig til i sin politik, men også sætter tidspunkt på dette skifte og endog peger på hovedkraften blandt kongens nye støtter.

I erkendelsen og fremhævelsen af dette skifte er der således intet nyt, og det er da også lagt til grund i flere senere behandlinger af perio-

⁴⁸⁰ Heise (overs.): *Skibykrøniken* s. 42-43, 48.

den.⁴⁸¹ Bruun har ment at kunne datere det endnu nøjere, nemlig til april 1502, da kong Hans og ærkebisp Børge Gunnensen efter hans opfattelse forsonede sig og indgik en slags alliance, der betød, at ærkebispens og gejstligheden nu stod som kongemagtens faste støtter, mens rigshofmesteren og den i den nordiske unionspolitik freds- og forsoningssøgende adel bag ham skubbedes i baggrunden eller for Poul Laxmands vedkommende altså helt ud i mørket.⁴⁸² Dette billede svarer for selve magtskiftet til Poul Helgesens, men altså slet ikke for personerne, idet han jo i denne sammenhæng overhovedet ikke nævner ærkebispens. Det er klart nok, at drabet på rigshofmesteren, hvis embede ikke genbesattes, ligesom embedet som rigsmarsk, der vel opfattedes som adelens egentlige leder og talsmand, fra 1506 også blev holdt tomt, måtte styrke ærkebispens på forhånd anerkendte lederstilling som rigsrådets førstemand og rigets øverste næst kongen. Ligeså, at rigsrådets adelsfløj må have været stærkt svækket, hvis der fæstes lid til Poul Helgesens påstand om, at Laxmand-dommen blev aftvunget et kuet råd »vi et metu«. Men det er vist egentlig vanskeligt konkret at dokumentere, at Børge Gunnensen i den sidste halve snes år af kong Hanses regeringstid skulle have spillet nogen afgørende rolle for udformningen af den løbende politik. Indtrykket af hans virke er snarere, at han nød frugterne af sin sejr over den skånske højadel og koncentrerede sig om at konsolidere sin og ærkesædets magt og godsrigdom i det østensundske og at lægge den sikre grund for den store lundensiske messestiftelse, der åbenbart spillede en afgørende rolle i hans tilværelse.⁴⁸³ Det er også

481 Se eksempelvis L.U. Helveg: *Den Danske Kirkes Historie til Reformationen* bd. 2 s. 447-71; Arup bd. 2 s. 310, der dog mere ser kong Hans som »uindskrænket leder af rigets politik og centralstyrelse gennem kancelliet«; C.P.O. Christiansen i *Danmarks Konger* (Kbh., 1944) s. 173ff, der lægger mest vægt på ændringen i kongens karakter. Gottfrid Carlsson: *Lunds ärkesäte* (1946) s. 533-34 synes som Bruun at tillægge ærkebispens betydelig politisk indflydelse i kong Hans' resterende regeringstid.

482 Bruun s. 138.

483 Om denne se: Lauritz Weibull: *Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund*; Niels Knud Andersen: *Den da. Kirkes Hist. u. Kongerne Chr. I og Hans* s. 85-87. I den til Maria-stiftelsen renoverede krypt i Lunds domkirke lod ærkebispens Adam van Düren fremstille en næsten fyrsteligt sarkofag til sig selv. Låget har i overstørrelse en skulpturel helfigur af den af legemsstørrelse meget lille mand, der i fuldt ornat har fødderne plantet på ryggen af en fortrykt løve, som i forpoterne holder et adeligt skjold uden våben. På sarkofagens endeplade lige nedenunder ses B.G.s selvkomponerede våbenskjold. Det synes vanskeligt at opfatte denne fra tidligere ærkebispers gravsten helt afvigende opstilling som andet end symbol på hans sejr over den skånske højadel. (Se Weibull: Anf. arb. s. 275; Niels Knud Andersen: Anf. arb. s. 83; Erik Lassen: *Dansk Kunst-historie ca. 900-1500* s. 307; O. Rydbeck: *Lunds domkyrka* s. 94-97).

vanskeligt at påvise, at han har spillet nogen større rolle for som højgejstlighedens leder at samle bisperne til at optræde som en endrægtig politisk magtfaktor. Hvis kongen i disse år har støttet sig mere til gejstligheden end til adelen, har dette vel sagtens heller ikke været meget påkrævet. Desuden kan man betvivle, om bisperne overhovedet har optrådt som nogen samlet gruppe. De jyske bisper var antagelig mindre kongeligt påvirkelige end deres kolleger mod øst, hvoraf de to jo var af uadelig oprindelse og Roskilde-bispen af en ikke meget fremtrædende sjællandsk adelsslægt, men stærkt knyttet til kongehuset. De jyske adelige bisper viste sig i hvert fald senere meget kølige over for disse oldenborgske konger; om Ribe-bispen Iver Munk gjaldt, at de arveberøvede Laxmand-børns afdøde moder Inger Holgerdatter Munk var hans kusine,⁴⁸⁴ hvilket vel næppe har stemt ham venligere mod kongen. Endelig må det huskes, at en meget væsentlig del af gejstligheden, ikke mindst set med kongelige øjne, udgjordes af klostrene af alle arter, som både konger og bisper ønskede sig forøget magt over, især for at kunne bruge deres ejendomme og indtægter til len for egne embedsmænd, til gæsteri og til forsørgelse og borgelejer for ubemidlede lavadelige og andre af magtens fattige tjenere.⁴⁸⁵ I rigsrådets 1513-klager lød det: »Item closther ære yderliige beswareth met gesterii oc borgeleyer, saa at gudz thieneste ther met nederleggis, æn dogh closther gotz er kommen fran ridderskabeth oc icke fran kronen.«⁴⁸⁶ Så her havde alle andre åbenbart fået nok af kronen. Men kirkens stilling var på mange måder presset af omgivelserne både pavemagt, kongemagt og adel foruden af interne rivninger mellem høj- og lavgejstlighed og mellem prælater, præster og klostre. Kirken havde brug for kongemagtens tvivlsomme støtte, men i høj grad også for en modus vivendi med adelen, som dens top jo i øvrigt tilhørte.

I adelstanden frem for nogen synes tidens uro mest at have gjort sig gældende. I og for sig er det vel ikke mærkeligt, at denne selvbevidste krigerkaste udgjorde et uroligt samfundselement, der til stadighed søgte at fæstne og forøge sine særrettigheder mest muligt. Denne stræben fik imidlertid ved middelalderens udgang en særlig skarphed ved den udvikling, der var i fuld gang i retning af at udskille en adelig overklas-

⁴⁸⁴ Danm. Adels Aarb. 1901 s. 256-261.

⁴⁸⁵ Lindbæk og Stemann: *De danske Helligaandsklostre* s. 25; Lindbæk: *Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø kloster* s. 259ff; Niels Knud Andersen: *Anf. arb.* s. 88; Troels Dahlerup: *Lavadelens Krise* s. 13-20. Jf. Harry Christensen: *Adel og kultur* s. 123.

⁴⁸⁶ Allen bd. 2 s. 589.

se, en højadel, som karakteriseredes ved stor godsrigdom, store forle-
ninger, høje verdslige og kirkelige embeder til en del af dens medlem-
mer og overhovedet en større rigdom og dannelse, end det før havde
været tilfældet. Dette måtte som et modstykke føre til, at en stor del af
den hidtidige menige adel, lavadelen, kom i stigende vanskeligheder
med at opretholde en leveform, der gjorde det muligt for den at videre-
føre sin eksistens som våben- og tjenesteadel med smålen og embeder
fra krone, kirke, klostre eller andre, der havde brug for dens beskednere
formåen. Dette udskillelsesløb måtte i sig selv give anledning til megen
uro, der ikke mindst viste sig, hvor et sammenstød mellem den nyere
adelskultur og de ældre strukturer fandt sted. Det var som vist netop no-
get sådant, der skete ved mødet mellem adelig og kirkelig godssamling
og centralisme i Skåne og vel især ved mødet mellem denne skånske
udvikling og mere konservative og gammeldags sjællandske tilstan-
de.⁴⁸⁷ Sammenstødet er allerede tidligere illustreret ved de i sig selv til-
syneladende mindre godsstridigheder, Poul Laxmand som lensmand på
Krogen løb ind i med Roskildebispens Niels Skave, da han søgte at op-
bygge sit sjællandske gods kompleks omkring den fra Oxe-slægten er-
hvervede sædegård Asserbo. Fra årene 1494-95 er bevaret en række do-
kumenter om denne affære,⁴⁸⁸ der drejede sig om afgifterne for »forsva-
ret« af fire gårde i Grønholt og Lønholt, der lå til Grønholt kirke, og
som bispens påstodes at søge at tilvende sig, skønt afgiften efter
Laxmands påstand før var betalt til de forrige ejere af Asserbo. Niels
Skave var åbenbart anset for en meget stridbar prælat, der på alle måder
søgte at varetage Roskilde-sædets og -kapitlets økonomiske interesser,
selv om det skulle føre til sammenstød med rigets højeste, indbefattet
kongen. Ærkesædets daværende indehaver Jens Brostrup var tilsynela-
dende en mere vidtskuende natur, der havde øje for de modsætninger,
der var i vækst mellem kirke og højadel, og for de farer, det kunne med-
føre for kirken, hvis disse modsætninger fik lov at udvikle sig til egent-
lige magtkampe mellem de to overstænder, der på flere måder var så
nært forbundne i person- og interessefællesskaber, at det kunne skade
dem begge, men i første række måske kirken.

Striden mellem Roskilde-bisp og rigshofmester var åbenbart på et

⁴⁸⁷ Jf. Troels Dahlerup: *Lavadelens Krise* s. 1ff; Per Ingesman: *Ærkesædets gods-
administration* s. 320-26.

⁴⁸⁸ Will. Christensen (udg.): *Aktstykker til Roskilde Bispestols Historie i Niels Skaves
Tid* s. 366-77; RA. Privatarkiv nr. 1188. Poul Laxmand (d. 1502). Brev udstedt af Jens
Brostrup 21. sept. 1495; Repert. 2. rk. bd. 4 s. 581-83; jf. Bruun s. 44.

tidspunkt havnet hos ærkebisen, der fandt anledning til at advare sin medbroder mod de skadelige følger, hans halsstarrighed kunne medføre. Måske gjorde han det delvis, fordi han mente, at Niels Skave havde uret i det saglige og brugte midler, der gav modparten påskud til at anvende vold mod kirken (»oc kunne de fange theraff occasionem euadendi in violenciis vobis et ecclesie vestre factis.«). Han henstillede derfor indstændigt til sin bispekollega, at han opgav striden om de få gårde, idet den kunne føre til større farer, fordi ridderskabet ved den slags strid opildnedes imod kirken (»quia per hec et hiis similia suscitatur milicia contra ecclesiam.«). Ærkebisen tilføjede til slut sin meget illusionsløse vurdering af modstandernes styrke og forsæt og følgelig af det kloge i at vige for presset, især så længe Roskilde-sædet havde en godssag svævende også med kongen og Laxmand på dennes vegne. »Widhe i oc wæl, at han er ey god at haffue emod sig, men then trette mellom ether oc herskabet ennw sa henger; trenger hannum ingelunde fran ether oc flere wennir, effterthii thet er wenliige fattet met ether wennir oc hans, oc bettere er at stille becken en aen.«⁴⁸⁹

Om ærkebiskop Jens Brostrups gode råd og henstillinger på højeste kirkepolitiske plan havde den ønskede beroligende virkning på den åbenbart meget trættekære Roskilde-kollega, vides ikke, og både den ene og den anden af de to fik kun få år mere i embedet, inden døden fjernede dem⁴⁹⁰ og kongemagten fik indsat afløsere, der i hvert fald havde en ganske anden holdning til højadelens ambitioner og til dens højeste repræsentant i rigsembederne. Den nye ærkebisp kom netop fra det sjællandske og havde i mange år haft sin basis i Kalundborg og senere i Roskilde, så han havde fået god lejlighed til at indsuge stedets ånd af lidt gammeldags kirkelig magtfylde og overvælde med en talrig afhængig tjenesteadel, der fylkede sig om den kirkelige metropol og nød godt af Roskilde-kirkens mange større og mindre len og ben. Fra disse omgivelser og den kongelige families kancellier, som han gennem mange år havde tjent i, har det nok været ganske naturligt for Børge Gunnensen i Lund at lade forgængerens over for landsdelens adel ret liberale forleningspolitik⁴⁹¹ afløse af en reduktionspolitik, der søgte at

⁴⁸⁹ Will. Christensen: Anf. arb. s. 368-69, jf. s. 362- 66.

⁴⁹⁰ Ærkebiskop Jens Brostrup døde i begyndelsen af 1497 og afløstes af Børge Gunnensen. Niels Skave døde i 1500 og afløstes som Roskilde-bisp af Johan Jepsen Ravensberg.

⁴⁹¹ Om denne se Bruun s. 19-27, der ved en sammenligning med kronens skånske forleningspolitik finder, at den kommer til »at stå i et ejendommeligt konservativt og lokalpatriotisk skær«.

føre mest muligt af det bortforleuede kirkegods tilbage under ærkesædets umiddelbare myndighed og regnskabskontrol.⁴⁹² At dette skulle være ligefrem populært hos den skånske højadel, som navnlig følte sig gået for nær deraf, er vel for meget at forlange, og bidrog langt snarere til det, Jens Brostrup havde advaret mod, nemlig at opildne ridderskabet mod kirken, så den nye ærkebisp i løbet af ganske få år så sig indviklet i en bitter strid med store dele af den skånske højadel og endda antagelig på grund af sine egne insinuationer mod den og rigshofmesteren i noget, der måtte udvikle sig til fejde eller åben krig.

Rigshofmesterens fald og det formodede skifte i den kongelige magt-basering fra 1502 betød foreløbig højgejstlighedens, i hvert fald den østdanskes sejr i dens stridigheder med højadelen og antagelig en marginalisering af store dele af denne i magtspillet mellem stænder og slægter. Kongemagten havde stadig sine støttepunkter i adelen, nu koncentreret om Bille-ætten, men store dele af den øvrige højadel og antagelig også nogle af de jyske bisper har været tvunget ud i en tavs, men næppe mindre indædt opposition mod det kongelige styre ved hjælp af kancelli og hjælpsomme bisper. Først i kong Hanses sidste par år synes billedet at være skiftet, antagelig under påvirkning af sønnen, den udvalgte kong Christiern. Ved kongeskiftet kom denne undertrykte adelsopposition, der rettede sig mod begge konger, men ikke mindst mod den døde kong Hans til voldsomt udbrud, nu antagelig også med støtte af flertallet af bisperne.

Vor eftertidige viden om, hvad der fulgte, kan let forlede til at drage for vidtgående og nemme slutninger af de foregående hændelser. Trods fuld erkendelse heraf synes det dog værd at overveje, om der ikke er grund til at formode, at de rystelser og forandringer i ydre og indre forhold og i personers og grupper holdninger, som Laxmand-affæren og dens umiddelbare virkninger har afsat i de magtbærende kredse, også har bidraget deres til de omvæltende begivenheder, der med andre forhold som bestemmende kræfter kom til at præge Danmark i de følgende tiårs malstrøm.

⁴⁹² Bruun smst.; Niels Knud Andersen: *Den da. Kirkes Hist. u. Kongerne Chr. I og Hans* s. 81-85; Gösta Johannesson: *Danmarks Historie. Skåne, Halland og Blekinge* s. 129-30.

LITTERATURLISTE

- Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536 bd. 5 (Kbh., 1913).
- Allen, C. F.: *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevefeiden. 1497-1536*. Bd. 1-2 (Kbh., 1864-65). Cit.: Allen.
- Allen, C.F.: *Oplysninger om Forholdene i Danmark umiddelbart efter Kong Hanses Død og før Christiern den Anden stædtes til Thronen* (Oversigt over det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder i Aaret 1859 (Kbh., u.å.) s. 132-44).
- Ancher, P. Kofod: *En Dansk Lov-Historie* bd. 2 (Kbh., 1776).
- Andersen, J. Oskar: *Paulus Helie I. Ungdom og Uddannelse c. 1485-1519 Universitets-aarene 1519-22* (Kbh., 1936).
- Andersen, Niels Knud: *Den Danske Kirkes Historie under Kongerne Christiern I og Hans* (Den Danske Kirkes Historie bd. 3 (Kbh., 1965) s. 9-103).
- Arhning, J.O.: *De hellige tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke 1459-1536* (Kbh., 1965).
- Arup, Erik: *Danmarks Historie* bd. 2 (Kbh., 1932).
- Becker-Christensen, Elisabeth Herzum: *Roskildebispensernes forleningspraksis i senmiddelalderen* (Festskrift til Troels Dahlerup. Arusia – Historiske Skrifter V (Århus, 1985) s. 177-89).
- Bellamy, J. G.: *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages* (Cambridge, 1970).
- Benedictow, Ole J.: *Drapet på Knut Alvsson og dommene over ham* (Historisk Tidsskrift bd. 48 hft. 3-4 (Oslo, 1969) s. 181-219).
- Benedictow, Ole Jørgen: *Knut Alvsson og hans vei til opprør* (Historisk Tidsskrift 1974 nr. 2 (Oslo, 1974) s. 122-47).
- Benedictow, Ole J.: *Hartvig Krummedikes jordegods. En studie i senmiddelaldersk adelsøkonomi* (Oslo, 1970).
- Briquet, C. M.: *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu' en 1600* bd. 3 (Genève, 1907).
- Brunner, Heinrich: *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte* bd. 2 (Weimar, 1931).
- Brunner, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte* bd. 1-2 (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft herausgegeben von Dr. Karl Binding; 2. Aufl., Leipzig, 1906-28).
- Bruun, Chr.: *Kaj Lykke til Gisselfeld, Rantzausholm m. m., Oberst til Hest, Befalingsmand paa Aalborghus. En historisk Undersøgelse* (Kbh., 1886).
- Bruun, Henry: *Poul Laxmand og Birger Gunnersen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500* (Kbh., 1959; reprotryk 1975). Cit.: Bruun.
- Bruun, Henry: *Vittskövles ejendomshistorie ca. 1400-1555* (Afhandlinger tilegnede rigsarkivar Axel Linvald (Kbh., 1956) s. 76-90).
- Bøggild-Andersen, C. O.: *Studier over Povl Helgesen. I. Nogle Skibykrønike-problemer*. (Historisk Tidsskrift 11. række 5. bd. 1.-2. hæfte (Kbh., 1956) s. 1-109).
- Carlsson, Gottfrid: *Lunds ärkesäte och domkyrka 1289-1536* (Lunds domkyrkas historia 1145-1945 utg. av Ernst Newman I. 1145-1536 (Lund, 1946) s. 357-553).

- Christensen, Aksel E.: *Anmeldelse. Henry Bruun: Poul Laxmand og Birger Gunnensen.* (Historisk Tidsskrift 11. række 6. binds 2. og 3. hft. (Kbh., 1960) s. 362-82).
- Christensen, Harry: *Adel og kultur i det 15. århundredes Danmark. Et essay* (Festskrift til Troels Dahlerup. Arusia – Historiske Skrifter V (Århus, 1985) s. 123-48).
- Christensen, William (udg.): *Aktstykker til Roskilde Bispestols Historie i Niels Skaves Tid* (Danske Magazin 5. rk. bind 3 (Kbh., 1893-97) s. 356-77).
- Christensen, William: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede* (Kbh., 1903; reprotryk 1974).
- Christiansen, C.P.O.: *Hans* (Danmarks Konger under red. af Knud Fabricius (Kbh., 1944) s. 165-78).
- Dahlerup, Troels: *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation* (Kirkehistoriske Studier 2. rk. nr. 18 udgivet af Institutet for Dansk Kirkehistorie (Kbh., 1963)).
- Dahlerup, Troels (udg.): *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid* bd. 1-2 (Kbh., 1959-69).
- Dahlerup, Troels: *Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder* (Historisk Tidsskrift 12. rk. bind 4 hæfte 1-2 (Kbh., 1969) s. 1-43).
- Dahlerup, Troels: *De fire stænder 1400-1500.* Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 6 (Kbh., 1989).
- Dahlerup, Troels; *Kirke og samfund i dansk senmiddelalder* (Danmark i Senmiddelalderen red. af Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (Århus, 1994) s. 282-91).
- Danmarks Gamle Landskabslove med Kirkelovene udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab bd. 1ff (Kbh., 1933ff).
- Danmarks Kirker udg. af Nationalmuseet. Frederiksborg Amt bd. 1 (Kbh., 1964).
- Dansk Biografisk Lexikon udg. af C.F. Bricka (Kbh., 1887ff).
- Dansk Biografisk Leksikon red. af Poul Engelstoft (Kbh., 1933ff).
- Dansk Biografisk Leksikon 3. udgave ved Sv. Cedergreen Bech (Kbh., 1979ff).
- Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger* ved Erik Reitzel-Nielsen under medvirken af Ole Fenger. Bd. 1: 1375-1553 (Kbh., 1978).
- Den Danske Rigsgivning indtil 1400* ved Erik Kroman (Kbh., 1971); *1513-1523* ved Aage Andersen (Kbh., 1991).
- Diplomatarium Diocesis Lundensis. Lunds Ärkestifts Urkundsbok utgifven af Lauritz Weibull. 5.-6. bd. (Lund, 1921-39). Citeret: Dipl. Dioc. Lund.
- Engelstoft, C.T.: *Paulus Eliæ, en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid* (Nyt Historisk Tidsskrift bd. 2 (Kbh., 1848) s. 1-174, 415-554).
- Erslev, Kr., og W. Møllerup (udg.): *Kong Frederik den Førstes danske Registranter* (Kbh., 1879).
- Erslev, Kr. og W. Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535-1550* (Kbh., 1881-82).
- Erslev, Kr.: *Et Bidrag til Povl Laxmands Historie* (Danske Magazin 4. rk. bd. 6 (Kbh., 1886) s. 287-88).
- Fenger, Ole: *Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammel-dansk ret* (Kbh., 1971).
- Fenger, Ole: *Romerret i Norden* (Kbh., 1977).
- Fenger, Ole: *Tremarksmanden* (Festskrift til Troels Dahlerup. Arusia – Historiske Skrifter V (Århus, 1985) s. 243-56).
- Forhandlinger paa Herredagene og i Rigens Raad fra 1523 til 1530. Af Documenter i det Kongelige Geheime-Archiv* (Nye Danske Magazin bd. 5 (Kbh., 1827) s. 8-54, 81-119, 207-20, 288-323).

- Gierke, Otto: *Das deutsche Genossenschaftsrecht I. Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaften* (Berlin, 1868).
- Gierke, Otto von: *Über die Geschichte des Majoritätsprinzips* (Vinogradoff, Paul (udg.): Essays in Legal History (London, 1913) s. 312-35; Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche 39. Jahrg. (1915) s. 565-87).
- Gillet, Pierre: *La personnalité juridique en droit ecclésiastique spécialement chez les Décrétistes et Décrétalistes et dans le Code de droit canonique* (Malines, 1927).
- Gottlob, Adolf: *Der Legat Raimund Peraudi* (Historisches Jahrbuch bd. 6 Jhg. 1885 (München, 1885) s. 438-61).
- Grotefend, H.: *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* (10. Aufl.; Hannover, 1960).
- Heise, A.: *Danmarks Riges Historie 1481-1536* (Danmarks Riges Historie af Johs. Steenstrup m. fl. (Kbh., u. å.) s. 1-389).
- Lektor Povl Helgesens Historiske Optegnelsesbog sædvanlig kaldet Skibykrøniken*. Paa dansk ved A. Heise (Kbh., 1890-91; reprotryk 1967).
- Skrifter af Paulus Helie*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Bd. 6-7 (Kbh., 1937-48).
- Helveg, Ludv. U.: *Den Danske Kirkes Historie til Reformationen* bd. 2 (Kbh., 1870).
- Hinschius, Paul: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland* bd. 1 (Berlin, 1869).
- His, Rudolf: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters* bd. 1-2 (Leipzig/Weimar, 1920-35).
- Holmberg, Rikard: *Om Lunds murar och vallor* (Ale. Historisk tidskrift för Skåneland, nr. 1, 1970 (Kristianstad, 1970) s. 1-24).
- Huitfeldt, Arrild, R. C.: *Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige* (Kbh., 1604; reprotryk: Arild Huitfeldt: *Bispekrøniken*. Kbh., 1978).
- Huitfeldt, Arild: *Kong Hansis Krønike* (Kbh., 1599; reprotryk: Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike. Kong Hans' Historie 1599*. Kbh., 1977).
- Ilsoe, Grethe: *Dansk herremandshandel med hansekøbmændene i senmiddelalderen* (Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen (Kbh., 1986) s. 305-38).
- Ingesman, Per: *Det lundensiske officialsembede* (Festskrift til Troels Dahlerup. Arusia – Historiske Skrifter V (Århus, 1985) s. 65-90).
- Ingesman, Per: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen* (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie udgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund bd. 12; (Lund, 1990).
- Ingesman, Per og Jens Villiam Jensen: *Danmark i senmiddelalderen* (Århus, 1994).
- Iuul, Stig: *Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov* (Kbh., 1940).
- Iuul, Stig: *Nogle retshistoriske Bemærkninger til Dommen over Torben Oxé* (Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. phil. Aage Friis (Kbh., 1940) s. 49-61).
- Iuul, Stig: *Nogle bemærkninger om dommene over Poul Laxmand*. (Historisk Tidsskrift 11. række 6. binds 2. og 3. hft. (Kbh., 1960) s. 382-92).
- Jahn, Ferdinand Henrik: *Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne* (Kbh., 1835). Om Laxmand-sagen s. 402-04.
- Jahn, [F.H.] og J.H.F.: *Efterretninger om Familien Krummedige, især om Hr. Erik, Hartvig og Henrik Krummedige, og deres Deeltagelse i de offentlige Anliggender i det 15de og 16de Aarhundrede* (Nye Danske Magazin bd. 6 (Kbh., 1836) s. 1-39; 3. række bd. 2 (Kbh., 1845) s. 1-54, 129-64, 249-76).
- Johannesson, Gösta: *Den skånska kyrkan och reformationen* (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund bd. 1; Lund, 1947).

- Johannesson, Gösta: *Kring Birger Gunnersens Paltebok* (Vetenskaps-Societeten i Lund, Årsbok, 1950 (Lund, 1951) s. 117-70).
- Johannesson, Gösta: *Jens Brostrup och Birger Gunnersen. En källkritisk och historiografisk skiss* ([Festskrift til] Gottfrid Carlsson 18. 12. 1952 (Lund, 1952) s. 96-112).
- Johannesson, Gösta (utg.): *Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppördsjordebok* (Lund, 1953).
- Johannesson, Gösta: *Danmarks Historie. Skåne, Halland og Blekinge* (Kbh., 1981).
- Jørgensen, Ellen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (Kbh., 1931).
- Jørgensen, Poul Johs.: *Dansk Retshistorie* (Kbh., 1940).
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)* bd. 1ff (Kbh., 1881ff).
- Kall, Abraham: *Oplysninger til Mellemrigets Historie efter K. Friderichs I Død og de da forefaldende første Herre-Dags Handlinger* (Nye Danske Magazin bd. 2 (Kbh., 1806) s. 193-223, 242-56, 364-68).
- Kamp, J.L.J. van de: *Bartolus de Saxoferrato 1313-1357. Leven - Werken - Invloed - Betekenis* (Amsterdam, 1936).
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551ff (Kbh., 1885ff).
- Kellner, Otto: *Das Majestätsverbrechen im deutschen Reich bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde; Halle a. S., 1911).
- Kern, Fritz: *Kingship and Law in the Middle Ages* (2. oplag, Oxford, 1948; 4. opl., 1968).
- Knudsen, H.: *Danmark i Middelalderen. En geographisk-statistisk Undersøgelse*. 1. Hefte (Kbh., 1834).
- Knudsen, Hans (udg. ved): *Diplomatarium Christierni Primi. Samling af Aktstykker, Diplomer og Breve henhørende til Kong Christiern den Førstes Historie* (Kbh., 1856).
- Knudsen, Hans: *En Baareprøve paa Udby Kirkegaard* (Danske Studier udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen 1932).
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Om Rettergangsmaaden ved de geistlige Retter, af Biskop Knud* (Nye Danske Magazin bd. 6 (Kbh., 1836) s. 179-205).
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Danmarks Rigens Ret. En Samling af gamle Retssætninger, tildeels grundede paa Herredagsdomme* (Danske Magazin 3. række bd. 1 (Kbh., 1839) s. 177-221).
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: *Om Drabet paa Rigshofmesteren Poul Laxmand i Aaret 1502 og den over ham fældede Dom* (Historisk Tidsskrift (1. rk.) bd. 3 (Kbh., 1842) s. 575-99).
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A. (udg.): *Udvalg af Gamle Danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting*. 1. samling (Kbh., 1842), 3. samling (Kbh., 1845).
- Kornerup, Bjørn (red.): *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. Et Tilbageblik paa 700 Aars dansk Kirkehistorie* (Kbh., 1929-30).
- Kraft, Salomon: *Tre senmedeltida godsorganisationer* (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund. 9; Lund, 1971).
- Krantz, Albert: *Chronica Regnorum Aquilonarium Daniæ Svetiæ Norvagiæ* (Argent. = Strassburg, 1546).
- Krantz, Albert: *Denmährckische Chronick, Alberti Krantzij von Hamburg. Newlich durch Henrich von Eppendorff verteütschet* (Strassburg, 1545).
- Kreüger, J.: ... *den svenska kriminalprocessens utveckling ...* (Sth., 1884).
- Kromann, Erik (udg.): *Den Danske Rigslovgivning indtil 1400* (Kbh., 1971).
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 1ff (Kbh., 1956-78).
- [Kålund, Kr.:] *Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling* bd. 1 (Kbh., 1889).

- Langebek, Jacob (udg.): *Chronicon Skibyense restitutum, sive Annales Rerum Danicarum ab Anno 1046 usque ad An. 1534, continuatum ad An. 1555* (Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi bd. 2 (Kbh., 1773) s. 554-602).
- Lassen, Erik: *Dansk Kunsthistorie. Billedkunst og skulptur. Fra runesten til altertavle ca. 900-1500* (Kbh., 1972).
- Liebemann, W.: *Zur Geschichte und Organisation des Römischen Vereinswesens* (Leipzig, 1890).
- Lindbæk, J.: *Pavernes Forhold til Danmark* (Kbh., 1907).
- Lindbæk, J. og G. Stemann: *De Danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker* (Kbh., 1906).
- Lübbers, A.: *Kong Hans' Død* (Ugeskrift for Læger 1901 Nr. 13 (Kbh., 1913) s. 289-301).
- Matzen, Henning: *Danske Kongers Haandfæstninger. Indledende Undersøgelser* (Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation; Kbh., 1889; s. I-XII, 1-175).
- Matzen, Henning: *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces* (Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag; Kbh., 1893).
- Matzen, Henning: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret. II. Proces.* (Kbh., 1894), *III. Strafferet* (Kbh., 1895).
- Mau, E.: *Dansk Ordsprogs-Skat* (Kbh., 1879).
- Mehring, Gebhard: *Kardinal Raimund Peraudi als Ablasskommissar in Deutschland 1500-1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I.* (Festschrift Dietrich Schäfer (Jena 1915) s. 334-409).
- Missiver fra Kongerne Christiørn I.^s og Hans' Tid.* Udg. ved William Christensen. Bd. 1-2 (Kbh., 1914). Cit.: *Missiver*.
- Molbech, C.: *Endnu et Bidrag til Poul Laxmands og hans Børns Historie* (Historisk Tidsskrift (1. række) bd. 3 (Kbh., 1842) s. 600-13).
- Molitor, Erich: *Die Reichsreformbestrebungen des 15. Jahrhunderts* (Breslau, 1921).
- Mommsen, Theodor: *Römisches Strafrecht* (Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft I. Abt. IV; Leipzig, 1899).
- Neue Deutsche Biographie. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften bd. 12 (Berlin, 1980).
- Nordman, V. A.: *Die Wandalia des Albert Krantz. Eine Untersuchung* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae bd. 29, 3; Helsinki, 1934).
- Nordman, V. A.: *Die Chronica Regnorum Aquilonarium des Albert Krantz. Eine Untersuchung* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae bd. 35, 2; Helsinki, 1936).
- Paludan-Müller, C.: *Jens Andersen Beldenak, Biskop i Fyen. En Levnetsbeskrivelse* (2. forøgede oplag; Odense, 1837).
- Paludan-Müller, C.: *Om Romerrettens Anvendelse i Danmark efter Kong Valdemar den Andens Tid* (Oversigt over det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder i Aaret 1867 (Kbh., u. å.) s. 53-92).
- Paludan-Müller, C.: *De første Konger af den Oldenborgske Slægt. Omrids og Tanker til Forstaaelse af Danmarks Historie i Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid* (Kbh., 1874; reprotryk 1971).
- Paulus, Nicolaus: *Raimund Peraudi als Ablasskommissar* (Historisches Jahrbuch bd. 21 (München, 1900) s. 645-82).
- Petersen, Erling Ladewig: *Henrik Krummedige og Norge. Studier over Danmarks forhold til Norge 1523-1533* (Historisk Tidsskrift 12. rk. bd. 3 (Kbh. 1968) s. 1-82).

- Petersen, E. Ladewig: *Monarchy and Nobility in Norway in the period around 1500* (Medieval Scandinavia 7. 1974 (Odense, 1974) s. 126-55).
- Prange, Knud: *Arme riddere. Om riddertitlen og mulighederne for at opdele middelalderens adel i sociale grupper* (Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig. Arusia – Historiske Skrifter VI (Århus, 1988) s. 191-208).
- Ramsing, H. U.: *Københavns Historie og Topografi i Middelalderen* bd. 1 (Kbh., 1940).
- Ramsing, H. U.: *Københavns Ejendomme 1377-1728. Oversigt over Skøder og Adkomster. VIII. Købmager Kvarter*. Ved Albert Fabritius (Kbh., 1962).
- Reiter, Paul J.: *Christiern 2. Personlighed, Sjæleliv og Livsdrama* (Kbh., 1942).
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte. Udg. ved Kr. Erslev. Bd. 4 (Kbh., 1906-12).
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievalis. Series Secunda. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen med Udtog af de hidtil utrykte. 2. Række. Udg. ved William Christensen. Bd. 2-9 (Kbh., 1929-39). Cit.: Repert.
- Ruth, Rudolf: *Zeugen und Eideshelfer in den deutschen Rechtsquellen des Mittelalters I Klagen wegen strafbarer Handlungen* (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 133; Breslau, 1922).
- Rydbeck, Otto: *Lunds domkyrka, byggnadens och dess inventaries historia enligt de nyaste forskningsresultaten* (Lunds domkyrkas historia utg. av Ernst Newman I. 1145-1536 (Lund, 1946) s. 7-356).
- Rydberg, O.S. (udg.): *Sverges Traktater med främmande makter jemte andra dit hörande handlingar* bd. 3 1409-1520 (Sth., 1895).
- Ryge, A.N.: *Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Liv og Levnets Beskrivelse, af mange autentique Breve og Documenter oplyst og forfattet* (Kbh., 1765).
- Rørdam, Holger Fr.: *Kjøbenhavns Kirker og Kloster i Middelalderen* (Kbh., 1859-63).
- Rørdam, Holger (udg.): *Monumenta Historiæ Danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især fra det 16. Aarhundrede* bd. 1 (Kbh., 1873), 2. række bd. 2 (Kbh., 1887).
- Rørdam, Holger Fr.: *Historieskriveren Arild Hvitfeldt, Danmarks Riges Kansler og Raad, Skoleherre for Herlufsholm* (Kbh., 1896).
- Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter*. Af Geheimearchivets Aarsberetninger (Kbh., 1856-58 med afvigende paginering; reprotryk 1974 med paginering som i Aarsberetningerne).
- Scherer, Hermann: *Die Klage gegen den toten Mann. Eine rechtsgeschichtliche Studie nach nord- und südgermanischen Rechten* (Deutschrechtliche Beiträge bd. 4, 2; Heidelberg, 1909).
- Schmitz, Wilhelm, S.J.: *Der Einfluss der Religion auf das Leben beim ausgehenden Mittelalter, besonders in Dänemark* (Stimmen aus Maria-Laach. Katholische Blätter. XVI. Ergänzungsband. 61. Heft (Freiburg im Breisgau, 1894) s. 1-160).
- Schneider, Johannes: *Die kirchliche und politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi (1486-1505)* (Halle, 1882).
- Schäfer, Dietrich: *Mittelalterlicher Brauch bei der Überführung von Leichen* (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrg. 1920 (Berlin, 1920) s. 478-98).
- Secher, V.A., og A. Thiset: *Om Rigsraad Niels Clementssøn til Avnsbjerg og hans Børn* (Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 2. række bd. 1 (Aalborg, 1886-88) s. 143-251).
- Skyum-Nielsen, Niels: *Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering* (Kbh., 1964).

- Smith, S. Birket: *Om Københavns Universitetsbibliotek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger* (Kbh., 1882).
- Steenstrup, Johannes: *Flertal og Mindretal. En Undersøgelse om Afstemning og Valg i Danmark i ældre Tid.* (Historisk Tidsskrift 10. række 2. bind 4. og 5. hæfte (Kbh., 1934) s. 449-83).
- Storm, Gustav: *Om Haandskrifter og Oversættelser af Magnus Lagabøters Love* (Forhandling i Videnskabs-Selskabet i Christiania Aar 1879; Chria., 1880).
- Storm, Gustav (udg.): *Norges Gamle Love indtil 1387* bd. 4 (Christiania, 1885).
- Suhm, P.F. (udg.): *Sanctuarium Birgerianum eller Erkebiskop Birgers Fundatz paa Guds-tienesten i Kraften i Lunde-Domkirke* (Samlinger til den Danske Historie bd. 1 hft. 3 (Kbh., 1780) s. 1-89, rigsrådsdommen over Poul Laxmand s. 32-35).
- Sylov, H.: *Den materielle Bevisteoris Udviklingshistorie i dansk Ret* (Kbh., 1878).
- Sørensen, Jens Peter: *Oprørsretten som politisk instrument i kampen mellem kongemagt og aristokrati 1476-1505* (Arusia – Historiske skrifter II. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark (Århus, 1983) s. 77-92).
- Thiset, A.: *Et Væddemaal mellem Kong Frederik II og Fru Tale Ulfstand* (Personallistorisk Tidsskrift bd. 2 (Kbh., 1881) s. 65-68).
- Thiset, [A.]: *Om Slægten Arenfeldt's Stamfader* (Personallistorisk Tidsskrift 2. rk. bd. 5 (Kbh., 1890) s. 202-12).
- Trap Danmark 5. udg. bd. 3,4 og 8 (Kbh., 1954-60).
- Ullmann, Walther: *The Development of the Medieval Idea of Sovereignty* (The English Historical Review Vol. LXIV No. 250, 1949, s. 1-33).
- Valkner, Kristen: *Paulus Helie og Christiern II. Karmeliterkollegiets opløsning* (Oslo, 1963).
- Vedel Simonsen, [L. S.]: *Familie-Efterretninger om de danske Ruders for 200 Aar siden uddøde Adelslæg* (Odense, 1845).
- Veylle, Christen Osterssøn: *Glossarium Juridicum Danico-Norvegicum. Det er: Alle Gamle Danske og Norske Glosers rette Forklaring, som findis i de Skaanske, Sieland-ske, Judske oc Norske Lovbøger ...* (Kbh., 1665; reprotryk 1977).
- Wallén, Per-Edwin: *Dödmansprocessen* (Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bd. 3 (Kbh., 1958) sp. 445-48).
- Wallén, Per-Edwin: *Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht* (Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat af Gustav och Carin Olin serie I, Rättshistorisk bibliotek 5. bd.; Sth., 1958).
- Wegener, C.F.: *Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner* (Kbh., 1852).
- Weibull, Lauritz: *Årkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund* (Historisk Tidsskrift för Skåneland bd. 2 (Lund, 1904-08) s. 273-93).
- Aarsberetninger fra det Kgl. Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til dansk Historie af utrykte Kilder bd. 1ff (Kbh., 1852ff).

Register

- Absolutisme, fyrstelig, 143-44.
- Adelen, 13, 27, 44-46, 48, 51, 55-56, 58, 62, 83, 95-96, 107-09, 138, 170-71, 191, 196-98, 201-03, 207, 210-15; sjællandsk, 82-96, 110, 126, 156, 160. skånsk, 13-16, 19-25, 27, 29, 30, 32, 34-37, 39, 40-42, 44-46, 54, 56-58, 60-65, 80-81, 93-94, 109, 113, 152, 157, 164-65, 168, 187, 191, 203, 211, 213-15.
- Adelisse, datter af Peder Tuesen (Rani), g. m. Blix Daa, 24.
- Aflad, 68.
- Agnete kloster i Roskilde, 87.
- Akershus, norsk kgl. lensslot, 77.
- Albo herred i Skåne, 20 n. 17.
- Alexander 3, pave (d. 1181), 149.
- Alexander 6, pave (d. 1503), 33, 68 n. 140.
- Alf (Adolf), hertug af Slesvig, greve af Holsten (d. 1459), 63 n. 120.
- Alfsen (Alvsson), Knud (Knut), norsk-svensk adelig (d. 1502), 65, 73, 76, 94, 116, 126, 148, 159, 164, 204 n. 472; hans enke 77.
- Allen, C.F., historiker (d. 1871), 8, 69, 126 n. 298, 129 n. 303, 140 n. 328, 174, 199, 202-04.
- Anders Skriver (henrettet 1494), 172-73, 204.
- Andersen, Herman, dr. fra Odense stift, 68.
- Andersen, Per, kannik i Roskilde, 67.
- Andersen, Åge se Thott.
- Antikvitetsarkivet i Stockholm, 69 n. 142.
- Antvorskov kloster, 117.
- Arenfeldt, dansk adelsslægt, Niels Henriksen, landsdommer for Sjælland, 87, 91 n. 210, 95, 110, 156.
- Arhning, J.O., historiker, 173 n. 407.
- Arkiver, kgl., 28, 134, 190, 192.
- Arreskov, fynsk herregård, 160.
- Arup, Erik, historiker (d. 1951), 206 n. 474, 211 n. 481.
- Arveret, 98, 118, 125.
- Assendrup, sjællandsk herregård, 90-91.
- Asserbo, sjællandsk herregård, 80, 159-60, 183-184, 186, 213.
- Aversi sogn, 90.
- Avindskjold, 10, 99, 106-07, 142, 156.
- Baden, G.L., historiker (d. 1840), 8.
- Bagvaskelse, 36, 44-46, 58-59, 63, 108-09, 119, 164-65.
- Band, kirkens, 34.
- Banner, dansk adelsslægt, Kirsten Eriksdatter enke efter Poul Laxmand, 159, 177, 182-83.
- Bartolus de Saxoferrato, 14. årh.s italiensk retslærd, 201 n. 466.
- Basse, dansk(e) adelsslægt(er), 88-89; Basse Christoffersen til Sørup, landsdommer for Sjælland, 88; Christoffer Jensen, 88-89; Dorte Christoffersdatter g. m. Jep Jepsen Ravensberg, 88; Sophie, 88; Steen, rigsråd, 89.
- Bavelse, sjællandsk herregård, 126.
- Beldenak, Jens Andersen, biskop i Odense (d. 1537), 59, 65, 95, 132-133, 141, 147, 150, 152-53, 160, 164-66, 168 n. 396, 169-70, 179-84, 200, 206, 210, 212.
- Berg, Claus, billedskærer, 173.
- Beslaglæggelse af ejendom, 98, 158.
- Bevisret (bevisførelse), 58, 62, 102, 114, 119-21, 127-36, 141.
- Bevisret/bevispligt, 127-29.
- Bild, dansk adelsslægt se Strangesen.
- Bille, dansk adelsslægt, 83, 95, 197-98, 215; Anders, lensmand, fodermarsk (d. 1555), 78 n. 166, 197-98; Ove, kansler, biskop i Århus (d. 1555), 83, 132; Sten, skånsk landsdommer (d. ca. 1520), 15, 18 n. 12, 27, 31 n. 54, 49-50, 52-53; Torbe(r)n, kgl. lensmand (d. 1512), 160-61, 197.
- Birket-Smith se Smith.
- Bjørn, dansk adelsslægt, 88; Bjørn Andersen til Stenalt, 71-73, 88-92, 95, 126, 167, 169, 196-197, 207-09; Bjørn Johansen til Valby, 88-89, 160; Jacob (Jachim) Andersen til Tybjerggård, 89, 92; Jakob Jochimsen eller Bjørnsen til Niel-

- strup, bispelensmand 88; Johan Bjørn-
(sen), forlenet med fynsk strøgods, 184
n. 430.
- Bjørnsholm, jysk herregård, 92.
- Bleginge (Blekinge), 20, 37-38.
- Bodil, datter af Peder Tuesen (Rani), g. m.
Niels Olsen (Baad), 24.
- Bollerup, skånsk herregård, 14, 20, 113.
- Borgerskab, 202.
- Bornholm, 23, 28-29, 31-32, 34, 47, 67.
- Bosø (Bosie) kloster i Skåne, 186, 192.
- Brahe (Brade), skånsk adelsslægt, 14-15;
Axel Axelsen (d. 1551), 15; Niels
Nielsen (d. 1529), 108; Tyge Axelsen
(d. 1523), 15.
- Bramsløkke, lollandsk herregård, 92.
- Brandenburg, kurfyrsten af, 165, 197.
- Bregentved, sjællandsk herregård, 113.
- Brodager (Brödåkra), skånsk landsby, 15.
- Brok, dansk adelsslægt, 15.
- Brostrup, dansk adelsslægt 94; Hans,
skånsk bispelensmand (d. 1498 eller
1499), 15; Henning, 18 n. 12; Jens, ær-
kebiskop (d. 1497), 14, 16, 25, 94, 213-
15, hans arvinger, 60, 94.
- Brunner, Heinrich, tysk retshistoriker,
102.
- Bruun, Henry, historiker (d. 1970), 10-11,
16-18, 20, 22-23, 28-29, 31-34, 35 n.
64, 36-37, 47-52, 54-56, 57, 63-64, 66,
69, 73, 96, 100, 106-08, 114-15, 117,
119-22, 127, 129-30, 133 n. 313, 134,
137, 148 n. 345, 151, 153-54, 156-57,
159, 161, 162 n. 382, 163, 169, 173 n.
409, 175, 178, 189-90, 209, 211, 214
n. 491.
- Bryske, dansk adelsslægt, 84-86, 89, 91;
Carl, 87; Claus, lensmand på Næsbyho-
ved, 84-87, 91; Gert, lensmand på Næs-
byhoved (d. 1441), 84; Hartvig til Kra-
gerup, 91; Iven, lensmand på Næsbyho-
ved, landsdommer for Fyn, 84-86, 89;
Kirstine Clausdatter g. m. Ebbe Stran-
gesen, 39-40, 73-82, 85-87, 89-92, 159,
167-68; Kirstine Hartvigsdatter g. m.
Christiern Rud, 91.
- Bundesarchiv i Frankfurt/M, 152 n. 353.
- Bydelsbak, dansk adelsslægt, 85-87; En-
gelbrecht Albrechtsen, 87; Grete Engel-
brechtsdatter g. m. Claus Bryske (d.
1490), 85-86; Karen Engelbrechtsdatter
g. m. Jørgen Daa, 86.
- Bygom, Mattz, Mourits Nielsen Gylden-
stjernes tjener, 113.
- Byting, 27.
- Bækkeskov (Bäckaskog) kloster i Skåne,
186.
- Bøder, 104.
- Bøggild-Andersen, C.O., historiker (d.
1967), 133 n. 313.
- Baad, dansk adelsslægt, 24; Niels Olsen,
tidl. ærkebispofficial, ejer af Hare-
bjerggård, 24-26, 31, 34, 67.
- Båg herred på Fyn, 183, 184 n. 430 og
432.
- Båhus (Bahus, Bohus), norsk lensslot, 39,
50 n. 97, 65, 73, 76-77, 79, 82, 115-16,
164.
- Båreprøve, 102.
- Carlsson, Gottfrid, svensk historiker (d.
1964), 168 n. 396, 211 n. 481.
- Christensen, Aksel E., historiker (d.
1981), 11, 29, 34, 37, 48, 52, 54-55, 69-
70, 100, 107-09, 119-20, 123, 129, 133
n. 313, 137, 155 n. 362.
- Christensen, William, historiker (d. 1949),
49 n. 93, 50, 74-75, 197.
- Christian 3, dansk konge (d. 1559), 56.
- Christian 4, dansk konge (d. 1648), 187.
- Christiansen, C.P.O., historiker (d. 1951),
211 n. 481.
- Christiern 1, dansk konge (d. 1481), 145,
172.
- Christiern 2, (udvalgt) konge (d. 1559),
50, 64 n. 124, 76, 107-08, 132, 150-51,
164, 167, 171-72, 173-75, 177-78, 184,
198-99, 200, 202, 205-06, 210, 215.
- Christine, dronning (d. 1521), 41-42, 55,
65-67, 110, 173.
- Christoffer 1, dansk konge (d. 1259), 105,
142.
- Civilret, 10-11, 137-40, 142, 153.
- Clementsens, Niels, til Aunsbjerg (d.
1518), 168 n. 398.
- Corpus juris civilis se Romerret.

- Crimen læsæ maiestatis se Majestætsforbrydelse.
- Dallund, fynsk herregård, 85.
- Decretaler se Kanonisk ret.
- Demstrup, jysk herregård, 177 n. 416.
- Ditmarsken, 14, 17, 20-21, 30, 45.
- Domme, 8-12, 26, 31, 59-60, 71-73, 76, 95 n. 224, 96-98, 104-08, 110-12, 117-58, 164, 166-67, 177-83, 187-89, 191-92, 194, 196-97, 206, 208-09.
- Dorothea, dronning (d. 1495), 86.
- Dragsholm, sjællandsk bispelen og -slot, 86.
- Düren, Adam van, billedhugger, 211 n. 483.
- Dyrskjøt, Peder, historisk samler (d. 1707), 80.
- Døde, retsforfølgning mod, 10, 98-106, 110-11, 117-18, 124, 137, 140-43, 145-47, 156-58; Dødmandsprocessen, 100-05.
- Daa, dansk adelsslægt, 24, 85-90, 92-93, 95; Birgitte Clausdatter g. m. Claus Neb, 88; Blix, 24, 86; Christiern, 86-87; Claus, 24, 87; Ditlev, 89; Henneke (Henrik), 86; Joachim Clausen til Rol-lerup, bispelensmand på Solte (Saltø), 80, 82, 87-89, 92, 93 n. 217; hans hustru Ingeborg Strangesdatter, 80, 89; Jørgen (Ørien), 24, 86-87, 89, 92; Margrete g. m. Henrik Meinstrup, 87; Oluf, biskop i Roskilde (d. 1461), 86-87; Oluf til Ravnstrup, bispelensmand på Hjort-holm, 87-89, 156; Palle, 87; Søren, bispelensmand på Gjorslev, 87-88, 93 n. 217.
- Ed, 128, 131, 133-36, 153, 171, 181, 201-02; Partsed ved mededsmænd, 115, 119, 127-129; Renselsesed, 16, 20, 22, 36, 42, 46, 54, 57-58, 60, 62-65, 67, 105, 107-108, 114, 119, 128, 164. Tro-skabsed, 54, 123.
- Elfsborg, 65, 76.
- Elisabeth, kurfyrstinde af Brandenburg, kong Hanses datter (d. 1555), 165, 173, 197.
- England, 143.
- Erik af Pommern, dansk konge (d. 1459), 56.
- Erik Klipping, dansk konge (d. 1286), 101.
- Erstatningsret, 10, 61, 97, 104, 123-24, 137-40, 142, 147, 153, 158, 165, 167, 180-82, 206, 209.
- Esbern Skriver (scriffwer), 113-16.
- Esbjørnsen, Oluf, kannik i Lund, 18 n. 12.
- Eskilstrup, sjællandsk herregård, 85, 87-90.
- Falster, 83, 88, 120.
- Falster, dansk adelsslægt, 83.
- Fastelavn, 16-18, 33, 62.
- Fejde, 32-36, 40, 45, 47, 57, 64-65, 167, 205, 215; Forvaring, 40, 45 n. 83, 72, 80, 205-206; Våbenstilstand (felighed, lejde), 33, 40, 46, 63 n. 120, 65, 72 n. 152, 76, 116, 148, 205.
- Fenger, Ole, retshistoriker, 138 n. 326, 141 n. 329, 145, 206 n. 474.
- Fers herred i Skåne, 25.
- Finanser, kgl., 163, 165-67, 171, 178.
- Fjelie, landsby i Skåne, 47.
- Fjerdinger, kirkens - i stiftsbyer, 27.
- Flakkebjerg herred i Sjælland, 159 n. 371.
- Flemming, dansk adelsslægt, Herman, 118, 126; Inger Joachimsdatter g. m. Holger Munk, 126.
- Flintholm, fynsk herregård, 85.
- Flåde, 54-55, 69, 174.
- Forræderi (jf. majestætsforbrydelse) 9, 11, 20-22, 33, 36, 38, 41, 44-45, 58, 63, 75, 95-100, 102, 106-07, 110-11, 116, 118-19, 124, 126, 128-31, 134, 136 n. 321, 137-147, 151, 156-58, 161-67, 169, 171, 174, 182-83, 196, 207.
- Franciskanerordenen, 173 n. 407.
- Frankrig, 143.
- Frederik 1, dansk konge (d. 1533), 141, 147, 170 n. 403, 178, 180-86, 198, 202, 206.
- Frederik 2, dansk konge (d. 1588), 185-90, 192-93.
- Frederiksborg slot, 186, 192.
- Fredløshed, 10, 87, 92 n. 213, 99-102, 104-05, 107, 108-09, 157-58, 205.

- Fredsgårde, sjællandsk bispelen, 87.
- Friis, dansk(e) adelsslægt(er), Johan, kansler (d. 1570), 193; Niels, biskop i Viborg (d. 1508), 117.
- Frille, Eggert, dansk adelig (d. 1470), 63 n. 120, 145.
- Fuglsang, lollandsk herregård, 88.
- Fyn, 19, 76-78, 83-86, 120, 159, 180, 183.
- Geed, Joachim, væbner, 62.
- Genbrev, 25.
- Gers herred i Skåne, 15.
- Ghemmen, Gotfred af, bogtrykker og forlægger, 59, 103 n. 245.
- Giedde, Ove, rigsadmiral (d. 1660), 191.
- Giersløff i Kullen, 25.
- Gild/ugild, 62, 101-02, 104-05.
- Gilde(r), 17, 18 n. 12, 41-42, 44.
- Gjorslev, sjællandsk bispelen, 87.
- Godov, dansk adelsslægt 83, 88, 89; Anders Pedersen til Tybjerg og Bramsløkke, 89, 92; Cecilie Andersdatter g. m. Poul Henriksen, 89; Henning Olsen til Svenstrup og Skørringe, 92; Margrete Andersdatter g. m. Christoffer Jensen (Basse) 88; Mette Andersdatter g. m. Ditlev Daa 89; Oluf Pedersen 89.
- Griis, Henning, kannik i Roskilde, 62, 67.
- Grønholt, sjællandsk sogn, 213.
- Gulland (Gotland), 117.
- Gunnensen, Børge (Birger), ærkebiskop (d. 1519), 10, 14-17, 21-23, 25-47, 57-66, 69, 80, 93-94, 108-09, 117, 121-122, 134, 135 n. 320, 136-39, 142, 148 n. 345, 152-153, 157, 160, 164-66, 168, 174, 178, 187, 189-90, 197, 201 n. 466, 203-04, 211-12, 214; B.G.s protestation af 13. okt. 1501, 21-22, 32, 35-36, 40, 41-42, 44-47, 57-67, 164; sarkofag i Lunds domkirkes krypt, 211 n. 483.
- Gyldenstjerne, dansk-svensk adelsslægt, Abraham Eriksen, væbner, høvedsmand på Kalmarhus (d. 1514), 118, 126, 130, 177; Erik Eriksen, høvedsmand på Elfsborg, 65, 76; Gørvel Abrahamsdatter g. m. Gert Ulfstand, 186; Karen Knudsatter til Enggård g. m. Jørgen Daa, 87; Mourits Nielsen (d. ca. 1504), 113-14, 117.
- Gærdesager, 25, 31.
- Gønge herred i Skåne, 66.
- Gøye, dansk adelsslægt 15; Eskil, rigsmarsk, skånsk lensmand (d. 1506), 15, 18 n. 12, 23, 117; Mogens til Krenkerup (d. 1544), 87.
- Hafn, Christiern van, skånsk lavadelsmand og bispelensmand, 15, 18 n. 2.
- Hageløse, 81.
- Hak, dansk adelsslægt, 86, 191; Anders til Mogenstrup i Skåne, 81, 84, 90; Helle Nielsdatter g. m. Holger Gregersen Ulfstand til Skabersø og Hikkebjerg, 187; Karen Andersdatter g. m. Hartvig Krummedige, 90; Niels til Assendrup, 91; Niels til Hikkebjerg i Skåne (d. 1508), 14, 18 n. 12, 20 n. 16, 22, 28, 31 n. 54, 32 n. 57, 36, 47 n. 87, 49-50, 52-53, 60, 78 n. 166, 81, 84, 86, 90, 154, 187, 191, 197-98, 204.
- Halland, 77, 116, 159.
- Hamar, norsk stift, 199.
- Hamborg, 151.
- Hammershus, bispeslot på Bornholm, 28-29, 32, 47.
- Han herred i Jylland, 113.
- Hans, konge (d. 1513), 16, 18-23, 27-49, 51-57, 60-71, 73, 75-78, 85, 87, 95-98, 102, 107-125, 128-37, 139, 141, 146, 149-53, 155, 157-78, 180-82, 196-211, 215; psykisk konstitution, 163-65, 171-76, 210, 214; kongens børn, 41-43, 66, 173.
- Hansestæderne, 62.
- Harebjerg (Hardeberga), skånsk herregård og sogn, 23-26, 28, 30, 34, 67, 86.
- Harrested(gård), sjællandsk herregård, 92.
- Has, dansk adelsslægt 24; Knud Truidsen, 24.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien, 152 n. 353.
- Heise, A., historiker (d. 1915), 9, 95 n. 224, 126 n. 298.
- Helgesen, Poul, (Paulus Helie), karmelitermunk, historiker (d. ca. 1534) 7, 42 n. 75, 72, 94-95, 119, 131-33, 135, 148-49, 150-54, 161, 163-64, 169, 206, 208, 210-11.

- Helgeåen, 15.
- Helsingborg, skånsk kgl. slot, 22, 30-32, 34-36, 38, 40-42, 44-47, 57-59, 197, 204.
- Helsingør, 185; Karmeliterklosteret, 133, 162, 185.
- Hemmingstedt i Ditmarsken, 18.
- Henriksdatter, Anne, g. m. Hartvig Krummedige, 90-91.
- Henriksen, Niels, landsdommer se Arenefeldt.
- Henriksen, Poul, væbner, til Tybjerg, 89, 91 n. 210, 92.
- Henriksen, Tage, bispelensmand, 31 n. 54.
- Herredage se Rigsrådet, møder.
- Herredsting, 156.
- Herrestad herred i Skåne, 15.
- Hessel, jysk herregård, 91-92.
- Hikkebjerg (Häckeberga), skånsk herregård, 14, 84, 86, 90, 186, 197.
- Hindsholm på Fyn, 184.
- Hjortholm, sjællandsk bispeslot, 88.
- Holberg, Ludvig, historiker (d. 1754), 8.
- Holbæk, kronlen, 79, 92.
- Hollunger, Per Henriksen, skånsk adelig, 15.
- Hovedlod, 25.
- Huitfeldt, Arild, rigskansler, historiker (d. 1609), 7, 29 n. 50, 48-50, 71-72, 119, 130-31, 133-35, 152 n. 353, 153, 159, 162, 172, 193-94, 202, 206, 208-09.
- Hussitisme, 42 n. 75.
- Hyllie, landsby i Skåne, 31 n. 54.
- Häckeberga se Hikkebjerg.
- Høg, Niels, 18 n. 12.
- Høgestedgård, skånsk herregård, 186.
- Højbro i København, 71-72, 197, 207.
- Højstrup, sjællandsk kgl. len, 88.
- Håndfæstninger (jf. Kalmarrecessen), 45-46, 58-59, 107-09, 122-23, 196, 198-203, 205, 209.
- Ilsøe, Grethe, historiker, 113 n. 267, 159 n. 372.
- In Coena Domini, pavebulle, 34.
- Inhabilitet, 60.
- Iuul, Stig, retshistoriker (d. 1969), 9-12, 63 n. 122, 96, 98, 100, 102, 107-108, 110, 114-15, 120, 123-24, 126 n. 298, 127-29, 137, 141, 157.
- Jahn, F.H., officer, historiker (d. 1828), 8.
- Jensen, Mattes, 63 n. 120.
- Jernskæg, dansk adelslæggt, Edel(e) Mikelsdatter g. m. Torbern Bille, kong Hanses elskerinde (d. ca. 1512), 160, 197.
- Jordegodsfortabelse, 99, 139-40, 142, 145-146, 156-61, 165, 177, 180, 182-83, 191, 206.
- Juellinge se Valby.
- Jylland, 84-85, 91-92, 101, 115, 117, 198, 212.
- Kalmar, 48, 56, 69, 71, 197.
- Kalmardommen af 1505, 145.
- Kalmarrecessen af 1483, 48-51, 53-54.
- Kalundborg, 45 n. 83, 113, 115-16, 214.
- Kalv, Oluf, væbner, 62.
- Kammerret, dansk (jf. Pavemagten, kammerret), 64 n. 124.
- Kanonisk ret, 9, 106, 138, 140-41, 143-45, 148-50, 169, 179-80, 182.
- Kansler(e) og kancelli(er), kongens (og kongefamiliens), 85, 93, 110, 132, 134, 150, 152, 193-94, 211 n. 481, 214-15.
- Karl, biskop af Hamar, 199.
- Karmeliterordenen, 131, 133.
- Karsholm, skånsk herregård, 14.
- Kejseren, den tysk-romerske, 62, 144, 152 n. 353.
- Kellermann, Gösta, svensk historiker, 53 n. 106.
- Kirken i Danmark, 13, 21, 27, 32, 34, 41, 46, 57, 59-62, 64, 92-93, 107-08, 122, 131-32, 138, 166, 185, 201, 203, 210-15; provinskoncilium, 33-34.
- Kjeldkær, jysk herregård, 85.
- Klostre i Danmark, stilling i magtkamp (jf. Sorø kloster), 212-13.
- Knudsen, Hans, historiker (d. 1946), 102.
- Knudstrup, dansk herregård, 126.
- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A., retshistoriker (d. 1850), 8, 12, 59, 95 n. 224, 119, 129, 145.
- Konfiskation, 25, 97, 99, 101, 103-06, 110, 112, 121, 124, 131, 136 n. 321,

- 139-41, 145-146, 150, 155-61, 165-67, 169, 171-72, 177-84, 187-89, 193, 195-96, 206, 208-209.
- Kongevalg, 198, 200-01.
- Kordsen, Niels, kgl. skriver, sen. ærke-degn i Lund, 117.
- Korstog, 68.
- Korsør, 160.
- Krabbe, Gunner, 18 n. 12.
- Krag, Niels, historiograf (d. 1602), 193.
- Kragerup, sjællandsk herregård, 91-92.
- Krantz, Albert, hamborgsk historiker (d. 1517), 7, 135 n. 319, 151-52, 207-08.
- Krapperrup, skånsk herregård, 14, 20.
- Kretschmer, E., tysk psykoteoretiker, 171.
- Kriminalret, 10-11, 137-40, 153.
- Krogen, sjællandsk kgl. lensslot, 133, 159, 213.
- Krogholm, skånsk herregård, 15.
- Krogno, dansk adelsslægt 15; Oluf Stigsen, skånsk adelig, 14, 16, 18-19, 22, 24, 30, 36, 42, 45-46, 54, 57, 60, 62-63, 64 n. 122, 67, 98, 107-08, 113-15, 117-18, 126-27, 164.
- Krummedige, dansk adelsslægt 84; Ebba g. m. Timme eller Tønne Jonsen (Lange), fester til Henrik K., 84; Hartvig, norsk rigsråd (d. 1476), 90; Henrik, kgl. lensmand på Båhus, senere Holbæk (d. 1530), 39-40, 50 n. 97, 65, 73, 76-84, 87, 89-92, 103 n. 248, 115, 126, 148, 159, 164, 167-68.
- Kullen i Skåne, 20, 25, 31.
- Kurfyrster, tyske, 152.
- Kætteri, 41-42, 141, 147, 182.
- København, 23, 26-27, 30-31, 46-48, 54, 56, 58, 62, 71-72, 79, 81, 110, 113-17, 134, 150, 155, 159-60, 185, 192, 194, 197, 201-02; rådhus, 62, 118; kirker, 162-63 n. 382, 185, 194; universitet (sbibliotek), 193-94.
- Köln, 150.
- Kaas, Niels, kansler (d. 1594), 193.
- La(g)holm, hallandsk kgl. lensslot, 18, 20.
- Laghøring, 62, 64 n. 122.
- Landskabslove, 10, 59, 99, 100-02, 103 n. 245, 104, 107, 109, 145.
- Landskrone, skånsk købstad, 16, 23, 31, 62.
- Landsting, 101, 108, 109; Fyns, 63 n. 120, 123 n. 292; Sjællands, 8, 10, 12, 70, 75, 84-85, 87, 89-91, 93, 95-98, 100, 103 n. 248, 106-07, 109-13, 115, 124-25, 127, 134, 141, 146, 155-58, 166, 189; Skånes, 25-26, 32, 33 n. 61.
- Lang, Peder, official og bispelensmand, 25-26, 31 n. 54, 35.
- Lange, dansks adelsslægt, 84; Anne Clausdatter, 81, 84; Claus Jonsen til Nørholm, 84, 90; Timme eller Tønne Jonsen, 84.
- Langebek, Jacob, historiker (d. 1775), 8.
- Langesø, fynsk herregård, 85.
- Laurenssøn, Torbørn, væbner, 62.
- Laurentius, Sanct, 66, 139.
- Lausanne, 68.
- Laxmand, dansk adelsslægt, 15, 195; Berete datter af Poul til Stenholt, 186, 188, 192, 195; Berithe (Laxmandsdatter), 177; Else Laxmandsdatter g. m. Abraham Eriksen Gyldenstjerne (d. 1546), 40, 72, 98, 118, 150 n. 349, 161-63, 177-78, 182-86, 191-92. Peder (d. senest 1532), 177, 182-85; Poul, rigshofmester (d. 1502), 7-11, 14-15, 17-20, 22-23, 29 n. 50, 31 n. 54, 32-33, 35-39, 44-48, 57-58, 60, 63, 66-76, 78-81, 85, 89, 94-98, 100, 101 n. 241, 102, 106-18, 121-25, 127-43, 145-53, 155-61, 164-72, 174-84, 187-90, 192, 194-97, 203-11, 213-15; hans ejendomme og panter, 25, 47, 66, 80, 94, 97-98, 109-10, 114, 121, 124-26, 137, 150, 156, 158-61, 165-69, 171, 177, 179-85, 187-90, 195; hans hustruer, 67, 117, 125, 130-31, 137, 139, 159, 177-78, 182-183; hans testamenteksekutorer, 67; hans arvinger (med værger), 11, 111, 114, 117-18, 125-27, 129, 137, 140, 146-147, 151, 153, 156-59, 169, 171, 177-87, 190, 192-193, 195, 206, 208, 212; dissers genvinding af mødrene arv, 125, 180, 182-84, 206; Poul til Stenholt (d. 1557), 185, 192; Poul søn af Poul til Stenholt, 186, 188, 192, 195.

- Lekkendegård, sjællandsk bispelen, 88.
 Len, 14, 30, 87, 88, 92-93, 109, 145, 159, 170-71, 186, 212-14.
 Lifland (Livland), 68.
 Lindholm, skånsk kgl. lensslot, 15.
 Ljunits herred i Skåne, 15.
 Lolland, 83, 85-86, 88-89, 117.
 Lund, 14, 16, 24-28, 32 n. 57, 49 n. 93, 69 n. 142, 94, 134, 139, 164, 166; domkirkenes krypt og sarkofag, 211 n. 483; St. Peders kloster, 186.
 Lundegård, 32.
 Lunde kirken, 13-16, 21, 23-25, 27-32, 33 n. 61, 34-35, 47 n. 87, 60-61, 66, 69 n. 142, 86, 93-95, 99-100, 134, 135 n. 318, 139, 142, 153, 160, 164-65, 168 n. 396, 187, 211, 213-214; Mariastiftelsen, 25-26, 30-31, 66-67, 139, 160, 190-91, 211, 214.
 Lübbers, A., læge, 173.
 Lybæk (Lübeck), 68, 152 n. 352.
 Lødøse (Ny Lødøse, Nyløse), 65-66.
 Løgismose, fynsk herregård, 85.
 Lønholt, sjællandsk landsby, 213.
 Løve herred, 91, 92.
 Låsebrev, 25.
- Machiavelli, forfatter til *Il principe*, 163, 175.
 Madsen, Mogens, biskop i Lund, historiker (d. 1611), 14 n. 2, 28-29.
 Mageskifter, 170, 183-84, 186, 192.
 Majestætsforbrydelse, retsregler, 43-44, 99-100, 102, 105-06, 109, 131, 137-38, 140-47, 157, 182.
 Majoritetsprincip se Rigsrådet.
 Malmø, 26.
 Mandebod, 73, 78 n. 166, 101, 103-04, 138, 157, 198, 205.
 Margård, fynsk herregård, 85.
 Mariastiftelse se Lunde kirken.
 Marie Magdalene alter i Lunds domkirke, 15.
 Markie, skånsk herregård, 113.
 Marsvin, dansk adelsslægt, Jørgen, rigskansler (d. 1524), 117,
 Matzen, Henning, retshistoriker (d. 1910), 9, 206 n. 474.
- Maximilian 1, tysk-romersk kejser, 68 n. 140, 152 n. 353.
 Meinstrup, dansk adelsslægt 83; Henrik, landsdommer for Sjælland (d. 1496 eller 1497), 87, 93 n. 217, 95.
 Mikkelsen, Knud, biskop i Viborg, 145.
 Mindremand, 59.
 Mølbech, Chr., historiker (d. 1857), 8, 163, 188, 190, 192.
 Møllerup, W., historiker (d. 1917), 72 n. 152, 73, 143 n. 337.
 Mortensen, Thomes, kannik i Lund, 24.
 Moth, Matthias, leksikograf (d. 1719), 115.
 Munk, dansk adelsslægt, Gertrud Mogensdatter, 81, 84, 90; Inger Holgerdatter g. m. Poul Laxmand, 117, 126, 159, 177, 182-83, 212; hendes børns mødrene arvegods, 180, 182-183; Iver, biskop i Ribe (d. 1539), 117, 126, 212.
 Møllerup, jysk herregård, 126.
- Neb, dansk adelsslægt 88; Anne Clausdatter g.m. Jacob Jochimsen Bjørn, 88; Claus til Fuglsang, kgl. lensmand, bispehøvedsmand, 88; Margrete Clausdatter g. m. Basse Christoffersen Basse, 88; Peder, kgl. lensmand, 88.
 Nielstrup, fynsk herregård, 88, 159-60.
 Nordman, V.A., finsk historiker, 151-52.
 Norge, 39, 56, 62, 65, 69, 73, 76-77, 104, 114, 116, 126, 136 n. 321, 145, 163-64, 170.
 Norringtoft, jysk herregård, 84.
 Nyborg, 49-50, 52-54, 80.
 Næsbyholm, skånsk kirkelig hovedgård, 15.
 Næsbyhoved, kgl. len, 84-85, 173 n. 407.
 Næstved, 87.
 Nævlingeåsen, 15.
 Nævn, 102, 109, 128.
 Nøddebo, sjællandsk sogn, 184.
 Nødværgedrab, 101, 103 n. 248.
 Nørholm, jysk herregård, 74, 84, 90.
- Odense, 59, 178, 182-83; biskopsgården 182; Gråbrødrekirke 173; St. Knuds kirke 173.

- Odensekirken, 132, 141, 147, 150, 152, 160, 164, 179, 184, 210.
- Official, ærkebisper-, 25, 94 n.219.
- Oldenburgske konger, første, 144, 151-52, 171, 212.
- Olsen, Peder, minoritermunk, historiker (d. ca. 1570), 7, 135, 207.
- Olufsen, Jess, af Harebjerg, 31 n. 54, jf. Baad, Niels Olsen.
- Oprør, 48-53, 55-56, 58, 62, 65, 76, 77, 111, 118-19, 122, 130, 139, 141, 145, 166-67.
- Ormekiær i Kullen, 25.
- Oslo, 148, 204 n. 472.
- Oxe, dansk adelsslægt, 83, 213; Oluf, 80; Peder, rigshofmester (d. 1575), 193; Torbern, lensmand (d. 1517), 168 n. 397.
- Oxenstierna, Steen Christensen, svensk adelig, 47 n. 85, 50 n. 97.
- Oxie herred, 31 n. 54.
- Paltebogen, senmiddelalderlig jordebog for Lunde stift, 191.
- Paludan-Müller, C., historiker (d. 1882), 8-9, 119, 126 n. 298, 129, 134 n. 315, 140-141, 143, 145, 147-48, 151, 157, 179, 182, 199.
- Parsberg, dansk adelsslægt, Tønne Verner- sen, 24, 117.
- Partsförhold, retslige, 57-58, 97, 102-03, 110-11, 117-18, 120, 125-29, 136, 149, 156, 171, 180-82.
- Pavemagten, 13, 33-34, 61-62, 64, 67-68, 145-46, 212; bulle, 34, 68; kammerret i Rom, 60-62, 64, 67, 164.
- Peder Skræder, 23.
- Pedersen, Christiern, historisk forfatter (d. 1554), 193.
- Peraudi, Raimund, kardinal, legatus de la- tere, 67-68.
- Petersen, Erling Ladewig, historiker, 55 n. 110, 168 n. 398, 201 n. 466.
- Petersen, Jacob, præst i Landskrone, 23-24.
- Pors, dansk adelsslægt, Birgitte Eriksdat- ter, 184; Henrik, 63 n. 120.
- Poulsen, Peder, dekan i Lund, 15.
- Procesret, 46, 58-61, 63, 98-112, 118-21, 125-28, 136-40, 142-43, 148, 156, 196-97, 205.
- Prøjsen (Preussen), 68.
- Ragvaldsen (Ragvaldsson), Niels (Nils), 76-77.
- Rani, dansk adelsslægt (våben), 24.
- Ransagning, 130-31.
- Ravensberg, dansk adelsslægt 83, 88, 93; Jep Jepsen til Kindholm, 88; Johan Jep- sen, biskop i Roskilde (d. 1512), 76, 86, 88, 93-94, 113-14, 148-49, 156, 161, 165-66, 168 n. 396, 212, 214 n. 490; Marine Jepsdatter g. m. Henneke (Hen- rik) Daa, 86.
- Ravnstrup, sjællandsk herregård, 24, 87-90, 92.
- Reberg, dansk adelsslægt, 83; Peder, skånsk kirkebefalingsmand, 15.
- Reformationen, 185, 190-91.
- Reiter, Paul J., psykiater, 171, 175.
- Rendsborg, 18.
- Responsa, retsudfyldende, 155-156.
- Retterting, kgl., jf. Rigsråd, 50, 59, 63 n. 122, 103, 107-09, 147 n. 344, 153, 155-56, 158, 184, 197.
- Rex justus/tyrannus, 132, 151, 200.
- Ribekirken, 117, 126, 212.
- Rigens kansler, 24-25, 28-29, 31, 95, 117, 134-35.
- Rigens ret, 58-59, 103-105.
- Rigshofmesterembedet, 23, 211, 214.
- Rigskammerretten i det tysk-romerske rige, 144, 152, 154.
- Rigslovgivning, 64 n. 124, 99, 105, 107-09, 142.
- Rigsmarsk, 15, 23, 211.
- Rigsregimentet i Tyskland, 68 n. 140.
- Rigsrådet, 10, 12, 31-32, 41, 45 n. 83, 46, 48-62, 71, 76, 97, 106-10, 112-25, 128, 131-32, 134, 136-38, 140-43, 145-47, 149, 153-58, 166-67, 169, 171, 174, 177-82, 185, 189, 192, 196-206, 209, 211-12; arkiv, 134, 189-90; majoritetsprincip 154; møder, 23-33, 35, 45 n. 83, 46-62, 63 n. 120, 64-65, 80, 107, 112-13, 116-17, 164-65, 178-79, 197, 201-02.

- Rigsrådet i Sverige, 48-55, 130, 192.
 Ringsted, 85, 87-88, 90, 92.
 Ringsted herred, 88-89, 92.
 Ringsted kloster, 87, 91, 95 n. 224, 166.
 Rom, 33, 57, 60-61, 68-69, 150.
 Romerret (kejserret), 9, 42 n. 75, 43-44, 106, 138, 140-50, 157, 179-180, 182-83.
 Rosenkrantz, dansk adelsslægt, Erik Ottesen, rigshofmester (d. 1503), 92.
 Rosensparre, dansk adelsslægt, Sten, kgl. lensmand i Skåne, 186.
 Roskilde, 62, 67, 76, 87, 93-94, 134, 214; Hellige Tre Kongers Kapel ved domkirken, 173 n. 407; St. Agnete kloster, 87.
 Roskildekirken, 76, 84-89, 91, 92 n. 213, 93-95, 110, 134, 148-49, 156, 160-61, 165, 173 n. 407, 212-14.
 Rostock, universitet, 145, 201 n. 466.
 Rotneby (Rønneby, Ronneby) i Bleginge, 37-38.
 Rud, dansk adelsslægt, 91, 92; Anne g. m. Henrik Krummedige, 82, 91; Christiern, 91; Jens til Hessel, 91; Jørgen til Vedby (d. 1504), 91-92, 168 n. 397; Otte, lensmand på Båhus, 168 n. 397; Ove, 92 n. 213; Per til Vognserup, 91.
 Ryge, A.N., historisk forfatter (d. 1767), 80.
 Rønnebæksholm, sjællandsk kronlen, 86, 92.
 Saltø se Solte.
 Sanctuarium Birgerianum, 8, 190-91.
 Sandberg, Anders Christensen, rigsråd, 117.
 Sandholt, fynsk herregård, 159-160.
 Scherer, Hermann, tysk retshistoriker, 101.
 Sjølegaver, 25, 27, 66-69, 159, 185, 191.
 Sjælland, 19, 24, 77, 79-94, 101, 109, 113-14, 156, 159-60, 183, 184 n. 432, 186, 197, 213-14.
 Skabersø, skånsk herregård, 186-87.
 Skalk, 36, 40, 203.
 Skatter, 27-28, 171.
 Skave, dansk adelsslægt, 79, 83, 85, 87-90, 92-93, 95; Berete g. m. Peder Neb, 88; Birgitte, 88; Herluf til Eskilstrup, 85, 87-89, 156; Herluf Mauridsen, landsdommer for Sjælland (d. 1583), 86; Maurids til Eskilstrup, 86; Niels, biskop i Roskilde (d. 1500), 79, 85, 87-88, 92 n. 213, 93-94, 213-14; Niels Jensen, landsdommer for Sjælland, 85, 87.
 Skibe til handel, 159.
 Skibersløv (Skepparslöv), skånsk sogn, 15.
 Skibykrøniken, 8, 131-33, 135, 148, 208, 210.
 Skjoldenæs, kgl. len, 86, 91.
 Skorby, skånsk landsby, 15.
 Skovby herred på Fyn, 184 n. 430.
 Skørtinge, falstersk herregård, 92.
 Skåne, skåninger, 13-14, 20, 22-23, 25, 69 n. 142, 81, 86, 93-94, 101, 113, 139, 152, 159, 186-87, 191, 213.
 Smith, S. Birket, universitetsbibliotekar (d. 1919), 194.
 Smørlørup, 24.
 Snekken, dansk adelsslægt, 91 n. 210; Dorte Herlufsdatter g. m. Niels Jensen Skave senere m. Claus Daa, 85, 87.
 Solte (Saltø), 87, 92.
 Somby (Sandby) i Skåne, 15.
 Sorø kloster, 85, 87, 92 n. 213, 93 n. 217, 117.
 Sparre, skånsk adelsslægt, Henrik Ågesen til Klogerup (d. ca. 1532), 18 n. 12, 81; Oluf Jepsen til Skurup (d. 1516), 81.
 Speglin, Johannes, abbed fra Lausanne stift, 68.
 Spragelse, sjællandsk landsby, 91.
 Stadsret, skånsk, 105.
 Stegehus, 197.
 Stenalt, jysk herregård, 88.
 Stenholt, sjællandsk herregård, 184, 186, 192.
 Stevns, 88, 89.
 Stigsen, Oluf se Krognos.
 Stockholm, 52-54, 56, 65-66, 69, 119, 163, 165, 170, 174.
 Storm, Gustav, norsk historiker, 136 n. 321.
 Strafferet, 58-59, 97, 99, 104-08, 110, 121, 123-24, 137-40, 156-58, 197-98, 205.

- Strangesen (eller Bild), dansk adelsslægt, 84-85; Claus, 168 n. 398; Ebbe til Nørholm (d. 1507), 39-40, 71-77, 79-87, 89-92, 95, 118, 157, 159, 167-69, 197, 207-09; hans ejendomme, 80-82; Ingeborg Strangesdatter g.m. Joachim Daa 80, 89; Niels (d.1424), 84; Strange Nielsen, rigshofmester (d. 1489 eller 90), 84.
- Sture, Sten, svensk rigsforstander, 77, 116, 130, 144-45.
- Suhm, P.F., historiker (d. 1798), 8.
- Svaning, Hans, historiker (d. 1584), 7, 28-29, 71-72, 133, 152, 154, 172-173, 193, 199, 202, 208.
- Svanninge, fynsk sogn, 161.
- Svenstrup, sjællandsk herregård, 92.
- Sverige, 21, 28, 39, 47, 50 n. 97, 51, 53-55, 58, 62, 65, 67, 69 n. 142, 76-77, 104, 139, 145-46, 164-66, 169-70, 172, 174, 192-193, 207.
- Søllerup, sjællandsk landsby, 88.
- Sølvesborg, skånsk kgl. lensslot og købstad, 16-22, 33, 54, 62, 69, 71, 159.
- Sønder Dyrs herred, 91-92.
- Sønderjylland, 86.
- Sørup, sjællandsk herregård, 88.
- Sørup birk, 86.
- Tagesen, Mates, 15.
- Thiset, Anders, adelshistoriker (d. 1917), 84, 95-96.
- Thott, dansk adelsslægt, 81, 83; Iver Axelsen, 18 n. 12, 123 n. 292; Åge Andersen, skånsk kgl. lensmand, 16, 24-27, 30-31, 34, 36.
- Thy, 84.
- Tiroler Landesarchiv i Innsbruck, 152 n. 353.
- Torbenfeld, sjællandsk herregård, 85.
- Torup, skånsk herregård, 14.
- Tremarksmand se Mindremand.
- Trolle, Arvid, 18 n. 12.
- Tuesen, Peder (Rani), 24.
- Tvang, retslig (coactio), 131, 149, 169.
- Tvangslån, 66, 171.
- Tybjerg(gård), sjællandsk herregård, 88-90, 91 n. 210, 92.
- Tybjerg herred i Sjælland, 87-90, 92.
- Tyrker, 68.
- Tyskland, 68: tysk-romerske rige, 143, 152.
- Tørrild herred i Jylland, 85.
- Ulfeldt, dansk adelsslægt, Palle Andersen, rigsråd, 117-18.
- Ulfstand, dansk adelsslægt, 15, 191; Greger Jepsen til Torup i Skåne, 14, 18 n. 12, 25, 27, 81; Hak Holgersen til Hikkebjerg (d. 1594), 186-90, 194; Holger Gregeren til Skabersø og Hikkebjerg (d. 1542), 189; Jens Holgersen, lensmand på Gulland (d. 1523), 117; T(h)ale Holgersdatter g. m. Poul Laxmand til Stenholt (d. 1604), 185-195.
- Undervisning af kongen, 51, 54, 122.
- Undsigelse, 36, 45, 57.
- Unionskrige, 28, 45, 48, 54-56, 62, 65-67, 69, 76-77, 139, 163-66, 169-71, 174, 180.
- Uppland i Sverige, 53.
- Uppsala, ærkebisp, 53.
- Vadstena, 51.
- Valby (Juellinge), sjællandsk herregård, 88-89.
- Valkner, Kristen, norsk kirkehistoriker, 133 n. 313.
- Vallen (Valden), hallandsk herregård, 14, 159.
- Valløse i Skåne, 25.
- Varberg, 77.
- Vedby, sjællandsk herregård, 91-92.
- Vedel, Anders Sørensen, historiker (d. 1616), 193.
- Vetterslev, sjællandsk sogn, 88.
- Viborgkirken, 117, 145.
- Vidisser, 2, 29, 31-32, 117, 134, 189-190.
- Vidskövle (Vittskövle), skånsk herregård, 15.
- Vigen (Viken) i Norge, 65, 76.
- Vildtbane i Nordsjælland, 186.
- Vinstrup, sjællandsk herregård, 159 n. 371.
- Vinstrup, Peder, biskop i Lund (d. 1679), 191.

- Vis et metus, 131, 149-50, 169, 206, 211.
- Vitterlig gæld, 10, 104, 137, 139-40, 142, 181.
- Vognserup, sjællandsk herregård, 91.
- Vordingborg, kgl. lensslot, 160.
- Værneting, 45-46, 58, 106-09.
- Wallén, Per-Edwin, svensk retshistoriker, 101, 128, 138.
- Ysted (Ystad), skånsk købstad, 15.
- Ørbæk, fynsk sogn, laxmandsk strøgods, 160, 180, 183-84.
- Ørbækklunde, fynsk herregård, 160.
- Ørtofte, skånsk herregård, 24.
- Ørum, kgl. len, 84.
- Øster Flakkebjerg herred, 92.
- Ågerup (Åkarp), skånsk herregård, 14, 47, 139, 159-60, 164, 166.
- Ågård, jysk herregård, 113, 117.
- Åhus, ærkebispeslot, 32, 64.
- Århus, 23.
- Århuskirken, 132.

Abstract, Summary. – An abstract in English is compulsory. It should count 10-15 lines, outline main features, stress novel information and conclusions, and end with the author's name, title, and institutional and/or private postal address. – Papers in Danish may be provided with a summary in another language by agreement between author and Editor.

Typescript. – Page 1 should contain title, author's name and the name of the Academy. Page 2: Abstract, author's name and address. Page 3: Table of contents if necessary. Captions should be supplied on separate sheets. Footnotes should be avoided if at all possible; if indispensable, they, too, should be typed on separate sheets. Consult a *recent* issue of the series for general layout.

Typewrite with double space throughout and leave a 4 cm margin *right*. Indicate desired position of illustrations and tables with pencil in margin *and repeat it in the galley proof*.

Use three or fewer grades of heading unless more are indispensable. Avoid long headings. Indicate clearly the hierarchy of headings.

Figures. – Please submit two copies of each graph, map, photograph, etc., all marked with the author's name. Whenever possible all figures will be placed within the text; the nature of the illustrations will govern the Editor's choice of paper quality.

All figures, also line drawings, must be submitted as glossy, photographic prints suitable for direct reproduction. Prints fitting the indicated printed area are preferred, but the final size is the responsibility of the Editor. The scale should be indicated in the caption or, preferably, on the illustration itself.

Fold-out figures and tables should be avoided. Use distinct (but not dominant) capital letters for the items in composite figures. For transfer lettering use simple, semi-bold typefaces. The size of the smallest letters should not be less than 1.5 mm. Intricate tables are often more easily reproduced from line-drawings or from technically perfect original computer or type processor output.

References. – In general, the Editor expects all references to be formally consistent and in accordance with accepted practice within the particular field of research. Bibliographical references should preferably be given as, e.g., Shergold 1975, 16, the latter figure indicating the page number unless misunderstandable.

Correspondence

Manuscripts should be sent to the Editor, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, H. C. Andersens Boulevard 35, DK-1553 Copenhagen V, Denmark (tlf. +45 33 43 53 00. E-mail: kdvs@royalacademy.dk). Questions concerning subscription to the series should be directed to the publishers.

Publisher

C. A. Reitzels Forlag
Nørregade 20, DK-1165 Copenhagen K, Denmark

Editor: Flemming Lundgreen-Nielsen

© 1999. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form without the written permission of the copyright owner.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Historisk-filosofiske Skrifter

Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Priser excl. moms / Prices abroad in Danish Crowns.

Vol.

18. SØRENSEN, KNUD: A Dictionary of Anglicisms in Danish. 1997 350.-
19. RIIS, P.J.: *Vulciētia vetustiora*. A Study of Archaic Vulcian Bronzes. In proof. 600.-
20. SØREN EGEROD: *Atayal-English Dictionary*, edited by Jens Østergaard Petersen. 1999. 358 pp. 480.-

Historisk-filosofiske Meddelelser

Hist. Fil. Medd. Dan. Vid. Selsk.

Vol.

69. BRANDT, SØREN: *Infinitive Control in Danish*. 1995 200.-
70. VAHMAN, F. & ASATRIAN, G.: *Poetry of the Baxtiāris*. 1995 250.-
71. HANSEN, MOGENS HERMAN: *The Trial of Sokrates – from the Athenian Point of View*. 1995 60.-
72. *Sources for the Ancient Greek City-State*. Symposium August, 24-27 1994. Ed. by MOGENS HERMAN HANSEN. 1995 450.-
73. KØLLN, HERMAN: *Die Wenzelslegende des Mönchs Christian*. 1996 80.-
74. *Introduction to an Inventory of Poleis*. Symposium August, 23-26 1995. Ed. by MOGENS HERMAN HANSEN. 1996 500.-
75. *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*. Symposium August, 29-31 1996. Ed. by MOGENS HERMAN HANSEN. 1997 600.-
76. HANSEN, MOGENS HERMAN: *Polis and City-State. An Ancient Concept and its Modern Equivalent*. 1998 200.-
77. *Medieval Analyses in Language and Cognition*. Acts of the symposium *The Copenhagen School of Medieval Philosophy*, January 10-13, 1996. Ed. by STEN EBBESEN and RUSSELL L. FRIEDMAN 380.-
78. *Defining Ancient Arkadia*. Acts of the Copenhagen Polis Centre vol. 6. Edited by *Thomas Heine Nielsen & James Roy*. 1999. 696 pp. 620.-
79. *Sune Dalgård: Poul Laxmands Sag. Dyk i dansk historie omkring år 1500*. 2000. 233 pp. 248.-